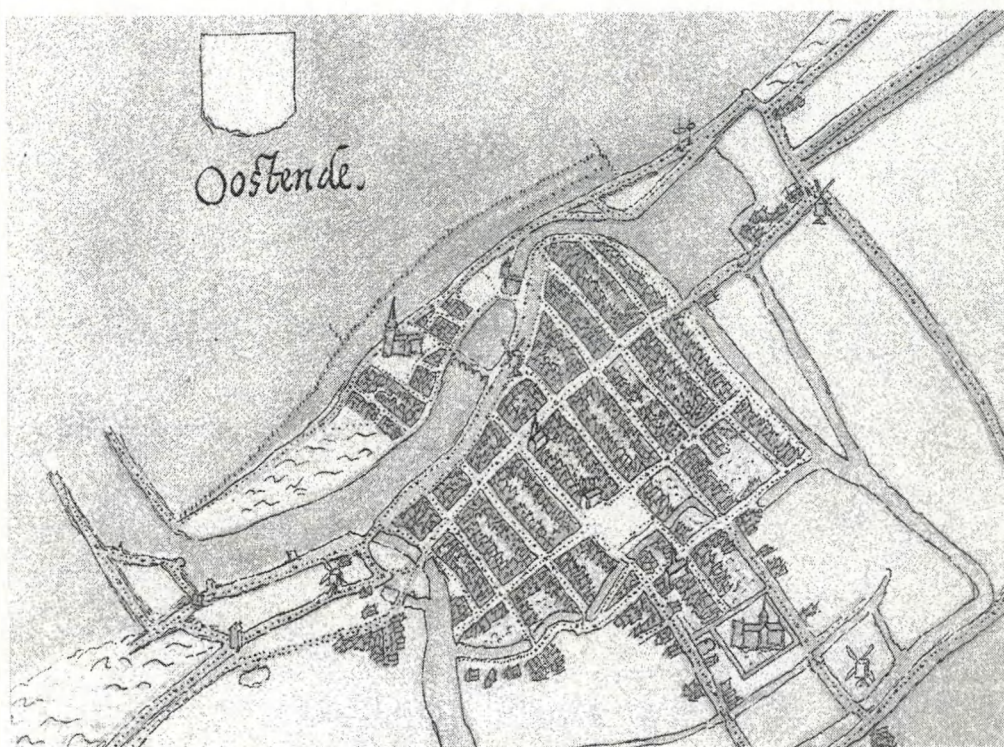

Stedenatlas : Oostende

Een topografisch overzicht
van de ontwikkelingen
van een fel begeerde havenstad

Olivier Debaere

STEDENATLAS : OOSTENDE
EEN TOPOGRAFISCH OVERZICHT
VAN DE ONTWIKKELINGEN
VAN EEN FEL BEGEERDE HAVENSTAD

Stadsarchief Oostende

Oostendse historische publicaties

9

5 - 687

Oostendse
Historische
Publicaties

38963

Stedenatlas : Oostende
Een topografisch overzicht
van de ontwikkelingen
van een fel begeerde havenstad

Olivier Debaere

Inhoud

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	9
HOOFDSTUK 1 - DE PERIODE VÓÓR VAN DEVENTER (CA. 1560) : EEN SPRONG IN HET DUISTER ?	11
Inleiding	13
Oostende tijdens de eerste 12 eeuwen van onze tijdrekening	15
Het Oostende uit de 13de- en 14de-eeuwse bronnen	18
De 15de eeuw : de bouw van de haven en de verdere ontplooiing van de stad	23
Een cruciaal jaar voor het voortbestaan : 1483	30
Demografie	33
HOOFDSTUK 2 - DE 16DE EEUW : DE EERSTE PLANNEN VAN DE STAD EN DE AANLOOP TOT HAAR TOTALE VERWOESTING BIJ HET BEROEMDE BELEG	35
Inleiding	37
De strijd tegen de zee	38
Oostende op de kaart van Pieter Pourbus en in de stedenatlas van Jacob van Deventer	42
De aanloop tot het beleg	48
HOOFDSTUK 3 - HET BELEG (1601-1604) EN DE VÉRSTREKKENDE GEVOLGEN VOOR DE TOPOGRAFIE VAN DE STAD	53
Inleiding	55
De feiten	56
Het cartografische materiaal	63
HOOFDSTUK 4 - DE 17DE EEUW : DE HEROPBOUW EN DE BLOEI ALS KAPERSNEST	71
Inleiding	73
De gevolgen van het beleg weerspiegeld in de heropbouw	74
De stad	74
Demografie	77
De reguliere geestelijkheid	78
Het platteland rondom Oostende : de inpoldering en de verbinding met het binnenland	81
Het kapersnest	84
Het cartografische materiaal	87

HOOFDSTUK 5 - DE 18DE EEUW TOT AAN DE FRANSE TIJD : OOSTENDE ALS COMMERCIËLE HAVEN	89
Inleiding _____	91
Het politieke en economische kader en de gevolgen voor de stad _____	92
De maquette in Parijs en het cartografische materiaal voor de 18de eeuw _____	96
De maquette _____	96
De haven _____	97
De stad en de vestingen _____	99
Demografie _____	102
De plannen _____	103
 HOOFDSTUK 6 - DE FRANSE EN HOLLANDSE PERIODE (1794-1830)	 107
Inleiding _____	109
De Franse periode _____	110
De feiten _____	110
De topografie van de stad en de haven _____	112
De Hollandse periode _____	122
De feiten _____	122
De topografie van de stad _____	123
 HOOFDSTUK 7 - OOSTENDE ALS MONDAINE BADSTAD : "DE "KONINGIN DER BADSTEDEN" (1830-1914)	 127
Inleiding _____	129
Een hartversterkende impuls voor Oostende : het spoor en de verdere uitbreiding van de haveninfrastructuur _____	130
De bevrijding uit de dwangbuis van vestingen : 1865-1875 _____	133
Het ontluikende toerisme en het leeuwenaandeel van de Belgische koningen in deze evolutie _____	137
Leopold I (1831-1865) _____	137
Leopold II (1865-1909) _____	141
De plannen _____	147
 CONCLUSIE	 151
 ILLUSTRATIES	 153
 BIBLIOGRAFIE	 343
 OVER DE AUTEUR	 349
 OOSTENDSE HISTORISCHE PUBLICATIES	 350
 COLOFON	 351

Woord vooraf

Studenten zijn vaak miskende talenten. Ze worden opgeleid voor een bepaalde specialisatie, verzamelen gedurende twee jaar gegevens over een bepaald onderwerp, gieten alles in een wetenschappelijk verantwoorde eindvorm, leggen dat dan voor aan een beperkte groep van professoren en zien hun werk dan uiteindelijk in een universitaire bibliotheek belanden waar het nog slechts heel zelden geraadpleegd kan worden. Jaren intens en degelijk opzoekingswerk gaan op die manier verloren voor een ruimer publiek. En dat is bijzonder jammer. Het werk dat u nu in handen heeft is hiervan een mooi voorbeeld.

Zo'n tien jaar terug stelde Olivier Debaere een stadsatlas van Oostende samen : hij verzamelde hiervoor een uitgelezen selectie historische stadsplattegronden die hij in een historische context plaatste en becommentarieerde. Het historisch onderzoek is sindsdien wel geëvolueerd, maar het werk dat Olivier Debaere presteerde is allerm minst achterhaald. Integendeel, door de toenemende belangstelling voor oude kaarten en plannen is zijn werk actueler dan ooit. In tegenstelling tot de saaie, vaak moeilijk leesbare historische teksten zijn kaarten en plannen veel toegankelijker en leuker om te bekijken en vertellen ze elk hun eigen verhaal.

Jaren geleden, in 1956, publiceerde A. Verbouwe reeds zijn overzicht van de Iconografie van het arrondissement Oostende, een naslagwerk dat een opsomming bood van alle gekende afbeeldingen. Het is een bijbel voor kaarten- en prentenverzamelaars, maar had door zijn opzet ook zijn beperkingen : Verbouwe gaf weliswaar een opsomming van het iconografische materiaal maar de beschrijving van de afbeeldingen was zeer summier, terwijl er ook weinig of geen kritische opmerkingen werden gemaakt bij de historische juistheid van elke afbeelding. Olivier Debaere zet deze kritische kanttekeningen wel, waardoor de atlas een betrouwbare gids wordt voor al wie een historisch correct beeld wil krijgen van Oostende tijdens de vroegere eeuwen.

Voor het eerst pakt het Stadsarchief uit met een deel van zijn toch wel omvangrijke collectie historische kaarten en plannen. Van de 94 afbeeldingen komen er maar liefst 73 uit de eigen verzameling van het Stadsarchief. En al vormt dit slechts een fractie van de historische kaartenverzameling (die bijna duizend exemplaren telt en waarbij niet eens de ruim 20.000 bouwplannen zijn inbegrepen), toch is het een verrassend mooie staalkaart van wat het archief aan moois te bieden heeft.

We feliciteren de auteur met zijn gedegen onderzoek en bedanken hem dat hij zijn eindverhandeling en meteen ook zijn ondertussen verworven expertise op het vlak van digitale fotografie belangeloos ter beschikking heeft willen stellen.

We zijn ervan overtuigd dat deze nieuwe publicatie in de reeks Oostende opnieuw vanuit een heel ander perspectief belicht en dat het zijn weg naar een ruim publiek zal vinden.

Namens het College

de Stadssecretaris

Johan Vandenabeele

namens de Burgemeester
i.o. de Schepen

Willy Labens

Inleiding

Met veel plezier haalde ik mijn thesis opnieuw boven om te herwerken voor een uitgave in de reeks Oostendse Historische Publicaties. De leuke herinneringen aan mijn studententijd kwamen terug, samen met de intense voldoening een eigen project –in dit geval de thesis- te kunnen afleveren. Bovendien deden de talrijke afbeeldingen me terugdenken aan de vele uurtjes archief : het (bijna) eindeloos opvragen van kaarten, het bekijken en catalogiseren en ten slotte de verwerking ervan. En toch is het met een glimlach dat ik aan deze tijd terugdenk...

Mijn interesse voor cartografisch materiaal in het algemeen en historische kaarten in het bijzonder gaat terug tot in mijn jeugd waar ik urenlang in oude en minder oude boeken bladerde om de kaarten te bewonderen. Toen ik geschiedenis ging studeren was dan ook één van mijn drijfveren dat ik meer wou weten over de oude kaarten die ik vroeger bekeken had. In eerste instantie waren dit documenten die verafgelegen gebieden en exotische bestemmingen in kaart brachten, maar geleidelijk aan verlegde het onderwerp zich naar stadsgeschiedenis en de bijbehorende cartografie. Zo kwam ik –als Bruggeling- bij Oostende terecht, een stad met zo'n specifieke geschiedenis dat ik er onmiddellijk voor viel. De hele ontwikkeling van vissersdorp tot versterkte stad, de verwoesting na het beleg, de uitbouw van een nieuwe vestingstad en tot slot de uitbouw van een toeristisch centrum, maakten van Oostende een gedroomd onderwerp voor cartografen en stadshistorici. En met veel liefde heb ik me de geschiedenis en het cartografische materiaal van deze wonderbaarlijke stad eigen gemaakt en er een thesis over geschreven.

Het is misschien goed mijn eindwerk wat te situeren : het werd afgeleverd in 1993 en is dus m.a.w. ook gebaseerd op de artikels en informatie die toen voorhanden waren. Bovendien werden er uit de originele thesis een aantal kaarten en passages weggelaten om de leesbaarheid te bevorderen en om eventuele problemen met auteursrechten uit de weg te gaan.

De thesis overloopt de topografische geschiedenis van de stad Oostende vanag het prille begin tot aan de Eerste Wereldoorlog. Dit einde kan wat bruusk lijken, maar twee elementen hebben mijn keuze bepaald : eerst en vooral de oorspronkelijke doelstelling van de thesis om vooral de middeleeuwse periode en de moderne tijden te belichten (tot ca. 1789). Deze doelstelling werd later bijgestuurd omdat de topografie van de stad in de periode tot aan Leopold II zo sterk gewijzigd werd, dat ook deze elementen niet konden ontbreken. Bovendien bleken voor deze periode ook nog heel wat interessante plannen voorhanden te zijn. Dit werd dan

ook als eindpunt genomen, ook omdat een eventuele verder behandeling (na 1914) voor een heel nieuw bronnenonderzoek had gezorgd, een gegeven dat moeilijk te rijmen viel met de beschikbare tijd. Toch verandert dit niets aan de inhoudelijke waarde van het werk en ik hoop dan ook dat u evenveel plezier beleeft aan het lezen als ik heb gehad aan het opstellen ervan...

Hoofdstuk 1
De periode vóór van Deventer
(ca. 1560) :
een sprong in het duister ?

Inleiding

Historisch onderzoek i.v.m. de stad Oostende brengt één groot probleem met zich : door een Duits bombardement in 1940 verdween immers zowat het gehele stadsarchief ! De verleiding is dan ook groot om de periode vóór het eerste betrouwbare plan, te omschrijven als een duister tijdvak dat wegens gebrek aan primaire bronnen slechts in een notendop kan en moet behandeld worden. Maar er is meer ...

Naast de talrijke secundaire bronnen uit het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw die wel nog van het verdwenen archief gebruik gemaakt hebben¹, zijn er ook nog de dubbels van de stadsrekeningen in de Rekenkamer van Rijsel². De oudste rekening die bewaard is gebleven is die van 1403-1404³. Het valt dan ook niet mee om precies aan te duiden waar en wanneer de entiteit die nu de naam Oostende draagt, ontstaan is. Eén van de belangrijkste bronnen voor deze vroegste periode is het charterboek van Jacob Oliviers (1524-1590) dat door Edward Vlietinck werd uitgegeven⁴. De octrooien, ordonnanties en privileges die hierin beschreven zijn, geven de belangrijkste gebeurtenissen weer vanaf 1267, het jaar waarin Oostende de toestemming kreeg om een halle en een marktplaats op te richten. Maar ook van de periode vóór 1267 zijn er vermeldingen van het (vermeende) Oostende-Testerep⁵, met name in het jaar 1072 en zelfs in 814. Er is echter veel discussie omtrent deze twee vroegste data (zie verder).

Ook rond het suffix Testerep is er al een uitvoerige discussie gevoerd door diverse auteurs die er elk een eigen mening op nahielden, gaande van een baai, een "voorgebergte"⁶, een duinenrij tot zelfs een riviertje of een meer.

¹ o.a. E. VLIETINCK. *Het Oude Oostende en zijne driejarige Belegering*. Oostende, 1897, 329 p. ; J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende et du port*. Brussel, 1842, 373 p.

² Deze dubbels worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief, Fonds Rekenkamers, nr. 37.239 e.v. (In het Stadsarchief van Oostende bevinden zich kopieën op microfilm, nvdr).

³ G.G. DEPT. *De oudste rekening van Oostende (1403-1404)* - Annales de la Soc. d'émulation de Bruges, dl. LXXV (1932), p. 180-217.

⁴ E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*. Antwerpen, 1910, 304 p.

⁵ Er zijn verschillende schrijfwijzen voorhanden, naast Testerep vindt men onder meer : Ostende te strep (1330), la ville d'Ostende Testrep (1335), Testerephem, enz. E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 19-24.

M. GYSSELING wees erop dat "Ter Streep" niet voldoet als verklaring voor Testerep, dat eigenlijk "westelijk strook land" betekent, in *Testerep, Tessel, Testerbant en Texuandri* - Mededeelingen Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven, 21 (1945), p. 1-9. ; Ook J. DE LANGHE verwierp de naam "Ter Streep" als zijnde een "geleerde, etymologiserende verkeerde schrijfwijze voor Testerep (of Testereep)", in *Toponymica uit de kuststreek* - Biekorf, LVI, 1955, p. 330.

⁶ De term "promontoire" wordt o.a. door V. FRIS gebruikt in zijn bijdrage : *Ostende-Oostende* - C. RUELENS. *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer, exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II*. Brussel, 1884-1924, p. 1. De term dekt de lading niet daar "voorgebergte" meer op

De meer aanvaardbare oplossing beschrijft Testerep als een langgerekt stuk (vandaar de naam) veengrond, dat gegroeid is uit de alluviale afzettingen van de zee en dat aan landzijde begrensd werd door een lange kreek, die vanuit het IJzerestuarium naar Oostende liep (en waarvan het Groot Geleed als afwateringsgracht een overblijfsel is). Andere dorpen op dit "eiland" bij de kust zijn Westende (op het westelijke uiteinde) en ongeveer in het midden, Middelkerke. Met de inpolderingen van de IJzerstreek (voltooid ca. 1300) verdween Testerep en meteen ook het suffix⁷.

een kaap wijst, dan op een klein eiland.

⁷ A. VERHULST. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, p. 27-29 en p. 53-54.

Oostende tijdens de eerste 12 eeuwen van onze tijdrekening

Rekening houdend met de reeds beschreven data van het eerste betrouwbare plan (ca.1560) en vermelding van de naam Oostende (1267), is het overduidelijk dat er in dit hoofdstuk niet zozeer feiten maar veeleer omstandigheden en afleidingen uit relevante feiten beschreven zullen worden. Er rest ons dan ook niet veel meer dan aan de hand van een beschrijving van de Vlaamse kuststreek uit die periode het algemeen kader te schetsen, waarin het prille Oostende zich heeft kunnen ontwikkelen. Zowel het bodemonderzoek als de archeologie verschaffen gegevens over deze periode en door het combineren van deze verschillende gegevens kan men zich een goed beeld vormen van de kuststreek. Maar wanneer Oostende precies ontstaan is, blijft een open vraag.

In het eerste millennium van onze tijdrekening werd het kustbeeld voor het grootste deel bepaald door twee transgressiefasen. Er was een (Pré-Romeinse) Duinkerke-I-Transgressiefase, die ongeveer duurde van de 4de eeuw voor Christus tot de 1ste eeuw na Christus⁸. De daaropvolgende regressiefase liep tot het einde van de 3de eeuw, waarna een tweede transgressiefase, de zgn. Duinkerke-II-Transgressiefase of laat-Romeinse / vroeg-Middeleeuwse transgressie onze kustgebieden vorm gaf.

In deze fase werd het merendeel van de polders overspoeld en ontstonden er grote kreken, onder meer in de omgeving van Oostende (lopend naar Oudenburg, dat in deze periode een belangrijke Romeinse haven was)⁹. In de 11de eeuw werd een deel van het land (vooral het gebied rond het huidige Nieuwpoort en de streek ten NO van Brugge) opnieuw overstroomd, maar recent onderzoek heeft uitgewezen dat men hier niet kan spreken van een derde transgressiefase. De overstromingen van 1014, 1042 en 1134 worden namelijk verklaard als stormvloed die door een toevallige samenloop van omstandigheden (windrichting, storm, springtij, e.d.) ontstonden, en niet door een geleidelijk opdringen van het zeewater

⁸ J. Ameryckx laat deze eerste fase slechts in de 2de eeuw voor Christus beginnen, terwijl de data in de tekst door M. Ryckaert naar voren geschoven werden. J. AMERYCKX. *De polders van Oostende*, p. 39-40; ID., *De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders - Biekerf*, LX, 1959, p. 379 ; M. RYCKAERT. *Resultaten van het historisch-geografisch onderzoek*, p. 79-85.

⁹ In 1952 werd in Oostende het wrak van een vikingschip, dat gedateerd werd rond de 4de eeuw (of vroeger), gevonden in de loop van een dergelijke diepe kreek. Zie : A. NAGELMACKERS & J. AMERYCKX. *De boot van Oostende - Biekerf*, LVII, 1956, p. 135-138 ; A. VERHULST. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, p. 16-18. Voor een uitgebreider beeld van het Romeinse Oudenburg en de vondsten die daar gedaan werden, zie : H. THOEN (red.). *De Romeinen langs de Vlaamse kust*. Brussel, 1987, passim en vooral p. 81-91 en de bibliografie op p. 173 ; J. MERTENS. *Oudenburg, romeinse legerbasis aan de noordzeekust*. Brussel, 1972 ; ID. *Oudenburg en de Vlaamse kustvlakte tijdens de Romeinse periode*. Brugge, 1960.

tijdens eeuwenlange periodes (= transgressiefase)¹⁰. In de nabijheid van Oostende strekte zich toen een brede strandvlakte uit, die over Zandvoorde tot Gistel liep en die slechts bij hoge vloed onder water kwam te staan¹¹.

Een Romeins Oostende mag men aldus, met een groot percentage van zekerheid, opzijschuiven, zowel bij gebrek aan archeologische vondsten (enkel grafvondsten) als bij gebrek aan betrouwbare vermeldingen in de zeer schaarse geschreven bronnen¹², om aldus plaats te maken voor het - naar alle waarschijnlijkheid - zeer onbeduidend vroegmiddeleeuws gehuchtje uit het einde van de 9de, de 10de of (waarschijnlijker nog) uit de 11de eeuw. Want in verband met die eerste vermelding van 814 is er grote verdeeldheid : terwijl de "oudere" literatuur die met zekerheid vermeldt, is er bij de "jongere" auteurs een meer kritische benadering waar te nemen. In dat jaar 814 zou een zekere Gobertus van Steenlandt Oostende (en nog 32 andere plaatsen) als gift overgemaakt hebben aan de abdij van Sint-Bertin in Sint-Omaars. Deze vermelding is nu echter volledig achterhaald¹³. Volgens Vlietinck en enkele andere auteurs dateert de oudste - "betrouwbare" - vermelding van Oostende van 1071. Maar ook die is afkomstig van dezelfde kroniekschrijver De Meyere die de foute vermelding van 814 opgegeven had. In 1071 zou Robrecht de Fries in Oostende (naast verscheidene andere plaatsen) een kerkje hebben opgericht ter ere van Petrus¹⁴. Toch brengt ook deze datum enkele problemen met zich : uit een oorkonde uit de 16de eeuw (1548), een kopie van een akte die deze vroege periode van Oostende-Testerep behandelt en waarin de kerk van Oostende een jaarlijkse rente aan de parochie van Onze Lieve Vrouw-ter-Streep moet betalen, leidt E. Vlietinck

¹⁰ A. VERHULST. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, p. 10.

¹¹ J. AMERYCKX. *Nieuwe gegevens over «Ter Streep»*, p. 268 ; ID., *De polders van Oostende*, p. 40-41. In dit laatste artikel plaatst hij de mogelijke oorsprong van Oostende en Zandvoorde zelfs in de 7de of de 8ste eeuw, hoewel dit veeleer vroeg lijkt.

¹² Er moet wel opgemerkt worden dat er Romeinse overblijfselen gevonden zijn in Oudenburg, dat waarschijnlijk via een kreek met de zee verbonden was. Deze kreek kan gesitueerd worden in de omgeving van het huidige Oostende. Bovendien heeft de dichte bebouwing van Oostende de opgravingen ter plaatse voor een groot deel bemoeilijkt, zoniet onmogelijk gemaakt. Voor Oudenburg : zie H. THOEN (red.). *De Romeinen*, passim. Vooral de bijdragen van J. Mertens zijn zeer interessant.

¹³ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving der oude en beroemde zeestad Oostende, gelegen in oostenryksch Vlaanderen*. Brugge, 1792, deel I, p. 2 en J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende et du port*, p. 44, geven de kroniekschrijver Jacob De Meyere (1492-1562) op als bron voor deze vermelding uit 814. Ook A. SANDERUS. *Verheerlykt Vlaandre*, deel I, boek VI, p. 212 vermeldt deze "feiten" uit 814. Maar A. BELPAIRE. *Notice historique*, p. 5-7, toont zich al wat kritischer en het is E. VLIETINCK die dit feit als volkomen fout bestempelt in *Het oude Oostende*, p. 24. Vlietinck meent dat De Meyere Oostende gelezen heeft in het woord Hofstade of Ostade, een gehucht in de buurt van Lampernisse. Hij wordt daarin door de meeste actuele auteurs bijgetreden, o.m. door A. SLEEKES in *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 12-13.

¹⁴ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 24 ; V. FRIS. *Ostende-Oostende*, p. 1 ; J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende et du port*, p. 44-45 ; A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 12-13.

af dat Oostende in zijn beginperiode onder Onze Lieve Vrouw-ter-Streep of het huidige Mariakerke viel¹⁵. Maar dit Mariakerke duikt maar voor het eerst op in de archieven in het jaar 1171 als "Sint Mariacapella", en deze naam, nl. met het suffix "capella" in plaats van "kerke", wijst erop dat Mariakerke toen -dit is 100 jaar ná de vermeende stichting van de kerk van Oostende door Robrecht de Fries- nog geen parochie was (en dus nog geen parochiekerk had). Mariakerke wordt immers pas vanaf 1235 als parochie in de bronnen vermeld. Die eerste Oostendse kerk zou dus pas ten vroegste tussen 1171 en 1235 gebouwd kunnen zijn, en zelfs meer waarschijnlijk na 1235¹⁶.

Niettegenstaande de twijfel in verband met die eerste kerk, mag men toch stellen dat op zijn minst het gehucht Oostende toen al bestaan moet hebben (maar dan zonder eigen kerk). Wanneer immers verder in het relaas de ruzie van 1483 tussen Oostende enerzijds en Nieuwpoort, Damme en Sluis anderzijds besproken wordt, zal één van de argumenten ter verdediging van Oostende het feit zijn dat de stad ouder is dan Damme (ontstaan ca. 1180) en Sluis (stadsrechten in 1290, 23 jaar later dan Oostende)¹⁷.

Ook juridisch stond het kleine Oostende toen nog niet op eigen benen : samen met Bredene, Sint-Catharina, Zandvoorde en een deel van Oudenburg, viel het immers onder de bevoegdheid van Ridder Wouterman van Gent, de heer van het omliggende Woutermansambacht¹⁸. Het is dan ook helemaal niet ongegrond wanneer men het Oostende uit deze periode -indien het al bestond als een gemeenschap en niet enkel als een losse verzameling van enkele visserswoninkjes- omschrijft als een onbeduidend gehucht, afhankelijk van het nabijgelegen Onze-Lieve-Vrouw-ter-Streep.

¹⁵ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 22-24.

¹⁶ J.B. DREESSEN. *De eerste kerk van Oostende* - De Plate, 1992, p. 140-143 ; ID. *Over de oorsprong van Oostende* - De Plate, 1989, p. 59-61, 138-140. Hierin controleert hij - voor zover mogelijk- de betrouwbaarheid van Jacob De Meyer i.v.m. de eerste vermelding van o.m. Brugge, Ieper, Oostende, Tielt,...

¹⁷ Bij K. DE FLOU zijn de eerste vermeldingen als volgt : Damme 1180 - Oostende 1265 - Sluis niet vermeld (Zeeuws-Vlaanderen). Bij M. GYSSELING wordt dit : Damme 1217 - Oostende 1115 - Sluis niet vermeld (dus ná 1226). Zie K. DE FLOU. *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*, Gent 1914-1938 ; M. GYSSELING. *Toponymisch Woordenboek voor België, Nederland,...* (vóór 1226), z.p., 1960.

¹⁸ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 25.

Het Oostende uit de 13de- en 14de-eeuwse bronnen

Met het gevaar af te drijven naar een louter beschrijvende geschiedenis van Oostende, is het toch noodzakelijk om eerst enkele belangrijke momenten uit die vroege dagen van de stad wat nader toe te lichten om zo het later volgend cartografische materiaal beter te kunnen interpreteren. Sommige data zijn immers vanuit topografisch standpunt gezien zeer belangrijk.

De eerste echt betrouwbare akte is die van de 28 juni 1267, waarin Margaretha van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, Oostende het recht verschaft een halle en een markt op te richten. Daarnaast wordt ook een (officiële) schepenbank ingericht. De volledige akte werd o.m. gepubliceerd door Pasquini en door Gilliodts-van Severen¹⁹. En hoewel de meeste –om niet te zeggen alle- auteurs deze datum opgeven als zijnde de stichtingsdatum van Oostende als stad, heeft J.B. Dreesen sterke argumenten aangehaald om die stichting een vroegere datum toe te schrijven. Hij haalt namelijk twee akten aan, de ene van 22 juli 1266, de andere van april 1266, waarin er reeds sprake is van "la ville d'Oostendhe". Hij besluit dan ook dat Oostende reeds een stad was vóór 1267²⁰.

Bij het overlopen van de akte uit 1267, blijkt deze eigenlijk een uitgesproken topografisch karakter te hebben : de "stad" werd nauwkeurig omschreven en opgemeten door 4 ambtenaren en ontheven van de directe afhankelijkheid van het Brugse Vrije. De nieuwe gronden (in de duinen) voor privaat gebruik worden beschreven, alsook de bijkomende rente en de jaarlijkse betaaldag. Ook de afmetingen van de gronden die bestemd waren voor de marktplaats en de verkoopshalle zijn opgegeven. Deze laatste gronden zijn echter vrij van rente, mits de helft van de winst door verkoop op de markt en in de halle naar de graaf gaat. Er wordt ten slotte ook nog een regeling uitgewerkt in verband met loslopend vee in de duinen²¹.

Deze keure krijgt als het ware een vervolgstuk, wanneer er drie jaar later (29 juni 1270) een akte komt die het juridisch statuut van de stad vastlegt : de rechtspraak binnen de grenzen van de stad wordt overgeheveld van de ridder Wouterman van Gent, heer van het gelijknamige ambacht, naar de

¹⁹ J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende et du port*, p. 46-47 ; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Coutumes des Pays et Comté de Flandre - Quartier de Bruges - Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, p. 27-28.

²⁰ J.B. DREESEN. *Wanneer werd Oostende stad ?* - De Plate, 1993, p. 84-89.

²¹ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, p. 13-15.

baljuw en de schepenen van de stad²². J.B. Dreesen wijst erop dat deze akte eigenlijk een aanpassing is van een vroegere akte uit 1266²³.

Voeg daarbij nog de overeenkomst van 1285 tussen de stad, heer Wouterman (met nog enkele andere vertegenwoordigers van de watering) en de afgevaardigden van het Brugse Vrije, en alle elementen voor de groei naar een onafhankelijke stad zijn aanwezig. Deze laatste akte behandelt de verbreding en het verdiepen van een afwateringskanaaltje dat ten zuiden van de stad liep. Op die manier werd er een verbinding gelegd tussen Oostende en de "hoofdwatergang" van het Woutermansambacht (een aftakking van de Yperleet) die scheepvaart mogelijk moest maken. Zo ontstond de eerste Oostendse Watergang²⁴.

Deze onafhankelijkheid wordt ook weerspiegeld in het stadswapen. De eerste vermelding dateert van 1303, wanneer de stadszegels vernietigd en andere in de plaats gegeven werden. Maar de eerste zegels werden waarschijnlijk reeds door Margaretha van Constantinopel verleend en zijn in het begin van de 14de eeuw vernietigd op bevel van Filips, de zoon van Gwijde van Dampierre, graaf van Chieti en Loreto. Van de nieuwe zegels zijn er enkele afgietsels bewaard : Sint-Pieter wordt afgebeeld, met in de rechterhand twee sleutels en in de linkerhand een kleine kerk²⁵.

In deze periode is de zee de ergste vijand van de stad. In de 12de en de 13de eeuw, maar vooral in de 14de eeuw werden de Vlaamse kusten meer dan eens door overstromingen en zware stormen geteisterd. Gottschalk vermeldt o.m. de jaren 1134, 1214, 1262, 1268, 1288, 1330, 1334, 1341, 1356/57, 1375 en 1394²⁶. De ergste gevallen uit deze reeks zijn de stormen van 1334 en die van 1394. In 1334 werd de kerk van het kleine Oostende overspoeld en omdat dit reeds veelvuldig voorgevallen was, besloot het stadsbestuur een verzoek (9 augustus 1335) in te dienen bij de bisschop van Doornik om de parochiale kerk te verplaatsen²⁷. De toestemming kwam er op 3 oktober 1335, samen met de "Brieven van Toestemming" van de grafelijke magistratuur. In deze brieven lezen we

²² A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, p. 13-15 ; V. FRIS. *Ostende-Oostende*, p. 1 ; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Coutumes de la ville d'Ostende*, p. 28-29.

²³ J.B. DREESEN. *Wanneer werd Oostende stad ?* - De Plate, 1993, p. 84-89.

²⁴ E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 76-77 ; ID. *Het oude Oostende*, p. 64. ; A. BELPAIRE. *Notice historique sur la ville et le port d'Ostende*, p. 8 spreekt over 1284 in plaats van 1285.

²⁵ Voor uitgebreider informatie, zie : E. WARLOP. *Het stadswapen van Oostende* - Ostendiana, I, 1972, p. 7-12 ; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Coutumes d'Ostende*, p. 31. Een afbeelding van het stadszegel is terug te vinden in R. LAURENT. *De havens aan de kust en aan het Zwin (doorheen oude plannen en luchtfoto's)*. Brussel, 1986, p. 43.

²⁶ M.K.E. GOTTSCHALK. *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland*. Deel I, passim.

²⁷ Oostende viel onder het bisdom Doornik, vermits het bisdom Brugge pas in 1560 opgericht werd.

o.a. hoe door een zekere Jacob van Cothem een stuk land geschonken werd dat door de graaf "afgelost" werd mits er enige missen ter zijner ere zouden worden opgedragen. In de brief van de magistratuur werd precies bepaald waar het stuk land voor de nieuwe kerk zich bevond²⁸. De auteurs die deze brieven behandelden, zijn het echter niet eens of er nu wel degelijk een nieuwe kerk is gebouwd. V. Fris besloot zijn tekst met "mais il semble que ce projet n'eut pas de suite"²⁹, J. Pasquini plaatste de nieuwe kerk van 1335 op de plaats van de kerk uit zijn tijd (1842)³⁰, maar dit werd dan weer door E. Vlietinck - terecht - tegengesproken, aangezien de parochie toen nog niet zo uitgestrekt was en de kerk dus niet zo ver landinwaarts gestaan kon hebben. Vlietinck had ook zijn twijfels over de eigenlijke bouw van de kerk, maar liet zich dan toch overtuigen door twee feiten : ten eerste, de hertog van Cleven werd vanaf 1335 tot in het begin van de 15de eeuw genoemd als patroon van de kerk en dit wegens zijn medewerking bij de stichting, en ten tweede, er werd in een stadsrekening van 1438 nog een rouwplechtigheid genoteerd ter ere van graaf Lodewijk, de graaf die de toestemming gaf in 1335³¹. Toch is er ook hiermee geen uitsluitsel gegeven : wanneer men in de 15de eeuw (1438) opnieuw de kerk verder landinwaarts moest herbouwen, werd er immers met geen woord gerept over het reeds eerder verplaatsen van de kerk !³²

Als die kerk er inderdaad is gekomen, dan zal zij door de stormvloed van 1394 vast en zeker onder water gestaan hebben, want nu zijn de bronnen het wel eens : dit was de ergste storm die Oostende tot die tijd had gekend ! Verder gaat die eensgezindheid niet... Vooral in verband met de datering is de verdeeldheid opnieuw zeer groot : de meeste auteurs hebben het over Sint-Vincentiusnacht (22 januari) 1394, andere vermelden 1393. Deze fout is gemakkelijk te verklaren : door de Paasstijl (het begin van een nieuw jaar met Pasen laten samenvallen), die men toen gebruikte, vermeldde de akten januari 1393, terwijl dit 1394 wordt wanneer men het nieuwe jaar op 1 januari laat beginnen³³. Hoe dan ook, die storm van 1394 zal een grote invloed hebben op de ruimtelijke uitbreiding van de stad. Want men werd hierdoor verplicht een deel van de huizen te verplaatsen om veilig te zijn voor verdere overstromingen. Het nieuwe

²⁸ Beide brieven worden vertaald weergegeven door J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 11-14.

²⁹ V. FRIS. *Ostende – Oostende*, p. 1.

³⁰ J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende*, p. 48.

³¹ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 27.

³² J.J. Veys is van mening dat de eerste kerk een houten kerkje was en dat die in 1334 vervangen werd door een stenen kerk. J.J. VEYS. *Oostende – geschiedenis* - Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen, deel 4, p. 435.

³³ Meer informatie i.v.m. deze Paasstijl, zie : E. STRUBBE & L. VOET. *De chronologie van de middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Antwerpen, 1960, p. 55-58.

stadsgedeelte werd opgebouwd ten zuiden van de dijk, die door het Brugse Vrije in 1390 was opgericht³⁴.

Maar ook bij een dergelijke, noodzakelijke "verhuizing" kwamen er veel administratieve en vooral juridische problemen kijken : er moesten immers heel wat gronden bijgewonnen worden en deze gronden moesten vervolgens binnen het rechtsgebied van de stad Oostende komen te liggen opdat de inwoners van het nieuwe stadsgedeelte ook effectief poorters van de stad zouden blijven. Door middel van een smeekschrift werd de hertog Filips op de hoogte gebracht, waarna hij een groep afgevaardigden stuurde om de zaak te onderzoeken. Het gevolg was dat Oostende drie bunders duinland aangewezen kreeg om de uitbreiding mogelijk te maken. Deze gronden kwamen van het Brugse Vrije (nl. 122 gemeten), van de Sint-Donaasproosdij (137 gemeten en 61 roeden) en van de hertog (16 gemeten). De stad "kreeg" dus 275 gemeten en 61 roeden, wat ongeveer overeenkomt met iets meer dan 121 ha.³⁵. Dat de voornoemde instanties dit niet geheel belangeloos gedaan hebben, spreekt voor zich : de stad Oostende en 's heer Woutermansambacht moesten dan ook 1/50ste (2%) van de lasten van het Brugse Vrije betalen en daarnaast de voornoemde dijk op eigen kosten onderhouden, aan de Sint-Donaasproosdij waren ze verplicht een eeuwige rente van 10 pond parisis te betalen en aan de eigenaren van de afgestane gronden een rente van 18 pond parisis³⁶. Bovendien bleven alle renten en te betalen sommen (zoals aan de wateringen) verbonden aan de gronden³⁷. Wanneer we even vooruitlopen op het relaas en het plan van Jacob van Deventer (afb. 4) ter hand nemen, wordt het onmiddellijk duidelijk welke belangrijke fase dit was voor de stad : het centrum van het latere (en huidige) Oostende is immers volledig gelegen op deze nieuw verworven gronden uit 1395 !

Toch duurde het nog twee jaar eer het nieuwe grondgebied effectief opgemeten en ompaald werd. Ook de weerslag van deze gebeurtenis is terug te vinden in het cartularium van Jacob Oliviers³⁸. Het nieuw "keurgerecht" of de "nieuwe stad" werd gesitueerd tussen de oude stad, de West-Keignaertsweg en de Oost-Keignaertsweg en de Zuidweg (of Zuidoord). Tussen de oude en de nieuwe stad bevonden zich de "Leet", een restant van de kreek die Testerep van het vasteland scheidde en de dijk van het Brugse Vrije. Wanneer we het bijgewerkte plan van Jacob van

³⁴ Het is deze dijk die, na de het uitbouwen van de haven, de naam "havendijk" zal krijgen. (zie verder, bij de bespreking van het plan van Jacob van Deventer)

³⁵ In het gebied van Brugge en het Brugse Vrije was een roede 14 voeten groot en mat 3,84 m., een vierkante roede besloeg 14,7456 m², een gemet bestond uit 300 roeden, zie : H. DE SCHRIJVER. *De oude landmaten in Vlaanderen*. Gent, 1936, p. 18-19.

³⁶ De in het Latijn opgestelde overeenkomst tussen de stad Oostende en de Sint-Donaasproosdij (1 juli 1395) wordt volledig weergegeven in : E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 60-63.

³⁷ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 28-30 ; De volledige akte is te vinden in : L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Coutumes de la ville d'Ostende*, p. 41-45.

³⁸ E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 66-68.

Deventer (afb. 1) erbij nemen, zien we de hierboven vernoemde grenzen respectievelijk onder de nummers 17, 19, 20 en 21. Hierdoor werd de zuidgrens van het gebied verlegd naar de plaats waar nu de jachthaven gelegen is, terwijl die grens voordien te situeren viel rond de huidige Van Iseghemlaan³⁹. Tijdens de eerste jaren van de 15de eeuw zal dit nieuwe stadsgedeelte verder ontwikkeld worden (zie verder), maar toch zal de oude stad pas beginnen leeglopen wanneer de bewoners ervan effectief gedwongen werden om te verhuizen en deze dwang werd alleen veroorzaakt door de diverse overstromingen van het grondgebied van de oude stad. Het is dus niet zo dat na de uitbreiding van de stad, de bewoners direct en massaal naar het nieuwe stadsdeel trokken.

³⁹ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 30 ; V. FRIS. *Oostende-Oostende*, p. 1.

De 15de eeuw : de bouw van de haven en de verdere ontplooiing van de stad

Het is vooral in deze eeuw dat Oostende zich ontpopt van de rups -het vissersdorp- tot de prachtige vlinder -de havenstad- die in latere tijden sterk begeerd zal worden door heel wat machthebbers. Het mag dan ook geen wonder heten dat deze voorspoed heel wat afgunst zal opwekken bij rechtstreekse concurrenten zoals Nieuwpoort, Damme en Sluis (zie verder). Vanaf dit tijdstip (1403-1404) hebben we ook stadsrekeningen ter beschikking⁴⁰. De rekeningen van Oostende zijn opgesteld zoals de rekeningen van tal van andere steden : eerst werden de inkomsten vermeld, daarna de uitgaven en ten slotte werd er een balans opgemaakt van het besproken jaar. De meeste items van de rekening komen ook voor in andere stadsrekeningen, maar enkele uitgavenposten zijn specifiek voor een kleine kuststad als Oostende. Zo zijn er de kosten van de dijkwerken, kosten van stro, "messe" (afval om putten en gaten mee op te vullen) en "risen" (bundels rijshout), kosten door de vele straatwerken (het nieuwe stadsdeel lag immers volledig in de duinen !), enz...⁴¹ En hoewel deze rekeningen veel informatie bevatten, zijn de topografische gegevens niet altijd direct bruikbaar : er zijn immers enkele specifieke probleempjes. Zo worden de plaatsen van dijk- en straatwerken bijna altijd gesitueerd aan de hand van woningen van bepaalde personen, die echter niet kunnen gelokaliseerd worden. Twee voorbeelden uit de eerste rekening ter verduidelijking : "Item den derden dagh in Septembre so was bestid den dyc te bredene van Clais Pendels wedewe stalle tot an Pieter Clickaerts scuere een roede en een vierendeel breet..." en "Item den andren dagh in Octobre so was bestid de strate te hoghene ende te bredene van Pieter Clickaerts oostwaerd gaende."⁴²

Reeds in 1401 werd er overgegaan tot de begrenzing van de nieuwe markt en het uittekenen van het stratenplan van het nieuwe stadsgedeelte, de zgn. "nieuwe stad". In de akte die in het charterboek⁴³ bewaard is gebleven, lezen we het verslag van de bijeenkomsten. Naast de financiële bepalingen, o.a. over de vergoeding die de stad uitkeerde aan de eigenaars van de onteigende grond, werd er ook verteld hoe de baljuw de twee eerste straten heeft "gebannen". De straten werden enerzijds de "Hoochstrate" of "hoghe strate" en anderzijds de "Oostrate" of "ooststrate" genoemd. Ook de exacte ligging van de straten werd

⁴⁰ Bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Brussel, fonds Rekenkamer, nr. 37.239 en volgende. (In het Stadsarchief van Oostende bevinden zich kopieën op microfilm, nvdr).

⁴¹ G. DEPT. *De oudste rekening van Oostende (1403-1404)* - Annales de la Société d'émulation de Bruges, dl. LXXV (1932), p. 180-183.

⁴² G. DEPT. *De oudste rekening van Oostende (1403-1404)*, p. 206.

⁴³ E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 141-147.

uitvoerig beschreven : de eerstgenoemde begon aan de nieuwe dijk (dit is de dijk door het Brugse Vrije aangelegd in 1390) en liep zuidwaarts tot aan de zuidoost, een vrije heerweg. Zowel A. Sleeks⁴⁴ als V. Fris⁴⁵ lieten -met de nodige voorzichtigheid- deze straat voor het grootste deel met de huidige Kapellestraat en Vlaanderenstraat samenvallen. De tweede straat, de Ooststraat, liep eveneens van de nieuwe dijk tot aan de zuidoost, maar lag in het oostelijk deel van de stad⁴⁶. V. Fris liet deze straat met de huidige Kaai- en Kapucijnenstraat samenvallen, terwijl A. Sleeks de huidige Schipperstraat vermeldde. Hij had deze informatie waarschijnlijk bij E. Vlietinck gehaald, die zich baseerde op het register van de schepenkamer, waarin het volgende geschreven staat : "jn de Ooststraete, jegenwoordelick genaempt de Schipperstrate..."⁴⁷. Ook J.B. Dreesen, die zich o.a. op de Ommeloper van het 's Heerwoutermansambacht uit 1559 baseerde, waarin de stad in rechthoekige "Teerlingen" verdeeld werd, liet de Ooststraat met de huidige Schipperstraat samenvallen (zie afbeelding 1 : de straat tussen teerling 7 en 8)⁴⁸. Het valt dan ook niet mee om de juiste ligging van deze straat te bepalen, aangezien het eerste betrouwbare plan (Jacob van Deventer) de situatie van ongeveer 160 jaar later weergeeft en men rekening moet houden met het feit dat na het beleg (1601-1604) vele straten nieuwe namen kregen ! Toch geven ook wij de voorkeur aan de Schipperstraat, omdat bij het opmeten van de verschillende afstanden tussen de huidige straten en na vergelijking van de resultaten met de afmetingen uit de akte van 1401, deze straat een meer aanvaardbare oplossing biedt dan de Kapucijnen- en Kaaistraat⁴⁹. Een andere -zeer logische- motivering voor de keuze van de Schipperstraat, is gewoon het feit dat deze straat de meest oostelijk gelegen straat was. Wanneer we opnieuw het plan nemen waarop de stad in teerlingen verdeeld is, wordt de Ooststraat gesitueerd tussen teerling 7 en 8, terwijl de Weststraat tussen teerling 1 en 2, 10 en 11 en tussen 18 en 19 gesitueerd wordt, wat overeenkomt met de meest westelijk gelegen straat⁵⁰. Het hierboven genoemde plan behandelt natuurlijk de situatie van de 16de eeuw, maar in de eerste rekeningen van het begin van de 15de eeuw werd de Hooghe

⁴⁴ A. SLEEKS. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 19.

⁴⁵ V. FRIS. *Ostende-Oostende*, p. 4.

⁴⁶ Deze Ooststraat heeft dus niets te maken met de huidige Ooststraat die trouwens een volledig andere oriëntatie heeft, nl. van west naar oost.

⁴⁷ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 149. Het register ging echter verloren bij het bombardement van 1940.

⁴⁸ J.B. DREESEN. *Situering van enkele gebouwen en straten in 16de eeuw Oostende*, p. 230-233.

⁴⁹ We willen met deze kleine test zeker geen absolute waarheden verkondigen, omdat er te veel veranderingen in het straatbeeld zijn om de metingen op een volledig afdoende manier te doen. De test geldt dus enkel en alleen als een kleine, bijkomende motivering van de keuze, naast de reeds bestaande die meer historisch gefundeerd zijn.

⁵⁰ J.B. DREESEN. *Situering van enkele gebouwen en straten in 16de eeuw Oostende*, p. 230-233. Ook de Weststraat had toen blijkbaar een andere oriëntering dan de latere Weststraat, de huidige Adolf Buylstraat.

strate ook wel "Weststrate" genoemd, waarschijnlijk omdat die straat toen de meest westelijk gelegen (gebannen) straat was !

Dezelfde akte van 1401 bepaalde ook de ligging van de nieuwe markt : "hoofdende met der westzide an die hoghe strate en met der zuudzyde totten alven duerbreke⁵¹...". Het marktpllein, ook wel "de Zuudmarct" genoemd om het onderscheid met de markt van de oude stad te maken, lag dus ten zuiden van het stadhuis (in tegenstelling tot het huidige Wapenplein dat gelegen is ten noorden van het Feestpaleis, wat lange tijd dienst heeft gedaan als stadhuis)⁵².

Naast deze twee "gebannen" straten - die we in de stadsrekeningen voortdurend terugvinden omdat de bewoners ervan een rente moesten betalen - werden in die akte van 1401 ook nog enkele andere straten beschreven, die echter geen naam meekregen. Al deze straten lagen in de omgeving van het voornoemde marktpllein. Één ervan kan -opnieuw onder voorbehoud- ongeveer gesitueerd worden iets ten zuiden van de huidige Sint-Sebastiaanstraat, terwijl een andere ongeveer de huidige Breidel- en Nieuwstraat besloeg. Wanneer al deze gegevens samengevoegd worden, ontstaat er een geometrisch stratenpatroon rond de nieuwe markt.

De volgende stap in de verdere uitbouw van het nieuwe stadsdeel, was de bouw van een stadhuis en de halle ten noorden van het nieuwe marktpllein (ongeveer op de plaats van het huidige Feestpaleis). Dit was opnieuw een gedwongen verplaatsing door tal van overstromingen en vooral door die van 1404 en 1411. Men begon in 1411 en beëindigde het werk zeven jaar later. Een deel van de bouwstoffen was overigens afkomstig van het raadhuis van het oude schependom. Ook andere gebouwen werden verplaatst, b.v. het "Masthuus" (de stedelijke opslagplaats, afgebroken in 1412)⁵³. V. Fris vermeldde ook nog de bouw van een nieuw hospitaal in 1429 en het feit dat er naast de openbare gebouwen ook meer en meer particuliere woningen verplaatst moesten worden⁵⁴.

⁵¹ De "duerbreke" was een waterloopje dat de nieuwe stad van west naar oost doorkruiste ter hoogte van de huidige Witte Nonnenstraat, op het plan van Jacob van Deventer, nr. 34 (afb. 5).

⁵² A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 109.

⁵³ A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 19. ; E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 32 ; V. FRIS. *Ostende-Oostende*, p. 3.

A. Sleeks beweert dat het Masthuis hetzelfde gebouw is als het "Ghiselhuus", terwijl V. Fris een onderscheid maakt door het eerste als opslagplaats te omschrijven en het tweede als gevangenis. Ook E. VERWIJS en J. VERDAM noemen het Ghiselhuis een soort gevangenis (nl. een gebouw waarin personen gegijzeld werden tot ze een bepaalde schuld vereffend hadden), in *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1885-1929.

⁵⁴ V. FRIS. *Ostende-Oostende*, p. 1.

En terwijl steeds meer mensen zich gingen vestigen in de nieuwe stad, rezen er al gauw problemen rond de geestelijke verzorging. Immers, door de verhuizing kwam men in een andere parochie terecht, nl. die van Sint-Catharina, gelegen tussen Oostende en Mariakerke. De afstand van Oostende tot dit dorp, dat in de 16de eeuw verdween, was echter te groot om er probleemloos de parochiale kerk te herbergen. Er rezen klachten van de bevolking en reeds van 1409 af begon men rekening te houden en voorbereidingen te treffen voor een nieuwe kerk in het nieuwe stadsdeel om zo de twee delen van Oostende tot één parochie te laten samensmelten. E. Vlietinck beschreef uitvoerig de hele administratieve rompslomp die een dergelijke gebeurtenis met zich bracht⁵⁵. Het stadsbestuur van Oostende moest immers zowel de kerkelijke als de wereldlijke machthebbers aanspreken : de eerste groep om de evidente reden dat er een nieuwe kerk gebouwd moest worden, die moest gewijd en gezegend worden, waarvoor er een priester aangeduid moest worden, enz. Van de tweede groep wou men een stuk grond verkrijgen dat vrijgesteld was van alle rente tegenover de Staat (het zgn. amortiseren van een stuk grond). En terwijl men onderhandelde en voortdurend gezanten over en weer zond, gingen de jaren één na één voorbij. De grote doorbraak kwam er in 1434, wanneer ze de pauselijke bulle⁵⁶ verkregen. De wethouders en de voornaamste burgers van de stad stelden onmiddellijk een oorkonde op om aan hertog Filips de amortisatie of "doodingsakte" te vragen⁵⁷. Deze akte werd echter pas in 1438 verkregen, waarna men dan ook direct aan het bouwen sloeg (maar de eerste steen van de toren werd wegens geldgebrek pas 40 jaar later gelegd...⁵⁸).

In dezelfde periode probeerde het nieuwe Oostende ook economisch een betere positie te verwerven. Als vissersstadje had het op zijn minst nog twee zaken nodig om verder te kunnen groeien : een betere verbinding met het binnenland en een degelijke haven. De bestaande verbinding, de "Oostendsche Watergang" uit 1285, was immers bij gebrek aan onderhouds- en herstellingswerken na de vele stormen en overstromingen onbevaarbaar geworden.

⁵⁵ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 35-41.

⁵⁶ Gepubliceerd in : E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 291-292.

⁵⁷ In deze akte beloven de burgers ook dat ze zelf zullen instaan voor de bouw van de kerk, gepubliceerd in het tijdschrift *Fragmenta*, oktober 1887, p. 85-87.

⁵⁸ A. VIAENE. *Klokkendoop en torenbouw te Oostende. Het bezoek van bisschop Gillis de Baerdemakere. 19-20 juli 1478 - Ostendiana*, II (1975), p. 179-182.

Opnieuw verliep er veel tijd tussen de eerste aanzet tot (1426) en de uiteindelijke uitvoering van de werken (1443). Er moest immers toestemming verkregen worden van het Brugse Vrije en van de verscheidene grondeigenaars waarop de bestaande watergang gesitueerd was⁵⁹. In 1443 kreeg de stad dan toch de nodige machtiging om een nieuwe watergang te delven. De kosten werden als volgt verdeeld : twee derden voor de eigenaars van het Woutermansambacht en één derde voor de stad Oostende. De stad moest echter ook de verantwoordelijkheid op zich nemen om "ten eeuwig en dage" in het onderhoud van de twee sluizen te voorzien en bij eventuele waterschade de kosten te dragen⁶⁰. En door deze "Nieuwe Oostendsche Watergang" was er een rechtstreekse verbinding met de Brugse Yperleet, een kanaal dat van Ieper, over Oudenburg naar Brugge liep. Dit kanaal krijgt nummer 32 op het (bijgewerkte) plan van Jacob van Deventer, en de aftakking naar de haven, de zgn. "Havenvliet" heeft nummer 33. En zoals op het bovengenoemde plan al aangegeven is, heeft Oostende het ook aangedurfd om -bijna direct na het graven van de Nieuwe Watergang- ook de toelating te vragen om een haven uit te bouwen. Tot dan toe was het immers de gewoonte dat de vissers hun boten op het strand trokken⁶¹. Dit was een veel voorkomend gegeven langs de hele Vlaamse kust : in de 13de eeuw was er namelijk een reeks nieuwe vissersnederzettingen ontstaan, waarvan de naam eindigde op "yde" en die gelegen waren aan de kustlijn en in de nabijheid van grotere havens, waarvan ze juridisch en bestuurlijk afhankelijk waren. "Yde" verwijst naar een vlak strand en zodoende een soort aanlegplaats en tweederangs schuilhaven⁶². In feite was Oostende vóór 1445 een dergelijke tweederangshaven (maar door een vroegere stichtingsdatum heeft ze geen naam die eindigt op yde).

Met de uitvinding (of toch zeker de verfijning) van het kaken van haring door Jacob Kien en Gilles Beukels, won de visserij meer en meer aan belang. Bovendien kon men dankzij deze nieuwe bewaarstechniek grotere haringbuizen inleggen, en die grotere boten eisten goed uitgeruste havens. Het gevolg was dat de grote zeevisserij zich meer en meer in de drie grote Vlaamse havens van Duinkerke, Nieuwpoort en Oostende concentreerde, waardoor de minder goed uitgeruste "ydehavens" tot de kleine zeevisserij en kustvisserij vervielen of zelfs voorgoed verdwenen⁶³.

⁵⁹ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, p. 22-23.

⁶⁰ Akte gepubliceerd in : E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 229-230 en besproken in J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, deel I, p. 20.

⁶¹ A. BELPAIRE. *Notice historique sur la ville et le port d'Ostende*, p. 11.

⁶² R. BILLIAU (e.a.). *Tussen land en zee. Het duingebied van Nieuwpoort tot De Panne*. Tielt, 1992, p. 77. In de buurt van Oostende werd de locatie Blutsyde vaak vermeld.

⁶³ R. BILLIAU (e.a.). *Tussen land en zee. Het duingebied van Nieuwpoort tot De Panne*, p. 78.

Oostende voerde reeds haring uit naar de markten van Doornik, Bergen, Valencijs, Rijsel en Kamerijk⁶⁴. De vraag naar een haven was dan ook terecht. Dit gebeurde in 1444 door de toenmalige burgemeesters Jakob Flore en Jan Moene, toen Filips de Goede in Valenciennes vertoefde. De beweegredenen voor dit verzoek waren opmerkelijk : men wou door de bouw van een haven het gevaar van overstromingen en de wateroverlast in de oude stad beperken om zo dit deel van de stad van de volledige ondergang te redden, de vissers zouden een veilige plaats voor hun schepen krijgen, een haven zou de grote afstand tussen de twee bestaande havens Nieuwpoort en Sluis halveren, enz... Van de economische en de daaruit voortvloeiende financiële voordelen voor de stad zelf, werd met geen woord gerept. En na twee onderzoeken werd de vergunning effectief verleend op 27 december 1445 en wel met de volgende voorwaarden :

- alle kosten waren voor Oostende (dit hadden de burgemeesters zelf voorgesteld) ;
- de stad moest zelf alle bestaande dijken versterken ;
- er mochten alleen vergunningen van verblijf worden toegekend aan vreemde vissers en andere allochtone inwonenden (en dus geen vergunningen die handelsactiviteiten op zelfstandige basis toelieten) ; deze laatste bepaling was ingevoerd ter bescherming van de poorters van Oostende die zelf moesten opdraaien voor de hoge kosten⁶⁵.

Men bleek dus nogal gebrand te zijn op die haven : alles werd uit eigen zak betaald, de schepenen boden hun loon aan om de kosten te helpen dragen en dit voor een periode van vier jaar, uit de omliggende dorpen kwamen mensen gratis delven,... Het mag dan ook geen wonder heten dat de haven in een mum van tijd klaar was. Reeds op 18 oktober 1446 werd de dijk doorstoken : de havenstad Oostende was een feit. Het havendok kwam tussen de twee stadsdelen in te liggen, die vanaf dan d.m.v. een brug verbonden waren. Er was nu een rechtstreekse verbinding tussen de zee en de Nieuwe Oostendsche Watergang⁶⁶.

Tot hier toe werd in het verhaal enkel gesproken over de vijandige zee, maar een tweede vijand die op zijn minst evenveel (en bij nader inzien nog veel meer) schade heeft veroorzaakt dan de natuurelementen was de mens. Bowens vermeldde in zijn jaarboeken onder meer de inval in 1439 van Van de Veere, admiraal van Holland en Zeeland, "alles verwoestend en verbrandend"⁶⁷. Toch werd dit feit slechts terloops vermeld. Ook op het einde van de 15de eeuw, wanneer Vlaanderen in rep en roer stond door

⁶⁴ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 62.

⁶⁵ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, p. 24-28 ; de akte van de vergunning is te vinden in : E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 78-81.

⁶⁶ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, p. 24-28.

⁶⁷ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 20.

de moeilijkheden met Maximiliaan van Oostenrijk, werd Oostende nogmaals tot puin herschapen, ditmaal door een Engels garnizoen. In het conflict tussen hem en Maximiliaan had Oostende immers de kant van de Franse koning gekozen⁶⁸. Het gevolg was dat het stadhuis moest herbouwd worden en er ook aan de kerk herstellingen nodig waren. De aartshertog moest dan ook privileges toestaan om de heropbouw van de stad mogelijk te maken (1490).

⁶⁸ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschryving*, p. 25-28.

Een cruciaal jaar voor het voortbestaan : 1483

Naast de oorlogsactiviteiten van de mens, is ook afgunst een gevaarlijk element : na het op punt stellen van de kaaktechniek voor haring en het uitbouwen van de nieuwe stad en de haven werd Oostende één van de, zoniet dé, belangrijkste vissershavens van onze kust. De redenering van de andere vissershavens was snel gemaakt : die nieuwe haven moest uitgeschakeld worden en de oude situatie hersteld. In 1483 werd daartoe een verzoek ingediend bij de Leden van Vlaanderen⁶⁹ door de inwoners van Nieuwpoort, Damme en Sluis, na vermeende klachten van Franse kooplui⁷⁰. Hierin vroegen ze het dichtgooien van de haven en een verbod op haringhandel in Oostende. De argumenten van beide partijen zijn zeer interessant en zijn -ongewild en onrechtstreeks- een bijzonder rijke bron voor de stadsgeschiedenis : ze bewijzen als geen ander de enorme "boom" die Oostende gekend heeft in een periode van amper 40 jaar na het graven van de haven.

Na een uitvoerige ophemeling van de oude situatie waarbij er slechts drie havens haring mochten "zegelen"⁷¹, nl. Damme, Biervliet en Nieuwpoort, komen de aanklachten tegen de nieuwe vissershavens Oostende. Opmerkelijk hierbij is dat het welzijn van die havens zowel gelijkgesteld werd aan het welzijn van de Franse kooplui als aan het welzijn van het gehele land en dus ook aan dat van de hertog. En aangezien de haven er gekomen was voor het welzijn van het gehele land, maar nu eigenlijk meer schade leek toe te brengen, moest die haven opnieuw dichtgeworpen worden !

Het trio voelde zich benadeeld omdat in Oostende meer haring verhandeld werd dan in hun drie havens samen. Bovendien werden hierdoor drie steden benadeeld die in het Transport, gewijzigd in 1408⁷², op de totale som van 100 ponden groot nog goed waren voor respectievelijk 14 s. (Nieuwpoort), 9 s. (Damme) en 40 s. (Sluis) en dit terwijl de stad Oostende slechts goed was voor 2 s. 6 d.⁷³.

Deze stad was bovendien "volledig open" en dus zonder enige vorm van verdediging. Ze drukten dan ook hun "vrees" uit dat de haven in de nabije

⁶⁹ W.P. BLOCKMANS. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen...* (5 januari 1477-26 september 1506). Brussel, 1982, p. 316, 319, 320.

⁷⁰ Deze akte is volledig weergegeven in : E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 197-207 en wordt uitvoerig besproken in : A. BELPAIRE. *Notice historique sur la ville et le port d'Ostende*, p. 12-15.

⁷¹ Dit is het recht om de tonnen haring van een eigen zegel te voorzien en als dusdanig te verkopen. Oostende wordt er onder meer van beticht de tekens op de haringtonnen van Damme en Nieuwpoort nagebootst te hebben om zo klanten te trekken.

⁷² Transport is de naam die gegeven werd aan de omslaglijst voor de belastingen in Vlaanderen. Elk dorp, gehucht of stad kreeg hierdoor een bepaald deel van de totale som van de belastingen.

⁷³ 1 pond groten Vlaams = 20 schellingen gr. Vl. = 240 denarii gr. Vl.

toekomst wel eens ten prooi van vijanden zou kunnen vallen aangezien ze noch kasteel noch verdedigingsmuur bezat. Daarbij was ze volledig afhankelijk van één enkele dijk. Hierdoor was de stad dan ook voortdurend onderhevig aan overstromingen en was het zelfs nodig geweest een deel van de stad te herbouwen in de duinen van 's heer Woutermansambacht en na de bouw van de haven waren deze duinen zo verminderd dat de sluis van het ambacht meer landinwaarts moest worden verplaatst.

Over de haring uit Oostende hadden ze ook al geen goed woord over : ze was van een inferieure kwaliteit en werd onder de prijs verkocht en dit door frauduleuze praktijken. Zo werd een groot deel van de haring verkocht vóór de vangst (de "voorcoop"), wat een concurrentievervalsing betekende. Bovendien moest de gekochte haring dikwijls vervoerd worden naar Sluis en Damme omdat de vreemde handelaars in Oostende zelf geen schepen konden huren om de haring naar Frankrijk te vervoeren, wat de kosten natuurlijk enorm deed oplopen. Ook het feit dat de Oostendse haring vaak vervoerd werd naar Frankrijk om pas daar verkocht te worden, viel niet in de smaak : door dergelijke praktijken bleef de buitenlandse handelaar immers in zijn woonplaats en kwam hij niet meer naar de Nederlanden, wat ook een vermindering van inkomsten betekende. Dit waren de voornaamste aanklachten om de haven op te vullen en het zegelen van haring te verbieden. Wat had de stad Oostende hierop te antwoorden?

Dit antwoord telde maar liefst 104 (!) items⁷⁴ en is dus op zijn minst even leerrijk als de aanklachten. Het merendeel van elk van deze punten bestaat erin de hierboven vernoemde aanklachten te ontkennen en dikwijls gewoon de schuld naar de andere partij te schuiven (vooral naar de stad Damme). Een greep uit de talrijke elementen ter verdediging :

- hun stad is ouder dan Damme en dan Sluis ;
- de stad heeft een privilege in haar bezit met de goedkeuring voor de bouw van de haven, zowel verleend door graaf Filips de Goede (1445) als door de koning van Frankrijk (1447) ;
- de techniek van het kaken was zo'n 80 jaar geleden in Oostende ontwikkeld en verfijnd, met het gekende succes als gevolg (Oostende stond in het laatste kwart van de 15de eeuw immers in voor meer dan één derde van de geaakte haring in Vlaanderen) en aangezien de drie andere havens in de periode vóór de kaakharing wel succes hadden (dus op een andere basis), kan het onmogelijk aan de nieuwe haring liggen dat ze nu minder succesvol was...

Bovendien bevond de uitvinding van Gillis Beukels en Jacob Kien zich nog in een beginstadium ten tijde van de wijziging van het Transport (1408) en

⁷⁴ Gepubliceerd in : E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*, p. 207-223.

was dit gegeven dus nog niet verrekend in het Transport. Een ander argument in het voordeel van hun haven was het feit dat sinds de bouw ervan de stad en de omliggende duinen veel minder last van overstromingen hadden (zelfs tot tien keer minder !). Ook het argument in verband met de sluis van het Woutermansambacht ontkrachtten ze door te stellen dat die ook vóór 1446 vaak verplaatst was geweest. Bovendien vond men dat de afstand tussen Nieuwpoort en Sluis te groot was om de vissers bij hevige storm vlug een veilig onderkomen te kunnen bieden in één van beide havens. Oostende was dan ook ideaal gelegen -nl. op gelijke afstand van beide havens- om die taak te vervullen. In verband met de veiligheid van de stad stelde men dat de vijanden zouden stuiten op een sterk vissersvolk in een tijhaven (waar de vijanden dus niet in één keer kunnen in- en uitvaren). En tegenover de andere vijand, de zee, had Oostende toen -naar eigen zeggen- een dubbele dijk, die ervoor zorgde dat de stad geen gemakkelijke prooi werd.

De uitspraak van de Leden van Vlaanderen getuigt van wijsheid en diplomatie : omdat Oostende over een wettig privilege beschikte waren ze in hun recht, maar om de andere partij ook een kans te geven stelden ze voor een groot onderzoek te laten doen op kosten van die partij die ongelijk zou hebben. Oostende ging onmiddellijk akkoord met het onderzoek maar de anderen wilden blijkbaar wel klacht neerleggen, maar toch geen geld inzetten ! Beide partijen werden dan ook door de Leden van Vlaanderen huiswaarts gestuurd, tot er overleg gepleegd was met de hertog. Het vervolg van de zaak is echter niet terug te vinden in het charterboek. Men kan zich natuurlijk afvragen hoe de situatie zou geëvolueerd zijn, indien de drie havens wél hun zin gekregen hadden?

Belpaire noemde dit document het vroegste en duidelijkste bewijs van het feit dat het kaken van haring wel degelijk een Vlaamse uitvinding was. In verband met de vermindering van de schade aan dijken en duinen sinds de bouw van de haven, trok hij de logische conclusie dat de stad door de bouw van de haven nu veel meer inkomsten had en daardoor de dijken beter kon onderhouden⁷⁵. Toch zal uit het vervolg van het relaas blijken, dat Oostende en de hele Vlaamse kust er eigenlijk nooit in geslaagd zijn de zee naar hun hand te zetten. Want het is een trieste vaststelling dat de razernij van de zee en de verwoestingdrang van de mens de enige twee constante elementen zijn in de topografische geschiedenis van deze stad met de vele gezichten.

⁷⁵ A. BELPAIRE. *Notice historique*, p. 15-18.

Demografie

Vooraleer we verdergaan met het oudste cartografische materiaal (16de eeuw), kunnen we eerst nog de (schaarse) demografische informatie uit deze eerste eeuwen van de stad wat nader bekijken. Het spreekt voor zich dat we uit de vroegste eeuwen geen gegevens hebben, maar we durven toch met een hoge graad van zekerheid stellen dat Oostende-Testrep een zeer klein vissersgehucht was met een dito bevolking. En dit zou gedurende enkele eeuwen onveranderd gebleven zijn, wat blijkt uit het Transport dat in 1408 in Oudenburg aangepast werd, waarin Oostende (2s. 6d.) een veel kleiner aandeel had dan b.v. Nieuwpoort (14 s.). En toch was dit aandeel reeds gestegen van 18 penningen naar 30 penningen op de totale som van 100 pond ! Een gegeven dat overigens voor teleurstelling zorgde bij de burgemeester van Oostende, die naar Oudenburg afgereisd was om de aandacht te vestigen op zijn stad, geteisterd door de vele overstromingen en derhalve voortdurend in geldnood⁷⁶.

Voor het jaar 1411 is er een zettingslijst bewaard gebleven : hierin werden 582 personen met een zeker vermogen opgesomd. Hiervan woonden er 495 in de oude en slechts 87 in de nieuwe stad. Vlietinck vermenigvuldigde dit met een quotiënt 4,5 (omdat hij deze personen als gezinshoofden beschouwde) en komt zo uit op 2619 inwoners (zonder de 6 geestelijken)⁷⁷. J. Mertens berekende voor hetzelfde jaar een totaal aantal inwoners van 2227, maar hij nam dan ook de 495 haarden uit de oude stad als het totaal aantal haarden⁷⁸ ! Ook G. G. Dept maakte dezelfde fout in zijn artikel over de oudste rekening van de stad⁷⁹.

In 1469 werd er opnieuw een telling van huizen gedaan en voor Oostende kwam J. De Smet op een aantal van 495 haarden, wat eigenlijk een daling betekend zou hebben (maar hij heeft waarschijnlijk dezelfde fout gemaakt, cf. "Ostende avec l'échevinage : 495, dont 89 foyers pauvres et 7 maisons vides")⁸⁰.

⁷⁶ A. ZOETE. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419)*, deel I, Brussel, 1981, p. 318-319.

⁷⁷ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 125 ; de zettingslijst is te vinden op het einde van de rekening van het jaar 1411 in : ARA, Fonds Rekenkamer, nr. 37.247.

⁷⁸ J. MERTENS. *Het haardgeld te Oostende in 1533, haar inwoners en hun sociale stratificatie - Ostendiana*, II, 1975, p. 39-40.

⁷⁹ G.G. DEPT. *De oudste rekening van Oostende (1403-1404)* - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge, 75, 1932, p. 182.

⁸⁰ J. DE SMET. *Het oude Oostende. Anno 1469* - Biekorf, 42, 1936, p. 238-241 ; ID. *Le dénombrement des foyers en Flandre en 1469* - Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, XCIX, 1935, p. 145.

In verband met de 16de eeuw is er (opnieuw) onenigheid tussen de verschillende auteurs, door E. Vlietinck aangehaald : H. Van Haestens spreekt van 3000 huisgezinnen, terwijl C. de Bonours het had over 3000 vissers, m.a.w. een 12000-tal mensen. Vlietinck vond dit echter overdreven en gewaagde van 3000 inwoners. Maar in een Duits journaal, dat het fameuze beleg behandelde, werd beweerd dat het inwonersaantal sterk boven de 3000 lag. Aan de hand van een belastingslijst voor het jaar 1533, meende Vlietinck te mogen besluiten dat er toen ongeveer 3700 inwoners moeten geweest zijn⁸¹. A. Slekks baseerde zich op dezelfde bron uit 1533, waarin er 1237 cijnsplichtige haardvuren en 472 eigenaars vermeld staan, maar verkreeg een resultaat van ongeveer 4000 inwoners⁸². Ook J. Mertens stelde een maximum van 3500 tot 4000 inwoners voorop⁸³. Hieruit blijkt nog maar eens hoe moeilijk het soms is om aan de hand van indirecte bronnen een bevolkingsaantal op een stad te kleven. Toch kunnen we besluiten met de vaststelling dat de meeste auteurs het eens zijn met een Oostendse bevolking in 1533 van een 3000 à 4000 inwoners. In hoofdstuk vier, waarin we de situatie van ná het beleg bespreken, komen we terug op het demografische aspect.

⁸¹ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 125.

⁸² A. SLEEKs. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 26.

⁸³ J. MERTENS. *Het haardgeld te Oostende in 1533*, p. 40.

Hoofdstuk 2

*De 16de eeuw : de eerste plannen van
de stad en de aanloop tot haar totale
verwoesting bij het beroemde beleg*

Inleiding

Zoals de titel reeds duidelijk maakt, is het de ironie van het lot dat op het einde van dezelfde eeuw waarin de eerste plannen voorhanden zijn, de stad volledig van de kaart geveegd werd ! Toch verminderen deze plannen hierdoor niet in waarde, integendeel ! Want door het verlies van tal van andere archiefbronnen, vormen zij één van de belangrijkste bronnen voor de geschiedenis van de stad van vóór het beleg. Aan de plannen van Jacob van Deventer en van Pieter Pourbus zullen we dan ook wat meer aandacht besteden dan aan de overvloed van plannen en kaarten die de periode van het beleg (1601-1604) weergeven. Van dit beroemde beleg zullen we, in een volgend hoofdstuk, de grote lijnen weergeven, met de nadruk op de topografische gegevens. Vooral de vërreikende gevolgen van dit wapenfeit zullen uitvoerig aan bod komen.

Maar vóór we de eerste kaarten ter beschikking krijgen rest ons nog zo'n 60 jaar geschiedenis. Een rode draad van zware overstromingen loopt doorheen de hele 16de eeuw, een eeuw waarin de zee met een groots offensief de vroeger verloren gegane gronden als het ware opnieuw wou veroveren en daarin slaagde ook.

De strijd tegen de zee

Na de verwoesting in 1489, was de jonge stad reeds aan wederopbouw toe. Een hulpmiddel daartoe was het in 1501 verkregen recht tot het heffen van "kalsijde-geld" op geplaveide straten⁸⁴. Ook aan de kerk werden nog verscheidene jaren herstellingen uitgevoerd, maar de meeste aandacht ging toch naar de zeewerken.

In 1502 werd de "vierboete", een voorloper van de vuurtoren, ten westen van de haven opnieuw gebouwd⁸⁵. Na een zware storm rees er hetzelfde jaar een conflict tussen Oostende en het Brugse Vrije. Laatstgenoemde had een klacht ingediend bij de vorst in verband met het verzuim van het onderhoud van de dijk die in 1395 aan de stad was overgelaten. Het stadsbestuur daarentegen beklagde zich over de nalatigheid van de sluismeesters van het Woutermansambacht⁸⁶. De situatie was zo ver gevorderd dat men vreesde voor overstroming van de omringende gronden. De commissarissen van de vorst legden de stad de herstelling van de dijk op, volgens de overeenkomst van 1395. Toch was de zaak hiermee niet afgehandeld, want verscheidene zware overstromingen zorgden voor nieuwe schade aan de dijk en alle kosten vielen ten laste van Oostende.

Wanneer in 1507 ook aan de haven en havenhoofden veel schade werd toegebracht, kreeg de stad de toestemming om 's Heer Woutermansambacht te laten delen in de kosten. De watering ging in beroep (zich baserend op de akte van 1395) en de zaak sleepte ettelijke jaren aan (maar de wateringën werden in die jaren wel verplicht om in de kosten te delen).

In 1515 werden alle sluizen, kaaien, dijken en duinen aan een grondig onderzoek onderworpen en Karel V vaardigde een belasting van 10.754 ponden uit om de nodige herstellingen uit te voeren⁸⁷. En hoewel de stad het financieel zeer moeilijk had door de onderhouds- en herstellingskosten aan de dijken en duinen, werd het belang van de haven toch aangerekend bij de aanpassing van het Transport in 1517. Het aandeel van Oostende steeg toen immers van 2 s. 6 d. naar 6 s. (dit is het dubbel van het bedrag in 1408 en het zesvoud van het deel in 1309 !)⁸⁸. Het stadsbestuur ging dan ook in de loop van de 16de eeuw speciale bijdragen aan de inwoners vragen om zo een deel van de kosten van zich af te schuiven. In 1531 betaalden de vissers een vorm van persoonlijke taks, er was het "cafcoen-

⁸⁴ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 27 ; E. VLIETINCK omschrijft dit als een soort belasting op wagens en lasttrekkende paarden in de stad, om op die manier de kasseiweg te bekostigen, in : *Het oude Oostende*, p. 82.

⁸⁵ A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 25.

⁸⁶ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 42-43, 51-52.

⁸⁷ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 47-48 ; A. BELPAIRE. *Notice historique sur la ville et le port d'Ostende*, p. 18.

⁸⁸ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 124.

geld" (een haardbelasting), de ontlening van geld ten laste van de gegoede burgers, giften van burgers,...⁸⁹

In hetzelfde jaar (1517) werd begonnen met de bouw van de Oostsluis. Het was een spuisluis die voor de nodige diepgang in de haven moest zorgen. Maar door de stormen van 1530 en 1532⁹⁰ werd de sluis gesloten en pas heropend in 1534⁹¹. De genoemde stormen zorgden voor een enorme schade : in 1530 werd een groot deel van de oude stad opgeslokt en werden de dijken en duinen over de gehele kust zo erg beschadigd dat de keizer in 1531 een plakkaat uitgaf waarin hij de bouw en het onderhoud van een dijk van Sluis tot Grevelingen beval. De kosten voor de schade bij Oostende werden verdeeld onder drie partijen : de keizer (10.000 guldens), 's Heer Woutermansambacht (10 stuivers per gemet) en de stad zelf (7.000 guldens).

Maar nog hetzelfde jaar (2 november 1531) zou een nieuwe storm de dijk wegspoelen, samen met de pijlers van de havenhoofden. De kosten werden geraamd op 44.000 guldens⁹². En de zee had nog meer in petto... In 1544 werd aan de westzijde van de haven een rijshoofd gemaakt (dat in 1563 verlengd zou worden). Zeven jaar later (1551) liet de zee weer van zich horen : een nieuwe overstroming zorgde voor schade aan dijken, havenhoofden en palen. Opnieuw werden de kosten verdeeld tussen de koning (2.000 guldens), 's Heer Woutermansambacht (4 stuivers per gemet) en de stad (5.400 guldens)⁹³. Een nieuwe veldslag in een eeuwen-oude strijd.

Vijf jaar later (1556) kwam er een overeenkomst tussen de stad enerzijds en de sluismeesters, de eigenaren van de Woutermanswatering en de burgemeesters en schepenen van het "Land van den Vryen" anderzijds⁹⁴. Hierin werd beslist dat de voornoemde sluismeesters de duinen ten oosten van Oostende moesten herstellen (namelijk oostwaarts vanaf het gehucht "Blutsyde"⁹⁵) en de Oude Groene Weerdijk⁹⁶, die in of tegen die duinen

⁸⁹ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 48-49.

⁹⁰ M.K.E. GOTTSCHALK. *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*, deel II, p. 436.

⁹¹ A. BELPAIRE. *Notice historique sur la ville et le port d'Ostende*, p. 18-19.

⁹² E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 43.

⁹³ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving der oude en beroemde zeestad Oostende*, deel I, p. 31.

⁹⁴ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 51-52.

⁹⁵ In verband met de correcte situering van het gehucht Blutsyde is er heel wat discussie geweest ; zie : R. VERBANCK. *"Blutsyde" en "Ter Cuere", ook een Oostendse aangelegenheid* - De Plate, 1988, p. 8-13.

⁹⁶ "Weerdijk" is een andere benaming voor de Grave-Jansdijk (K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie*)

gelegen was, onderhouden. In hetzelfde jaar werd er ook een nieuwe dijk en "Inlage"⁹⁷ aangelegd aan de oostzijde van de stad.

Na een zoveelste zwaar onweer met veel schade, besloot de koning in 1559 de drie wateringen (nl. van het 's Heer Woutermans-, het Vyncx- en het Camerlinckambacht) te belasten met een nieuwe schatting om op die manier de schade te herstellen die was toegebracht door een storm in januari 1577 en verergerd bij elke volgende storm,⁹⁸ : de eerste 4 stuivers per gemet, de andere twee 2 stuivers per gemet. Oostende zelf moest nieuwe "Dweershooften" installeren en de "Blauwe Sluis" herstellen⁹⁹. Toch duurde het tot 1561 vooraleer er een uitspraak kwam in het proces over de verplichte bijdrage van de wateringen. Er waren immers verschillende akten in 1395 (bij de uitbreiding van de stad), in 1443 (bij het graven van de Nieuwe Oostendsche Watergang) en in 1502 (na de klacht van het Brugse Vrije in verband met het nalatig dijkonderhoud) waarin het stadsbestuur van Oostende het onderhoud van de dijken, duinen en andere zeewerken voor eigen rekening had genomen. De wateringen baseerden zich dan ook op deze verdragen om hun eisen kracht bij te zetten. Ze dienden ook het voorstel in om de oude stad op te geven en om de haven te laten verzanden (om zo de kosten van sluizen en dergelijke te vermijden). De wateringen werden echter veroordeeld tot betaling van de kosten en tot een boete wegens lichtzinnig beroep («frivol appel»)¹⁰⁰.

Zoals hierboven beschreven, is de eerste helft van de 16de eeuw een periode waarin de zee voor heel wat schade zorgde (en de daaruit voortvloeiende kosten). De oude stad was immers gelegen op een uitspringend deel van de kust, waardoor het geweld van de zee des te harder aankwam. En hoewel de stad voortdurend in geldnood scheen te verkeren door de dure zeeweringswerken en de wateringen hierdoor verplicht werden mee te betalen, werd het aandeel van Oostende in het Transport toch verhoogd (zie hoger). Dit gegeven wijst erop dat het belang van de havenstad gestegen was en dit vooral door de visserij. Enkele cijfergegevens : in 1560 brachten de 52 boten 18.000 ton vis binnen, wat de stad ongeveer 175.000 pond opbracht aan "pondgeld", in 1580 waren die inkomsten reeds gestegen tot 300.000 pond¹⁰¹.

⁹⁷ Een "inlage" is een dijk die meer landinwaarts moet verlegd worden omdat hij niet meer te houden is ; zie VERWIJS en VERDAM. *Middelnederlands Woordenboek*.

⁹⁸ E. VANALDERWEIRELDT. *De verdediging van dijken, duinen en strandhoofden in vroegere tijden tussen Oostende - Bredene en Wenduine* - Jaarboek Ter Cuere, 1966.

⁹⁹ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 31.

¹⁰⁰ Een uitvoerig relaas over het proces is te vinden in : E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 51-54.

¹⁰¹ V. FRIS. *Oostende-Oostende*, p. 2.

En omstreeks 1560 kreeg Oostende, tot tweemaal toe, bezoek van een kaartmaker : zowel Pieter Pourbus als Jacob van Deventer zouden immers rond 1562 Oostende karteren. Elk deed dit binnen zijn eigen context : Pourbus werkte aan zijn kaart van het Brugse Vrije en Van Deventer was bezig met zijn stedenatlas.

Oostende op de kaart van Pieter Pourbus en in de stedenatlas van Jacob van Deventer

Deze kaarten zijn waarschijnlijk de oudste betrouwbare plannen van Oostende. Er zijn immers wel andere plannen en stadszichten, die pretenderen veel ouder te zijn maar die dat in werkelijkheid helemaal niet zijn. Een voorbeeld ter verduidelijking : in het boek van J. Bowens uit 1792, *Nauwkeurige beschryvinge der oude en beroemde zeestad Oostende, gelegen in Oostenrijkchs Vlaanderen*, worden er verscheidene stadsplattegronden gegeven. De eerste toont ons de - fictieve - situatie in 1123 (afb. 2). De anachronismen liggen er voor het grijpen : de nieuwe stad (1397) is reeds afgebeeld, alsook de nieuwe kerk (1438) en de haven (1446), enz... Het ligt voor de hand dat een dergelijke kaart wel kan gebruikt worden voor een veel latere periode, maar zeker niet voor het jaar 1123 !

De kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus (afb. 3), waarvan nu nog een kopie te zien is in het Brugse stadhuis¹⁰², is één van de eerste kaarten waarbij de nauwkeurigheid zo groot is dat men vermoedt dat Pourbus toen al gebruik maakte van de bevindingen van Gemma Frisius in verband met driehoeksmeetkunde. Niettegenstaande de immense afmetingen van dit schilderij op doek (323 x 651 cm.) en de beperkte cartografische kennis uit die tijd, is Pieter Pourbus er dus toch in geslaagd een zeer nauwkeurige en waarheidsgetrouwe kaart af te leveren. Hij werkte er ongeveer 10 jaar aan (1562-1571), maar door het voortdurend op- en afrollen van de kaart, was die al snel kapot zodat zijn medewerker Pieter Claeissins zo'n 25 jaar later voor een kopie moest zorgen. Toch geeft deze kopie (1600-1601) een exact beeld weer van de originele versie, omdat de kopiist totaal geen moeite heeft gedaan om de kaart aan te passen aan zijn tijd, wat wel het geval is met de latere kopie in Sanderus' *Flandria Illustrata*¹⁰³. Pourbus zou Oostende bezocht hebben in augustus 1562¹⁰⁴, dus ongeveer in dezelfde periode als Jacob van Deventer. We zien Oostende met het geometrische stratenpatroon van het nieuwe stadsdeel, de haven aan de oostzijde, de nieuwe kerk ten zuiden van de stad en er rondom vijf molens. Nabij de haven is de vierboete zichtbaar en in het oude stadsgedeelte is er een torentje dat waarschijnlijk de oude kerk voorstelt. We komen later nog even terug op deze kaart wanneer we haar vergelijken met het plan uit de stedenatlas van Jacob van Deventer.

¹⁰² Van de originele versie is er slechts een fragment bewaard ; zie : P. HUVENNE. *Pieter Pourbus, meester-schilder 1524-1584*. Brugge, 1984, p. 277-282, 287-291.

¹⁰³ P. HUVENNE. *Pieter Pourbus, meester-schilder 1524-1584*, p. 289-290.

¹⁰⁴ A. DE SMET. *A Note on the Cartographic Work of Pierre Pourbus, Painter of Bruges*, p. 34.

Van Deventer heeft in dienst van keizer Karel V en later van diens zoon Filips II een hele reeks kaarten en plannen getekend, onder meer verscheidene Nederlandse provincies en de zeer waardevolle reeks plattegronden van de steden van de zeventien Nederlandse gewesten en het domein van Karel V en Filips II¹⁰⁵. Van Deventer kreeg de opdracht voor zijn stedenatlas omstreeks 1558 en in december 1571 bleek de omvangrijke opdracht af te zijn, op de versieringen na¹⁰⁶. Een interessant gegeven is de vaststelling dat van Deventer, na de inval van Don Juan in Mechelen in 1572, naar Keulen gevlucht was, waar hij drie jaar later stierf. In Keulen heeft hij Frans Hogenberg ontmoet, die samen met Braun óók aan een stedenatlas werkte. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een deel van de plannen van J. van Deventer (of een licht gewijzigde kopie) terug te vinden zijn in de stedenatlas van Braun en Hogenberg.

De stedenatlas van Jacob van Deventer is een unicum omwille van verschillende gegevens : geen enkel land in Europa beschikt over een dergelijke verzameling stadsplattegronden uit die tijd¹⁰⁷ en de kwaliteit van de plannen is superieur : alle plannen zijn op een uniforme manier getekend, alle hebben een gelijke schaal (gemiddeld ca. 1:8.000) en een gelijke oriëntatie, nl. het (magnetische) noorden bovenaan. De schaal (tussen 1:7400 en 1:8400) verschilt doordat ze afhankelijk was van de grootte van de voetstappen die gezet werden bij het opmeten, terwijl de oriëntering aangepast moet worden omdat declinatie in het midden van de 16de eeuw enige graden oostelijk was. Het werkelijke noorden bevindt zich dan ook enige graden ten westen van het kaartnoorden¹⁰⁸. Ook de kleurenkeuze is consequent : de straten en pleinen in de steden zijn wit, de wegen buiten de steden bruin, de huizen rood, de daken en de kerkspitsen blauw, de weidegronden groen en donkergroen als het laaggelegen of buitendijkse landen betreft¹⁰⁹.

Naast de uniforme behandeling van alle plannen, was ook de manier van opmeten modern voor die tijd : naast Pourbus was van Deventer één van de eerste om bij het karteren van de verschillende steden, de driehoeksmeting toe te passen, door Gemma Frisius uitgelegd in zijn werk

¹⁰⁵ B. VAN 'T HOFF. *Jacob van Deventer keizerlijk-koninklijk geograaf*. 's-Gravenhage, 1953, p. 14.

¹⁰⁶ B. VAN 'T HOFF. *Jacob van Deventer keizerlijk-koninklijk geograaf*, p. 20 ; H.P. DEYS. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer, Caert-thresoor*, 1989, nr. 4, p. 81, 93. Deys is van mening dat de vertraging door de nog te verzorgen versieringen, veeleer een uitvlucht was om de tekeningen niet te moeten indienen zolang de achterstallige betalingen niet gebeurd waren.

¹⁰⁷ J.C. VISSER. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer - Stad in kaart*. Groningen, 1983, p. 29.

¹⁰⁸ J.C. VISSER. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer - Stad in kaart*. Groningen, 1983, p. 37-38.

¹⁰⁹ B. VAN 'T HOFF. *Jacob van Deventer*, p. 14-15.

"Libellus de locorum describendorum ratione" (1533). Onderzoek heeft uitgewezen dat van Deventer opmetingen van het stratenplan gemaakt moet hebben, al wandelend door de stad, aangevuld met metingen vanop hoger gelegen punten zoals vestingmuren, kerken, torens,... Opvallend is dan ook het verschil tussen steden die al dan niet ommuurd zijn : wanneer dit immers niet het geval bleek te zijn was het stratenplan minder nauwkeurig afgebeeld dan bij steden waar er wel een ommuring aanwezig was¹¹⁰.

Met dit plan krijgt men aldus een min of meer correct beeld van Oostende na het midden van de 16de eeuw (ca. 1562). Toch moet men bij deze zeer waardevolle bron ook met enkele schoonheidsfoutjes rekening houden : de straten en wegen zijn dikwijls te bochtig (door de louter visuele aanpak) en te breed (door de kleine schaal) aangegeven en er is bijna geen differentiatie in straatbreedte (door de schematiserende werkwijze die ook terug te vinden is in de voorstelling van de openbare gebouwen). De straten zijn dan ook meestal te breed weergegeven, maar dit werd waarschijnlijk ook gedaan om de leesbaarheid van het plan (met kleine schaal) te verbeteren¹¹¹. Naar de geest van zijn opdracht heeft van Deventer echter zeer nauwkeurig gewerkt : de strategisch belangrijke elementen zoals vestingwerken, toegangswegen en stadspoorten werden met de grootste accuratesse opgetekend¹¹².

Een andere probleem bij een dergelijk omvangrijk project als een stedenatlas, is de juiste datering van de plannen. De afschriften van de betalingen aan van Deventer (waarin de reizen naar de verschillende steden genoteerd hadden kunnen zijn), zijn immers niet bewaard. Bovendien heeft van Deventer ook gewerkt met minuten en netexemplaren. Tussen de verschillende exemplaren lag waarschijnlijk een periode van ongeveer tien jaar en men weet niet of er in die periode al dan niet aanpassingen gebeurd zijn. Bovendien moet men de datering van het veldwerk loskoppelen van de datering van de plannen (als fysieke voorwerpen) zelf¹¹³. Sommige plannen kunnen vrij exact (relatief) gedateerd worden door het al dan niet aanwezig zijn van bepaalde, gedateerde topografische elementen, maar toch moet men van andere bronnen gebruik maken om het plan absoluut te kunnen dateren.

¹¹⁰ J.C. VISSER. *De waarde van de stedenatlas van Jacob van Deventer voor de topografie van de laatmiddeleeuwse stad* - Beiträge zur Wirtschaft- und Stadtgeschichte. Festschrift für Hector Amman, Wiesbaden, 1965, p. 118-119.

¹¹¹ J.C. VISSER. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer*, p. 29.

¹¹² J.C. VISSER. *De waarde van de stedenatlas*, p. 120-121.

¹¹³ K.A.H.W. LEENDERS. *De datering van Van Deventer's stedenkaarten* - Historisch Geografisch Tijdschrift, 1992, p. 62, 67.

Wanneer we het plan van Oostende wat nader bekijken¹¹⁴, zien we direct de dualiteit in de opbouw van de stad : het oude deel gelegen ten noorden van de haven, "het nieuwe schependom" ten zuiden ervan. Het oudere deel lijkt al voor het grootste deel leeggelopen te zijn, op de oude kerk (1) en enkele huizen na. Toch moeten we voorzichtig zijn met dergelijke conclusies : onderzoek heeft immers uitgewezen dat van Deventer het niet zo nauw nam met de bewoning (zie hoger). De dubbele dijk waarvan sprake was in het verdedigingsgeschrift van de Oostendenaren (1483) is hier ook duidelijk te zien : er was een zeedijk - ook Noorddijk (22) genoemd -, met daarvoor het zgn. "Lange hoofd" (22bis) en de dwarse hoofden. De diepgang van de haven werd verzorgd door de oost- (15) en westsluis¹¹⁵ (13), die de havenkom respectievelijk in verbinding stelden met de spuikom (16) en de havenvliet (33). Tussen de haven (31) en de nieuwe stad lag de havendijk (24), de dijk van het Brugse Vrije uit 1390, terwijl de oude en de nieuwe stad verbonden werden door middel van de havenbrug (10).

Typend voor het later ontwikkelde, nieuwe stadsdeel is het geometrische stratenpatroon : een gegeven dat men dikwijls terugvindt in later gestichte steden -vaak met militair belang-, cf. Phillippeville en Mariembourg, die gedurende de 16de en de 17de eeuw werden uitgebouwd langs de grens met Frankrijk. Vele van die vestingsteden bloeiden op door hun strategisch belang, maar verdwenen bijna van het toneel zodra hun militaire functie verminderde of verviel. Eén van de weinige uitzonderingen op die regel is Oostende, dat ook ná het wegvallen van het militaire belang, een stad van enige betekenis bleef : eerst als havenstad en later als elitair kuuroord (zie verder)¹¹⁶.

De grenzen van het nieuwe schependom bestonden uit : de West-Keignaertsweg (19) in het westen, de Nieuwe Oostendsche Watergang (32) en de Zuiddijk (21) in het zuiden en de Oost-Keignaertsweg (20) in het oosten. Zoals aangegeven op het bijgewerkte plan viel de zuidgrens toen samen met de huidige jachthaven. Enkele belangrijke topografische elementen die reeds in het betoog voorkwamen en die we nu op het plan kunnen aanduiden, zijn : de nieuwe kerk van 1438 (2) ; het stadhuis dat in 1411 gebouwd werd (6), maar reeds in 1489 opnieuw verwoest werd om

¹¹⁴ De originele kaart werd in de facsimile uitgave (afb. 5) op twee manieren bijgewerkt : er werden nummers geplaatst bij de belangrijkste elementen uit de 16de eeuw en er werden enkele topografische elementen uit het einde van de 19de eeuw overgenomen om zo de oriëntatie te optimaliseren.

¹¹⁵ Bij het plaatsen van een liftkoker in het nieuw bureau voor Toerisme - op de samenloop van de huidige Van Iseghemlaan met de Langestraat - werden er palen gevonden die misschien resten zijn van die westsluis ; zie J.B. DREESEN. *Het nieuw Toerismebureau staat op historische grond* - De Plate, 1991, p. 333-335 ; D. Farasyn is echter van mening dat de paalresten afkomstig zijn van de 17de eeuwse communicatiebrug en -poort ; D. FARASYN. *De oude paalresten onder het nieuw toerismebureau* - De Plate, 1992, p. 70-72.

¹¹⁶ Zie "De steden" - Geografie van België. Brussel, 1992, p. 432 en 437.

een zevental jaar later opnieuw opgetrokken te worden ; de "vierboete" (7) die in 1502 herbouwd werd ; de nieuwe markt (18) ; de Hoogstraat (26) en ten slotte de duerbrec of stadswaterloop (34).

Een gegeven dat vooral op het bijgewerkte plan duidelijk te zien is, is de enorme vooruitgang die de zee, ten koste van land, gemaakt heeft ter hoogte van Oostende. De oude stad is immers volledig in zee verdwenen na het beroemde beleg (zie verder) en enkel het nieuwe deel is overgebleven (cf. de haven lag iets ten noorden van de huidige Van Iseghemlaan). Eén van de argumenten die het stadsbestuur van Oostende dan ook verschillende malen aanhaalde om bepaalde financiële verplichtingen slechts gedeeltelijk of zelfs helemaal niet na te komen, waren de enorme uitgaven die de zeewerken veroorzaakten (meer dan andere kuststeden).

Wat we dus te zien krijgen, op het plan van Jacob van Deventer is een kleine vissersstad, waarvan de rijkdom en de welvaart grotendeels gestoeld waren op de visserij en in het bijzonder op de haringvisserij. Ten behoeve van deze economische activiteit werd er een haven uitgebouwd en door de bloei (en het geweld van de zee) groeide er een nieuw stadsdeel ten zuiden van deze haven. We kunnen nu het beeld van Oostende dat we aan de hand van dit plan en de gegevens uit het vorige hoofdstuk voor ogen hebben, gaan vergelijken met andere kaarten (Pourbus) en beschrijvingen (Guicciardini en Sanderus).

Zoals reeds eerder vermeld is Oostende een zeer beperkt element op de kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus. Het werk in zijn geheel toont echter aan dat de auteur zeer gedetailleerd te werk is gegaan, zodat we toch enigszins de vergelijking kunnen maken met het plan van van Deventer. Een interessant element ter vergelijking is het aantal windmolens dat op de beide plannen (uit dezelfde periode !) voorkomt : bij Pourbus zien we er vijf en bij van Deventer vier. In de reeds eerder aangehaalde Ommeloper van 's Heerwoutermansambacht uit 1559, worden er - net als op de kaart van Pourbus- drie molens op de dijk ten noorden van de nieuwe stad vermeld¹¹⁷. Door de aanwezigheid van deze bron, krijgt de versie van Pourbus -wat de windmolens betreft!- de voorkeur. Blijkbaar vond van Deventer dit minder belangrijk, wat natuurlijk niet helemaal overeenstemt met de eerder aangehaalde theorie als zou hij vooral aandacht besteed hebben aan de strategisch belangrijke elementen.

Zowel de beschrijving van L. Guicciardini als die van A. Sanderus werden in het Nederlands vertaald en beide vertalingen werden pas in de 17de eeuw uitgegeven. Het grootste deel van hun tekst behandelde dan ook het

¹¹⁷ J.B. DREESEN. *Situering van enkele gebouwen en straten in 16de eeuwse Oostende* – De Plate, 1989, p. 230-232.

beroemde beleg, maar toch probeerden beide auteurs ook een (weliswaar zeer gering) tekstgedeelte te besteden aan de geschiedenis van de stad en het uitzicht ervan. De beschrijving die ons via Guicciardini overgeleverd is¹¹⁸, komt in grote lijnen overeen met het reeds besproken cartografische materiaal : de auteur meldt ons dat de stad geen stadsmuren bezat, maar dat er toch redelijk wat volk woonde. Sanderus' verhaal¹¹⁹ moet echter met een korreltje zout genomen worden : hij noemt Oostende reeds een stad ten tijde van Robrecht de Fries (1072), en hij voegt eraan toe "doch zonder muuren. Desniettegenstaande had zy een fraaie Have en de Visschery was'er overvloedig,...". Hij vermeldt ook de volgende "feiten" : "de Regeering, de Schippers en Visschers omringden haar in 1372 met eenen aarde Wal, en de Burgers Stichtten in 1402 een Gasthuis, 't welk door de Pauzen met veele Aflaten begiftigt wierd." Vervolgens zou de stad onder Filips de Goede (1419-1467) met een muur en drie poorten versierd zijn geworden en werd de haven vergroot (in plaats van gebouwd!). De daken van de huizen waren echter -tot in zijn tijd toe- van riet, maar dit was "niet uit gebrek van vermoogen, maar uit liefde voor de eenvoudigheid". Dit is een prachtig staaltje gekleurde geschiedschrijving : iemand die slechts over deze bron zou beschikken, zou de bloei van Oostende gemakkelijk vier eeuwen te vroeg kunnen plaatsen ! Het prentenmateriaal dat bij deze tekst van bedenkelijk alooi bijgevoegd is, is echter wél van een betere kwaliteit : de prenten van kastelen, kerken en abdijen vormen dikwijls de enige visuele restanten waarop de architectuur van deze gebouwen nog te zien is, terwijl voor kleinere dorpen de kaarten vaak de enige zijn uit de 17de eeuw. Het kaartmateriaal voor Oostende zal besproken worden met de overige kaarten en plannen die het beleg uitbeelden.

Aan de eerste bloeiperiode (1445 - 1585), voornamelijk steunend op de haringvisserij zou al gauw een abrupt einde komen : met de godsdienststroeibelen van de tweede helft van de 16de eeuw kwam het land immers in een totaal ontregelde situatie terecht waarbij de beide oorlogspartijen kost wat kost hun eigen geloof wilden vestigen in een zo groot mogelijk gebied. En een belangrijke havenstad als Oostende werd niet zomaar aan de andere partij overgelaten bij het minste wapengekletter. Een allesverwoestend beleg van ruim drie jaar besliste de strijd...

¹¹⁸ L. GUICCIARDINI. *Beschrijvinghe van alle Neder-Landen* (1612). Amsterdam, 1968, p. 307a.b.-308a.

¹¹⁹ A. SANDERUS. *Verheerlijkt Vlaendre* (1735). Handzame (Anastatische herdruk), 1968, deel I, p. 212b.-214b.

De aanloop tot het beleg

Het is absoluut niet onze bedoeling om in dit hoofdstuk de algemene situatie en de verschillende wapenfeiten in verband met de godsdiensttroebelen in de Nederlanden in de tweede helft van de 16de eeuw uitvoerig te bespreken. Er zijn immers voldoende andere boeken die deze materie reeds vanuit verschillende standpunten besproken hebben¹²⁰.

De laatste vier decennia van de 16de eeuw waren -zoals algemeen bekend is - een zeer woelige periode voor het Vlaamse land. Toch heeft Oostende bijna geen concrete gevallen van beeldenstormers of grote groepen ketters gekend. De uitzonderingen vindt men terug bij E. Vlietinck¹²¹. Toch werden in 1571 vanwege de Spaanse overheid twee compagnies gestationeerd in Oostende. Deze troepen moesten echter door de burgers zelf onderhouden worden. En hoewel die manschappen er slechts zes maanden verbleven, liepen de kosten zeer hoog op. De stadsrekening geeft ons -uitvoerig- de verschillende uitgavenposten¹²². Nadien kwamen er nog Waalse troepen (1572) en een compagnie van de Vier Leden van Vlaanderen (1573).

Bovendien was er nog een andere last die zwaar woog op de stadsfinanciën : de zeeroverij. Het inkomen uit de haringvisserij daalde hierdoor immers op zeer gevoelige wijze. En bij gebrek aan een doeltreffende samenwerking tussen de verschillende kuststeden enerzijds en tussen de kuststeden en de Spaanse overheid anderzijds, bleef deze kwaal jarenlang een groot, onoplosbaar probleem.

Op 5 oktober 1572 kreeg de stad het "bezoek" van een groep bosgeuzen die uit het belegerde Oudenaarde gevlucht waren en vanuit Oostende naar protestantse gebieden (Walcheren en Engeland) wilden vluchten. Een deel van de Geuzen werd in de haven gevat, een ander deel op zee en de rest slaagde in hun opzet. Toch had dit kleine feit grote gevolgen voor de stad want van hogerhand redeneerde men dat de stad ofwel hulp verleend had aan de ketters ofwel te laat en te onvoorzichtig gehandeld had (aangezien ze de stad waren binnengedrongen en er zelfs een deel was kunnen ontkomen). De concrete gevolgen waren een nieuw garnizoen en de uitbouw van de stadsverdediging door het optrekken van een aantal palissades en de bouw van stadspoorten, met name de Oost- en de Westpoort (vanaf 1573). Een uitzondering hierop was de Zuidpoort, die pas in 1576 werd gebouwd¹²³. In hetzelfde jaar werden de middelvesten en het

¹²⁰ Voor een algemeen en meer neutraal relaas van de gebeurtenissen in de periode 1517-1621, verwijzen we naar de *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel 6, p. 145-351, Haarlem, 1979.

¹²¹ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 166-170.

¹²² E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 172-174.

¹²³ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572 – 1865* - De Plate, 1987, p. 236 ; E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 187-191.

sas van de stad verdiept. Bovendien werden de huizen buiten de vestingen afgebroken om zo een eventuele vijand geen beschutting te geven in de onmiddellijke nabijheid van de vestingen. Waarschijnlijk onderging de oude kerk hetzelfde lot en bleef enkel de toren bewaard¹²⁴.

En naast al de bekommelingen in verband met het menselijk geweld, liet ook de zee nog eens van zich horen : de storm en overstroming van 1 november 1570 (de Allerheiligenvloed)¹²⁵ wordt in de bronnen immers omschreven als één van de zwaarste uit de geschiedenis, waarbij het grootste deel van de Vlaamse dijken het begaf.

In de jaren tachtig van de 16de eeuw was er eerst de Akte van Verlatinghe (1581) en daarop volgend de geleidelijke reconquista van het Vlaamse land door de Spanjaarden. Na de overgave van Antwerpen (1585), bleven enkel Sluis en Oostende over als protestantse bolwerken in de Zuidelijke Nederlanden. Alexander Farnese probeerde in 1583 Oostende te veroveren, maar gaf het reeds na drie dagen op¹²⁶.

Het omliggende platteland dat tot het Brugse Vrije behoorde en dus onder Spaans bewind viel, had erg te lijden onder de voortdurende uitvallen en plundertochten van de (protestantse) "bewoners" van de stad Oostende. Vooral kerken en priesters kregen het hard te verduren, maar ook rijke boeren die afgelegen woonden kregen vaak bezoek van "die van Oostende". Het gevolg was dan ook dat er een massale vlucht naar de steden was, en dat er bijna niet meer gewerkt werd op de velden. We lezen dan ook in diverse bronnen dat pachtsommen en renten niet betaald werden door de oorlogslast¹²⁷.

In 1584 werden door de belegerden grote delen van het omliggende platteland gewoon onder water gezet. De dijk ten oosten van de stad werd toen immers doorgestoken en de duinen geslecht, met als gevolg dat er gronden van de parochies Mariakerke, Stene, Bredene, Leffinge, Snaaskerke en Oudenburg overstroomd werden. Dit bracht voor de belegerden twee voordelen mee : de vijand had hierdoor veel meer moeilijkheden om

¹²⁴ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 222.

¹²⁵ Gottschalk wijst erop dat deze beruchte stormvloed nog een voorloper heeft gekend op 10 maart 1570, maar dat die blijkbaar in de vergetelheid geraakt is door de Allerheiligenvloed, in : M.K.E. GOTTSCHALK. *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland*, deel II, p. 628.

¹²⁶ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende*, p. 236.

¹²⁷ Deze problematiek werd -algemeen voor Vlaanderen- behandeld in : E. THOEN. *Oorlogen en platteland. Sociale en Economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden* - Tijdschrift voor Geschiedenis, jaargang 91, p. 363-378.

Specifiek voor de Geuzen is er o.a. M. BACKHOUSE. *Beeldenstorm en bosgeuzen in het Westkwartier (1566-1568)* - Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, Handelingen. Nieuwe Reeks, XXXVIII (1971), p. 5-173 ; P. VANDEWALLE. *Geuzen in de kasselrij Veurne* - Vlaamse Stam, XI (1975), p. 225-232, 295-302.

de stad van die zijde te benaderen en deze nieuwe geul, aan de oostzijde van de stad, zou de ideale bevoorradingsweg worden¹²⁸.

De volgende vijftien jaar waren een ware nachtmerrie voor het hele platteland van het Brugse Vrije : er werd immers niets gedaan tegen de plundertochten van de vrijbuiters en de landbouw- en handelsactiviteiten liepen sterk terug. Het kwam zelfs zo ver dat het verarmde land genoodzaakt werd brandschatting te betalen, hoewel dit ten zeerste verboden was bij plakkaat. Toch gaf deze "oplossing" geen voldoening, vermits de mensen van het platteland uiteindelijk toch overgelaten bleven aan de willekeur van de plunderaars. Bovendien zorgden de zogenaamde verdedigers van het land voor een even grote overlast, wanneer ze al te lang op hun soldij moesten wachten.

Tussen 1584 en 1599 zijn er wel verscheidene pogingen gedaan om Oostende in te nemen, maar die werden meestal voortijdig afgebroken of liepen slecht af voor de Spaanse aanvallers¹²⁹. Bovendien waren de financiële argumenten vaak doorslaggevend in de besluitvorming : de beloftes inzake een beleg of toch tenminste een verbetering van de situatie, waren dan ook legio. Maar eenmaal de bedes gestemd waren, bleken de acties veel trager op gang te komen en veel minder doeltreffend te zijn dan eerst beloofd was ! In Oostende reageerde men op elk gerucht van een eventuele aanval, met de aanvoer van wapens, buskruit en nieuwe manschappen. De uitvallen bleven duren en de versterkingen in de omgeving bleken te zwak te zijn voor de talrijke vrijbuiters : zo werden in 1590 de versterkingen van Snaaskerke en Oudenburg aangevallen en geplunderd¹³⁰.

Na 14 jaar ellende was de maat echter vol. Het geduld van de bevolking en van de Vier Leden van Vlaanderen was opgebruikt en men diende een voorstel in om de vrijbuiters binnen Oostende te houden door middel van een blokkade van forten. De bedes werden vergroot, soldaten aangevoerd en werklieden aangetrokken. Er werden drie forten opgericht : een eerste aan de zijde van Blankenberge (Bredene dorp), een tweede aan de zijde van Zandvoorde (Sint-Clara) en een derde in de richting van Nieuwpoort (Sint-Isabella). Naast deze drie grote forten, werden er ook twee kleinere opgetrokken, nl. Sint Albertus (bij de sluis van het Woutermansambacht, later uitgroeïend tot één van de belangrijkste forten) en Sint Michiel (langs de waterweg van het ambacht), en deze vijf forten vormden een eerste gordel rondom de stad¹³¹. Deze forten stonden met elkaar in verbinding door een nieuw aangelegde weg tussen het net van kreken. Een tweede

¹²⁸ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 240-241.

¹²⁹ Een uitvoerig relaas in verband met de diverse pogingen is terug te vinden in : E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 238-278.

¹³⁰ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 247,262.

¹³¹ Het cartografische materiaal wordt uitvoerig besproken in een apart onderdeel in het volgende hoofdstuk.

gordel bestond uit de oudere, kleinere forten die meer landinwaarts lagen : Oudenburg, Leffinge, Plassendale en Snaaskerke¹³².

In 1600 veroverde Maurits van Oranje de forten van Oudenburg en Plassendale en trok vervolgens via Oostende naar Nieuwpoort. Op het strand kwam het daar tot een confrontatie tussen de legers van Maurits en van Albrecht, waarbij de laatstgenoemde het onderspit moest delven. Toch betekende deze overwinning van de protestanten slechts één jaar uitstel voor de Oostende. De forten werden opnieuw veroverd en in 1601 werd definitief besloten tot het beleg van de stad....

¹³² E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 274.

Hoofdstuk 3
Het beleg (1601-1604) en de vérstrekkende
gevolgen voor de topografie van de stad

Inleiding

Omdat een groot deel van de publicaties over Oostende en een nog groter percentage van het cartografische materiaal met het beroemde beleg van de stad verbonden zijn, leek het ons geschikter om enkel de grote lijnen van het beleg weer te geven en niet tot in de details de verschillende stadia te gaan bespreken. We hebben gekozen om eerst het feitenmateriaal te behandelen en het daarna te toetsen aan het cartografische materiaal, met een bespreking van de moeilijkheden die daarbij komen kijken.

Het spreekt voor zich dat we uit het massale feitenaanbod slechts de belangrijkste (nodig voor een topografische beschrijving) zullen bespreken. Zo zullen bijvoorbeeld de diverse aanvallen, de talrijke gouverneurs, hun lotgevallen en hun opeenvolging hier niet aan bod komen. We doen dit om niet te verzinken in een louter beschrijvende geschiedenis van Oostende en meer bepaald van die drie jaar durende periode. Voor een meer gedetailleerd -en vaak zeer interessant en verbazingwekkend- relaas van de feiten verwijzen we dan ook graag naar werken van J. Bowens, E. Belleroyche, C.A. Van Sypesteijn,...

De feiten

Na de slag bij Nieuwpoort, werden de geruchten in verband met een beleg rond Oostende alsmaar talrijker. Maurits van Nassau zorgde er dan ook voor dat de weinige tijd die hen nog restte nuttig gebruikt werd : de versterkingswerken¹³³ en de nieuwe haven werden verder uitgebouwd. Zo evolueerde de "Geule" tot een volwaardige communicatieweg met de zee (en met de noordelijke Nederlanden). Eenmaal het beleg begonnen was, moest immers alles ingevoerd worden via de zee ! En dit zou precies één van de troeven zijn van de belegerden : de bijna onuitputtelijke aanvoer van munitie, voedsel en verse manschappen, terwijl de gewonden afgevoerd konden worden.

Na de transformatie van klein vissersdorp naar vissershaven, onderging de stad nu een nieuwe evolutie : van vissershaven naar vestingstad. Zoals reeds eerder vermeld, was de communicatie met de zee één van de belangrijkste elementen in de strijd. In een eerste fase werd dan ook veel aandacht besteed aan de verdediging rond de twee haveningangen (van respectievelijk de west- en de oosthaven). Naarmate de oude westhaven minder en minder bruikbaar werd door het vijandig geschut, kreeg de verdediging van de Geule (aan de oostzijde van de stad) prioriteit. Er werd tijdens het beleg ook nog geprobeerd een derde weg naar zee te verwezenlijken maar hierover is er nogal wat discussie ontstaan (zie verder). Naast de havens had ook de oude stad een zeer belangrijke rol : beide partijen wisten immers dat dit wel eens het zwakke punt van de verdediging zou kunnen worden.

Aan de hand van het plan dat verscheen in de *Flandria Illustrata* van A. Sanderus¹³⁴ (afb. 6-7), krijgt men een mooi beeld van de verschillende bolwerken rond de belegerde stad. De oude stad werd verdedigd door zes van de veertien bolwerken : het belangrijkste is wel Zandhille of Santhill (14)¹³⁵, gelegen in het westelijk deel van de oude stad, recht tegenover het geschut van het fort Albert. Vervolgens was er de Schottenberg (13), de Bekaf (12), de Leugenaar (11), de Tafel van Mozes (10) en ten slotte de Engelenburcht (9)¹³⁶. Het nieuwe stadsdeel besloeg in 1601 de

¹³³ Het grootste deel werd uitgebouwd in 1596 onder de leiding van ingenieur Klinkar Lacroix ; zie : P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572-1865* - De Plate, 1987, p. 240.

¹³⁴ De belangrijkste bolwerken (Porc-Epic, Santhil,...) zijn op bijna alle kaarten terug te vinden, maar er werd voor deze kaart gekozen omwille van de uitgebreide legende en de grote duidelijkheid. De kaart wordt verder ook nog besproken.

¹³⁵ De nummers verwijzen naar de legende bij de kaart (afb. 6).

¹³⁶ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 281, heeft het over de Engelenberg in plaats van de Vlammenberg terwijl A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 38 beide namen (Vlammen- en Engelenberg) als synoniemen ziet. Wij kunnen echter geen van beide auteurs bijtreden en geven de voorkeur aan de versie die op deze kaart uit het werk van Sanderus en op een

oppervlakte tussen de huidige de Van Iseghemlaan (noord), de Visserskaai (oost), de Jozef II-straat (zuid) en ten slotte de Hendrik Serruyslaan en de Leopoldlaan (west)¹³⁷. De kern van de verdedigingswerken bestond uit acht bastions : opnieuw was het bastion aan de oude haven één van de belangrijkste en felst bevochten. De naam spreekt boekdelen : Helmont (1). Verder waren er het westbolwerk (2), het zuidwest- of Polderbolwerk (3), het zuidbolwerk (4) en het zuidoostbolwerk of de Koestal (5). Aan de oostzijde lag het Spaans Bolwerk (6) en het "Peckelsbolwerk" of het bolwerk van Blankenberge (7). Ten slotte was er nog het noordbolwerk (met de Vlammenberg) (8)¹³⁸.

Rond deze gordel was er dan een buitendijk of conter-escarp die opnieuw voorzien was van talrijke halve manen. De twee belangrijkste lagen enerzijds aan de oude haven, nl. Porc-Epic of het Everzwijn (16), dat het merendeel van de Spaanse aanvallen te verduren kreeg, en anderzijds vóór de doorgang van de Geul naar de grachten rondom de stad, nl. de Spaanse halve maan, waar de schepen moesten passeren.

Het valt op dat de meest strategische punten gelegen waren aan de oude stad en aan de Geul. Dit is voor een groot deel te verklaren door hun eigen karakter -een zwakker punt in de verdediging en een levensbelangrijke communicatieweg-, maar ook door het feit dat daar de confrontatie met de vijand rechtstreeks was. Ten zuiden van de stad lag immers het zgn. "Verdronken Land", dat de aanval langs die zijde enorm bemoeilijkte ! En toch zou ook dit deel nog een cruciale rol gaan spelen : het eindoffensief van de Spanjaarden werd immers ingezet met de inname van het Poldercarré, het Zuidcarré en het Westercarré of het Hoefijzer¹³⁹. Dit komt verder nog aan bod bij de beschrijving van het verloop van het beleg.

De vestingen die we hierboven beschreven hebben, bezorgden de Spanjaarden heel wat last, met name door de materie waaruit ze bestonden : in plaats van korrelig zand, had men immers gebruik gemaakt van vette polderklei. En die was veel beter bestand tegen kanonkogels, omdat ze een zekere elasticiteit vertoonde, waardoor de wal het niet vlug begaf en de kogels soms gewoon in de wal bleven steken. Het was zelfs zo dat de zee vaak meer schade toebreacht dan de vijand. Maar dezelfde zee heeft de vijand op zijn minst even erg parten gespeeld : men probeerde namelijk de stad te benaderen door het graven van

Duitse kaart (afb. 19) weergegeven is, nl. de Vlammenberg als deel van het noordelijk bolwerk dat de nieuwe stad verdedigde en de Engelenburcht als bolwerk van de oude stad.

¹³⁷ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 38

¹³⁸ Over de suggestieve naamgeving weidden we nog even uit bij de kaart uit het werk van Belleroyche, zie afb. 36.

¹³⁹ "Carré" was de naam voor de schansen die buiten de tweede dijk lagen, ten zuidwesten van de stad (zie afb. 7).

loopgrachten en de plots opkomende zee kon het werk van dagen en weken ineens wegspoelen, soms met vele slachtoffers.

Binnenin het kluwen van bastions en ravelijnen, onderging de stad al even grondige veranderingen : op verschillende plannen zien we hoe een groot deel van de huizen kapotgeschoten werd, vooral in het zuidelijk deel van de stad (zie afb. 19, 21 en 32). Het gevolg was dat men, in de nabijheid van de bolwerken, ging wonen in "putten", die bedekt werden met stenen hutten met dakpannen. Al na een maand werd de Groene markt (ongeveer de huidige Groentenmarkt)¹⁴⁰ uitgegraven door de Engelse troepen om aldus te ontsnappen aan de voortdurende beschietingen. Maar om het steeds groeiende aantal soldaten te herbergen terwijl de veilige plaatsen in de stad steeds beperkter werden, liet gouverneur Francis Vere de carrés inrichten als soldaten- en ziekenverblijven¹⁴¹.

De grote lijnen van het beleg kunnen als volgt uitgetekend worden¹⁴² : de beschieting langs de westzijde begon op 6 juli 1601, twee dagen later was de oostzijde aan de beurt. De Spanjaarden wilden eerst het Everzwijn aanvallen om daarna Santhill te bestormen en zich vervolgens meester te maken van de oude stad. De oude stad zou dan hun uitvalsbasis worden voor een snelle verovering van de rest van de stad. De Belgische kolonel De Catris kon de Spanjaarden echter overtuigen dat een rechtstreekse aanval onmogelijk was en dat de vestingen moesten benaderd worden via loopgraven. Maar de vele uitvallen van de belegerden en de grillige zee lieten de werken veel vertraging oplopen. Om de uitvallen tegen te gaan wierpen de Spanjaarden tegenover de haveningang het "Platform" op, een fort dat op een hoge duin gelegen was zodat men de stad vanop grote hoogte voortdurend kon beschieten. De belegerden noemden het de "Grote Kat" (zie de geblindeerde overgangen in de Langestraat, zie verder).

Naarmate de Spaanse troepen de stad naderden, werden de uitvallen alsmaar heviger en vielen er meer en meer doden en gewonden. Om de last van Oostende te verlichten, viel Maurits 's Hertogenbosch aan, maar hij moest op de vlucht slaan voor het snel aankomende Spaanse leger.

Op 4 augustus 1601 staken de belegerden ten zuidoosten van de nieuwe kerk de vestingen door om zo een verbinding te maken tussen de Geul en de stadsgrachten. Het lossen in de Geul zelf werd al te moeilijk door de voortdurende Spaanse beschietingen. Vervolgens stak men de 23ste van dezelfde maand de Grote dijk of "Groenen dijk" door, gelegen ten westen van de stad. Alles spoelde weg en tot aan de Sluisvliet van het Albertusfort

¹⁴⁰ Dit was waarschijnlijk hun oefenterrein. E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 291 situeert deze plaats in de nabijheid van de nieuwe kerk, terwijl A. SLEEKES. *Oude straten*, p. 68 ze situeert bij de Groentenmarkt, wat ons waarschijnlijker lijkt.

¹⁴¹ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 282.

¹⁴² Zie A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 40-48.

werd alles onder water gezet¹⁴³. In oktober wierp men voor de nieuwe haveningang een halve maan op, de "Spaanse halve maan", die ervoor moest zorgen dat de schepen zo weinig mogelijk hinder ondervonden bij het aanvoeren van provisie. Later werd er nog een verbinding gegraven tussen de Geul en de binnengracht, namelijk tussen de Engelenburcht en het Noordoostelijk bolwerk. Deze twee ingangen zijn op de meeste plannen terug te vinden.

In de nacht van 21 december 1601 ging men over tot een aanval op de oude stad (zie afb. 15, 34, e.a.). De aanval mislukte, maar de belegerden zaten in een benarde positie : er dreigde immers een tekort aan munitie, voedsel en verse manschappen, terwijl de schepen uit de noordelijke Nederlanden niet konden binnenvaren door ongunstige winden. Het was op dit moment dat gouverneur Vere zijn befaamde list¹⁴⁴ gebruikte : onder het voorwendsel onderhandelingen te willen opstarten (in verband met een vlugge overgave zonder verder bloedvergieten), hield hij de vijand aan het lijntje (o.a. door onaanvaardbare voorwaarden te stellen) tot er gunstige winden waren en de schepen konden binnenvaren. Eenmaal dit gebeurd was, werden de onderhandelingen bruusk afgebroken (25 december 1601).

Vanzelfsprekend was de aartshertog razend en op 30 december werd de stad langs alle kanten beschoten. Vooral Santhill, Helmond en het Everzwijn kregen het hard te verduren. 's Avonds werd de stad bestormd, maar de belegerden waren op hun hoede en konden, door de wallen goed te verlichten, de Spanjaarden afslaan. Aan de oostzijde kregen ze de hulp van het hoge waterpeil in de Geul terwijl op de Polder ten zuiden van de stad een tegenaanval werd ingezet nadat eerst alle sluizen opengezet waren. De verliezen in het Spaanse kamp waren verschrikkelijk : ongeveer 2000 man sneuvelden in die ene nacht.

De Spanjaarden probeerden ook verscheidene keren de haveningang te blokkeren, maar de zee slaagde er telkens weer in de zakken zand of houten pilaren uiteen te drijven. Ook in het belegerde kamp had men met zware problemen te kampen : door het gebrek aan hygiëne en door de talrijke lijken die verspreid in de stad lagen, kwam de pest in de stad en die zorgde voor veel slachtoffers.

In het tweede jaar (1602-1603) gebeurde er eigenlijk niets doorslaggevents : de beschietingen bleven voortduren, er werden bastions veroverd door de ene partij om vervolgens heroverd te worden door de andere,....

¹⁴³ J.B. DREESEN. *Oostende : chronologie van de vloeijing in het jaar 1584* - De Plate, 1988, p. 249.

¹⁴⁴ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 48-50.

In het derde jaar¹⁴⁵ werd de hevigheid van de strijd weer opgevoerd : het Platform werd nog verhoogd en zorgde voor een ware terreursituatie in de stad. Men kon immers niet meer vrij rondlopen zonder gevaar beschoten te worden. Overal in de stad werden toen zeildoeken gehangen om de Spanjaarden het zicht te benemen. Ook aan de oostkant maakte graaf de Bucquoi vorderingen : het Spaans geschut werd dicht bij de Geul geplaatst waardoor de schepen het veel moeilijker kregen om de haven binnen te varen. Hierdoor zou gouverneur Van Dorp, de vervanger van Francis Vere, besloten hebben een zgn. derde haven (aangegeven op het plan als "Plaets vande Nieuwe Haven") te laten graven tussen de forten de Leugenaer en de Tafel van Mozes. Maar op de plannen (afb. 16 en 20) werd deze ingang slechts gedeeltelijk getekend, terwijl hij op andere plannen (afb. 11 en 18) volledig staat afgebeeld¹⁴⁶. Er is immers nogal wat verwarring in verband met de "derde haven" : door zijn aanwezigheid op talrijke plannen, kunnen we aannemen dat de werken wel degelijk begonnen zijn, maar of de haven effectief in gebruik genomen werd, kan niet met zekerheid gezegd worden. Wij zijn echter van mening dat dit door de snelle verovering van het grootste deel van de stad en de daarop volgende overgave nooit gebeurd is.

Toen de Spanjaarden, na een geveinsde aanval op het Everzwijn, massaal de forten en carrés van de Polders aanvielen, slaagden ze erin zowel het Hoefijzer als het Zuidcarré en het Poldercarré te veroveren. Men kan dit wapenfeit het begin van het einde noemen voor de belegeraars, want nu kon de vijand veel dicht bij de stad komen dan voorheen. De gouverneur Ghistelles besloot dan de stad van een eerste door- of afsnijding te voorzien. Na twee kleinere afsnijdingen (B en C op het plan), kwam er derde die een groter gebied van de stad prijs gaf. Deze "nieuwe wal"¹⁴⁷ had drie bastions (G, H en I op het plan) en heel wat halve manen, en liep van de oude stad naar de verdedigingswal tussen het zuidwest- (3) en het zuidbastion (4)¹⁴⁸. Dit komt ongeveer overeen met de huidige Aartshertoginnestraat, Hertstraat en Belpairestraat tot aan de oude dokken¹⁴⁹.

Vanaf 8 oktober 1603 nam Ambrogio Spinola het opperbevel over van aartshertog Albrecht. Spinola stelde naast zijn militaire kwaliteiten ook zijn enorme rijkdom ten dienste van het beleg. Hij zorgde voor een nieuwe impuls in het Spaanse kamp : de orde werd hersteld, de soldij betaald,...

¹⁴⁵ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 54-64.

¹⁴⁶ Deze laatste twee kaarten zijn echter minder betrouwbaar dan de vorige, zie bespreking verder.

¹⁴⁷ Dit is de term waarmee de afsnijding aangeduid werd op de kaart op afb. 21.

¹⁴⁸ A. VERBOUWE laat de "nieuwe wal" beginnen aan het zuidwestbastion, lopend ten westen van de huidige Christinastraat, in : *Iconografie van het arr. Oostende*, p. 46 ; op de meeste kaarten is het begin van de nieuwe wal getekend tussen het zuidwest- en het zuidbastion, zie afb. 19, 20 en 21.

¹⁴⁹ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 58.

Op zijn bevel werd alle aandacht gevestigd op het delven van de overdekte loopgraven aan de westzijde. De gouverneur van de belegerde stad heeft toen ingezien dat er enkele bolwerken binnen afzienbare tijd in Spaanse handen zouden overgaan, en hij besloot een nieuwe afsnijding te laten maken¹⁵⁰. Deze liep van de huidige Louisastraat, langs de oostkant van het Wapenplein, de Witte Nonnenstraat, de Vismarkt en het Vissersplein. Op de plannen en in de literatuur is deze "Laatste afsnijding" vooral bekend onder de naam het "Nieuwe Troye".

Maurits van Nassau probeerde in april 1604 de Spaanse aandacht van Oostende af te wenden door Sluis te belegeren maar de Spaanse successen bleven niet uit : zowel het Everzwijn als het fort Helmont werden ingenomen. Wanneer op 20 augustus Sluis werd ingenomen, kregen de belegerden weer hoop. Maar Spinola wou Maurits de kans niet geven de stad te komen redden op zo'n cruciaal moment en hij liet alles in gereedheid brengen voor een algemene bestorming.

Na een bloedig en vreselijk gevecht viel het belangrijke Santhill en meteen volgde de hele eerste vestinggordel. Overal in de stad zorgden mijnontploffingen, kanonvuur en musketten voor dood en verwoesting. Toch slaagden de belegeraars erin de forten Schottenberg, Bekaf, de Leugenaar en de Tafel van Mozes in handen te krijgen. De oude stad was zo volledig in handen van de Spanjaarden. Na een laatste poging tot herovering van de oude stad en het uitblijven van Maurits' hulp, tekende de dertiende gouverneur van Oostende, Daniel de Hertaing, heer van Marquette, de overgave van de stad (20 september 1604).

De overwonnenen werden eervol behandeld : ze mochten de stad in vrijheid verlaten, met alle vaandels, alle wapens en vier stukken geschut en de gevangenen werden vrijgelaten¹⁵¹. In een periode van drie jaar en drie maand sneuvelden er bij Oostende ongeveer 150.000 mensen en er werd ongeveer 100.000 gulden per maand uitgegeven voor de verdediging, terwijl de aartshertog een som van 30 miljoen gulden "investeerde", vermeerderd met de inbreng van de Staten van Vlaanderen (een som van 600.000 gulden en de bedde van 90.000 gulden per maand) en van de steden (die voor veel leveringen in natura zorgden)¹⁵². Het gevolg van dit alles was de omzeggens totale verwoesting van de stad en het omliggende platteland.

¹⁵⁰ Op de plannen op afb. 6 en afb. 20 zien we ook nog een derde afsnijding, gelegen tussen de twee die in de tekst besproken werden, zie bespreking kaarten.

¹⁵¹ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 60-63.

¹⁵² E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 296 ; C.A. VAN SYPESTEYN. *Het merkwaardig beleg van Ostende, 5 juli 1601-22 september 1604*. 's Gravenhage, 1887, p. 112-113.

Nog een laatste woordje over het beeld dat men in het begin van de 17de eeuw had over dit beleg. De benaming het "Nieuwe Troye" zegt genoeg : dit was voor de tijdgenoten een heroïsch feit ! Edellieden van diverse nationaliteiten kwamen de plaats van het beleg "bezoeken" als was het een toeristische attractie en voor de jonge officieren die meegevochten hadden, was dit de perfecte leerschool en een absoluut pluspunt op hun curriculum vitae. Dit vormt dan ook een ideale basis voor legendes : zo zou de aartshertogin Isabella bij het begin van het beleg gezegd hebben niet meer van hemd te veranderen totdat de stad gevallen was. Maar door de lange duur van het beleg had haar hemd een geelbruine kleur gekregen, wat men sindsdien Izabella(kleur) noemt... Een dergelijke anekdote werd door tal van auteurs gretig in hun "geschiedkundige" en "waarachtige" beschrijvingen overgenomen, maar deze anekdote dook pas in de 19de eeuw op en onderzoek heeft uitgewezen dat de kleurnaam reeds bestond vóór het beleg (jaren 1590). Een andere (nood)oplossing om de kleurnaam dan toch maar een "historische" oorsprong te geven, is het verhaal waarbij Isabella de Katholieke (alias Isabella van Castilië, de betovergrootmoeder van de aartshertogin) dezelfde belofte zou gedaan hebben bij het beleg van Granada (1492), dat ongeveer negen maanden duurde¹⁵³. Toch blijft de etymologische oorsprong van de kleurnaam Izabel een onzeker gegeven.

¹⁵³ A. VIAENE. *Legendes rond aartshertogin Isabella en het beleg van Oostende. De kleurnaam Izabel in de etymologie* - Biekorf, LXXI (1970), p. 65-71.

Het cartografische materiaal

Zoals hierboven reeds vermeld werd, behandelt het gros van de plannen juist dit beleg van het begin van de 17de eeuw. Het basisconcept van de plannen is hetzelfde, ook al omdat er toen veel gekopieerd werd. De verscheidenheid kwam er door het gebruik van een andere invalshoek, door de accentuering van bepaalde elementen of door slechts een deel van de situatie weer te geven. Bovendien was het de kaartmakers er ook niet om te doen om een volledig correcte kaart te vervaardigen : men karteerde de werkelijkheid zo natuurgetrouw als mogelijk. Natuurlijk zijn er daarnaast ook voorbeelden van kaarten en plannen die op een fictieve basis berusten maar die vallen vlug uit de toon.

De plannen die op de volgende pagina's te vinden zijn, werden met elkaar vergeleken in verband met eventuele fouten of andere interpretaties, maar het was nooit de bedoeling elk exemplaar aan een diepgaand onderzoek te onderwerpen om eventuele kleine foutjes te bespeuren die slechts voor detailstudies van enig belang zouden zijn.

De plannen werden in drie groepen opgedeeld : de eerder schematische voorstellingen, de plannen die een meer gedetailleerd beeld van de situatie weergeven en ten slotte de detailopnames. Deze indeling is natuurlijk volledig kunstmatig en werd enkel gebruikt om de plannen binnen hun respectieve groepen te vergelijken, zodat er geen al te uiteenlopende voorbeelden met elkaar vergeleken zouden worden.

Bij de eerste groep werd de nadruk vooral gelegd op het weergeven van de verdedigingswerken en de contouren van de stad. Het eerste voorbeeld komt uit het werk van J. Bowens¹⁵⁴, hetzelfde boek waarin het verkeerd gedateerde plan van 1123 te vinden was. En ook op dit plan (afb. 9) dat de stad in 1583 moet voorstellen, is er een duidelijk anachronisme : de Geul staat er al opgetekend en de dijk werd pas in 1584 doorgestoken ! Bovendien wordt de oude kerk in haar totaliteit afgebeeld terwijl E. Vlietinck¹⁵⁵ van mening was dat enkel de toren overeind gebleven was (zie hoger). We zullen trouwens nog zien dat op de meeste andere plannen de toren wel alleen werd afgebeeld. Wanneer we de contouren van de stad bekijken, komen die zeer goed overeen met hetgeen getekend is op een exemplaar dat Oostende in 1593 weergeeft (afb. 10). Dit lijkt een betrouwbaarder voorbeeld te zijn : hier wordt enkel de toren van de oude kerk getekend, terwijl ook de nieuwe kerk zeer duidelijk is afgebeeld. Ook voor het jaar 1601 is er een gravure in het werk van J. Bowens (afb. 11). Het is een schetsmatige weergave van de situatie voor de stad en het

¹⁵⁴ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving der oude en beroemde zeestad Oostende gelegen in Oostenrijksch Vlaanderen*. Brugge 1792.

¹⁵⁵ E. VLIETINCK. *Het oude Oostende*, p. 222.

omliggende land. In tegenstelling met de twee vorige plannen uit het boek van Bowens, kan men stellen dat dit plan globaal genomen een juiste weergave is. Maar de fouten ontbreken echter niet op het appèl : de oude kerk is opnieuw volledig afgebeeld en ten noorden ervan ziet men een haveningang die op andere plannen ofwel niet voorkomt ofwel slechts gedeeltelijk getekend is. We mogen dan ook aannemen dat dit afgewerkt stadium er nooit gekomen is (zie hoger).

De tweede groep plannen geeft ons een meer gedetailleerd beeld van de strijd en van de ingenomen posities. Toch moet men bij dergelijke, mooi uitgewerkte plannen vaak nog meer op zijn hoede zijn dan bij een louter schematische voorstelling. De veelheid van gegevens die dergelijke plannen ons bieden en de -schijnbaar- precieze manier van werken en weergeven, kunnen een rad voor de ogen draaien en soms flagrante fouten verstoppen. Een paar voorbeelden ter verduidelijking : op het plan dat de slag bij Nieuwpoort uit 1600 weergeeft (afb. 12) wordt een enorm aantal troepen getekend en bij sommige wordt hun nationaliteit zelfs gegeven, maar er zijn twee fouten ingeslopen. Ten eerste, de kerk van Oostende wordt in het midden van de stad weergegeven terwijl ze eigenlijk bijna het zuidpunt van de stad vormde, en ten tweede, - en dit is toch wel zeer frappant - Westende wordt ten oosten (!) van Oostende afgebeeld !

Ook afb. 13 is een plan dat wel een vluchtige blik kan doorstaan en dan misschien als correct zou beschouwd worden, maar dat onmiddellijk door de mand valt na een meer kritische evaluatie. In de stad, waarvan het silhouet helemaal niet klopt, staat de kerk opnieuw in het midden, en neemt ook de haven een al te centrale plaats in. Ook de weergave van de omgeving moet met een korreltje zout genomen worden : er worden slechts vier forten aan de westzijde weergegeven (wat met b.v. het Sint-Michielsfort en het Sint-Clarafort ?) en in de linkerbovenhoek ziet men Brugge afgebeeld, wat natuurlijk helemaal ridicuul is (vanuit de Geul vertrekt immers de vaart naar Brugge).

De meeste plannen proberen echter, in de mate van het mogelijke en bepaald door de soms beperkte technische kennis en "vakbekwaamheid" van de auteur, de realiteit weer te geven. De meest interessante worden besproken, terwijl de andere als voorbeelden zijn meegegeven. Bij de bespreking werd vooral gelet op de topografie van de stad (het stadssilhouet, het stratenpatroon en de vestingwerken) en op het platte-land in de directe omgeving.

Bij het volgende plan (afb. 14) valt onmiddellijk het herkenbare stratenpatroon op (met de kerk op de juiste plaats)¹⁵⁶. Er werd zelfs aandacht besteed aan de belangrijkste gebouwen in de stad : de nieuwe

¹⁵⁶ Zie de kaart van Jacob van Deventer, afb. 4 en 5.

kerk (36), het stadhuis (38) en de oude kapel van het klooster van de Grauwzusters (39)¹⁵⁷. Ook de vijf windmolens, de toren van de oude kerk en de vierboete zijn afgebeeld. Dit plan mag dan ook bestempeld worden als één van de betere en vollediger plannen voor de beginperiode van het beleg. Toen was het echter de gewoonte om plannen voortdurend te kopiëren¹⁵⁸. Dit plan staat dan ook niet alleen : er zijn verwante plannen (zie afb. 15, 16 en 17).

Afbeelding 16 toont een plan dat als illustratieplaat gebruikt werd, in de Nederlandse versie van het werk van Guicciardini¹⁵⁹. Bij dit voorbeeld is men er in geslaagd het esthetische aan het kwalitatieve te koppelen, zonder dat één van beide hoeft inboeten (meestal gaat het immers juist ten koste van de kwaliteit !).

Het plan van A. Huberti (afb. 18) vertoont dan weer wel fouten, die waarschijnlijk gemaakt werden om het esthetische gehalte van de kaart wat op te tillen. Er is een fictief stratenpatroon, de nieuwe kerk werd in het centrum getekend en de inham ten noorden van de oude kerk, de zgn. derde haven, is doorgetrokken (in tegenstelling tot een ander plan van dezelfde auteur). Het fort van Sint-Michiel werd op de zelfde hoogte geplaatst als dat van Plassendale, terwijl het geheel van waterlopen enorm vereenvoudigd werd.

De plannen die tot nu toe behandeld werden, gaven ons telkens een beeld van de stad bij het begin van de belegering. Het spreekt voor zich dat de topografie van de stad er na elke aanval en dus zeker na verscheidene maanden belegering, geheel anders ging uitzien. De volgende vijf voorbeelden tonen één of meer "afsnijdingen" die gemaakt werden in het nieuwe stadsdeel, naarmate de vijand meer veld won. Deze plannen werden dan ook pas na de feiten in 1604 getekend. Het eerste plan (afb. 19) toont ons de stad net vóór het bouwen van de "nieuwe wal" die men hier reeds uitgestippeld ziet. In de rechterbovenhoek is er een tweede plan dat ons de stad toont bij de laatste bestorming¹⁶⁰. De legende bevat o.a. volgende elementen : de zuidelijke ingang van de nieuwe havengeul (1), barakken voor de talrijke regimenten soldaten (7), de markt (10), de Oostpoort (11), de kapotte brug aan de Westpoort (23), enz. Interessant is ook nummer (9) die de verschillende geblindeerde overgangen op alle kruispunten van de Langestraat aanduidt. Die straat had immers het meest te lijden van de "Grote Kat", een bolwerk dat de Spanjaarden opgetrokken

¹⁵⁷ In deel 4 volgt er nog een apart deel over de vertegenwoordiging van de geestelijkheid.

¹⁵⁸ Het probleem met dergelijke kaartenreeksen is de datering. Het is immers zeer moeilijk te achterhalen welke kaart het origineel is of zou kunnen zijn (misschien zijn het allemaal kopieën ?). De kaart op afb. 14 werd enkel als eerste besproken omdat de andere ofwel vereenvoudigd ofwel slechts een fragment waren.

¹⁵⁹ L. GUICCIARDINI. *Beschrijvinghe van alle de Neder-Landen an derssins ghenoeemt Neder-Duytslandt*. Amsterdam, 1612, facsimile uitgave, Amsterdam 1968.

¹⁶⁰ A. VERBOUWE. *Iconografie van het arrondissement Oostende*, p. 46.

hadden tegenover de oude haveningang en waartegen de belegerden weinig konden beginnen. De tweede afsnijding is reeds getekend, maar nog niet opgetrokken. Op het kleine plan zien we de stad bij de laatste bestorming (16-17 juni) : toch zijn ook hier de twee afsnijdingen slechts met dunne lijntjes aangegeven.

Het plan van C. Keller (afb. 20) toont de twee afsnijdingen in een voltooid stadium. Ook op dit plan zijn de verschillende bolwerken van de beide partijen aangeduid (maar die worden besproken bij het plan van Pasquini). Bovendien heeft de auteur gebouwen noch stratenpatroon aangeduid. Hij heeft wel een groot deel van de directe omgeving in kaart gebracht. Een opvallend verschil is de aanwezigheid van een derde afsnijding (en zelfs een vierde -in stippellijn- in het Nieuw Troje), waar de andere voorbeelden er slechts twee tonen. Blijkbaar heeft de auteur meer aandacht besteed aan de verschillende stadia van de vestingbouw door het weglaten van het stratenpatroon en de laatste resten van bewoning.

De "derde" afsnijding is ook terug te vinden op het plan dat in het werk van Sanderus gepubliceerd is (afb. 6-7) en dat reeds door ons gebruikt werd om de verschillende bastions en bolwerken te lokaliseren. De ligging is echter iets anders : de kerk staat hier correcter afgebeeld dan op de vorige afbeelding, waar de afsnijding ten oosten van de kerk is afgebeeld (de kerk staat te centraal). Op het voorbeeld werd het Nieuwe Troje ingevuld met huizen (zie fragmentopname op afb. 8) en dit komt toch onwaarschijnlijk over voor een plaats die al bijna drie jaar belegerd en beschoten werd. Toch is dit voor de latere fase van het beleg één van de betere plans.

Het vierde plan (afb. 21) toont ons de in 1604 nieuw gebouwde vestingen : de "nieuwe wal", met drie bastions en verscheidene halve manen, lopend van de oude stad naar de verdedigingswal tussen het zuidwest- en het zuidbastion¹⁶¹. Dit komt ongeveer overeen met de huidige Aartshertoginnestraat, Hertstraat en Belpairestraat tot aan de oude dokken¹⁶². Ook de "laatste afsnydinge" die enkel het stadsdeel ten noordoosten van de nieuwe markt omvatte en ook wel het "Nieuwe Troje"¹⁶³ werd genoemd, is afgebeeld. Tussen deze twee afsnijdingen werden niet veel huizen meer getekend omdat het grootste deel gewoon verwoest was en er enkele batterijen in de plaats gekomen waren. Ook de twee verbindingen tussen de nieuwe geul en de stad zijn getekend.

¹⁶¹ A. Verbouwe laat de "nieuwe wal" beginnen aan het zuidwestbastion, lopend ten westen van de huidige Christinastraat ; zie A. VERBOUWE. *Iconografie van het arrondissement Oostende*, p. 46.; op de meeste kaarten is het begin van de nieuwe wal getekend tussen het zuidwest-en het zuidbastion, zie afb. 19, 20 en 21).

¹⁶² A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 58.

¹⁶³ A. VERBOUWE. *Iconografie*, p. 46-47. De auteur wijst erop dat deze versie van de kaart een gewijzigde versie is, waar de straten bijgetekend en een deel van de zee weggelaten werd.

Het vijfde plan (afb. 22) komt uit het werk van J. Pasquini. *Histoire de la ville d'Ostende et du port*. Er is bovendien ook een soortgelijk plan voor de 19de eeuw, wat ons zal toelaten om beide plannen te vergelijken (zie verder). Een merkwaardig gegeven binnen de stad is aangegeven door nummer (49), die tal van geblindeerde overgangen op alle kruispunten van de huidige Langestraat aanduidt. Die straat had immers het meest te lijden van de "Grote Kat". Op dit plan valt ook op dat een groot deel van de omliggende landen verscheurd was door de vele krekens, die ontstaan waren na het doorsteken van de duinen en na heel wat overstromingen. Dit gegeven is nog duidelijker op een ander plan (afb. 38).

Na deze uitvoerige bespreking van de meer gedetailleerde plannen, hebben we nog een derde groep te behandelen, nl. de fragmentopnames. Het aantal plannen in deze groep is minder talrijk dan de vorige en er komen veel afbeeldingen in voor, wat de controlemogelijkheden natuurlijk enorm beperkt. Voor enige vorm van historische kritiek moeten we ons dan ook baseren op de verslagen die door tijdgenoten werden opgetekend. Maar ook dit verloopt niet probleemloos : de bestormingen of aanslagen worden immers wel beschreven, maar vaak zonder specifiek topografische gegevens, waaraan we de afbeeldingen zouden kunnen toetsen. Bovendien ligt de grote waarde van dergelijke prenten veeleer in de weergave van de sfeer die er toen heerste, dan in een nauwgezette reproductie van de realiteit. We zullen dan ook niet de volledige reeks plannen en afbeeldingen in extenso bespreken, maar enkel de meest interessante voorbeelden behandelen. Bij de andere wordt er slechts een korte beschrijving gegeven.

Veel illustratieplaten uit boeken uit die tijd kunnen in deze laatste groep ondergebracht worden. Opvallend is hoe een volledige reeks (genummerde) afbeeldingen in verscheidene werken voorkomt. Zowel H. Van Haestens¹⁶⁴, P. Fleming¹⁶⁵ als de anonieme auteur van het in het Duits opgestelde "dagboek"¹⁶⁶ gebruikten immers alle of toch een groot deel van de prenten uit dezelfde reeks. Alle prenten zijn genummerd, maar blijkbaar werden er verschillende reeksen dooreengehaald : er zijn veel prenten die een zelfde nummer dragen, maar iets anders afbeelden, terwijl twee dezelfde afbeeldingen soms elk een ander nummer hebben.

¹⁶⁴ H. VAN HAESTENS. *De bloedige ende strenge belegheringhe der stadt Oostende in Vlaenderen*. Leiden, 1613.

¹⁶⁵ P. FLEMING. *Oostende vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe ende bloedighe belegheringhe mitsgaders de manlijcke, cloecke ende dappere teghenweer*. 's Gravenhage, 1621.

¹⁶⁶ *Belaeigerung der Statt Ostende, Journal, Tagregister und eigenliche Beschreibung über Gedenckwürdigsten Sachen... der Statt Ostende in Flandern von July 1601 bis 1604*. Z.p., z.d. (1604).

De prent met het nummer twee (afb. 23) toont ons de beschieting van de Geule door de Spanjaarden, ten oosten van de stad. In de legende lezen we het volgende :

- het leger aan de oostzijde (A) ;
- de batterijen waardoor de schepen vaak beschadigd worden (B) ;
- de nieuwe batterijen nabij de Geule (C) ;
- de plaats waar de Aartshertog grote kosten deed om nog dichterbij de Geule te komen, maar de poging mislukte door het "gheweldich schieten uytter Stadt alsoock het geweld der Zee" (D) ;
- de Spaanse halve maan (E) ;
- de nieuwe haven waar ledige schepen uit varen (F) ;
- de plaats waar de sloepen van de Aarsthertog liggen, beschut tegen het geschut uit de stad (G).

Blijkbaar was de haveningang, die met de letter "F" aangeduid wordt, niet diep genoeg om beladen schepen te ontvangen. Door dit gegeven was de andere haveningang, ten zuidoosten van de stad, van cruciaal belang voor de bevoorrading. Dit verklaart dan ook voor een groot deel de aanwezigheid van de Spaanse Halve Maan. Dit bolwerk, dat buiten de eigenlijke stadsvestingen gelegen is, werd dan ook één van de felst betwiste stellingen van het strijdtoneel¹⁶⁷. De haveningang in het noordoosten van de stad was dan weer de geschikte poort naar zee voor de geloste schepen of de schepen met de gewonden, want aangezien de stadsgracht de twee ingangen verbond, waren de schepen niet verplicht om een tweede maal de beschietingen van de Geul te trotseren bij het verlaten van de stad.

De prent met nummer 3 (afb. 24) toont de brand in het fort Albertus op 13 november 1601¹⁶⁸. Kaart drie uit het werk van Van Haestens geeft een beeld van de stad en haar omgeving (afb. 25). Eigenlijk behoort deze kaart tot de vorige groep in onze indeling, maar ze werd volledigheidshalve als een element in het geheel van de prentenreeks behandeld. De kaart geeft de situatie weer bij de aanval van 5 juli 1601 en is duidelijk geïnspireerd op de kaarten op de afb. 11 en 17 (van de eerste werd het grondplan volledig overgenomen¹⁶⁹, terwijl de "invulling" op de tweede kaart teruggaat).

De eerste prent met nr. 5 (afb. 26) beeldt de bloedige aanval aan de westzijde van de stad (21 december 1601) uit. Ook de oude stad werd aangevallen (niet weergegeven) en honderden soldaten verloren het leven. Toch werd slechts een deel van de houten beschutting in brand geschoten.

¹⁶⁷ Dit wordt o.a. geïllustreerd door de vijfde kaart uit de reeks (afb. 27).

¹⁶⁸ A. VERBOUWE. *Iconografie van het arr. Oostende*, p. 37.

¹⁶⁹ Zo werd de Spaanse Halve maan op geen van beide kaarten aangeduid. Voor een uitvoerige bespreking (o.a. in verband met de derde haven) verwijzen we naar de behandeling van de tweede groep kaarten.

De andere afbeelding met hetzelfde nr. 5 (afb. 27) toont een aanval aan de oostzijde van de stad. Op dit moment kreeg Vere het moeilijk omdat ongunstige winden het voor de schepen met munitie, nieuwe manschappen en proviand onmogelijk maakten de stad binnen te varen.

Het volgende exemplaar draagt het nummer 6 (afb. 28) en brengt dezelfde omgeving (de oostkant) op een meer vredelievend moment, nl. tijdens de wapenstilstand van 25 december 1601, in beeld. De belegerden hebben hun vestingen verlaten en worden begroet door de Spanjaarden aan de overkant van de Geul. Ook nummer 7 (afb. 29) beeldt de situatie ten tijde van de wapenstilstand -of wat door Vere toch zo voorgesteld werd- uit, nu echter ten westen van de stad. We zien "Albertus" en "Isabella" te paard met hun gevolg, terwijl Rijbas (de gouverneur van Sluis) en Luitenant-Kolonel Anthonis¹⁷⁰ zich als gijzelaars bij de bezetters aanbieden.

Aan de hand van de achtste prent uit de reeks¹⁷¹, krijgen we een beeld van een reeds verder gevorderd stadium in de strijd (afb. 30). De Spanjaarden hebben immers al de twee buitenste gordels aan de westzijde van de stad ingenomen (nr. 12 op het plan geeft hun positie weer) en zo de belegerden gedwongen zich terug te trekken en nieuwe versterkingen, kazematten en halve manen op te werpen. De stad is dan ook volledig opgesplitst door de vele afsnijdingen en onderaan het plan zien we het Nieuwe Troje of de "Laatste Afsnydinge" aangeduid. Rechtsboven is de "Grote Kat" weergegeven, terwijl in de oude stad opnieuw een aftakking van de stadsgracht (voor de derde haven, zie hoger) richting zee loopt, maar dan abrupt stopt. In dit stadium is de watersluis (nr. 9) aangeduid, met de vermelding dat ze gebroken is (dit is op de volgende afbeelding die een vroeger tijdstip weergeeft nog niet het geval).

Prent nr. 9 (afb. 31) beeldt één van de vele aanvallen op de oude stad af (7 januari 1602). Naast de in overvloed aanwezig zijnde manschappen, worden de volgende locaties aangeduid : de oude haven (1), Santhil (2), Helmont (3), Porc-épic (4), de watersluis (6) en de batterij van de Aartshertog (7).

Het twaalfde plan (afb. 32) geeft opnieuw een ruimer beeld van het strijdperk (hoewel er geen oorlogsactiviteiten en bijna geen manschappen te zien zijn). In de stad zijn de eerste en de laatste "afsnijding" aangeduid, de zgn. "vercleeningen" van de stad. De torenspits van de Sint-Pieterskerk is afgeschoten, terwijl op het marktplein de galg en de waterput zijn

¹⁷⁰ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten*, p. 47.

¹⁷¹ Dit voorbeeld is ook terug te vinden in het Duitse werk, met een uitgebreide legende die vrij bruikbaar is. Op deze kaart is het westen bovenaan gesitueerd.

weergegeven. Ook de grote waterreservoirs en de graafwerken van de Spanjaarden zijn aangeduid.

Het laatste plan in deze groep (afb. 33) komt uit een Frans werk¹⁷². Van belang zijn hier vooral de nummers 70 tot 73. Na de eerste terugtrekking, werd er op de markt een platform (70) opgetrokken, dat samen met de drie (meer westelijk gelegen) bastions, een nieuwe batterij vormde om de snel oprukkende Spanjaarden in hun opmars te stuiten.

¹⁷² *Histoire remarquable de ce qui s'est passé par chacun iour au siège de la ville d'Ostende.* Parijs, 1604.

Hoofdstuk 4
De 17de eeuw :
de heropbouw en de bloei als kapersnest

Inleiding

Bij de behandeling van de heropbouw in de eerste helft van de 17de eeuw, zullen we proberen om zoveel mogelijk facetten weer te geven van het stedelijk landschap in en rond Oostende. Dit "stedelijk landschap" mag zeer ruim opgevat worden : de topografie van de stad (met de vestingbouw als belangrijk onderdeel), de ontwikkeling van een nieuwe haven en verbindingen met het binnenland, de inpoldering van de omliggende polders, het demografisch aspect van de stad en de vertegenwoordiging van de (reguliere) geestelijkheid.

Na de behandeling van de heropbouw wordt er een korte schets gegeven van de belangrijkste feiten die een impact op Oostende gehad hebben. Hieruit zal vooral blijken dat de stad zowat de eerste helft van de eeuw nodig gehad heeft om de heropbouw te verwezenlijken terwijl het in de tweede helft meegesleurd werd in een draaikolk van internationale oorlogen, op weg naar een nieuwe verwoesting.

De gevolgen van het beleg weerspiegeld in de heropbouw

De stad

Het spreekt voor zich dat de stad en het platteland enorm geleden hadden onder het beleg. Maar door het belang van de stad (als haven), zorgden de aartshertogen ervoor dat alles in het werk gesteld werd om een vlugge heropbouw te bewerkstelligen. Zo verscheen er reeds op 21 oktober 1604 een oorkonde (zie afb. 40) waarbij alle Oostendenaars uitgenodigd werden om naar hun stad terug te keren en hun vroegere gronden op te eisen. Bovendien werd het burger- of poortersrecht beloofd aan alle vreemdelingen die zich in de havenstad wilden vestigen, terwijl de inwoners voor een periode van twaalf jaar werden vrijgesteld van alle "Regten en Schattingen" (een vrijstelling van gemeentebelastingen, e.d.), en er kwam een opschorting gedurende één jaar van het recht tot vervolging van schuldplichtigen door schuldeisers.

Straten werden heraangelegd, huizen en officiële gebouwen herbouwd en dijken en duinen hersteld. Alhoewel er veel reminiscenties aan het Oostende van vóór het beleg aanwezig waren, werden er toch ook een aanzienlijk aantal vernieuwingen doorgevoerd. Een dergelijke heropbouw van een stad is natuurlijk fel begeerd voer voor cartografen. Toch zijn er ook hier weer twijfelachtige voorbeelden. Zo is er in het werk van L. Guicciardini¹⁷³ een plan (afb. 41) opgenomen waarop het pas herbouwde Oostende (ca. 1607) is afgebeeld. Op een gekleurde versie¹⁷⁴ werd de hele omgeving van de stad blauw gekleurd, een stad volledig omgeven van water dus. En hoewel dit laatste gegeven wel kan kloppen, lijkt dit ons toch een al te eenvoudige versie van de feiten : het meest in het oog springend is de toch wel zéér kleine oppervlakte van de stad. Bovendien is de Geul niet aangegeven, er staan nog huizen in de oude stad (terwijl de oude kerk rond 1608-1609 verdween), en het stratenpatroon is onherkenbaar vereenvoudigd. Ook het stadswapen is vreemd : er wordt hier immers slechts één sleutel afgebeeld, waar er gebruikelijk drie zijn.

Het volgende -meer realistische- plan (afb. 42) toont ons een volledig anders "Oostende in opbouw"¹⁷⁵. Het stratenpatroon werd -globaal genomen- hertekend zoals vóór het beleg (zie fragmentopname afb. 43). We kunnen dan ook het huidige stratenpatroon nog vergelijken met het stratenpatroon op het plan van Jacob van Deventer (zie afb. 4). Toch is dit geen vanzelfsprekend gegeven, want door het inpassen van een dergelijk

¹⁷³ L. GUICCIARDINI. *Description de tous les Pays-Bas*. Amsterdam (Corn. Nicolas), 1609, p. 372.

¹⁷⁴ Bibliotheek Universiteit Gent, kaart nr. 2514.

¹⁷⁵ Deze kaart werd gevonden in het Algemeen Rijksarchief in Brussel, onder nr. 92, in het fonds Kaarten en Plannen, inventaris nr. 3.

geometrisch patroon in de polygonale vorm van de verdedigingswerken, ontstaan er aan de rand van de stad heel wat onregelmatige bouwblokken¹⁷⁶. In het zuiden van de stad is er dan weer wel een verandering ten opzichte van de situatie van de 16de eeuw doordat de centrale straat georiënteerd is op de Kaaipoort of Brugse poort (zie afb. 43 en schets afb. 44). In de loop van de 17de eeuw, zal deze extreme oriëntatie op de poort geleidelijk verminderen, o.a. door een heraanleg van de vestingen en een herverkaveling van de grote percelen die op dit plan te zien zijn (zie verder). Het geometrische patroon werd dus hersteld, maar de schuinlopende Kaaistraat, getrokken in 1615¹⁷⁷, is -tot op heden- een vaag restant van de situatie van nét na het beleg.

Het spreekt voor zich dat deze heropbouw van de stad enorme uitgaven met zich bracht. P. Vandewalle heeft drie periodes vastgesteld waarin de herstelwerken een zeer groot deel van de uitgaven vormden : 1606-1609, 1627-1631 en 1640-1645¹⁷⁸. Toch moet men er rekening mee houden dat er ook buiten deze periodes voortdurend herstelwerken werden gedaan, weliswaar kleiner in omvang maar toch niet onbelangrijk. Zo werd de eerste steen van het nieuwe stadhuis in 1610 gelegd, terwijl het gebouw slechts in 1629 werd ingehuldigd¹⁷⁹. Het nieuwe stadhuis lag echter niet langer ten noorden van de "Grote markt" (het huidige Wapenplein), maar wel aan de overkant (waar nu het Feestpaleis gelegen is).

In de periode 1606-1609 werden eerst een reeks dringende werken uitgevoerd : wegenwerken (putten werden opgevuld en straten heraangelegd), het herstellen van de kaai aan de Oostpoort,... Ook de kerk had de herstellingen broodnodig. In 1625-26 werd er een nieuw ponton gemaakt voor de oversteek van de Geul ter hoogte van het vroeger "Spaens Bolwerk". In 1628 werden de bestratingwerken op de markt voltooid en werd begonnen met de verruiming van het "scepenhuus" (tot 1632). In de derde periode ten slotte werd gewerkt aan de "nieuwe torre" of de oostelijke toren van het nieuwe stadhuis en aan de gevangenis, die onder de toren gesitueerd was. Al deze grote openbare werken zorgden voor een groot deficit in de stadsrekeningen¹⁸⁰.

De oude haven werd na het beleg enkel nog gebruikt als vestinggracht terwijl alle aandacht naar de nieuwe haven ging, gelegen ten zuidoosten van de stad. Vanzelfsprekend heeft deze ommekeer een grote invloed gehad op de oriëntatie van de stad : voorheen richtte de stad zich volledig op de zee zelf, terwijl van dan af aan ook het zuidelijk en zuidoostelijk deel

¹⁷⁶ P. LOMBAERDE. *Het "Cobergher"-plan voor Oostende na de verwoesting van de zeehavenstad in 1604* - De Plate, 1982, p. 137-140, 156-160.

¹⁷⁷ A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 72.

¹⁷⁸ P. VANDEWALLE. *Oostende 1604-1645* - Ostendiana, III, 1978, p. 84-88.

¹⁷⁹ A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 109.

¹⁸⁰ P. VANDEWALLE. *Oostende 1604-1645*, p. 84-88.

van de stad tot ontwikkeling zal komen. Op het plan zien we de doorgang tussen de havengeul en de stadsgracht ter hoogte van het vroegere "Spaens Bolwerk" en de haven in een embryonale vorm : "la nouvelle Caij" bij de Brugse poort. We komen verder nog terug op de moeilijkheden in verband met de verzanding en de verbinding met het binnenland, terwijl de uitbouw van de haven in een volgend hoofdstuk behandeld wordt.

Op dit plan (afb. 42 en 43) blijft de laatste afsnijding behouden als citadel, een gegeven dat volgens P. Lombaerde typisch was voor de plannen van Wenceslas Cobergher (1561-1634), die naast het uittekenen van verdedigingsplannen ook heel wat werk heeft verricht inzake dijkenaanleg en het droogleggen van polders en moerassen (cf. de eerste drooglegging van de Moeren tussen 1616 en 1646). Cobergher tekende dit plan in dienst van de Aartshertogen Albrecht en Isabella.

De citadel, eveneens met een rechtlijnig stratenpatroon, lag aan de Geul en kon zo al het havenverkeer controleren. De verbinding met de rest van de stad gebeurde via de Nieuw-westpoort (A op de schets, afb. 44), terwijl de Oostpoort (B op de schets) de verbinding was naar de opeenvolgende ravelijnen¹⁸¹. In de citadel waren dan ook de militairen gestationeerd, voornamelijk langs en ten noorden van de Oude Kayestraat of Langestraat, met als kernpunt het Spaans kwartier. In 1618 vestigden de Kapucijnen zich eveneens in dit deel van de stad, nl. ten zuiden van de Langestraat (zie verder)¹⁸².

In verband met de vestingen kunnen we dit plan met de afb. 7 en 21 vergelijken. Toch is de vestingbouw ná het beleg eigenlijk een terugkeer naar de situatie van het jaar 1583. Toen werd na een driedaagse belegering door Alexander Farnese, een nieuwe reeks vestingwerken aangebracht o.l.v. ene Hans de Duucq¹⁸³. In het begin van de 17de eeuw werden, naast de "Laatste afsnijding" ook de buitenste ravelijnen en dijken aan de oost-, zuid-, en westzijde behouden, terwijl de stadsversterkingen aan de noordzijde vervangen werden door een eenvoudige dijkconstructie (de oude haven en stad werden toch niet meer gebruikt). Het westen en zuidwesten van de binnenstad werden geheel gezuiverd van bolwerken, ravelijnen en tranchementen, die tijdens de belegering van de stad dienst hadden gedaan als verdragingsmiddel voor de oprukkende vijand. Het enige overblijfsel is een gedeelte van de gracht van de eerste afsnijding (zie schets). Bovendien werd het rasterpatroon van de oude kavels uit de 15de eeuw doorgetrokken tot aan de bolwerken in het westelijk stadsdeel

¹⁸¹ P. LOMBAERDE. *Het "Cobergher"-plan voor Oostende*, p. 156.

¹⁸² D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende* - Ostendiana, III, 1978, p. 42.

¹⁸³ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572 - 1865* - De Plate, 1987, p. 236 ; ID. *Het theoretische en praktische aandeel van Simon Stevin en Wenceslas Cobergher bij de heropbouw van Oostende na 1604* - Het Ingenieursblad, 52 (1983), nr. 8, p. 336.

(Helmont, het Polderbolwerk en het Westbolwerk). De Westpoort kwam tussen de twee laatstgenoemde bolwerken te liggen¹⁸⁴.

In de tweede helft van de 17de eeuw werd deze situatie opnieuw grondig veranderd : het onregelmatige vestingpatroon (met de acht bastions) werd toen immers aangepast aan het regelmatig dambordpatroon van de straten en uitgebouwd naar een regelmatig, elfhoekig gebastioneerd stelsel. Ook de citadel verdween : zowel het bolwerk van de Nieuwpolder (zie nr. 9 op de schets) als de beide aangrenzende courtines werden afgebroken, terwijl de scheidingsgrachten tussen de stad en de citadel werden opgevuld. De Oostpoort werd toen omgebouwd tot een vooruitstekend bolwerk en langs de zijde van de zee kwam er een nieuw bastion tussen de reeds bestaande Vlammenberg en Helmont (respectievelijk nr. 8 en nr. 1 op de schets, afb. 44). Ook de gehele zuidzijde werd heraangelegd en verstevigd met een bijkomend bastion. Aan de zwak verdedigde westzijde kwamen er vier nieuwe ravelijnen, drie halve manen, een nieuwe buitengracht met bedekte weg en een uitgestrekte glacis (een zacht hellende, buitenste borstwering)¹⁸⁵. Bij de aanpassing aan het regelmatig stratenpatroon werd ook het zuidelijk deel van de stad heringericht, los van de extreme oriëntatie op de Kaaipoort.

Dit beeld -van de door elf bastions versterkte havenstad Oostende- vindt men enorm veel terug op de kaarten van het einde van de 17de eeuw en de gehele 18de eeuw (zie verder).

Demografie

Ook demografisch moest men een grote inspanning leveren om het bevolkingsaantal van de stad weer op peil te brengen. Zoals hierboven beschreven werd, probeerden de Aartshertogen door diverse voorrechten te verlenen aan de inwijkelingen, de stad zo vlug mogelijk te herbouwen en -bevolken.

Maar ook de natuurlijke aangroei mag niet uit het oog worden verloren. Wanneer men het aantal geboorten kent, kan men de totale bevolking "berekenen" (aan de hand van de verhouding die er toen bestond tussen de twee parameters, nl. de geboorten en de bevolking). Het spreekt voor zich dat dergelijke berekeningen slechts een benadering zijn, maar dat ze dan ook weer niet helemaal op fictieve basis berusten¹⁸⁶. P. Vandewalle kwam tot de volgende resultaten :

¹⁸⁴ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572 – 1865* - De Plate, 1987, p. 240-242.

¹⁸⁵ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende*, p. 240-242.

¹⁸⁶ Zo werden de bevindingen getoetst aan de opbrengstcijfers van de belastingen op bier, wijn en brandewijn. Zie : P. VANDEWALLE. *Oostende 1604-1645* - Ostendiana, III, 1978, p. 81-84.

jaar	inwoners
1608	1989
1615	1291
1621	2125
1625	1775
1631	3874
1637	2959
1644	4381

De cijfers die J. Mertens bekwam zijn de volgende : in 1533 een 3.000 à 4.000 inwoners en in 1661 ongeveer 6.000¹⁸⁷. We kunnen dus wel stellen dat Oostende, na de zware opdoffer door het beleg, in een halve eeuw tijd opnieuw het demografische peil bereikt had van vóór het beleg.

De reguliere geestelijkheid

Na de protestantse bezetting van Oostende (tot 1604), werd de haven heropgebouwd onder een katholiek regime. Hoe was de vertegenwoordiging van de geestelijken in dit nieuwe Oostende¹⁸⁸ ? En wat waren de gevolgen daarvan voor de topografie van de stad ?

Vóór het beleg waren er, naast de seculiere pastoor¹⁸⁹, geen vertegenwoordigers van een reguliere orde. Het is namelijk zo dat de diensten van het hospitaal in het begin van de 15de eeuw verleend werden door een dubbelklooster van zusters en broeders. Deze proveniers¹⁹⁰ legden geen geloften af en waren onderworpen aan het stadsbestuur. Sanderus maakte reeds melding van een hospitaal : "...en de Burgers stichtten in 1402. een Gasthuis, 't welk door de Pauzen met veele aflaten begiftigt wierd"¹⁹¹. J. Bowens is van mening dat het hospitaal of gasthuis gelegen was op de plaats waar het oude klooster van de Zwartzusters zou gestaan hebben¹⁹².

Rond 1423 worden er geen broeders meer vermeld en werden de zieken waarschijnlijk verzorgd door Grauwzusters. In 1504 is er sprake van een nieuwe verplaatsing van het gasthuis, maar het zou tot 1537 duren vooraleer de kapel van de nieuwe kerk gewijd werd. Op het plan van

¹⁸⁷ J. MERTENS. *Het haardgeld te Oostende in 1533, haar inwoners en hun sociale stratificatie* - Ostendiana, II (1975), p. 40.

¹⁸⁸ Dit onderwerp wordt nu pas aangesneden omdat de situatie pas grondig veranderd is ná het beleg. Naast de regulieren, verbleef er ook een terminarius in Oostende. Dit is een pater die in de omgeving op bedeltocht trok en in ruil daarvoor preekte en hielp in de diensten van de parochiekerk. L. VAN ACKER. *De paters Augustijnen in Oostende* - Biekorf, 85, 1985, p. 188.

¹⁸⁹ Vanaf 1653 werd de parochie bediend door de Oratorianen.

¹⁹⁰ Ze werden, zoals de zieken, onderhouden door de inkomsten van de instelling, vandaar de naam ; zie : F. VAN DEN BERGHE, e.a. *De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië*. Brugge 1986, p. 236.

¹⁹¹ A. SANDERUS. *Verheerlykt Vlaandre*. Handzame (anastatische herdruk), 1968, p. 212.

¹⁹² J. BOWENS. *Nauwkeurige beschryving*, p. 16-17.

Jacob van Deventer (afb. 5) staan zowel het oude zusterhuis met kapel (nr. 3 en 5), gelegen in de Gasthuisstraat nabij de Havendijk, als het nieuwe klooster (nr. 4) in de Kerkstraat (op de hoek met de Ooststraat). Naast het oude klooster lag waarschijnlijk het hospitaal (nr. 8), terwijl het nieuwe hospitaal (nr. 9) mee verhuisde naar de hoek van de Ooststraat en de Nieuwe kerkstraat.

De stad financierde het hospitaal, door aan het klooster het recht te verlenen alle goederen die in de haven toekwamen te meten en te wegen (de zgn. stadswaag)¹⁹³. In 1570 vluchtten de Grauwzusters voor de Geuzen, in 1583 vertrokken ze naar Sluis¹⁹⁴.

Na het beleg moest er een volledig nieuw Oostende opgebouwd worden en de Grauwzusters (later de Zwartzusters, zie verder) zouden nog twee orden in de stad zien verschijnen : de Kapucijnen (1615) en de Zusters van de Ontvangenis of de Witte Nonnen (1674).

De Grauwzusters keerden pas in 1609 naar de totaal verwoeste stad terug, waar hun belangrijkste functie ziekenverpleging bleef. De heropbouw van het hospitaal (zie afb. 43) en het klooster werd gefinancierd met de inkomsten van de weeg- en meetrechten, die ze teruggekregen hadden, en met de opbrengst van talrijke bedeltochten. In 1618 werden de werken aan het klooster voltooid. In hetzelfde jaar kregen ze de toestemming om de stenen en andere bouwmaterialen van het vervallen gasthuis, dat bij de vestingen stond, te gebruiken voor een nieuw hospitaal. Ook de kerk werd herbouwd, de consacratie gebeurde in 1642. Ondertussen hadden de Grauwzusters zich onderworpen aan de regel van Sint-Augustinus en werden ze Zwartzusters (1613). Ten slotte werd in 1692 nog een gedeelte aan het klooster gebouwd, het zgn. "nieuwe couvent"¹⁹⁵.

In 1615 kregen de Kapucijnen de toestemming om zich in Oostende te vestigen. Deze bedelorde, die vooral bekend is om de goeie predikanten die er deel van uitmaakten, werd vooral door het stadsbestuur van de noodzakelijke financiële middelen voorzien om een kerk en later een eigen klooster op te richten. Verder moesten de inkomsten vooral gezocht worden in diverse bedeltochten. En aangezien de stad en zijn inwoners voortdurend in geldnood verkeerden door de hoge kosten van de heropbouw stelden de Kapucijnen hun voorwaarden : er mochten geen andere kloostergemeenschappen meer aanvaard worden in de stad zonder hun toestemming¹⁹⁶. De stad zou dan immers de reeds beperkte som nog eens moeten verdelen onder de verschillende orden !

¹⁹³ Voor meer informatie in verband met de waag verwijzen we naar : J. MERTENS. *De Zwarte Zusters en de Waag te Oostende* - Gedenkboek Michiel Mispelon. Handzame (Familia et Patria), 1982, p. 357-371.

¹⁹⁴ F. VAN DEN BERGHE, e.a. *De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië*, p. 236.

¹⁹⁵ F. VAN DEN BERGHE, e.a. *De Zwartzusters*, p. 237,240.

¹⁹⁶ Deze overeenkomst met de stad werd gepubliceerd. Zie : *De Capucijnen te Oostende* :

Ze kregen, met de hulp van de aartshertogen, een stuk grond dat na het beleg door niemand werd opgeëist. Eerst kregen ze een optie op een terrein in het westen van de stad, maar werden uiteindelijk verwezen naar gronden in het noordoosten van de stad. Op het Cobergherplan worden die eerste gronden in het westen van de stad nog aangeduid als "l'heritage pour les Cappucins"¹⁹⁷.

De eerste steen van de kerk werd gelegd in 1618, maar de afwerking en de wijding gebeurde pas in 1620. In hetzelfde jaar werd begonnen met de bouw van het klooster¹⁹⁸. De stad zorgde, opnieuw met een bijdrage van de aartshertogen, voor «het calcyden van de straete voor haerlieden convent». De Kapucijnenstraat was een feit¹⁹⁹.

In de jaren 1631-1633 en 1642-1643 werden zowel de kapel, het klooster als het kloosterdomein uitgebreid. De kapel werd tot een tweebeukige kerk vergroot en het klooster, ten zuiden van de kerk, werd in een U-vorm rond een kleine binnenkoer uitgebouwd en van een verdieping voorzien. De kloostertuin werd vergroot en ommuurd. Om de uitbreiding mogelijk te maken, werden er zelfs enkele huizen gesloopt en werd er een straat ingepalmd. De Kapucijnen zorgden echter voor een nieuwe verbinding tussen de Schipperstraat en de Grote markt : de Nieuwstraat. Deze straat werd in 1635 aangelegd en in 1645-1646 «gecalcyd»²⁰⁰. De tuin besloeg toen de hele oppervlakte van het huidige Mijnplein en de Cirkelstraat en liep door tot aan de achterkant van de huizen of blinde muren van de Langestraat en de Schippersstraat²⁰¹.

De derde orde werd veel later opgericht. In 1674 stichtte J. Hoys, een rijke Duinkerke handelaar, het klooster der Religieuze Conceptionisten of Witte Nonnen. Dit gebeurde op een stuk onbebouwd terrein in het zuidwestelijk deel van de stad. Ondanks het verzet van de Kapucijnen, werd het klooster toch gebouwd in de jaren 1679-1681²⁰². Net zoals het Kapucijnenklooster werd het gebouwd in de vorm van een "U" en heeft het een grote, ommuurde tuin²⁰³. Later werd er een weeshuis aan hun klooster bijgebouwd²⁰⁴.

1615 - Fragmenta, 1887, p. 103-104.

¹⁹⁷ R. Laurent vermeldt dit onderscheid, tussen de gronden die ze eerst aangewezen kregen en die waar ze uiteindelijk gebouwd hebben, niet. De Kapucijnen hebben echter nooit die gronden bewoond die op de kaart zijn aangeduid ! zie : R. LAURENT. *De havens aan de kust en aan het Zwin (doorheen oude plannen en luchtfoto's)*. Brussel, 1986, p. 53.

¹⁹⁸ A. DE GROEVE. *De geschiedenis van de Kapucijnen en de Kapucijnenkerk te Oostende* - De Plate, 1987, p. 177-178.

¹⁹⁹ D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende*, p. 42.

²⁰⁰ D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende*, p. 43 ; A. DE GROEVE. *De Kapucijnen*, p. 181.

²⁰¹ D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende*, p. 42-43 ; ID. *Oostende - Belgische steden in reliëf*. Brussel, 1965, p. 150.

²⁰² Het octrooi dat de toestemming gaf om het klooster te bouwen (17 maart 1676), werd gepubliceerd in : Fragmenta, 2de reeks, 1890, p. 152-156.

²⁰³ D. FARASYN. *Oostende*, p. 150.

²⁰⁴ A. SLEEKS. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 113.

Het platteland rondom Oostende : de inpoldering en de verbinding met het binnenland

Op de kaarten van het beleg²⁰⁵, ziet men hoe het platteland in de omgeving van de belegerde stad volledig betrokken werd in het strijdgewoel : de vele forten en kampen van de Spaanse belegeraars domineerden het omliggende land, dat eigenlijk reeds totaal verscheurd was door een net van kreken, alle ontstaan na het afgraven en doorsteken van de oostelijke duinen in 1584²⁰⁶. De belangrijkste kreken waren de Gauweloze- en de Catharinakreek.

Na het beleg werd dan ook werk gemaakt om toch ten minste die gebieden, die op een aanzienlijke afstand van Oostende lagen, van overstroming te vrijwaren. De directe omgeving werd echter vaak minder belangrijk geacht dan de noodzakelijkheden voor de nieuwe haven. Verscheidene polders zouden immers gaan dienen als spoelpolder voor de haven terwijl er voor een eventuele verdediging van de stad steeds rekening gehouden werd met een nieuwe opzettelijke overstroming van de gronden in de directe omgeving.

Ook op het plan van W. Cobergher (afb. 42) werd er aandacht besteed aan de sluiswerken : er werden dijktracés aangegeven tussen de Catharinakreek en de binnengeul. Cobergher wou op die manier de nieuwe haven een gunstige waterschuring bezorgen zonder echter de mogelijkheid van een eventuele kunstmatige overstroming van de Catharinapolders (ter verdediging van de stad) opzij te moeten schuiven. We weten echter niet of het dijk- en sluizenproject integraal werd uitgevoerd²⁰⁷.

Op vraag van het Brugse Vrije werd het overstromingsgebied van een ringdijk voorzien om de gebieden rondom te beschermen. Zo werd in 1608 de Steense dijk aangelegd (zie afb. 45). De dijk begon aan de duinen nabij het vroegere Albertusfort en liep langs Stene-dorp naar het zuidoosten tot zowat 500 meter ten noordoosten van Snaaskerkedorp. Vandaar ging het richting Plassendale om dan over het grondgebied van Bredene terug aan de zee te komen. Dit laatste deel, de Groenendijk, werd in 1612 afgewerkt²⁰⁸. Door deze dijk werd de "Grote polder van Bredene" drooggelegd²⁰⁹. In dit "overstromingsgebied" lagen echter nog twee

²⁰⁵ Omwille van de complexiteit van de gegevens en om een vlotte lezing mogelijk te maken, hebben wij gekozen om dit onderwerp te behandelen tot aan de plannen voor de bouw van de spuikom onder Napoleon (1803).

²⁰⁶ Dit is o.a. zeer duidelijk te zien op de kaart op afb. 38.

²⁰⁷ P. LOMBAERDE. *Het theoretische en praktische aandeel van Simon Stevin en Wenceslas Cobergher bij de heropbouw van Oostende na 1604* - Het Ingenieursblad, 52 (1983), p. 333.

²⁰⁸ J. AMERYCKX. *De polders van Oostende* - Biekerf, LVIII, 1957, p. 81.

²⁰⁹ G. VANDAMME. *De Historische Polders van Oostende, 1584-1810* - De Plate, 1993, p. 132.

dorpen : Zandvoorde en Sint-Catharina. Eerstgenoemde lag echter ver genoeg van de haven en op een hoge zandige kreekrug, waardoor het overstromingsgevaar grotendeels verdween. Bovendien werd in 1626 de Legaardsdijk aangelegd, lopend van bij het Philippusfort tot aan de Steense dijk, waardoor Zandvoorde helemaal buiten schot kwam te staan. Dit in tegenstelling tot Sint-Catharina, dat volledig opgegeven werd en van de kaart verdween²¹⁰.

Deze situatie was echter geen lang leven beschoren : na de aanleg van de Legaardsdijk verminderde de kracht van de achterwateren en die was juist broodnodig om de verzanding van de nieuwe haven tegen te gaan. De dijk werd reeds in 1627 opnieuw doorgestoken zodat de haven weer over het nodige spoelwater beschikte. Vier jaar later werd de dijk dan toch hersteld, waarschijnlijk na protest van Zandvoorde. Dit gebeurde echter niet kosteloos : sommige werken aan de haven, zoals het verbouwen van havenhoofden en een kaai, werden uitgevoerd op kosten van Zandvoorde en van de omliggende gemeenten²¹¹.

In 1622 werd een kanaal gegraven van Plassendale naar Oostende via Zandvoorde als voortzetting van het kanaal Gent-Brugge-Plassendale (gegraven vanaf 1613). Zestien jaar later (1638) werd een nieuwe vaart gedolven van Plassendale naar Nieuwpoort. Deze werken werden in 1640-1641 beëindigd. Dit kanaal verving de vroegere Yperleet, wiens bedding op sommige plaatsen in het nieuwe kanaal lag terwijl al te uitgesproken bochten werden afgesneden (afb. 45)²¹². Deze werken gebeurden echter onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat er geen schade mocht berokkend worden aan de haven van Oostende.

Tussen 1664 en 1666 werd een kanaal getrokken in een rechte lijn tussen Plassendale en Oostende (eigenlijk een her-graving en verbreding van het reeds bestaande kanaal)²¹³. Hierdoor verloor het kanaal van 1622 haar betekenis en raakte geleidelijk in onbruik.

De haven had ca. 1660 echter nog steeds te kampen met verzandingverschijnselen. Men besloot toen een groter gebied onder water te zetten om zo over meer spoelwater te beschikken. Het nieuwe overstromingsgebied werd omgeven door twee dijken : een eerste liep van Plassendale naar Oostende, een tweede van het kanaal Nieuwpoort-Plas-

²¹⁰ J. AMERYCKX. *De polders van Oostende*, p. 82 ; ID. *Zandvoorde-bij-Oostende* - Bieckorf, LVI, 1955, p. 164.

²¹¹ J. AMERYCKX. *Zandvoorde-bij-Oostende*, p. 164 ; G. VANDAMME. *De Historische Polders*, p. 132.

²¹² J. AMERYCKX. *De polders van Oostende*, p. 82.

²¹³ G. VANDAMME. *De Historische Polders*, p. 133 ; C. LEMOINE-ISABEAU. *Belgische cartografie in Spaanse verzamelingen van de 16de tot de 18de eeuw*. Brussel, 1985, p. 77.

sendale, rond Zandvoorde, naar het nieuwe kanaal Plassendale-Oostende. Deze dijk, aangelegd in 1662-1663, was bedoeld om Zandvoorde-dorp en de hoofdweg Zandvoorde-Oudenburg te beschermen tegen de geplande overstroming. De polder die aldus ingesloten werd, wordt de Oude Polder genoemd. Op 25 maart 1664 werd het gebied onder water gezet. Het omvatte de Sint-Catharina-, de Keignaardpolder en de Nieuwe Polder of de Zandvoordepolder. Omdat niet iedereen tevreden was met deze overstroming, werd van hogerhand een plakkaat uitgevaardigd waarbij het verboden was dammen of dijken in de polder van Zandvoorde te maken²¹⁴. In 1698 had de haven zo'n diepte gekregen dat men vreesde voor de stad en de haven ! De reactie hierop was de inpoldering van de Zandvoordepolder (ca. 1700)²¹⁵. Dit bracht gedurende enkele jaren het gewenste effect teweeg, maar na amper 20 jaar was de situatie opnieuw volledig omgekeerd : de havengeul verzandde en er ontstond een zandbank vóór de haven. Er moest dus opnieuw een gebied onder water gezet worden. Het gebied aan de westzijde van de Steense dijk werd omgevormd tot een nieuwe spoelpolder door de aanleg van een nieuwe dijk : de Schorredijk, die de Snaaskerkepolder omgordde²¹⁶. Deze laatste polder zou de belangrijkste spoelpolder blijven tot in 1803, wanneer Napoleon een spuidok en een sluis laat bouwen (zie verder). Het is namelijk zo dat de oudere polders steeds meer en meer aanslibden en daardoor minder nuttig werden. In 1744 werd de Sint-Catharinapolder ingedijkt waardoor 1800 gemeten vruchtbare landbouwgrond vrij kwam. En toen in 1766 de steenweg van Oostende naar Torhout werd aangelegd, liep deze wel door de Sint-Catharinapolder, maar niet door de Camerlings- of Snaaskerkepolder, omdat deze nog dreef²¹⁷. Op het eind van de 18de eeuw werd ook de Keignaardpolder ingedijkt door de bouw van een dijk op de rechteroever van de Gouwelozeekreek. Na deze uitweiding, die ons reeds bij het begin van de 19de eeuw bracht, gaan we terug naar het woelige oorlogstijdperk van de 17de eeuw...

²¹⁴ G. VANDAMME. *De Historische Polders*, p. 133 ; J. AMERYCKX. *Zandvoorde-bij-Oostende*, p. 165-166 ; ID. *De polders van Oostende*, p. 83-84 ; R. BAETENS. *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Regime* - Marine Academie. Mededelingen, XXIII (1973-1975), p. 51.

²¹⁵ Deze dijk werd met het cijfer 7 aangegeven op het plan (afb. 45).

²¹⁶ Op de kaart (afb. 45) wordt deze spoelpolder aangeduid als "Le Camerlin Nouvelle Inondation" en de dijk is aangegeven met het cijfer 8.

²¹⁷ J. AMERYCKX spreekt van 1764 in *De Polders van Oostende*, p. 114-115.

Het kapersnest

Zoals we hierboven reeds uitvoerig beschreven hebben, verliep de heropbouw van de stad zeer vlug. Dit was grotendeels te danken aan het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Samen met de vele gunsten die de aartshertogen aan de stad verleend hadden en een gunstige economische conjunctuur²¹⁸, zorgde dit bestand voor een snelle ontwikkeling en bloei van de stad. En toch zou de hernieuwde oorlogssituatie Oostende geen windeieren leggen. Wanneer in 1622 de vijandigheden weer uitbraken, zou de kaapvaart immers een belangrijk onderdeel van de oorlogsvoering gaan uitmaken. Voor de havens Duinkerke en Oostende betekende dit een rijke bron van inkomen, enerzijds door de grote buit die de kapers binnenbrachten en anderzijds door de belastingen die men op de buit kon heffen. Met het oog op een betere organisatie en een betere controle van hogerhand, werd reeds in 1596 een Admiraliteit in Brussel opgericht. Deze had zowel juridisch-administratieve als militaire bevoegdheden op de krijgsvloot en de kapersvloot. Na inactiviteit tijdens het Twaalfjarig Bestand, werd er een admiraliteit opgericht in Sint-Winoksbergen. Vandaar verhuisde ze naar Duinkerke. Maar door de voortdurende Franse vijandigheden werd ze in 1658 naar Oostende overgeplaatst²¹⁹.

Toen Spanje in 1634 vrede sloot met Engeland, koos Frankrijk openlijk de kant van Holland. Een leuke anekdote : Richelieu had vooraf reeds een verdeling van de zuidelijke Nederlanden tussen Frankrijk en Holland opge maakt. Alle Vlaamse zeesteden, van Blankenberge tot Nieuwpoort, zouden Frans worden, uitgenomen Oostende dat vernietigd moest worden²²⁰ ! In 1648 werd de vrede van Munster (tussen Spanje en Holland) gesloten. Naast de erkenning van de Verenigde Provinciën, moest Spanje ook toestemmen in de sluiting van de Schelde, het Zwin en het Saskanaal²²¹. Toch bracht dit verdrag geen totaaloplossing : ook in de tweede helft van de 17de eeuw maakte de oorlog deel uit van het dagelijks leven in de Zuidelijke Nederlanden. Bovendien brak in de jaren veertig van dezelfde eeuw een periode van stagnatie aan²²².

Vooraf van Franse zijde werd er een oorlogs- en veroveringspolitiek gevoerd. In 1658 probeerde Mazarin, de Franse eerste minister van Lodewijk XIV, Oostende met een list in te nemen. De andere partij was echter op de hoogte van zijn plannen en de Franse troepen werden met grote verliezen teruggeslagen. De Fransen slaagden er echter wel in

²¹⁸ R. BAETENS. *Scheepvaart in de Zuidelijke Nederlanden, 1585-1650* - Algemene Geschiedenis der Nederlanden, herziene uitgave, deel 7, p. 156.

²¹⁹ R. BAETENS. *Scheepvaart in de Zuidelijke Nederlanden*, p. 158.

²²⁰ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 111.

²²¹ R. LANOYE. *Oostende's Epos*. Oostende, 1981, p. 42.

²²² R. BAETENS. *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Regime. Het voorbeeld van Oostende* - Marine Academie. Mededelingen, XXIII (1973-1975), p. 49.

Duinkerke te bemachtigen (definitief in 1657). En met Antwerpen en het Zwin reeds afgesloten (1648), werd Oostende de belangrijkste haven van de Zuidelijke Nederlanden. Door deze omstandigheden werd het voor een stad als Brugge noodzakelijk om een directe verbinding met de zee te krijgen. In 1664 werd dan ook het kanaal Gent-Brugge-Plassendale uitgediept en in rechte lijn doorgetrokken tot Oostende. Door deze verbetering kon reeds in 1665 het eerste zeeschip via Oostende, Brugge en Gent, Antwerpen binnenvaren²²³. In 1672-1676 werd het kanaal voorzien van een sluizencomplex, het Sas-Slijkens²²⁴.

Door het ontbreken, in de tweede helft van de 17de eeuw, van een centraal en absolutistisch gezag in de Zuidelijke Nederlanden, werden ze al gauw de speelbal van het machtige en oorlogszuchtige Frankrijk. Want door het huwelijk van Lodewijk XIV met de infante Maria-Theresia, de dochter van de zieke Spaanse koning Filips IV, maakte de zonnekoning na de dood van Filips IV (1665) aanspraak op de Zuidelijke Nederlanden. Het gevolg is een aaneenschakeling van oorlogen, veldslagen, vredesbesprekingen en -verdragen, gebiedswinst voor de ene, verlies voor de andere...²²⁵. Een rechtstreeks gevolg voor Oostende was de legering van troepen van allerhande nationaliteit (Spaanse, Italiaanse,...).

Om de veiligheid van de inwoners te garanderen, besloot het stadsbestuur in de jaren 1677-1678²²⁶ straatverlichting aan te brengen. Deze innovatie was echter geen lang leven beschoren : in de rekeningen van 1680-1681 werd er immers vermeld hoe iemand betaald werd om de lantaarns te verwijderen.

Door de legering doken er heel wat kazernes in het stadsbeeld op. De meeste werden gebouwd in de eerste helft van de 17de eeuw en waren in het noorden van de stad te situeren (voor, aan of benoorden de Langestrate)²²⁷. Dit fenomeen van de kazernes wordt in het volgende hoofdstuk uitvoerig behandeld, bij de bespreking van de maquette van Oostende, die vervaardigd werd op bevel van Lodewijk XIV.

Wanneer we een balans opmaken van de 17de eeuw voor Oostende, kunnen we vaststellen dat de stad, na de heropbouw, eigenlijk toch niet ten volle heeft kunnen profiteren van het wegvallen van Antwerpen en Duinkerke. Want toen de Hollandse koopvaardij na 1648 vrij op de

²²³ H. HOUTMAN-DESMEDT. *De Zuidelijke Nederlanden na de vrede van Munster. 1648-1678* - AGN, herziene uitgave, deel 7, p. 307.

²²⁴ D. FARASYN. *Oostende - Belgische steden in reliëf*, p. 140.

²²⁵ H. HOUTMAN-DESMEDT. *De Zuidelijke Nederlanden*, p. 297-307.

²²⁶ J. Bowens vermeldde het jaar 1679, maar D. Farasyn wees op het reeds vroeger voorkomen, in de rekeningen van september 1677 - september 1678 ; zie : J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 153 ; D. FARASYN. *"Fiat lux"... is de eerste straatverlichting te Oostende wel in 1679 aangebracht ?* - De Plate, 1980, p. 87-89.

²²⁷ D. FARASYN. *Oostende*, p. 151.

Iberische havens mocht varen, zou het toch Antwerpen zijn die er het meest van profiteerde, door de nabijheid van de Noord-Nederlandse havens. Daarbij kwam nog dat een minder gunstige conjunctuur (stagnatie in de tweede helft van de 17de eeuw na de crisis van 1643-1644), de internationale onrust en de rivaliteit tussen Brugge en Oostende ervoor gezorgd hebben dat de echte bloei van Oostende op commercieel gebied er pas in de 18de eeuw gekomen is²²⁸.

²²⁸ R. BAETENS. *De havenbeweging te Oostende. (1635-1662)* - J.-P. D'HANENS (ed.), *Annalen van het 43^e congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België*. Sint-Niklaas-Waas 1974, p. 119-123.

Het cartografische materiaal

Ter afsluiting van dit hoofdstuk, werpen we nog een blik op enkele kaarten en stadsgezichten die nog niet aan bod kwamen. De meeste kaarten die de 17de eeuw behandelden, hebben we immers gezien wanneer we het beleg besproken hebben.

Het eerste plan (afb. 46) is als inzet te zien op de kaart van het beleg bij Sanderus (zie afb. 7). Dit plan toont Oostende in het jaar 1641. De haven en de vestingen zijn vergelijkbaar met de andere plannen en zijn correct, maar de invulling van de stad is minder nauwkeurig. Doordat de gebouwen in opstaande vorm werden weergegeven (parallelprojectie van de gebouwen), zijn de straten veel te breed weergegeven en werden de twee markten onnauwkeurig ten opzichte van elkaar gesitueerd. Bovendien werd ook het Kapucijnenklooster verkeerd gesitueerd²²⁹ en werd de Kerkstraat "Kers straat" genoemd, terwijl de Sint-Pieterskerk als "Sint-Martens Kerck" weergegeven werd. De verwarring in verband met de naamgeving van de grote kerk wordt nog groter wanneer er plannen opduiken, waar zowel de "grote kerk" als de "Sint-Martins kerk" zijn aangeduid (zie verder) ! De manier waarop die verwarring tot stand kwam is in zekere mate te achterhalen, maar een oplossing voor het probleem vinden is andere koek. In 1609 werd de klok van de heropgebouwde kerk gewijd ter ere van Sint-Maarten en pas in 1614 werden er nog drie nieuwe klokken aangebracht waarvan er één aan de heiligen Petrus en Paulus gewijd was. Terwijl E. Vlietinck van mening was dat de diverse auteurs van de plannen de schutspatroom van de eerste klok met die van de kerk verward hebben, vond C. Loontiens²³⁰ dit niet zo vanzelfsprekend. Hij stelde dan ook twee oplossingen voor : ofwel was de hoofdkerk een tijdje aan Sint-Maarten gewijd ofwel was er een tweede (kleinere²³¹) kerk die ten zuiden van de grote kerk stond. Deze laatste oplossing lijkt ons echter veel te ver gezocht. Het eerste voorstel biedt een betere oplossing voor het probleem, maar men mag toch niet uit het oog verliezen dat er veel plannen gekopieerd werden en dat er op die manier gemakkelijk foute informatie verspreid kan zijn geweest.

Het volgende plan (afb. 47) is duidelijk geïnspireerd op het plan van Sanderus. Dezelfde verwarde naamgeving en situering is er terug te vinden, maar door het gebruik van een andere invalshoek, kwamen de fouten eigenlijk nog duidelijker naar voor.

²²⁹ Vanaf de Nieuwe Markt vertrekken er, in de vorm van een "V", twee straten in noordelijke richting, terwijl er eigenlijk maar één straat zou mogen afgebeeld zijn, nl. de Kapucijnenstraat.

²³⁰ C. LOONTIENS. *Een Sint Maartenskerk te Oostende* - De Plate, 1990, p. 248-253.

²³¹ Op sommige plannen maakte men immers een onderscheid tussen de "grote kerk" en de "St. Martinskerk".

Ook het plan op afb. 48 kampt met dezelfde problemen : cf. "l'Eglise Saint-Martin" (nr.14) en de ligging van het stadhuis (nr.17). Bovendien is de markt niet aangegeven (er is zelfs geen open ruimte !). Opmerkelijk zijn de "fanals", die aangeduid zijn met het nr. 6. op de oostelijke vestingen. Deze vuurbakens dienden waarschijnlijk om de schepen te helpen bij hun tocht naar de dokken ten zuiden van de stad.

De twee stadsgezichten (afb. 49) tonen de stad in 1659, aan de oostzijde (bovenste zicht) en aan de noordzijde. Op de bovenste afbeelding zien we onder meer de grote kerk (met de hoge torenspits), het stadhuis en het Kapucijnenklooster. Het stadsgezicht onderaan brengt ons de stad, gezien vanaf de noordzijde. Maar in zijn ijver om alle belangrijke gebouwen weer te geven, heeft de auteur het niet zo nauw genomen met het perspectief. Een dergelijk vertekend beeld van de stad bij een stadsprofiel is een veelvoorkomend iets : de belangrijkste gebouwen worden, verhoudingsgewijs, te groot afgebeeld en allemaal naast elkaar geplaatst (terwijl ze eigenlijk achter elkaar stonden)²³². Afb. 51 is een detailopname van een kaart uit 1675 van Gaspard Bouttats (afb. 50). Ook dit zicht op de stad aan de zuidoostzijde geeft de belangrijkste gebouwen weer : de "Groote kerck", het "nonne Cloos :" (Witte Nonnen), het "Stadt-huys" en de "Capusinen". Op de voorgrond zien we het fort Saint-Philippe en het Sas Slijkens en onder de grote prent werd het traject van het kanaal Brugge-Oostende afgebeeld.

²³² Voor meer informatie, zie : P.J. MARGRY, e.a. *Stadsplattegronden. Werken met kaartmateriaal bij stadshistorisch onderzoek*. Hilversum (Hollandse Studiën 20), 1987, p. 23 e.v.

Hoofdstuk 5
De 18de eeuw tot aan de Franse tijd :
Oostende als commerciële haven

Inleiding

De scheidingslijn die we tussen het vorige en dit hoofdstuk getrokken hebben, is voor betwisting vatbaar. De eeuwwisseling verliep eigenlijk zonder echte breukpunten. Op politiek gebied bleven de verhoudingen gespannen, zowel internationaal als nationaal, terwijl ook op economisch vlak de periode van regressie voortduurde. En toch hebben we de lijn getrokken... Enerzijds omdat het paste in onze indeling, maar anderzijds - en dit is de belangrijkste reden - kan men een dergelijke scheiding motiveren door de tegenovergestelde positie die Oostende innam in vergelijking met de vorige periode. Want dit is de eeuw waarin de politieke wereld nu wel eens de kaart van Oostende trok : dankzij politieke omstandigheden en politieke goodwill, kreeg de haven -tot tweemaal toe- de kans om een vooraanstaande plaats te vervullen in de internationale economie. Deze kansen, nl. door de Oostendse Compagnie en het statuut van vrijhaven, werden dan ook met beide handen gegrepen en weerspiegelen zich vooral in de uitbreiding van de haveninfrastructuur. Maar wanneer de haven de concurrentiepositie van anderen in gevaar bracht, zorgde men van hogerhand dat de zaak "rechtgezet" werd : zo werd o.a. de Oostendse Compagnie opgedoekt.

In de tweede helft van de eeuw, ten tijde van de zgn. "Zeeoorlog" (1778-1783), werd Oostende een vrijhaven (1781). Een geweldige toename van het havenverkeer was het directe gevolg. De oorlog en de daarbij horende voorspoed voor Oostende duurden echter niet lang genoeg om de haven te laten uitgroeien tot een vaste waarde onder de internationale havens.

In het eerste deel schetsen we opnieuw de grote lijnen van het politieke en economische toneel, waarin de havenstad Oostende meespeelde, hetzij als figurant, hetzij als protagonist²³³.

In het tweede deeltje behandelen we een uitzonderlijke bron voor de topografische geschiedenis van Oostende : het reliëfplan dat door Franse ingenieurs werd opgemaakt in 1699 en gerestaureerd in 1778²³⁴. Dit reliëfplan wordt dan vergeleken met het cartografische materiaal (plannen en stadsgezichten), waarna er nog een korte bespreking van dit materiaal volgt.

²³³ Voor een uitvoeriger relaas van de feiten verwijzen we naar de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 8 en 9.

²³⁴ D. FARASYN. *Oostende - Belgische steden in reliëf*, p. 161.

Het politieke en economische kader en de gevolgen voor de stad

Reeds in het eerste jaar van de eeuw, waren er problemen in verband met de opvolging van Karel II, de laatste Spaanse koning die rechtstreeks van Karel V afstamde. Karel II liet immers na zijn dood (1700) al zijn gebieden (met de Zuidelijke Nederlanden) over aan de toekomstige koning van Spanje, Filips V. Maar dit was de kleinzoon van Lodewijk XIV, de Franse vorst ! Het gevolg was dat Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden bezetten (Oostende 1701). Engeland en de Verenigde Provinciën voerden oorlog om deze machtsconcentratie te verhinderen, beter gekend als de Spaanse successieoorlog (1702-1713)²³⁵.

Tijdens deze oorlog (1706) werd Oostende -nog maar eens- belegerd. De Franse generaal La Motte verdedigde de stad tegen de Engelse troepen onder leiding van Marlborough. Na een bombardement van de Engelse admiraal Fairburn en een beschieting gedurende twee weken, gaf de stad zich over. Maar ondanks dit korte beleg, werd er toch behoorlijk wat schade aan de stad en haar gebouwen toegebracht : bijna alle woningen waren verwoest, het stadhuis brandde af en het bovenste deel van de toren werd vernietigd²³⁶. De Sint-Pieterskerk, de toren, de kerk van de Kapucijnen, het klooster van de Zwartzusters, het arsenaal (gelegen in de Kapucijnenstraat), alles was verwoest²³⁷. En opnieuw moesten er aanzienlijke sommen geld aangewend worden om de stad op te kalefateren. Zowel de Zwartzusters²³⁸ als de Kapucijnen²³⁹ kregen toestemming om verschillende bedeltochten te organiseren in Vlaanderen, om zo hun gebouwen te kunnen herstellen.

Voor het nieuwe stadhuis werden grootse plannen gemaakt : in 1709 werd door het stadsbestuur een herberg ten westen van het stadhuis opgekocht, om zo een ruimer stadhuis te bouwen naar het ontwerp van de Augustijnermonnik Jan Vryeels. Hij wou het stadhuis versieren met een centrale koepel en twee hoektorens (afb. 52). De bouwwerken werden in 1710 aangevat en in april 1711 voltooid. Wegens geldgebrek werd de westelijke toren echter nooit gebouwd, terwijl de centrale koepel, die niet waterdicht bleek te zijn, vervangen werd door een eenvoudig zadeldak²⁴⁰.

Op 19 juli 1712 brandden de kerk en de toren volledig uit. De kerk werd hersteld in 1717, terwijl op de onderbouw van de toren in 1728-1729 een

²³⁵ A. VERHULST. *Geschiedenis van de Nederlanden*. Gent, 1990, p. 90-91.

²³⁶ D. FARASYN. *Oostende*, p. 144.

²³⁷ R. LANOYE. *Oostende's epos*. Oostende, 1981, p. 50.

²³⁸ F. VAN DEN BERGHE. *De Zwartzusters van Brugge*, p. 241.

²³⁹ A. DE GROEVE. *De geschiedenis van de Kapucijnen en de Kapucijnenkerk te Oostende - De Plate*, 1987, p. 184.

²⁴⁰ D. FARASYN. *Oostende*, p. 144.

achthoekige toren werd opgetrokken, die nu nog steeds bestaat en door zijn eigenaardige vorm de "Peperbusse" wordt genoemd²⁴¹.

In 1713 werd het verdrag van Utrecht gesloten waardoor Karel VI van Oostenrijk de Zuidelijke Nederlanden verkreeg. Twee jaar later volgde het Barrièretraktaat, waardoor de Verenigde Provinciën het recht kregen om in zogenaamde garnizoensteden troepen te plaatsen als buffer tegen de Franse expansiedrang. Een direct gevolg voor Oostende was de vervanging van de Spaanse troepen door Hollandse.

Het aandeel van Oostende in de internationale handel was reeds in de vorige eeuw sterk toegenomen (na de "uitschakeling" van Antwerpen en Duinkerke, zie hoger), maar de oprichting van de Oostendse Compagnie (1723) betekende een nog veel belangrijker impuls voor de overzeese handel²⁴². De zeemogendheden (Engeland en de Verenigde Provinciën) ondervonden echter te veel last van deze nieuwe compagnie en reeds in 1727 kwam er een verbod voor de handel met Indië. Karel VI liet dit toe om zo het opvolgingsrecht van zijn oudste dochter Maria Theresia te laten erkennen door de andere Europese staten²⁴³. Ondanks dit korte succes, zorgde de compagnie toch voor de eerste aanzetten om de haven beter uit te bouwen en voor schepen met een grotere diepgang open te stellen. Vanaf 1720 werd er dan ook een nieuwe spoelpolder in gebruik genomen om de nodige diepgang te verzekeren : het gebied aan de westzijde van de Steense dijk, de zgn. Snaaskerke- of Camerlinckpolder die omgord werd door de Schorredijk (zie hoger).

Toen Karel VI in 1740 stierf, kwamen de Zuidelijke Nederlanden onder het bewind van zijn dochter Maria Theresia. Frankrijk (onder Lodewijk XV) profiteerde van deze politieke wissel om onze gebieden nog maar eens binnen te vallen (1744)²⁴⁴. En ook nu deelde Oostende in de klappen : in augustus 1745 werd de stad belegerd. Het omliggende gebied werd onder water gezet en alles werd in gereedheid gebracht voor een langdurig beleg. Maar reeds na 16 dagen werd de stad tot overgave gedwongen²⁴⁵. De Oostenrijkse successieoorlog eindigde met de vrede van

²⁴¹ D. FARASYN. *Oostende*, p. 159.

²⁴² Voor meer informatie in verband met het ontstaan en de evolutie van deze compagnie, verwijzen we graag naar de volgende werken : M. HUISMAN. *La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI*. Brussel-Parijs, 1902 ; N. LAUDE. *La Compagnie d'Ostende et son activité commerciale au Bengale, 1725-1730*. Brussel, 1944 ; K. DEGRYSE. *De Oostendse Chinahandel, 1719-1732* - Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 52 (1974), p. 306-347 ; ID. *De Oostendse Compagnie als horzel voor de Nederlandse handel (1722-1731)* - Tijdschrift voor zeegeschiedenis, 3 (1984), nr. 2, p. 87-97.

²⁴³ A. VERHULST. *Geschiedenis van de Nederlanden*, p. 94.

²⁴⁴ P. LENDERS. *De Zuidelijke Nederlanden onder Maria Theresia, 1740-1780* - AGN, deel 9, p. 94.

²⁴⁵ J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende*, p. 241-246.

Aken in 1748. Maria Theresia werd toen erkend als vorstin van de Oostenrijkse Nederlanden²⁴⁶. Het jaar daarop verlieten de Franse troepen Oostende. Na 1748 volgde voor Oostende een lange periode zonder direct contact met oorlogsgeweld.

Toen Jozef II in 1780 aan de macht kwam, kwam het vraagstuk in verband met de neutraliteit van de haven opnieuw ter sprake²⁴⁷. En het volgende jaar was het zover : Oostende werd vrijhaven ! Dit gegeven zorgde voor zo'n handelsdrukte dat er drie nieuwe vlotdokken moesten worden aangelegd²⁴⁸. Oostende kon hierdoor ten volle profiteren van de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog²⁴⁹. Een bijkomende stimulans was de verdraagzaamheid op godsdienstig gebied (het Tolerantie-edict, 1781), waardoor ook de Engelse en Hollandse handelaars met open armen ontvangen werden. Oostende groeide uit tot een internationale handelsstad. De cijfers van het aantal schepen die de haven aandeden spreken voor zich :

jaar	aantal schepen
1776	526
1777	529
1778	644
1779	1.037
1780	1.560
1781	2.941
1782	2.636 ²⁵⁰

In 1782 werd er een handelsbeurs opgericht, een algemene bank en een maatschappij voor verzekeringen²⁵¹. Maar het einde van de onafhankelijkheidsoorlog betekende ook een vermindering van de welvaart voor Oostende. Na de vrede van Versailles (1783), waarin de onafhankelijkheid van de Verenigde Staten bekrachtigd werd, bleef Oostende, weliswaar in een kleinere mate, de belangrijkste transithaven. Dit was immers steeds één van de punten van de Oostenrijkse economische politiek geweest : Oostende als zeehaven van de Oostenrijkse

²⁴⁶ P. LENDERS. *De Zuidelijke Nederlanden*, p. 97.

²⁴⁷ Men had reeds aanvragen ingediend in 1664, 1706, 1716 en in 1731 ; zie : R. BAETENS. *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Regime : het voorbeeld van Oostende* - Marine Academie. Mededelingen, XXIII (1973-1975), p. 49.

²⁴⁸ In het volgende deel wordt de ontwikkeling van de haven in de 18de eeuw uitvoerig behandeld.

²⁴⁹ D. FARASYN. *Oostende*, p. 140.

²⁵⁰ P. BORTIER. *Passé et avenir des anciens ports Flamands*. Brussel, 1875, p. 10 ; het cijfer voor het jaar 1782 was 2.626, maar dit was waarschijnlijk een drukfout. Er zijn immers verschillende andere bronnen die allemaal 2.636 vermelden, b.v. L. VAN ACKER. *De Vlaamse vissers- en handelsvloot in het begin van de Franse tijd* - Biekorf, 1991, p. 234.

²⁵¹ A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende*, p. 109.

Nederlanden laten fungeren. Men zorgde dan ook voor de uitbouw van het wegen- en waternet²⁵². Zo werd er reeds in 1765-1766 een kasseiweg tussen Oostende en Wijnendale aangelegd²⁵³.

In de jaren '90 van de 18de eeuw, slaagden de troepen van de Franse Republiek er dan toch in om de Zuidelijke Nederlanden in te nemen. Hierover meer in het volgende hoofdstuk, dat de Franse en Hollandse periode zal behandelen.

²⁵² J. EVERAERT. *Handel in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1795* - Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 8, p. 185-202.

²⁵³ A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 38.

De maquette in Parijs en het cartografische materiaal voor de 18de eeuw

De maquette

Zoals reeds hoger vermeld zijn de maquettes van enkele Zuid-Nederlandse steden²⁵⁴, daterend uit het eind van de 17de en uit de 18de eeuw, een uitzonderlijke bron voor de stedelijke topografie uit die periode. Deze verzameling reliëfplannen van versterkte plaatsen werd aangelegd onder Lodewijk XIV. Na het Verdrag van Aken (1668), werden er immers een gedeelte van Vlaanderen en enkele steden van Henegouwen bij Frankrijk ingelijfd. Onder leiding van Vauban werden deze steden van ontzaglijke versterkingen voorzien, die werden weergegeven op de maquettes voor de koning²⁵⁵.

Uit een Franse inventaris leren we dat het reliëfplan voor Oostende in 1699 werd gemaakt en in 1778 hersteld. Toch brengt de datering enkele problemen met zich : het stadsbeeld dat weergegeven werd, stemt immers veeleer overeen met dat van ca. 1750 ! Zo is er tussen de hoofdgracht en de eerste voorgracht reeds een verbindingsgreppel aangegeven die tijdens de Franse bezetting in 1745-1749 werd gedolven. Ook het oude Sas Slijkens staat nog op het plan vermeld. Dit Sas stortte in 1752 gedeeltelijk in, werd volledig afgebroken en vervangen door een nieuw sas dat in 1753-1758 meer oostwaarts werd gebouwd. En dan zijn er enerzijds nog enkele elementen die anachronismen zijn, terwijl er anderzijds ook enkele topografische gegevens ontbreken. Zo is er wel de voorstelling van het Arsenaal, dat in 1706 afbrandde en niet werd herbouwd en van het oostelijk deel van het Spaans kwartier, dat na 1716 verdween. Aan de andere kant ontbreken de vismarkt van 1708, de toren en de gevel van de kerk van de Zwarte Zusters, die in 1712 gebouwd werd, de kazernes van het Paviljoen, die in 1750 tot de belangrijkste van de stad hoorden, maar vóór 1707 niet bestonden²⁵⁶. D. Farasyn besluit met de vaststelling dat het stadsbeeld waarschijnlijk van het einde van de 17de eeuw dateert, terwijl de stadsomgeving en de stadsfortificaties werden bijgewerkt tijdens de tweede bezetting van de stad (1745-1749).

In 1778 werd de maquette waarschijnlijk enkel hersteld en niet aangepast. Het eerste dok (eigenlijk een nieuwe en beter beschermde havenkom), dat

²⁵⁴ Uit de archieven van de 18de eeuw blijkt dat er vóór 1715 plannen opgemaakt werden van de volgende Belgische steden : Aat, Bouillon, Charleroi, Dinant, Menen, Namen, Nieuwpoort, Oostende, Philippeville, Doornik en Ieper ; zie : L. GRODECKI. *Inleiding - Belgische steden in reliëf*, p. 12.

²⁵⁵ L. GRODECKI. *Inleiding*, p. 9-10.

²⁵⁶ D. FARASYN. *Oostende - Belgische steden in reliëf*, p. 161-162.

reeds in 1776 in gebruik genomen werd, staat er immers niet op afgebeeld.

Bij de bespreking van de verschillende items, zullen we de beschrijving van het reliëfplan (door D. Farasyn) volgen, en die dan vergelijken met het cartografische materiaal voor die tijd en met andere literatuur.

De haven

Zowel door het ontstaan van de Oostendse compagnie als door de status van vrijhaven, werd de haven van Oostende beter uitgebouwd. Het hoofdprobleem van een haven, gelegen op een lage, vlakke, zandige kust is het behoud van voldoende geuldiepte. Dit werd vooral bereikt door het gebruik van spoelpolders (zie hoger).

Daarnaast had Oostende, door de onbeschutte ligging ten aanzien van de tijdens de winter heersende noordwestelijke winden, enorm veel last van schade door overstromingen en ander watergeweld. De hoge uitgaven die hierdoor ontstonden werden als volgt verdeeld : de kosten van de buitenwerken werden gedragen door de Staten van Vlaanderen, terwijl de binnenwerken door de stad zelf werden bekostigd²⁵⁷.

De zeewering bestond uit golfbrekers ("catteyen") en dijken. Op het strand lagen vijf golfbrekers (zie afb. 53), samengesteld uit vette aarde en kleine staken die met rijshout gevlochten waren. Pas in de tweede helft van de 18de eeuw werden arduinen stenen gebruikt. Ook de zeedijken werden met vette aarde en rijshout aangelegd, waarin kofferdammen werden verwerkt. In 1771 ging men over tot het plaatsen van arduinstenen aan de buitenzijde van de zeedijken. Op het strand werd er bovendien een overdwars hoofd gebouwd om het opstuiven van het zand naar de vestingwerken te verhinderen²⁵⁸.

De havengeul werd afgezoomd door twee lange staketsels, die uit rijen palen bestaan, in een gekofferde dam ingeheid (afb. 53). Het oostelijk hoofd was reeds in de tweede helft van de 17de eeuw gebouwd (1654-1662) en liep door tot aan de Groene Dijk. Het westelijk hoofd, met de eigenaardige brede top, is heel wat korter en ook recenter.

In 1713-1715 werd het gedeelte bezuiden de top aangelegd. In beide staketsels was er een opening voor het ponton, het zgn. Pompegat. In het westelijk staketsel was er ook in het noorden een opening, het Steengat, dat opengelaten werd om herstellmateriaal voor de zeewerken aan te voeren²⁵⁹.

²⁵⁷ R. BAETENS. *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Regime : het voorbeeld van Oostende*, p. 53.

²⁵⁸ R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 53-54.

²⁵⁹ D. FARASYN. *Oostende*, p. 159-160 ; R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 54.

De haven beschikte eigenlijk maar over een beperkte kaairuimte : er was een kaaizijde aan de noordzijde van het dok (nr. 35) en een Nieuwkaai (nr. 36) aan de overzijde ervan (zie afb. 54). In 1726-1727 werden deze kaden vernieuwd en verbreed onder leiding van ingenieur De Bauffe²⁶⁰. Het "Bassyn", een open tijdok dat door deze twee kaden omsloten werd (zie afb. 53), trachtte men diep te houden door het water uit de stadsgrachten, doorheen de "Blauwe Sluyse" te lossen. Maar omdat deze schuring enkel de noordelijke stenen kaaimuur zuiverde, werd de houten zuidelijke muur voortdurend geplaagd door zandbanken. Men gebruikte dit komgedeelte dan ook slechts om schepen op te kalefateren of te laten overwinteren. Aan de Nieuwe kaai konden schepen met grote diepgang gemakkelijk vlot blijven bij laag water, omdat daar reeds een grote diepte aanwezig was door de vroegere schuring van de Sint-Catharinakreek. De geringe omvang van de kaaien is enerzijds te verklaren door het gebrek aan ruimte, maar anderzijds ook door de toenmalige havenfunctie van Oostende. Oostende was immers een voorhaven van Brugge en vele schepen voeren rechtstreeks door of kwamen aan de meerpalen (aan het staketsel) of aan de "Zoutkaey" liggen om goederen in of uit bijlanders op te slaan²⁶¹. De Zoutkaai werd in de eerste helft van de 18de eeuw in gebruik genomen en was gelegen aan de westelijke zijde van de achterhaven²⁶². In 1774 kreeg het stadsbestuur de toestemming om het open tijdok uit te diepen, te vergroten en te voorzien van een sassluis. Door deze laatste maatregel konden er ook schepen bij laag tij blijven liggen. Het nieuwe dok, gelegen in de bedding van de Sint-Catharinakreek, werd op 25 november 1776 geopend. Door de toenemende drukte (na het verwerven van het statuut van vrijhaven), werd in 1781 een tweede stenen dok en een (derde) kleiner voor scheepsherstellingen aanbesteed. De inwijding vond plaats op 13 augustus 1783²⁶³.

Met de uitbouw van de haven, werd het noodzakelijk verscheidene diensten in het leven te roepen. In 1771 werd een hoge stenen vuurtoren gebouwd ter vervanging van de reeds eeuwenlang gebruikte "vierboeten"²⁶⁴. Deze vierboeten waren eenvoudige torentjes waar men riet of stro op brandde²⁶⁵. De eerste vuurtoren (afb. 55) werd aan de westkant van de haven opgericht op een vooruitspringend gedeelte van de wallen (waar nu het Monument der Zeelieden te zien is). Deze eerste vuurtoren brandde tot in de nacht van 31 december 1860²⁶⁶.

²⁶⁰ R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 55.

²⁶¹ D. FARASYN. *Oostende*, p. 160.

²⁶² R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 49.

²⁶³ R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 54.

²⁶⁴ Er is reeds een vierboete, bij de oude westhaven, aangeduid op de kaart van Jacob van Deventer (aangegeven met nr. 7), zie afb. 5.

²⁶⁵ R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 55.

²⁶⁶ M. MAES. *De vuurtorens van Oostende - Ostendiana*, I, 1972, p. 119-120.

Ook het loodswezen werd aangepast. Het aantal werd vergroot en in twee ploegen ingedeeld : de ene bleef op zee, terwijl de andere dienst deed in de haven²⁶⁷.

De uitbreiding en de verbetering, die we tijdens de 18de eeuw voor de haven vaststelden, golden ook voor de vaarten en sluizen die de verbinding met het hinterland verzekerden. In 1716 werd de Oostendse vaart in slechte staat bevonden. Toch duurde het nog tot 1724 vooraleer er een octrooi werd bekend gemaakt waardoor de zuivering van de vaart Gent-Brugge en Brugge-Slijkens kon worden aangevat.

De werken werden voltooid in 1728. Ook het Sas Slijkens, aanbesteed in 1669 en ingewijd in 1676, werd in dezelfde jaren gereinigd en waar nodig hersteld. Daarna moet er nog weinig aandacht aan besteed zijn, want op 13 augustus 1752 stortte het sas in²⁶⁸. Deze gebeurtenis zorgde voor één van de belangrijkste openbare werken in de 18de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden. Het nieuwe sas werd in 1758 opengesteld²⁶⁹.

De stad en de vestingen

Het reliëfplan toont ons eigenlijk de nieuwe stad die na de overgave in 1604 opgebouwd werd. Hetgeen in ons vorig hoofdstuk besproken werd (in verband met de opbouw in het begin van de 17de eeuw), wordt hier nu op plastische wijze geïllustreerd : het rechtlijnige stratenpatroon, de elf vestingen en de nieuwe haven (zie hoger). En de maquette wordt nog interessanter wanneer men weet dat de gebastioneerde havenstad zoals die afgebeeld is, geen lang leven meer beschoren was : de haven zou verder uitgebreid worden en ten zuiden van die nieuwe bassins ontstond er een nieuwe wijk (zie verder).

In het midden van de 17de eeuw bestond de verdediging van de stad uit elf bastions (zie afb. 56-58). Aangezien de stad de zee ten noorden van zich had, de geul ten oosten en de Gouwelozeekreek ten zuiden, was ze langs de westzijde het meest kwetsbaar. Dit feit is weerspiegeld in de aanwezigheid aan die kant van twee grachten en verscheidene ravelijnen. Doorheen dit kluwen van versterkingen en grachten, liep een weg die naar de Westpoort leidde. Samen met de Kaaipoort aan de zuidzijde van de stad, was deze poort de belangrijkste verbinding tussen de stad en de omgeving : de Kaaipoort was de poort naar Brugge, terwijl de Westpoort de verbinding naar Nieuwpoort verzekerde. De andere "poortjes" (drie in het westen die op een ravelijn uitgeven, en één in het noorden) waren vooral van militair belang. De laatstgenoemde werd de "Secourspoorte

²⁶⁷ R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 55.

²⁶⁸ P. LOMBAERDE wijst ook op de slechte bodemgesteldheid als oorzaak van de instorting, zie : *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572-1865* - De Plate, 1987, p. 245.

²⁶⁹ R. BAETENS. *Het uitzicht*, p. 56.

van de Noordt" of "Hulppoortje" genoemd en werd vooral gebruikt wanneer de Kaaipoort buiten gebruik was of in geval van storm of schipbreuk²⁷⁰.

Al deze poorten werden op de meeste kaarten aangegeven. Maar al deze plannen tonen ons nog een poort die niet op het reliëfplan aangeduid is ! Deze poort was gelegen aan de noordzijde van de stad, tussen het bastion van Casette²⁷¹ en het bastion van Martin Clays. Op de Duitse plannen wordt deze poort "das Meer Thor" genoemd (afb. 57 en 63), op het Franse plan "la Porte de la Mer" (afb. 59). En hoewel heel wat van deze plannen zéér gelijkend zijn (en er dus enkele kopieën tussen kunnen zitten)²⁷², menen we toch, door het eveneens aanwezig zijn van de poort op de plannen die minder op elkaar gelijken, te kunnen aannemen dat een dergelijke poort wel degelijk bestaan heeft. Ook het argument als zou deze poort enkel in de periode tussen de twee Franse bezettingen (1701-1706 en 1745-1749) bestaan hebben of na de tweede bezetting, wordt door de datering van de verschillende plannen tegengesproken : het plan opgemaakt door C. Hoppach (afb. 59) toont de situatie in 1706, het plan van Mattheas Seuter (afb. 57) dateert van ca. 1730 en de derde kaart (afb. 58) werd door de Fransman (!) Le Rouge uitgegeven in 1742. De Franse ingenieurs moeten dus wel degelijk de mogelijkheid gehad hebben om deze poort op te merken en in hun reliëfplan te verwerken. Blijkbaar werd dit over het hoofd gezien of ging deze informatie verloren bij de restauratie in 1778.

In de zuidelijke bastions (van het bastion van Babylon tot en met het bastion van de Ponton) zijn er drinkwaterreservoirs²⁷³ (op diverse plans aangeduid).

De plannen tonen ons ook hoe, naast de twee markten, het breedste deel van de huidige Vlaanderenstraat, nl. van de Langestraat tot aan de zeedijk, gebruikt werd als "Cattle Market", "Ochsen Marckt" of "Marché ouix Bestes" (sic). Vroeger heette dit deel de Kalversmarkt (de eerste markt werd gehouden in 1680), terwijl het smalle gedeelte van het Wapenplein tot aan de Langestraat de Kattestraat genoemd werd. Deze naam werd waarschijnlijk na het beleg gegeven, als herinnering aan de "Grote Kat" van de Spanjaarden (zie hoger)²⁷⁴.

²⁷⁰ D. FARASYN. *Oostende*, p. 158.

²⁷¹ Op de meeste plannen komt "Caquette" voor, dat waarschijnlijk verwijst naar het "kaken" van haring. Op het plan (afb. 59) lezen we onder nr. 10 : "Bastion de la Casette". Volgens ons zou dit misschien ook een verbastering van "cachette" kunnen zijn, in de betekenis van schuil- of bergplaats.

²⁷² De Duitse kaarten zijn waarschijnlijk kopieën, hoewel de kaart op afb. 62 veel minder nauwkeurig is dan die op afb. 56 (zie verder).

²⁷³ D. FARASYN. *Oostende*, p. 155.

²⁷⁴ A. SLEEKS. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 106-107.

In deze versterkte havenstad kunnen de soldaten natuurlijk niet ontbreken. Het garnizoen was ondergebracht in regerings- en stadskazernes.

De regeringskazernes waren gesitueerd in het noorden van de stad (voor, aan of benoorden de Langestraat). Het "Waalsch Quartier" vormde een blok tussen de Hertstraat, de Langestraat, de Keernemelkstraat en de Kortestraat. Er waren twee delen : een zgn. Nieuw Waalsch Quartier dat aan de bovengenoemde straten grensde en het Oud Waalsch Quartier dat op de binnenplaats gebouwd was (zie letter B op afb. 57). Deze kazernes konden 848 man herbergen en werden reeds in de eerste helft van de 17de eeuw gebouwd. Na het beleg van 1706 werden ze gerestaureerd. In 1741-1742 werd het Oud Waalsch Quartier, ook wel het "Klein Paviljoen" genoemd, nog eens herbouwd. Toch waren beide kwartieren rond het midden van de 18de eeuw volledig uitgewoond²⁷⁵.

Na het beleg van 1706 werd er ook een nieuw paviljoen opgetrokken tussen de Keernemelkstraat, de Vesten en de Kalverenmarkt. Dit paviljoen, "le Pavillon de la Reine", werd in 1742-1743 uitgebreid tot een groot kazernekorps, "Quartier de la Reine" genoemd, dat plaats bood aan 700 man.

De oudste kazernewijk van de stad lag tussen de Rechte Kerckstraat, de Langestraat en de stadswallen : het "Spaensch Quartier" of het "Saint-Jacquesquartier". Dit kwartier had verscheidene kazernes : het "Kanonnierskwartier", het "Quartier van de Provoost" en het "Oud Spaensch Quartier". In de loop van de 18de eeuw verloor deze wijk echter haar militair karakter, zodat ca. 1750 alleen het Kanonnierskwartier nog als eigenlijke kazerne (voor 272 man) gebruikt werd²⁷⁶.

Naast de regeringskazernes, die op de plannen als "Koninklijke kazernes" zijn aangegeven, zijn er ook de stadskazernes. Deze waren in het zuidwesten van de stad te vinden en bestonden uit twee kwartieren (zie letter L op afb. 57). Er was het noordelijk kwartier of Quartier der Witte Nonnen, dat 390 man herbergde, en het zuidelijk kwartier of Quartier van de Corderies, goed voor 240 man²⁷⁷. Deze kazernes lagen echter in het laagste stadsgedeelte en werden derhalve geplaagd door een enorme vochtigheid²⁷⁸.

In de 18de eeuw betekenden de troepen een welkome spekking van de stadskas : hun soldij, die op een regelmatige basis werd uitbetaald, werd immers voor het grootste deel verteerd in de Oostendse kroegen. Dit alles in tegenstelling tot de vorige eeuw, waarin de soldaten, ondanks vrijstelling

²⁷⁵ D. FARASYN. *Indrukken over en berichten uit het Oostendse garnizoensleven anno 1769* - De Plate, 1979, p. 46.

²⁷⁶ D. FARASYN. *Oostende*, p. 151, 154.

²⁷⁷ D. FARASYN. *Oostende*, p. 154.

²⁷⁸ D. FARASYN. *Indrukken over en berichten uit het Oostendse garnizoensleven anno 1769*, p. 46.

van inkwartiering²⁷⁹, toch bij burgers werden ondergebracht en waarin de stad dikwijls in het onderhoud van de slecht betaalde huurlingen moest voorzien.

De soldaten van hun kant vonden Oostende minder genietbaar als garnizoenstad : naast de slechte behuizing en de hoge prijzen, was er ook nog het bijkomende werk dat ze moesten verrichten (naast hun zuiver militaire taken). Na elke storm was er immers wel ergens schade aan de vestingen en de soldaten werden dan opgetrommeld om palissades recht te zetten, om ingebeukte wachthuisjes te herstellen of om uitgevloeiende kofferstenen van de zeedijk weer op hun plaats te sjouwen. Naast de zee zorgde ook de wind voor heel wat overlast : het duin- en strandzand werd immers de voorgrachten ingejaagd of vulde de noordelijke hoofdgracht op. Sommige soldaten probeerden dit alles te ontvluchten, met alle gevolgen vandie als men gesnapt werd na een desertiepoging²⁸⁰.

Door het vrijhavenstatuut (1781) kreeg Oostende de kans om als enige neutrale haven van West-Europa uit te groeien tot een handelsmetropool en internationale stapelplaats. Nog geen maand na het verkrijgen van het statuut, kreeg de stad ook de toestemming van Jozef II om de zuidelijke stadswallen af te breken. Van juli 1781 tot juni 1782 werden door militaire detachementen de wallen afgedolven en de grachten opgevuld die tussen de Jozef II-sstraat en de tweede handelskom in lagen²⁸¹. De plannen voor deze stadsvergroting waren van de hand van ingenieur de Brou en voorzagen in de afbraak van alle ravelijnen, halve manen en andere buitenwerken ten zuidwesten van de stad. Verder werden de drie bastions en de tussenliggende courtines ter hoogte van de Sint-Catharinakreek geslecht²⁸² terwijl ook de Kaaipoort afgebroken werd (zie afb. 67). Deze gronden werden overgedragen aan de stad die een groot deel ervan van de hand deed in drie openbare verkopen (met strenge bouwverplichtingen in de verkoopsakten)²⁸³.

Demografie

Naast deze militaire bevolking, was er uiteraard een ruime burgerlijke bevolking. Toch evolueerde het cijfer voor dit deel van de bevolking in dalende lijn in de eerste helft van de 18de eeuw²⁸⁴ :

²⁷⁹ Dit was één van de voorrechten die door de Aartshertogen werden verstrekt bij de wederopbouw van de stad na het beleg (zie hoger en de akte op afb. 40).

²⁸⁰ D. FARASYN. *Indrukken over en berichten uit het Oostendse garnizoensleven anno 1769*, p. 47.

²⁸¹ D. FARASYN. *Vergeeten monumenten... vergeeten weldoeners* - De Plate, 1977, p. 8.

²⁸² P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572 - 1865*, p. 245.

²⁸³ D. FARASYN. *Vergeeten monumenten*, p. 8 ; De bouwverplichtingen werden echter pas nagekomen onder dwang van de Franse bezetter (zie verder).

²⁸⁴ D. FARASYN. *Oostende*, p. 147.

jaar	inwoners	vreemdelingen
1698	6728	-
1723	5701	532
ca. 1750	4000	-
1785	6300	²⁸⁵ -
	6703	²⁸⁶ -

De beroepsstructuur van de bevolking en de toenmalige economische toestand kunnen hier voor een verklaring zorgen : na het wegvallen van de Oostendse Compagnie trokken er immers veel vreemde en lokale handelaars weg uit Oostende. En deze handelaars zorgden voor werk voor heel wat ambachtslui zoals scheepstimmerlieden en schipperslieden. Ook zij waren bijgevolg genoodzaakt uit te wijken. Na het verlenen van het vrijhavenstatuut steeg de bevolking zienderogen.

De plannen

In dit laatste onderdeel, worden enkele van de plannen en stadsgezichten, die Oostende in de 18de eeuw tonen, nog eens afzonderlijk besproken. Het spreekt voor zich dat de reeds aangehaalde elementen niet meer herhaald of slechts terloops vernoemd zullen worden. Voor de uitvoerige bespreking van die elementen verwijzen we naar de tekst hierboven. We willen hier enkel bepaalde aspecten die nog niet aan bod gekomen waren, toch even toelichten.

Zoals bij het beroemde beleg uit de 17de eeuw, werden er ook nu kaarten opgemaakt die het beleg van 1706 uitbeeldden. Het Duitse plan van P. Fehr (afb. 54) en de Franse van C. Hoppach (afb. 59) zijn eigenlijk twee versies van eenzelfde plan : de stadsplattegrond, de omgeving van de stad en de legende zijn immers identiek. De Duitse versie is van een kleiner formaat en vermeldt slechts een deel van de legende. De Franse kaart heeft een volledige legende en is veel groter (cf. het gedeelte dat de zee voorstelt). Beide kaarten zijn van goede kwaliteit : alle topografisch belangrijke elementen zijn aangeduid. Op het Franse exemplaar worden naast de elf bastions, ook de poorten (o.a. de zeepoort, zie hoger), de magazijnen (nr. 21-23), de kazernes (nr. 18-19), het hospitaal (nr. 31), de Beestenmarkt (nr. 34), de kaaïen (nr. 35-36), de sluizen (nr. 37-40) en de touwslagerijen en hun magazijnen (nr. 41-42) aangeduid.

De kwaliteit van de Engelse kaart (afb. 60) is op zijn minst even goed. In de linkerbovenhoek wordt Oostende gesitueerd binnen een ruimer kader. Deze kaart werd waarschijnlijk getekend ten tijde van de Engelse aanwezigheid in Oostende (1706-1745) : de Lanszweertdijk (opgericht in

²⁸⁵ A. SLEEKs. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 40.

²⁸⁶ J. BOWENS. *Nauwkeurige beschrijving*, p. 225.

1744-1745) staat immers niet op het plan. Wel getekend is de dubbele "steegher" vóór het nieuwe stadhuis, dat in 1711 voltooid werd. De Kaaipoort krijgt wel een vreemde (en al te letterlijke) Engelse vertaling : "the Key Gate". Een ander foutje op de kaart is de situering van de Kalversmarkt : die werd in de verkeerde straat geplaatst. In het oosten van de stad werd de "sluce to clean the City" aangeduid, een gegeven dat ook op de volgende kaart aangeduid werd (zie verder). Naast de reeds aangehaalde elementen zoals de poort aan de zeezijde, de putten met zoet water in de vier zuidelijke bastions en de stadskazernes in het zuidwesten van de stad, krijgen we ook een duidelijk beeld van het Sas Slijkens en het fort Saint-Philippe en van de talrijke gronden die met hoogtij onder water komen te staan. Dit laatste element was immers een belangrijke factor in de verdediging van de stad bij een eventuele aanval : men kon de gehele omgeving blank zetten. Het Sas Slijkens dat hier werd afgebeeld is het "oude" sas, vóór de instorting in 1752. Ook hier spreidt de kaart haar nauwkeurigheid tentoon : wanneer we het sas en het fort Saint-Philippe vergelijken met de weergave op het reliëfplan, zien we eenzelfde beeld.

Het Duitse plan van Mattheas Seutter (afb. 56-57) geeft ons een betrekkelijk correct beeld van de stad : interessant zijn onder meer de aanduiding van de reeds hoger besproken stadskazernes (L) en koninklijke kazernes (B), het Kapucijnenklooster (S), dat hier wel in de juiste straat weergegeven is, het klooster van de Zwartzusters (P) en dat van de Witte Nonnen (K). De legende verwijst echter zowel naar de Grote Kerk (Q) als naar de Sint-Martinskerk (R) ! (zie hoger). Onderaan is er een gezicht op de stad vanaf de oostzijde, dat door A. Verbouwe -terecht- als een gefantaseerde voorstelling omschreven wordt²⁸⁷. Zo wordt er geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende torentjes (te uniform) en staat er één toren te veel tussen het Kapucijnenklooster en de Noordmolen. Ook de toren van de grote kerk verschilt grondig van andere stadsgezichten.

Het Duitse plan (afb. 63), dat waarschijnlijk een kopie is van het vorige (of van hetzelfde voorbeeld gekopieerd), is echter van een veel mindere kwaliteit. Vooral de weergave van de stadsvestingen loopt in het honderd : de afstand tussen het vierde en het vijfde bastion is te kort²⁸⁸ zodat de Kaaipoort, die in het midden tussen deze twee bastions lag, te veel oostwaarts verschoven werd. Hierdoor werd ook de haven volledig anders in beeld gebracht. Bovendien is ook de naamgeving van de verschillende bolwerken verkeerd : de namen moeten immers één bolwerk verder

²⁸⁷ A. VERBOUWE. *Iconografie*, p. 67.

²⁸⁸ Eigenlijk moeten de vier zuidelijke bastions, nl. het Bastion van de Ponton, het Bastion van de Sluyse, het Arbois Bastion en het Bastion van Babylone dichterbij elkaar geplaatst worden, zodat ook de Kaaipoort meer zuidwaarts verschoven wordt.

doorgeschoven worden²⁸⁹. Verder werd in de linkerbenedenhoek hetzelfde fictieve stadsgezicht weergegeven.

De volgende reeks plans (afb. 64, 58, 62, 53, 61 en 65) zijn plattegronden die vanuit eenzelfde concept getekend werden en bijgevolg ook hetzelfde beeld van de stad tonen. Sommige plannen bevatten onnauwkeurigheden die soms zomaar gekopieerd werden of er werden correcte zaken op een foutieve manier gekopieerd. Enkele korte bemerkingen.

Het plan op afb. 64, waarop het Oostende uit 1737 is afgebeeld, is volgens ons één van de betere en meest interessante uit de reeks. Naast de gebruikelijke elementen, werden ook de sluizen aangeduid : de sluis van de hoofdgracht onder nr. 8, die van de eerste voorgracht onder nr. 9, en de afwateringssluys onder nr. 38, de zgn. "Sluis en Drekiolen". Het gasthuis of hospitaal in het noordoosten van de stad (in de buurt van het Spaanse Kwartier) wordt aangegeven door nr. 32.

Ook het Franse plan uit 1742 (afb. 58) is nauwkeurig getekend : het hospitaal wordt op dezelfde plaats gelokaliseerd als het vorige plan (nr. 14), en wat de sluizen betreft, worden de grote sluis in Slijkens (nr. 18) en de sluis van de hoofdgracht aangeduid. Op de vesten in het noordoostelijk deel van de stad, nabij het hospitaal, zien we de touwslagerijen (nr. 15 "Corderies")²⁹⁰, terwijl ten zuiden van de stad het nieuwe Arsenaal aangeduid is (buiten de vestingen). Dit Arsenaal zal later naar het nieuwe stadsdeel ten zuiden van de dokken verhuizen (zie verder).

Het volgende plan (afb. 62) is waarschijnlijk een kopie van het vorige plan dat door Le Rouge uitgegeven werd. De kopiist is echter zéér slordig te werk gegaan ! De legende werd, op het laatste nummer na dat vervangen werd door een tekst, integraal overgenomen. Maar nr. 14 (het hospitaal) werd bij een verkeerd woonblok gezet, nl. ten zuiden van de afwateringssluys in plaats van in het Spaans Kwartier. Nr. 17 (de Sint-Catharinakreek) werd dan weer bij het open tijdok geplaatst, terwijl nr. 18, dat op het vorige plan de sluis in Slijkens voorstelde, hier gewoon bij de sluis van de hoofdgracht werd geplaatst (met dezelfde tekst) !

De plannen op afb. 53 en afb. 61 lijken op het eerste zicht minder interessant omdat ze enkel het stratenplan en de vestingen weergeven (zonder legende). Het plan uit het werk van Bowens (afb. 53) is bovendien niet volledig, het tijdok heeft een wat vreemde vorm en de zgn. zeepoort komt hier niet voor. Wat echter wel noemenswaardig is en op slechts enkele andere plannen terug te vinden is, is de aanduiding van het nieuw paviljoen in het noorden van de stad, tussen de Keernemelkstraat, de Vesten en de Kalverenmarkt. Dit paviljoen, "le Pavillon de la Reine", werd

²⁸⁹ De naam bij nr. 1 hoort bij het bolwerk nr. 2, de naam bij nr. 2 bij het bolwerk nr. 3, enz.

²⁹⁰ Er waren er ook in het zuiden van de stad. Samen met de scheepswerven ten oosten van de Lanszweertdijk, waren de touwslagerijen bijna de enige vorm van industrie ; zie : D. FARASYN. *Oostende*, p. 150.

in 1742-1743 uitgebreid tot een groot kazernekorps, "Quartier de la Reine" genoemd. Het plan op afb. 61, dat de stad bij het beleg van 1745 toont, heeft ook geen legende of geschreven informatie. Toch is ze wat correcter en vollediger dan het plan uit Bowens' werk (cf. het tijdok en de poort aan de zeezijde). Ze is ook up-to-date : zo staat de gloednieuwe Lanszweertdijk ten zuiden van de stad (aangelegd in 1744-1745) reeds op het plan.

Het volgende plan (afb. 65) werd door G. Bodenehr vervaardigd omstreeks 1720²⁹¹. De kwaliteit is echter van zeer bedenkelijke aard : de Sint-Catharinakreek wordt hier wel zeer breed getekend, de Kaaistraat is als een groot plein weergegeven, het stadhuis ligt niet centraal, de Grote Markt is niet aangeduid en de namen van de bastions staan bij de verkeerde bastions (zo ligt bijvoorbeeld het Bastion van de Ponton blijkbaar niet aan de Ponton, maar ten zuiden van de kerk !). De auteur heeft zonder twijfel zijn inspiratie gehaald van andere plannen (met foute informatie) -zo hebben we het stratenpatroon reeds gezien op een plan van het einde van de 17de eeuw (afb. 47)- en werd dan op zijn beurt gekopieerd (cf. het Duitse plan met de verkeerde naamgeving voor de bastions).

Na het verkrijgen van het statuut van vrijhaven in 1781, was er opeens een groot tekort aan woningen en pakhuizen voor de vreemde handelaars en scheepslieden die in grote getale Oostende aandeden. Vaak worden er op de stadsplattegronden gronden aangeduid om nieuwe huizen te bouwen of is er een eerste aanduiding voor de zuidelijke uitbreiding van de stad²⁹². Het volgende plan (afb. 67) brengt het nieuwe stadsdeel ten zuiden van grote kerk in beeld. Door de sterke bevolkingsaangroei moesten de zuidelijke wallen afgebroken worden om nieuwe wijken aan te leggen aan weerszijden van de handelsdokken²⁹³.

J. Bowens heeft in zijn werk over Oostende ook nog een plan voor het jaar 1791 (afb. 68). De plattegrond toont ons een vestingstad die in de loop van de 18de eeuw, een deel van haar karakteristieke elementen heeft laten vallen om zo te kunnen investeren in een toekomst als commerciële haven. Onder het Franse bewind zal de voorspoed en de expansie echter stagneren en zal Oostende een flinke terugslag te verwerken krijgen.

²⁹¹ De kaart is o.a. terug te vinden in een werk van Bodenehr dat in 1720 verscheen, nl. *Forces d'Europe oder der Merckw. u. Fürnehmste Stätte*. Augsburg, 1720 ; zie : A. VERBOUWE. *Iconografie*, p. 65, nr. 318.

²⁹² Op een kaart uit 1782 worden er in de stad zowel particuliere eigendommen als eigendommen van de koning aangeduid "ou on pourroit construire des Maisons et Magazins - R. LAURENT. *De havens aan de kust en aan het Zwin*. Brussel, 1986, p. 65.

²⁹³ D. FARASYN. *Oostende*, p. 140.

Hoofdstuk 6
De Franse en Hollandse periode
(1794-1830)

Inleiding

Bij dit hoofdstuk kan men eigenlijk dezelfde bezwaren hebben als bij het vorige : de chronologische scheidingslijn tussen de beide periodes voelt immers opnieuw wat kunstmatig aan. Bovendien is deze periode vrij kort om als een afzonderlijk hoofdstuk behandeld te worden. En toch lijkt het ons geen totaal misplaatste periodisering, want zowel van de vorige als van de volgende periode is dit decennium zeer verschillend.

Tijdens de Franse overheersing brak er een nieuwe periode aan voor Oostende : er waren voortdurend militaire conflicten (vooral met Engeland) waardoor het havenverkeer, dat na de vrede van Parijs (1783) reeds op een lager niveau was teruggebracht, nog verder daalde. Oostende werd dan ook vooral belangrijk als vestingstad en als militair bolwerk van waaruit de geplande invasie van Engeland kon vertrekken.

Toch mogen we ons niet al te vlug laten meeslepen door de negatieve historiografie in verband met de Franse overheersing. Niettegenstaande de vele ongunstige gevolgen, heeft Napoleon er toch ook voor gezorgd dat de haven van Oostende voorzien werd van een spuikom en schuursluizen.

In het tweede deel van dit hoofdstuk, komt dan de Hollandse periode aan bod. Ook deze periode verschilt grondig van de daaropvolgende, die in het volgende hoofdstuk behandeld wordt. Want eenmaal België onafhankelijk geworden was, ging Oostende geleidelijk nieuwe wegen op : het toerisme won meer en meer aan belang en ook dit feit had gevolgen voor de topografie van de stad.

De Franse periode

De feiten

Op 6 november 1792 overwon het Franse leger, onder leiding van Dumouriez, de Oostenrijkse troepen (slag bij Jemappes). Er volgde een snelle bezetting van het land en velen vluchtten aan de zijde van de Oostenrijkse troepen. Op 15 november stonden Franse ruiters vóór de Westpoort of Nieuwpoortse Poort, twee dagen later werd de vrijheidsboom op de Grote Markt geplant. De Franse militairen vestigden zich in de verlaten kazernes²⁹⁴.

Deze bezetting was echter van korte duur : op 18 maart 1793 leden de Franse troepen een nederlaag in Neerwinden. Op 30 maart vertrok de bezetter (2.000 man) langs dezelfde poort langs waar ze binnengekomen waren. Oostenrijkse en Engelse troepen namen hun plaats in en werden met grote luister ontvangen. Het spreekt voor zich dat de Fransen het niet zo gemakkelijk zouden opgeven : reeds op 3 mei werd Veurne veroverd en op 8 september behaalden ze een nieuwe overwinning bij Hondschote²⁹⁵.

In de maand juni van het volgende jaar, vluchtten veel notabelen, ontzet door de berichten over de gruwelen die begaan werden onder het Terreurbewind in Frankrijk. De zege nabij Fleurus (28 juni 1794) betekende voor de Fransen het begin van de definitieve overwinning. Twee dagen later werd Oostende bezet (juli 1794 : 15.000 man)²⁹⁶.

De Zuidelijke Nederlanden werden overvallen door slechte en donkere tijden : er werden waardeloze assignaten ingevoerd, er volgden eindeloze opeisingen en bijkomende belastingen om de oorlogsactiviteiten te financieren, de oude gilden werden afgeschaft, de geestelijken moesten vluchten,...

In Parijs werd op 1 oktober 1795 de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden gestemd. Enkele maanden nadien werd een voor Oostende rampzalige maatregel genomen : de status van vrijhaven, in 1781 toegekend door Jozef II, werd ontnomen²⁹⁷. Ondertussen bleven de vijandigheden met Engeland voortduren : er werden zeegevechten geleverd, gevangenen uitgewisseld... Het Franse garnizoen werd herhaaldelijk gewijzigd. Zo waren er in 1798 slechts 150 grenadiers aanwezig²⁹⁸.

²⁹⁴ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd - Kroniek van de voornaamste gebeurtenissen* - De Plate, 1978, p. 5 ; De auteur baseerde zijn artikel op de werken van J. PASQUINI en van G. SOYER, twee van de (zometert) belangrijkste werken voor de Franse tijd (zie bibliografie).

²⁹⁵ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 24-25.

²⁹⁶ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 42.

²⁹⁷ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 64 ; De gevolgen voor Oostende worden in het onderdeel van de haven besproken.

²⁹⁸ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 64-65.

Op 19 mei 1798 werd Oostende getroffen door een bombardement en kwam er op het strand een ontschepping van Engelse troepen. De nieuwe plaatscommandant van Oostende, Muscar, slaagde er echter in het Engelse gevaar af te wenden en dit alles op een manier die hem veel krijgsroem verschaftte. Want na het bombardement nestelden de Engelsen zich in de duinen en probeerden ze het Sas Slijkens te vernietigen om zo de bevoorradingswegen van de stad af te snijden. Ondertussen heerste er in de stad dood en vernieling. Admiraal Popham zond onderhandelaars om de onmiddellijke overgave van de stad te eisen. Muscar weigerde echter. Toen er dan ook nog een stormwind opstak, waardoor de belegeraars het contact met hun vloot verloren hadden, viel Muscar met zijn kleine groep grenadiers de Britten aan. De eerste aanval werd afgeslagen, maar een tweede (vroeg in de ochtend en in barslechte weersomstandigheden) lukte echter wel. Balans aan Engelse zijde : 500 doden en meer dan 1.400 gevangenen. Nu was het de beurt aan Muscar om onderhandelaars te sturen : hij eiste het einde van de beschieting in ruil voor een menselijke behandeling van de gevangenen. Hij slaagde in zijn opzet : de Britse schepen dropen af, terwijl de gevangenen naar Frankrijk gevoerd werden²⁹⁹. Door deze feiten verwierf Muscar een zekere populariteit in de stad. Toch hadden ze voor de stad eerder negatieve dan positieve gevolgen : door het Engelse gevaar, kwam de stad in staat van beleg te liggen (met een garnizoen dat opgedreven werd tot 20.000 man), terwijl er geen schadevergoedingen voor de bombardementen werden uitgekeerd³⁰⁰.

Het jaar daarop werd Napoleon eerste consul (15 december 1799). Hij slaagde erin een overeenkomst met de Kerk tot stand te brengen : het zgn. Concordaat (juni 1801) tussen Frankrijk en de paus. Hierdoor werd de Rooms-Katholieke eredienst opnieuw toegelaten. In 1802 werd dan het Verdrag van Amiens gesloten (tussen Spanje en Engeland enerzijds en Frankrijk en de Bataafse Republiek anderzijds) en werd Napoleon consul voor het leven. Maar ook dit verdrag was geen al te lang leven beschoren : reeds in mei 1803 werd de vrede met Engeland verbroken en volgde er een Brits embargo op de Franse schepen. Op dit moment hernam Napoleon zijn planning voor een landing in Engeland, er werden inspecteurs naar de Belgische kuststeden gezonden en in juni reisde hij zelf naar België³⁰¹.

Op 10 juli kwam Napoleon aan in Oostende, waar hij de verdedigingswerken inspecteerde en de toestemming gaf voor het bouwen van een spui- of schuursluis. Er werd ook beslist een reeks militaire kampen aan de kust op te richten. Zo was er het kamp van Brugge, een

²⁹⁹ G. BILLIET. *Oostende in de literatuur : het bravourestuk van Muscar* - De Plate, september 1977, p. 7-8.

³⁰⁰ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 65.

³⁰¹ *Napoléon I sur le littoral Belge*, 1895, p. 4. ; G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 89.

bezetting van 25.000 man die in de duinen ten oosten en ten westen van Oostende in barakken gelegerd waren. Op de plaats waar later het "Fort Napoleon" werd opgericht, werd er toen een batterij opgericht. Na de slag bij Trafalgar (10 oktober 1805), werden de plannen voor een invasie echter opgeborgen³⁰².

De Oostendse handel kreeg opnieuw een harde klap te verduren, wanneer in november 1806 de Continentale Blokkade werd ingevoerd. Hierdoor moesten de Vlaamse handelaars afzien van elk contact met Engelse schepen en producten³⁰³. In de jaren 1807 en 1808 werd de stad tweemaal overstroomd. In februari van het laatstgenoemde jaar stond de volledige kuststreek tussen Oostende en Zeeland onder water. Zowel in 1810 als in 1811 kreeg de stad het bezoek van Napoleon, maar zoals de geschiedenis ons geleerd heeft, heeft de keizer het niet lang meer voor het zeggen gehad. Na de nederlaag in Rusland (1812), ging het vlug bergaf en twee jaar later ontruimde het Franse garnizoen de stad. Toen Napoleon ontsnapte uit Elba, vluchtte de toenmalige Franse koning Lodewijk XVIII naar Oostende. Maar een kleine vier maanden later leed Napoleon Bonaparte zijn definitieve nederlaag bij Waterloo (18 juni 1815)³⁰⁴. Het congres van Wenen zorgde ervoor dat onze gebieden bij Nederland werden aangehecht.

De topografie van de stad en de haven

de vestingen

Er werd reeds gewezen op de talrijke militaire conflicten tussen de Fransen en Britten, die voornamelijk plaatsvonden in de nieuw verworven (of pas verloren, naargelang het kamp) gebieden. De Franse bezetters poogden dan ook de oude vestingstad op haar zwakste fronten te versterken. Zo werden er reeds in 1794 projecten gepland om de nieuwe handelsstad aan de zuidzijde te verdedigen door een gebastioneerde omwalling met vier bastions en een ravelijn. Ter hoogte van de oude sluis van Slijkens zou een spuiком aangelegd worden, beschermd door een nieuwe versterkte sluis en op de rechteroever van het kanaal Oostende-Brugge zou een kroonwerk opgericht worden dat de haven moest beschermen. Bovendien zouden aan de oost- en westzijde van de stad, tussen de duinen en de zee, twee pentagonale forten opgericht worden³⁰⁵.

³⁰² Napoléon I sur le littoral Belge, p. 12-15.

³⁰³ V. FOUTRY. *Merkwaardige Bladzijden uit de Geschiedenis van Oostende*. Antwerpen, 1937, p. 73.

³⁰⁴ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 115-116.

³⁰⁵ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572-1865 - De Plate*, 1987, p. 245.

Maar de interesse in de uitbouw van de versterkingen en de middelen om de projecten uit te voeren, waren onderhevig aan golfbewegingen : periodes van enorme bedrijvigheid wisselden immers af met periodes waarin men Oostende gewoon links liet liggen. Zo gebeurde er in de periode 1794-1803 eigenlijk niets wezenlijk (ondanks de vele voornemens, die hierboven beschreven werden). De Fransen, die hier aanwezig waren, maakten bovendien vooral gebruik van een oude Oostenrijkse kaart (uit 1747) ! Het enige wat verwezenlijkt werd in 1794, was het aanbrengen van een ijzeren ketting in de havengeul om zo indien nodig de toegang onmogelijk te maken. De Britten waren immers heer en meester op zee en de zuidelijke wallen waren reeds afgebroken in 1782, onder Jozef II. Er werden ook explosieven verzameld, zodat ze - in geval van gevaar - de haven konden doen ontploffen³⁰⁶.

Na het bombardement van mei 1798, werd het Franse garnizoen opgevoerd tot 20.000 manschappen en werden de wallen en bastions hersteld (maar niet versterkt)³⁰⁷. Naar aanleiding van het verdrag van Lunéville (februari 1801), werd Oostende zelfs gedemilitariseerd !

Pas na het bezoek van Napoleon, in 1803, werd er weer werk gemaakt van de fortificaties. De vrede met Engeland was toen immers verbroken en Napoleon had plannen voor een invasie van Engeland (vandaar ook al de aandacht die de kust in het algemeen en Oostende in het bijzonder kreeg)³⁰⁸. De keizer wou eerst en vooral de havengeul beter laten versterken. In dat jaar werd de zgn. "Batterie du Musoir" of "Batterie Napoléon" opgericht op het oostwaarts gelegen staketsel (zie afb. 73)³⁰⁹. Normaliter moest er ook op het westelijk staketsel een dergelijke batterij komen, maar die werken zijn nooit uitgevoerd. Met het oog op de invasie werd het troepenaantal op de Belgische kust drastisch verhoogd en werd nabij Oostende het kamp van Brugge opgericht (afb. 73). Daarnaast gaf de keizer ook zijn goedkeuring aan de plannen voor een spuiikom met een nieuwe sluis (om de verzanding van de haven tegen te gaan). Maar wanneer Napoleon zijn plannen voor een invasie moest laten varen, verloor hij ook Oostende en haar verdedigingswerken uit het oog. Het kamp van Brugge werd in 1806 opgedoekt³¹⁰.

Na de landing van de Engelse troepen in Walcheren (juli 1809), kreeg Oostende opnieuw alle aandacht (men vreesde immers een tweede landing van de Engelsen). En niettegenstaande de Engelsen moesten vluchten,

³⁰⁶ C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française. Travaux de défense et de cartographie (1794-1814)* - Belgisch tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, XIX, 1971-1972, p. 502.

³⁰⁷ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken*, p. 245 ; G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 65.

³⁰⁸ C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française*, p. 503.

³⁰⁹ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken*, p. 245.

³¹⁰ C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française*, p. 503-504, 506.

geplaagd door moeraskoorts, werden er toch weer grootse plannen voor Oostende opgesteld : het Sas Slijkens zou versterkt worden, er zouden nieuwe lunetten (gedetacheerde bastions) aangebracht worden ten westen van de stad, op de rechteroever van de havengeul zou een nieuw kroonvormig bolwerk komen en ten slotte zou er een nieuw plan van de stad met haar directe omgeving worden opgesteld waarop alle niveauverschillen werden aangegeven om indien nodig een kunstmatige overstroming te regelen. Maar opnieuw bleef het grotendeels bij de planning : enkel het eerste voornemen werd deels (!) afgewerkt. In verband met de lunetten, werden er wel onteigeningen uitgevoerd, maar daar bleef het bij. Ook het kroonwerk en de kaart werden naar latere tijden doorverwezen³¹¹.

Een laatste opwelling van verhoogde activiteit in en (vooral) rond Oostende, kwam er na een nieuw bezoek van Napoleon aan de stad. De twee pentagonale forten die reeds vermeld werden, kwamen er dus pas op het einde van de Franse periode : aan de oostzijde was dat het "Fort Impérial" (het latere "Fort Napoleon")³¹² (afb. 71), dat in 1814 werd afgewerkt, terwijl het westelijk fort, het "Fort Royal" pas in 1815 door de Engelsen voltooid werd (en de naam van Wellingtonfort³¹³ kreeg).

Men begon met de bouw van het oostelijk fort in 1810 : Spaanse krijgsgevangenen deden de graafwerken, terwijl lokale metsers het fort bouwden. Het fort bestaat uit een vijfhoekige toren met twee verdiepingen (hoogte 10,5 m). De centrale kern van de toren is open en bevat in het midden een waterput. Rondom deze centrale koker bevonden zich overwelfde kamers (over twee verdiepingen verdeeld). Rondom het torengedouw liep een droge gracht (11 m breedte), geflankeerd door vijf caponnières³¹⁴ (elk voorzien van 20 schietgaten). Rondom werd er ten slotte een vijfhoekige ringmuur (6,8 m hoogte) opgetrokken³¹⁵.

Het fort aan de andere kant van de stad, was gelijksoortig van vorm. Dit fort werd op het einde van de 19de eeuw echter ontmanteld (zie verder).

³¹¹ C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française*, p. 506-508.

³¹² De batterij op het oosterstaketsel droeg immers al de naam van de keizer. De naam van het fort werd overigens vaak veranderd : in 1814 werd het "fort Souverain", onder het Hollands regime "fort William" en in de periode kort na de Belgische onafhankelijkheid "fort Leopold" om ten slotte de naam van Napoleon te krijgen ; zie C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française*, p. 508.

³¹³ In 1814 gaven de geallieerden (Engelsen en Hollanders) het de naam "fort Willem" en na het huwelijk van Leopold I (1832) kreeg het de naam "fort Louise" ; zie C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française*, p. 508.

³¹⁴ Caponnière : uitbouw ter flankering van de gracht in een polygonaal fort.

³¹⁵ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken*, p. 246 ; Het fort behield zijn militaire functie tot na W.O. I en werd nadien eigendom van het ministerie van Openbare Werken. In juli 1976 werd het als monument bij K.B. beschermd.

de haven en het havenverkeer

Terwijl het havenverkeer onder het Oostenrijks bewind een hoogtepunt kende (cf. 2.636 schepen in 1782), betekende de Franse tijd een donkere periode voor de scheepvaart en visserij³¹⁶. Zo werden op de nacht van 1 februari 1793 alle schepen in de haven aangeslagen. Met de terugkomst van de Oostenrijkers steeg de havenbeweging opnieuw : tussen 1 april 1793 en 1 juli 1794 voeren er meer dan 2.000 schepen binnen³¹⁷.

Maar de oorlogen met Engeland werden voor het grootste deel op zee uitgevochten ! Het gevolg was dat vele schepen gepraaid werden, dat de ladingen verloren gingen en dat honderden schippers naar Engeland meegenomen werden in gevangenschap. Daarnaast kwamen er ook van Franse zijde harde maatregelen : alle nachtelijk zeeverkeer werd verboden, waardoor de visserij bijna volledig verlamd werd. Bovendien kon de handelsvloot, op een paar korte perioden van vrede met Engeland na, alleen uitvaren naar Franse of bevriende havens. Het heeft dan ook heel wat decennia geduurd vooraleer de Vlaamse vloot terug op het peil kwam van wat ze was vóór de Fransen ons land binnenvielen³¹⁸.

Niettegenstaande het in deze periode op economisch vlak moeilijker ging, werd er van de havenuitrusting toch wel werk gemaakt. In 1797 werd de draaibrug tussen de twee eerste dokken afgewerkt. In de periode hiervoor hadden de Fransen de haveninstellingen veeleer verwaarloosd dan regelmatig verzorgd³¹⁹. Na zijn inspectie (1798) beval Napoleon zowel de bouw van een spuikom en een schuursluis als allerlei herstellingswerken aan de reeds bestaande haveninfrastructuur. Maar het zou nog duren tot 1803 vooraleer de plannen voor de sassluis werden goedgekeurd en pas in december 1810 werd het bassin in dienst genomen³²⁰. Intussen was de havengeul bijna helemaal verzand (men kon bij laag water doorwaadbare plaatsen vinden) en er was bijna geen vaart meer mogelijk, tenzij voor kleine schepen.

³¹⁶ L. VAN ACKER. *De Vlaamse vissers- en handelsvloot in het begin van de Franse tijd* - Bieckorf, 1991, p. 234.

³¹⁷ J. WALGRAVE. *De bevolking van Oostende en haar betrekkingen met de zee in de Franse tijd, 1797-1814* - Marine Academie. Mededelingen, t. XIV, 1962, p. 24.

³¹⁸ L. VAN ACKER. *De Vlaamse vissers- en handelsvloot*, p. 234.

³¹⁹ J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 23-24 ; De auteur laat zich echter vrij verwarrend uit over het aantal dokken, nl. "De Oostenrijkers hadden dus gezorgd voor twee dokken", "Na inspectie (1798) beveelt hij de bouw van een spuikom, een derde dok en herstellingswerken...", "in 1804... van een derde dok is er geen sprake". Wij weten natuurlijk niet of hij het derde (kleinere) dok al dan niet als dok erkent. Op een plan uit 1804 worden de laatste twee bassins met eenzelfde letter B aangegeven (en het eerste bassin met de letter A).

³²⁰ J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 24 laat de werken pas beginnen in 1810, hoewel hij toch ook verwijst naar G. SOYER, die het volgende vermeldde : "... leur (= les écluses de chasse) mise en service date du 30 décembre 1810..." - *Le Drame Révolutionnaire et Napoléonien à Ostende*, p. 326.

In de periode 1803-1805 werden alle voorbereidingen gemaakt voor de inval in Engeland, waardoor alle vaart in het reeds zwaar verzande kanaal, helemaal onmogelijk werd. Na de slag bij Trafalgar (1805), werden de plannen voor de inval opzij geschoven. Hierdoor kreeg men opnieuw wat ademruimte om de financiële leefbaarheid van de haven op te krikken. Niet voor lang echter, want met de invoering van de "Blocus Continental" (21 november 1806) brak er een periode van armoede aan.

In 1809 kwam er dan toch een lichte herleving van de havenactiviteit door het toekennen van enkele licenties : het was toegelaten voor 1 miljoen frank koloniale waren uit Engeland in te voeren, als voor dezelfde waarde Franse producten werden uitgevoerd³²¹. Het spreekt voor zich dat deze handelsvergunningen een buitengewone stimulans betekenden voor de smokkelhandel met Engeland. Toch tonen ook de "officiële" cijfers een opmerkelijke stijging in het jaar 1810. Twee jaar later werden de licenties ingetrokken omdat Napoleon alle aandacht en krachten aan zijn invasieplan voor Rusland schonk.

Dit zijn de cijfers van het tonnagerecht en de onderhoudstaks (voor de dokken) die door de douane in Oostende ontvangen werden³²² :

jaar	tonnagerecht	onderhoudstaks
X ³²³	3.978,27 F	-
XI	11.320,24 F	3.945,25 F
XII	8.346,93 F	9.206,87 F
XIII	580,70 F	3.950,79 F
XIV & 1806	2.493,89 F	1.454,44 F
1807	1.756,99 F	4.585,42 F
1808	2.269,64 F	2.263,64 F
1809	2.425,69 F	2.425,69 F
1810	13.120,18 F	7.273,55 F
1811	-	1.501,10 F

Het uitzonderlijk slechte jaar (an XIII), is het jaar waarin alles in het teken stond van de geplande invasie : de visserij bloedde dood, vissers werden opgeroepen om als matroos op de vloot te dienen,... De twee topjaren XI en 1810 zijn te verklaren door het vredesverdrag tussen Frankrijk en Engeland (1802) en de invoering van de licenties voor de handel met Engeland (1809-1810). Deze cijfers illustreren dan ook hoe belangrijk de

³²¹ J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 26.

³²² J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 26-27.

³²³ "An X" liep van september 1801 tot september 1802, en verder XI (1802-1803), XII (1803-1804), XIII (1804-1805) en XIV (september - december 1805) ; zie : E. STRUBBE & L. VOET. *De chronologie van de middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Antwerpen, 1960, p. 199-200.

handel met Engeland wel was voor Oostende. De Franse bevelhebbers ter plaatse beklagden zich overigens vaak over de anglofiele sympathieën van de Oostendse bevolking³²⁴.

demografie

Het spreekt voor zich dat de troebele tijden in het algemeen en de slechte economische toestand in het bijzonder, een negatieve invloed op het bevolkingsaantal moeten hebben gehad. Toch blijkt het niet gemakkelijk te zijn om een betrouwbare cijferreeks te verzamelen. J. Walgrave³²⁵ verzamelde de volgende cijfers (uit diverse archiefstukken en gepubliceerde werken) :

<u>jaar</u>	<u>aantal</u>
±1780	±10.000
1784	7.077
1785	6.703
begin 1796	10.288
eind 1796	±8.000
1801	10.280
	10.459
1802	10.767
1808	10.459
1809	10.459
1811	10.121
1814	±10.212
1815	10.012
	10.544

Het is duidelijk dat het aantal inwoners rond de 10.000 moet hebben geschommeld, maar de cijfers vertonen weinig samenhang. Volgens Soyer was de terugloop van de bevolking in de jaren 1784-1785 te wijten aan een economische crisis die de stad teisterde. J. Walgrave wees er echter op dat er bij de burgerlijke stand in de periode 1806-1814 minder geboorten, huwelijken en sterfgevallen werden aangegeven dan in de periode 1797-1805. En aangezien deze laatste groep ook verminderde, kan de terugloop niet louter het gevolg zijn van een economische achteruitgang. Hij besluit dan ook dat de opgave van de bevolking grillig en onbetrouwbaar is³²⁶.

Men moet ook rekening houden met een bijna dagelijkse in- en uitwijking (die niet altijd vrijwillig geschiedde). Vele schippers en notabelen vluchtten

³²⁴ J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 32.

³²⁵ J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 17-19.

³²⁶ J. WALGRAVE. *De bevolking*, p. 19.

immers, respectievelijk voor de gevreesde conscripties en uit vrees dat hun goederen aangeslagen zouden worden.

de geestelijkheid

Naast de gegoede burgers en de jonge mannen, waren het vooral de geestelijken die het hard te verduren kregen. En tot aan het Concordaat tussen Napoleon en de paus (juli 1801), scheen de situatie alleen maar te verergeren. Reeds bij de eerste bezetting (1793) werd het klooster van de Zwartzusters, gelegen op de zuidwestelijke hoek van de Kerkstraat en de Zwarte Nonnenstraat (de huidige Ooststraat), gebruikt als aanvulling voor het overvolle militair hospitaal. De Zwartzusters werden uit het klooster gezet, nadat ze geweigerd hadden het hospitaal te bedienen³²⁷.

Tijdens de tweede bezetting werden alle religieuze gemeenschappen (Kapucijnen, Witte Nonnen, Zwartzusters en Oratorianen) verplicht hun identiteit, aantal, roerende en onroerende goederen aan te geven (28 november 1795). Een jaar later moesten alle parochieregisters afgegeven worden in het stadhuis. Ook de archieven van de Oratorianen en van de Kapucijnen moesten ingediend worden. De eerste groep archieven zijn eigenlijk lijsten van de burgerlijke stand, aangezien de Oratorianen de parochie bedienden (sinds 1653). De Kapucijnen daarentegen bezaten de lijsten betreffende het garnizoen van Oostende (sinds 1750)³²⁸.

Alle bovengenoemde maatregelen waren echter niets vergeleken met die uit de donkere jaren 1797 en 1798. In de maand januari (1797) werd alle geestelijke kledij verboden. In juni werden de Kapucijnen uit hun klooster verjaagd³²⁹, terwijl in augustus alle uiterlijke kentekenen van de katholieke godsdienst moesten verdwijnen. De maand daarop kwam de Sint-Pieterskerk, de parochiekerk, zonder beëdigd priester te staan en derhalve gesloten. Ten slotte werd op 4 november het kruis op de parochiekerk vervangen door de Franse driekleur. Het jaar 1798 werd ook "goed" ingezet : Michiel Pruyssenaere, griffier bij het Vredegerecht, kocht op 1 januari de kerk, het klooster en de afhankelijkheden³³⁰ van de Kapucijnen op ! Een maand later verlieten de Zwartzusters³³¹ en de Witte Nonnen hun klooster. Dit laatste klooster lag aan de zuidwestelijke hoek van de Witte Nonnenstraat en de Korte Peperstraat (de huidige Aartshertoginnestraat). In de laatste maanden van 1798 werd in het klooster van de Kapucijnen

³²⁷ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 23 ; F. VAN DE BERGHE, e.a. *De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië*, p. 245.

³²⁸ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 43-64.

³²⁹ De Kapucijnen verdwenen toen voorgoed uit het stadsleven.; zie D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende - Ostendiana*, III, 1978, p. 44.

³³⁰ Bij het klooster hoorde er immers een zeer grote tuin, waar nu het Mijnplein gelegen is.

³³¹ De 15 zusters werden uitgewezen en verdreven zonder enige vorm van schadeloosstelling. zie F. VAN DE BERGHE e.a. *De Zwartzusters*, p. 245.

een brouwerij ingericht en werden alle kerkmeubelen, kerkelijke gewaden en ornamenten openbaar verkocht.

Ook de klokken werden niet gespaard : na de opeising werden ze stukgeslagen en per trekschuit naar Brugge vervoerd. In 1799 werd ter gelegenheid van het Feest van de Volkssoevereiniteit de parochiekerk omgevormd tot Tempel van de Rede³³².

De ommekeer werd ingeleid door de bevestiging van het Concordaat (12 mei 1801). Op 6 juni werd de Sint-Pieterskerk plechtig heropend en in augustus werd er een nieuw kruis op de kerk aangebracht en werden de goederen van de kerkfabriek teruggegeven. Bovendien werd de Kapucijnenkerk opengesteld als hulpparochiekerk³³³.

de plannen

Tussen de verzameling plannen is er ook een Engels exemplaar geslopen (afb. 72). Dit eenvoudig uitgewerkte plan (cf. het hoekige vissersdok) werd opgemaakt bij de Britse aanval en bombardementen in het jaar 1798. Bij het Sas Slijkens lezen we : "entirely destroyed". Dit is enigszins overdreven, want hoewel er veel schade aangebracht werd, waren de sluizen niet volledig verwoest. Ook het oude Sas Slijkens werd aangeduid en aan de ingang van de haven zien we naast de vuurtoren, ook een lichtbaken op elk staketsel. Opmerkelijk is ook de naamgeving bij de Sint-Catharinakreek, m.n. "American Creek". Het verdere verloop van de kreek is overigens veel te smal weergegeven.

Het volgende plan (afb. 73) toont de verschillende posities van de Franse troepen : zowel het Keizerlijk Hoofdkwartier (A) als de divisies van het "Camp de Bruges" (B - C) zijn aangeduid. Dit kamp van Brugge bestond uit 25.000 man en werd op bevel van Napoleon door generaal Davoût georganiseerd (29 augustus 1803)³³⁴. In de rechterbovenhoek lezen we "Campagnes de 1803 en 1804" : de "Batterie du Musoir" op het ooststaketsel (1803) is reeds aangegeven, terwijl dit niet het geval is voor het "Fort Napoleon", dat pas later (1810-1814) ten oosten van de stad gebouwd werd. Hetzelfde geldt voor het latere Wellingtonfort, dat ten westen van de stad lag. Zowel aan de oost- als aan de westkant van de stad zijn de batterijen dan ook aangeduid met "Batterie intermédiaire". Verder zijn ook aangeduid : het oude Sas Slijkens (a), dat dus blijkbaar nog niet vernieuwd en versterkt was (zoals gepland was, zie hoger)³³⁵, en diverse sluizen. Naast de sluis bij Slijkens (b) zien we nog de sluis tussen het eerste en tweede bassin (c) en die tussen het tweede en derde bassin

³³² G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 64-66.

³³³ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 89.

³³⁴ G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd*, p. 89.

³³⁵ Er waren wel reeds herstellingswerken uitgevoerd tijdens de eerste maanden van het jaar 1797 ; zie : G. BILLIET. *Oostende*, p. 64.

(d), hier als Sint-Catharinasluis aangeduid. De Blauwe Sluis (e) hebben wij echter niet kunnen lokaliseren op dit plan. Deze sluis verbond de zuidelijke stadsgracht met de nieuwe haven³³⁶. Maar onder het Oostenrijks bewind werd er een nieuw stuk ten zuiden van de stad ingepalmd en kwamen er drie nieuwe dokken tussen de beide stadsdelen te liggen. Hierdoor stond het oude dok niet langer in verbinding met de zuidelijke stadsgracht. Toch bleef de Blauwe sluis bestaan, doordat er een deel van de zuidoostelijke stadsgracht bewaard bleef.

Het volgende plan (afb. 74) geeft de stad weer, waarschijnlijk in de periode net na het vorige plan. Aan de westzijde van de stad werd de gracht doorgetrokken (dit was nog niet het geval op het vorige plan). Op het marktplein zien we de aanduiding "Ostende - an 13e". Dit zou dus betekenen dat de situatie uit de jaren 1804-1805 wordt uitgebeeld³³⁷. Het Keizerlijk Hoofdkwartier, gelegen in de Langestraat, is ook op dit plan aangeduid (c). Naast enkele hotels, werden ook het stadhuis en de gevangenis (g), aan de zuidkant van het huidige Wapenplein, het klooster van de Kapucijnen (b) en het hospitaal (f, eigenlijk het ingepalmd klooster van de Zwartzusters) aangegeven. Op het oostelijk uiteinde van de dijk³³⁸ is de vuurtoren ("fanal") aangeduid.

In het zuidelijk deel van de stad zien we de eenvoudige vestingmuur, die nog niet afgebroken werd, hoewel men waarschijnlijk reeds begonnen was met de aanleg van de gebastioneerde omwalling met vier bastions en een ravelijn (zoals gepland was en zoals we ze op latere plannen terugvinden, zie verder). Dat men reeds met de bouw zou begonnen zijn, blijkt uit het feit dat de legende ingeschreven werd in één van de nieuwe bastions (voor een ruimer plan van de projecten, verwijzen we echter naar het volgende plan). Ook de eerste tekenen van bebouwing in de nieuwe wijk, het Hazegras, zijn op het plan terug te vinden. Nadat de zuidelijke vestingen vanaf 1782 werden afgebroken, met het oog op de stadsuitbreiding, werden de nieuwe terreinen wel verkaveld, maar er werd nog niet gebouwd. Onder de Fransen werden de eigenaars echter verplicht om de percelen te bebouwen (1798), zoniet zouden ze onteigend worden door de Franse autoriteiten³³⁹. Deze dreigementen hadden tot gevolg dat het nieuwe stadsdeel bebouwd geraakte.

Op het plan zijn er ook vier molens aangegeven. In een stad, die voor zijn graanvoorziening volledig afhankelijk was van het platteland, waren dergelijke molens zeer belangrijk : bij een eventuele belegering moest men

³³⁶ zie ook voetnoot 341.

³³⁷ E. STRUBBE & L. VOET. *De chronologie van de middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Antwerpen, 1960, p. 199-200.

³³⁸ Er moet op gewezen worden dat het noorden onderaan het plan gesitueerd is.

³³⁹ J.P. FALISE. *Over het Hazegras en de kerk van O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangenis* - De Plate, 1991, p. 255.

immers in staat zijn eigenhandig het graan tot meel te verwerken. Het aantal molens stond dan ook meestal in verhouding tot het bevolkingscijfer van de stad. Tussen 1785 en 1796 steeg de bevolking van 6.703 naar 10.288 en het aantal molens zou deze trend gaan volgen : op de westkant van het Hazegras kwam er toen een molenzone tot stand (niet weergegeven op de kaart), op het driehoekig terrein dat terug te vinden is op de kaart bezuiden het derde bassin, geprangd tussen de nieuwe vestingen ten westen en een aftakking van de Sint-Catharinakreek ten oosten. Op dit terrein, verschenen er onder het Franse en Nederlandse bewind vier molens, waaronder drie graanmolens³⁴⁰.

Op een (niet weergegeven) plan uit 1804³⁴¹ zijn de werken die in het vooruitzicht gesteld werden, weergegeven. Er werden drie grote projecten aangeduid : (1) de verdere stadsuitbreiding in zuidelijke richting, met het oog op de aanleg van een gebastioneerde omwalling met vier bastions, (2) het kroonvormig bolwerk ter bescherming van de haven en van de drie bassins en ten slotte (3) de aanleg van een spuikom met een nieuwe spuisluis. Het eerste project werd uitgevoerd, terwijl het tweede pas onder Nederlands bewind tot stand kwam. De spuikom kwam er pas in 1810. Naast de geplande spuisluis zijn er nog vijf sluizen aangeduid : de sluis van de Sint-Catharinapolder, van de bassins en van het Sas Slijkens, de sluis aan de gracht van het oude Sas Slijkens en ten slotte de Blauwe sluis. Deze laatste sluis verbond het schippersdok met het zuidoostelijk deel van de oude stadsgracht (van vóór de stadsuitbreiding van 1782)³⁴².

³⁴⁰ D. FARASYN. *De Oostendse molens* - De Plate, 1978, p. 97.

³⁴¹ Deze kaart is terug te vinden in C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française. Travaux de défense et de cartographie (1794-1814)* - Belgisch tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, XIX (1971-1972), p. 501.

³⁴² Ook op de kaart van Jacob van Deventer was er een Blauwe sluis aangeduid, gelegen aan de oostzijde van de oude haven. G. Billiet volgt de afdruk die door E. VLIETINCK (*Het oude Oostende*, p. 146) gepubliceerd werd en waarop de Westsluis aangeduid is als Blauwe sluis. Wij sluiten ons echter aan bij de tekst van V. Fris waar de oostsluis als "Blauwe sluis" of "sluis met het blauwe torreken" wordt aangeduid. Ook E. VLIETINCK verwijst naar het "blauw torrekin der Oostsluis" (p. 149) en haalt zelfs een stadsrekening (1535 : rek. 37.358, f° 28) aan als bewijs !

De Hollandse periode

De feiten

Het ligt niet in onze bedoeling om hier de algemene politieke situatie en de daaruit voortvloeiende problemen en conflicten uitvoerig te bespreken³⁴³. In deze korte tijdspanne van onze geschiedenis, speelden de belangrijkste zaken zich immers vooral af op nationaal en internationaal niveau. Het valt dan ook niet mee om een algemene situatieschets te geven, zonder ellenlange uitweidingen en zonder al te veel van ons onderwerp af te wijken. We hebben er dan ook de voorkeur aan gegeven om d.m.v. een dwarsdoorsnede de situatie te schetsen i.p.v. een compleet overzicht te geven. Er zullen m.a.w. slechts enkele aspecten belicht worden³⁴⁴.

Vast staat dat door het samensmelten van de Noordelijke Nederlanden met het latere België op het Congres van Wenen (16 december 1814), er een amalgaam tot stand kwam waarvan beide delen zo van elkaar verschilden, dat het bijna gedoemd was tot mislukken. Want niettegenstaande Willem I een politiek wou doorvoeren ter bevordering van het eenheidsgevoel tussen Noord en Zuid, waren er toch op heel wat vlakken problemen : twee voorbeelden ter verduidelijking. Eerst en vooral was er de taal : het Zuiden was tijdens de twintig jaar durende Franse bezetting sterk verfranst en Willem I wou juist de eenheid van de Nederlanden illustreren met, en beter laten functioneren door het Nederlands als eenheidstaal in te voeren. Terwijl de Zuid-Nederlanders voorstanders waren van een politiek van taalvrijheid, koos Willem I uiteindelijk toch voor een politiek van taaldwang, nl. verplicht gebruik van het Nederlands voor alle administratieve, rechterlijke en militaire overheden in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg (1819)³⁴⁵.

Daarnaast was ook de kerkelijke politiek een punt van wrevel. Willem I wou één grote, uniform georganiseerde katholieke kerk voor het gehele rijk, ter vervanging van de gebrekkig opgebouwde, bisschopsloze missiekerk van het Noorden en als voortzetting van de onder Napoleon in een gallicaans klimaat geconsolideerde kerk van het Zuiden. Hiervoor moest hij ofwel het concordaat van 1801 territoriaal laten uitbreiden of een nieuw concordaat sluiten. Hij slaagde er echter niet in om met Rome een akkoord te bereiken. Bovendien wou hij, zoals het reeds het geval was in de Noordelijke Nederlanden d.m.v. het Algemeen Reglement voor de

³⁴³ Voor een uitvoerig relaas in verband met België onder het Hollandse bewind, verwijzen we graag naar J.A. BORNEWASSER. *Het Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830 - Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 11, p. 223-279.

³⁴⁴ Voor een vollediger beeld verwijzen we naar de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*.

³⁴⁵ J.A. BORNEWASSER. *Het Koninkrijk der Nederlanden*, p. 253.

Nederlandse Hervormde Kerk (1816), de kerk grotendeels door de staat laten reglementeren. Pas in 1827 kwam de uitbreiding van het vroegere concordaat van 1801 tot stand : 's Hertogenbosch en Amsterdam zouden de nieuwe bisschopssteden van de noordelijke provincies worden en ieder bisdom zou zijn eigen kapittel en seminarie mogen hebben. Bovendien kreeg Willem I inspraak bij de bisschopskeuze die aan de uiteindelijke benoeming door de paus moest voorafgaan.

Bij de uitvoering van het concordaat liep het echter al fout : er waren o.a. moeilijkheden bij bisschopsbenoemingen en bij de inrichting van de kapittels³⁴⁶. Samen met andere twistpunten, leidden de twee aangehaalde voorbeelden tot de Belgische Revolutie en ten slotte ook tot de onafhankelijkheid.

De topografie van de stad

de vestingen

Onder het Hollandse bewind gebeurde er aan de Oostendse vestingen al bij al niet zoveel. Zij zorgden eigenlijk enkel voor de verdere afwerking van hetgeen al begonnen was onder het Franse bewind of voor de effectieve uitvoering van hetgeen de Fransen gepland hadden.

Op het plan van Oostende uit het jaar 1816 (afb. 76), zien we de twee forten aan weerszijden van de stad. Het westelijk fort werd in 1814 door de Engelse troepen afgewerkt (zie hoger). De gebastioneerde stadsversterking aan de westzijde van de stad werd later met drie nieuwe ravelijnen uitgebreid (zie afb. 77), terwijl de vroegere bastions afgebroken en vervangen werden door een vereenvoudigde vestingmuur³⁴⁷. Om de zuidelijke stadsuitbreiding te beveiligen, werd er een nieuwe walmuur en lunet opgetrokken³⁴⁸. Ook het hoornwerk, dat de bassins moest beschermen en dat reeds gepland was onder Napoleon, kwam er pas onder het Hollands bewind en werd in 1827 voltooid (zie het plan uit 1856, afb. 77). Het terrein tussen de handelsstad en de zuidoostelijke bastions werd ingericht als militair fort : er werd een militair hospitaal opgetrokken, een centraal legermagazijn, een kazerne, een poedermagazijn en later nog een magazijn voor de artillerie³⁴⁹.

de haven en het havenverkeer

Ook in verband met dit aspect van Oostende, kunnen we vrij kort zijn, want niettegenstaande het feit dat de Oostendenaars verlost waren van

³⁴⁶ J.A. BORNEWASSER. *Het Koninkrijk der Nederlanden*, p. 257-258. De auteur heeft het naast de twee voorbeelden die wij aanhaalden ook nog over de cultuur-, de onderwijs- en de welvaarts-politiek.

³⁴⁷ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken*, p. 247.

³⁴⁸ R. LAURENT. *De havens aan de kust en aan het Zwin*, p. 67.

³⁴⁹ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken*, p. 247.

het Franse "juk" en hoopten op een vlug herstel onder het nieuw bewind, gaven de nieuw leiders toch de voorkeur aan de Noord-Nederlandse havens. Alleen de visserij bleef vrij, terwijl de zeehandel nogal beperkt bleef³⁵⁰.

Tussen 1817 en 1820 werd er een schutsluis gebouwd voor de handelsdokken, ter vervanging van de bestaande eenvoudige sluis. Deze sluis liet immers slechts in- en uitvaart toe bij een gunstig tij, nl. wanneer het niveau in de havengeul en in het dok gelijk was³⁵¹. Een jaar later werden de dokken met het kanaal van Slijkens naar Brugge verbonden, wat een enorme verbetering betekende voor de binnenvaart³⁵².

demografie

Op demografisch vlak was er daarentegen wel een verbetering zichtbaar : terwijl er in de tweede helft van de Franse periode (1806-1814) slechts een natuurlijke aangroei was van 157 personen, was er in de periode 1815-1819 (dus slechts vijf jaar) een aangroei van 888 personen. Bovendien waren er in de periodes 1810-1814 en 1815-1819 nagenoeg evenveel sterfgevallen (respectievelijk 1298 en 1282), waardoor het verschil in natuurlijke aangroei dus verklaard moet worden door een stijging van de geboorten³⁵³.

de plannen

In deze paragraaf willen we er enkel op wijzen dat er tijdens de Hollandse periode veel meer gebeurd is op cartografisch vlak dan onze selectie van plannen zou kunnen laten uitschijnen. Er werden b.v. grootscheepse projecten opgestart om het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden te karteren³⁵⁴. Wij hebben er echter de voorkeur aan gegeven om voor de behandeling van deze korte tijdspanne enkel gebruik te maken van het strikt noodzakelijke cartografische materiaal.

Als besluit bij dit hoofdstuk, kunnen we stellen dat Oostende eigenlijk een stap achteruit gezet heeft in vergelijking met de vorige periode (a.h.w. door inactiviteit)³⁵⁵. Maar juist dit feit heeft een grote weerslag gehad op de verdere toekomst van Oostende. Want zowel onder het Franse als onder het Hollandse bewind werd de haven aan haar lot overgelaten : vooraleer de spuikom er kwam, had de Franse bezetter vooral oog voor de

³⁵⁰ A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten*, p. 42.

³⁵¹ F. GEVAERT. *Van kreekmonding tot verkeerscentrum* - De Plate, 1991, p. 326.

³⁵² A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten*, p. 42.

³⁵³ J. WALGRAVE. *De bevolking van Oostende*, p. 33.

³⁵⁴ Voor meer informatie, zie : L. HENS-VERCAUTEREN. *De topografische kaarten van de Zuidelijke Nederlanden (1815-1830)* - Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies, 42 (1973), nr. 2, p. 333-455.

³⁵⁵ Dit feit heeft ook zijn weerslag in het aantal artikels en plannen die er voor deze periode beschikbaar zijn. Ook in werken die een ruimere periode beslaan, wordt er aan de Franse en vooral aan de Hollandse periode, opmerkelijk minder aandacht besteed dan aan andere periodes uit onze geschiedenis.

militaire aspecten van de stad (cf. de vissers die als matrozen voor de oorlogsvloot werden geronseld,...). Ze lieten de verzanding haar gang gaan en zelfs na het graven van de spuikom, bleek die eigenlijk niet volledig aan de eisen te voldoen³⁵⁶. Onder het Hollandse bewind daarentegen was het oorlogsgeweld geluwd, maar toch werd de haven niet in ere hersteld, vnl. om zo de nabije concurrentie van de Noord-Nederlandse havens uit te schakelen. Op die manier werd het voor Oostende onmogelijk om zich tot een Europese haven van eerste rang te ontwikkelen. In ons volgende hoofdstuk, zullen we zien hoe de stad tijdens de tweede helft van de 19de eeuw een nieuwe weg insloeg, nl. die van het toerisme.

³⁵⁶ R. VERCAUTEREN. *Ostende à travers les siècles* - Industrie, 1964, p. 694.

Hoofdstuk 7
Oostende als mondaine badstad :
"de "Koningin der Badsteden"
(1830-1914)

Inleiding

Dit zevende en laatste hoofdstuk brengt eigenlijk tegenstrijdige gevoelens teweeg : enerzijds lijkt het ons ongepast om zo'n belangrijke periode -waarin Oostende een nieuwe, en misschien wel de grootste metamorfose onderging- a.h.w. in één hoofdstuk te "wringen", terwijl anderzijds een topografische geschiedenis van Oostende zonder dit hoofdstuk absoluut onvolledig zou zijn. De stad die we in ons vorige hoofdstuk achterlieten, was immers slechts een schaduw van de badstad, die terecht "Koningin der Badsteden" genoemd werd.

Bevangen door deze gevoelens, hebben we besloten van de tot hier toe gebruikte indeling af te stappen³⁵⁷ en ons voornamelijk te concentreren op drie zuiver topografische onderwerpen, die elk hebben bijgedragen tot het ontstaan van de mondaine badstad en die ontegensprekelijk met elkaar verbonden zijn : ten eerste de verbinding van Oostende met de rest van het binnenland en met het buitenland door de aanleg van de eerste spoorwegen, ten tweede het slechten van de vestingwerken en ten derde het aandeel van de eerste twee koningen in de uitbouw van de badstad³⁵⁸.

³⁵⁷ Voor een schets van het omvattende kader van gebeurtenissen, verwijzen we naar de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, delen 11, 12 en 13.

³⁵⁸ We zijn er ons volkomen van bewust dat ook dit compromis verre van ideaal is, maar binnen het kader van ons onderzoek lijkt het ons een verdedigbare keuze.

Een hartversterkende impuls voor Oostende : het spoor en de verdere uitbreiding van de haveninfrastructuur

Reeds bij de troonrede van 9 juni 1833, werd de aanleg van een spoorweg aan de Kamers aanbevolen³⁵⁹ en de wet 1 mei 1834 legde de basis en de hoofdrichtingen voor het spoorwegnet vast. Oostende vormde het eindpunt van de westelijke spoorweglijn³⁶⁰. In 1838, drie jaar na de eerste lijn tussen Brussel en Mechelen, kwam de verbinding Brugge-Oostende tot stand. Deze lijn liep ongeveer parallel met de vaart tussen beide steden en moest de vestingen doorboren om te eindigen ten zuiden van het tweede handelsdok.

Vanwege de militaire overheid werden er in eerste instantie echter bezwaren gemaakt bij het doorboren van de vestingen. Bovendien waren de plannen voor het station binnen de wallen nog niet getekend of goedgekeurd. Het gevolg was dat er buiten de wallen, op het grondgebied van de gemeente Stene, een eerste (voorlopig) station werd opgetrokken (zie afb. 78).

Reeds in 1839 werd dan werk gemaakt van een tweede (voorlopig) station binnen de vestingmuren. Het nieuwe tracé maakte een wijde bocht en sneed zo het zuidwestelijk bastion door om tot aan de handelsbassins te lopen (afb. 78). Het definitieve spoorwegstation kwam er pas in de periode 1840-1844 en lag ten zuiden van het tweede handelsdok (afb. 78)³⁶¹.

De verdere ontwikkelingen van het spoor werden grotendeels bepaald door een andere transporttak : de Staatspakketbotendienst tussen Oostende en Dover (eerste boot op 4 maart 1846). Deze pakketboten legden aan in de havengeul aan de Stoomboten- of "Vuurschip"kaai, gelegen aan de westzijde van de geul, net boven de Visserskaai (afb. 79). De afstand tussen het treinstation en de aanlegplaats was echter te groot om zonder ongemakken te overbruggen³⁶².

Men kon dus ofwel de treinsporen verder trekken, ofwel de aanlegplaats van de pakketboten meer zuidwaarts leggen, naar het station toe. Uiteindelijk zou er voor een compromis gekozen worden : de pakketboten kregen een nieuwe kaai en de sporen werden doorgetrokken tot aan een "zeestation", gelegen aan de nieuwe kaai (hierbij werd de Amerikaanse Kreek gedempt en werden de sporen van een nieuw tracé voorzien).

³⁵⁹ R. LANOYE. *Oostende's Epos*, p. 84.

³⁶⁰ M. WATELET. *Cartografie en politiek in het België van de 19de eeuw*. Brussel, 1987.

³⁶¹ F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor en stations te Oostende* - De Plate, 1990, p. 174-177.

³⁶² F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor*, p. 181.

De nieuwe kaai lag op het oostelijk landhoofd van de zeesluis van de handelsdokken, op de zgn. "Batterie du Débarcadère" (afb. 79). Het verbindingsspoor en het zeestation werden in gebruik genomen in juni 1871³⁶³.

Ondertussen was er op 1 april 1868 een nieuwe spoorlijn officieel in gebruik genomen, die Oostende met Torhout en zo met de rest van zuidelijk West-Vlaanderen, Noord-Frankrijk en Parijs verbond. Dit zorgde voor een volledig nieuw hinterland van waaruit toeristen naar Oostende kwamen (afb. 81)³⁶⁴.

Vanaf de jaren '70 van de 19de eeuw, werd er meer en meer aangedrongen op een uitbreiding van de haven. Doordat de stoomtreilers een te grote diepgang hadden om in het tijdok (het huidige Montgomerydok) aan te leggen, was men verplicht een deel van de kaaien van de handelsdokken ten dienste te stellen van de visserij. Hierdoor was er echter een tekort aan kaaien ontstaan, want door de hout-, ijs- en meststoffenhandel was de trafiek van koopvaardij schepen voortdurend gestegen, terwijl ook de pakketboten een grotere kaai nodig hadden, omdat hun boten groter en groter werden³⁶⁵.

Nog in de jaren '70 van de 19de eeuw, werden de kaaien van het eerste en tweede handelsdok herbouwd : de houten constructies werden vervangen door metselwerk en op de zuidkant werd er een goederenspoor aangelegd. In 1877-1879 werd er een vismijn gebouwd ten zuiden van het tijdok. Ook naar de mijn en het tijdok werd er een goederenspoor aangelegd, dat vanuit het nieuwe goederenstation langs de westzijde van het derde bassin liep, om dan de Keizerskaai te volgen (ten noorden van de drie bassins) tot aan de vismijn (afb. 81)³⁶⁶.

In 1893 werd er een ontwerp in verband met een hele reeks nieuw haveninstallaties goedgekeurd en een jaar later werd er een overeenkomst gesloten tussen de Staat en het stadsbestuur. De Staat zou instaan voor alle kosten van de werken en het onderhoud van de kaaien en watervlakken die vóór de sluizen gelegen waren, terwijl de stad alle bouwkosten van de nieuwe sluizen en hetgeen daar achter lag op zich zou nemen. Het spreekt voor zich dat achter deze volledige herstructurering van de haven, een massa aan kleinere projecten schuil gingen³⁶⁷.

³⁶³ F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor*, p. 181-184.

³⁶⁴ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen langs de Oostendse zeedijk 1830-1878* - De Plate, 1979, p. 118.

³⁶⁵ F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor*, p. 192.

³⁶⁶ F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor*, p. 190.

³⁶⁷ Bovendien werden vele details van de oorspronkelijke plannen herhaaldelijk gewijzigd.

werken ten laste van de Staat³⁶⁸

- het dempen van de Franse spuikom ;
- de sloop van de Franse sluis ;
- de sloop van de Militaire sluis ;
- de omvorming van de achterhaven, gelegen achter de Militaire sluis, tot nieuwe voorhaven met o.a. nieuwe, verlengde kaaien voor de pakketboten en de aanleg van het spoorwegstation "Oostende-kaai" ;
- het graven van een nieuwe spuikom met een bijbehorend spuisluisencomplex (ten zuiden van de nieuwe voorhaven) ;
- de rechtstreekse verbinding van de sporen van het nieuw zeestation met de lijn naar Brussel ;

werken ten laste van de stad

- het graven van een vlotdok ;
- de bouw van een zeesluis die het nieuwe vlotdok met de havengeul verbindt ;
- de verbinding van het nieuwe vlotdok met het afleidingskanaal Oostende-Brugge ;
- de aanleg van een houtdok (om hout te lossen) en een zwaaidok (waar schepen kunnen keren) ten zuiden van het nieuwe vlotdok ;
- de bouw van een doksluis tussen het zwaaidok en het kanaal Oostende-Brugge.

In februari 1898 werden de eerste aanbestedingen goedgekeurd en de eerste steen van de nieuwe installaties werd op 19 juni 1898 gelegd door koning Leopold II³⁶⁹. Men kan een goed beeld van de oude situatie krijgen op het plan uit 1878 (afb. 90-91).

Na de Eerste Wereldoorlog ten slotte werd "Oostende-kaai" het enige station in Oostende en werd het station "Oostende-stad" niet langer gebruikt.

³⁶⁸ F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor*, p. 194.

³⁶⁹ F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor*, p. 194-195.

De bevrijding uit de dwangbuis van vestingen : 1865-1875

Sinds 1847 werd er gewerkt aan een volledig nieuw defensiestelsel voor de jonge staat België. De oude Wellingtonlinie werd vervangen door een net waarin Antwerpen een centrale rol zou gaan spelen, naast de linies van de Schelde, de Dender en de Maas. Hierdoor was het niet langer nodig dat de steden die op de oude linies lagen, nog versterkt bleven.

Naast de steden Ieper, Menen, Philippeville, Mariembourg, enz. gold dit ook voor Oostende. Maar terwijl de terreinen die vrijkwamen door de ontmanteling van de vestingen in die andere steden aan het stadsbestuur geschonken werden, was dit voor Oostende niet het geval : de overheid besliste om de gronden te verkopen aan de hoogste bieder³⁷⁰.

In Oostende zelf waren er al sinds 1856 stemmen opgegaan om de stadswallen te slopen, want het aantal gemeubelde appartementen en kamers voor de toeristen bleek ieder jaar weer ontoereikend te zijn, met het gevolg dat de huurprijzen de pan uitrezen. En ook dat had gevolgen : de arbeidersbevolking vond immers geen ongemeubelde kamers meer aan een schappelijke prijs of in een hygiënisch verantwoorde omgeving. Bovendien konden andere kuststeden, zoals Blankenberge en Heist aan de oostkant en Mariakerke en Nieuwpoort aan de westkant, wél hun toeristische infrastructuur uitbreiden langs de zeedijk³⁷¹.

Pas in 1865 was de kogel door de kerk... Op 20 maart 1865 deelde baron Chazal, minister van Oorlog, aan de senaat mee dat de stad Oostende van haar vestingfunctie ontheven werd³⁷². Hierdoor was het niet langer nodig dat de havenstad door een kluwen van vestingen omgeven werd. En aangezien de stad op toeristisch vlak meer en meer aan belang won, was het in haar voordeel om zich zo snel mogelijk van de vestingen te ontdoen. Dit gebeurde tussen 1865 en 1875.

Eerst en vooral (periode 1865-1867) werd er werk gemaakt van de noordzijde. De drie courtines moesten zo vlug mogelijk verdwijnen, om plaats te maken voor drie passages over de gracht. Deze passages lagen in het verlengde van de Kapucijnen-, de Louisa- en de Christinastraat en verbonden de "oude" stad met de zeedijk³⁷³.

In december 1868 werd de vestinggracht gedempt en werden de bruggen tussen de wallen en de dijk afgebroken. In het voorjaar van 1869 legde men diverse hellingen aan om vanuit de stad de dijk te bereiken : zowel in

³⁷⁰ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement de la «Place d'Ostende» durant la période 1865-1878* - Neptunus, april 1983, p. 7.

³⁷¹ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 119-120.

³⁷² P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572-1865* - De Plate, 1989, p. 247.

³⁷³ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 7.

het verlengde van de Vlaanderenstraat, als aan het uiteinde van de Kapucijnen-, de Louisa- en de Christinastraat. Op de dijk zelf veranderde er ook heel wat : er was een verbreding van de zeedijk gepland en de rooilijn voor de nieuwbouw werd vastgelegd. Hierdoor moesten er paviljoenen verdwijnen : de "Cercle du Phare", het "Pavillon du Phare" en het oude Kursaal (afgebroken eind 1877-begin 1878)³⁷⁴.

Maar aan dit alles ging er een administratieve strijd vooraf met als inzet het plan voor de uitbreiding van Oostende ná de ontmanteling. De visies van de overheid en het stadsbestuur verschilden grondig en kwamen tot uiting in twee projecten : het ene van de hand van de ingenieur L. Crépin (in dienst van de overheid), het tweede opgesteld door de architect H. Horeau.

L. Crépin wou de stad in twee opeenvolgende fasen vergroten en verbeteren : in een eerste fase zou vooral de badstad verder ontwikkeld worden, terwijl er in een tweede fase gewerkt zou worden aan de commerciële en industriële havenstad. In die eerste fase zou er een westelijke uitbreiding van de stad tot stand moeten komen, aangelegd volgens het rechtlijnige stratenpatroon³⁷⁵. Dit laatste gegeven werd door de auteur van het project benadrukt om twee redenen : de rechthoekige woonblokken zouden vlugger (en voor een hogere prijs) verkocht en bebouwd worden terwijl de gezonde zeelucht, de reden van het bezoek van de toeristen (!), vrij door de brede lanen kon waaien. Deze nieuwe wijk zou begrensd worden door de steenweg naar Torhout. Het Leopoldpark, het enige stukje groen binnen de stad, zou uitgebreid worden, maar daar zou het dan ook bij blijven, want de auteur was van mening dat de toeristen niet naar Oostende kwamen om van het groen te genieten (zoals in Spa), maar wél van de zee³⁷⁶.

In de tweede fase zouden de andere zones van de stad (naast de westelijke en noordelijke zone, bestemd voor het toerisme) verder uitgebouwd worden : ten westen van het derde bassin werd er een scheepswerf en een wijk met goedkope arbeiderswoningen gepland, terwijl er een industriezone op het Hazegras zou komen en een verdere uitbouw van de haven langs het kanaal Oostende-Brugge³⁷⁷.

³⁷⁴ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 126-129.

³⁷⁵ Wanneer de gronden in dit deel van de stad verkocht zouden zijn, kon er dan werk gemaakt worden van een verkaveling van de gronden, gelegen in de duinen tussen Oostende en Mariakerke. Deze verkaveling zou dan niet gebeuren volgens een rechtlijnig stratenpatroon, maar volgens een "aménagement à l'anglaise". Dit project zou echter pas onder Leopold II tot stand komen.

³⁷⁶ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 10-11 en p. 13.

³⁷⁷ Tussen 1874 en 1909 heeft Leopold II veel aandacht besteed aan de ontwikkeling van de verschillende zones, maar de industriële zone, voorzien vanaf 1898, zou er pas ná de eerste wereldoorlog komen ; P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 14.

Het stadsbestuur hield er echter een totaal andere mening op na : ze vreesden immers -enigszins terecht- dat het nieuwe stadsdeel ten westen van de vroegere vestingen, de toeristen wel eens uit het toenmalige stadscentrum zou kunnen weghalen en dat alle nadruk bijgevolg op het nieuwe stadsdeel en de bijbehorende zeedijk zou komen te liggen. Hierdoor zouden de vele hotels en andere handelszaken in het centrum en op het oostelijk uiteinde van de zeedijk een groot deel van hun inkomen verliezen. Bovendien vonden ze dat er te weinig groen in de stad aanwezig was. In tegenstelling tot Crépin, maakten zij dus geen strikt onderscheid tussen een kuststad, waar de toeristen (enkel) voor de gezonde zeelucht komen en een badplaats in het binnenland, zoals Spa, waar de toeristen de baden en de mooie natuur opzoeken. Het plan dat zij naar voor brachten was van de hand van H. Horeau (afb. 83) en dit voorzag in de aanleg van een "groene gordel" rondom de stad, op de plaats waar de vestingen gelegen waren. Deze gordel liep van de westkant van de bassins tot het noordoostelijk stadsdeel, waar er een groot hotel zou komen te staan. In dit plan van Horeau werd eigenlijk een ouder plan van architect Pierre van Hercke opgenomen. Dit plan werd opgesteld op bevel van het stadsbestuur in het jaar 1856 en voorzag in de aanleg van een residentiële wijk in het noordoosten van de stad³⁷⁸. Wanneer we het plan bekijken, zien we dat er bij dit tweede project geen sprake was van een rechtlijnig stratenpatroon, of van een uitbouw van toeristische infrastructuur op het weststrand.

Crépins bezwaren tegen dit plan zouden uiteindelijk de doorslag geven (op overheidsniveau) : door de kronkelende wegen zouden de percelen, onregelmatig van vorm, minder vlug bebouwd worden en voor een kleinere prijs moeten verkocht worden en derhalve minder geld in het laatje brengen (dat kon gebruikt worden voor de aanleg van de nieuwe versterkingen rond Antwerpen)³⁷⁹. Zijn plan, met de nodige aanpassingen om alle partijen gunstig te stemmen (in de mate van het mogelijke), werd de twaalfde maart 1868 door de minister van Financiën, Frère-Orban, naar het stadsbestuur van Oostende gezonden.

Op 16 en 17 juli werd het project besproken en hoewel er verschillende punten waren waartegen sommige gemeenteraadsleden bezwaren hadden, werden bijna alle bezwaren opzij schoven omdat men vreesde dat er hierdoor vertraging zou ontstaan bij het slopen van de vestingwerken³⁸⁰.

³⁷⁸ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 12-13.

³⁷⁹ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 14.

³⁸⁰ Zo werden er onder meer bezwaren gemaakt bij de te smalle (30 m.) kaai aan het nieuwe vissersdok (men betichtte de overheid ervan teveel grond voor zich te houden, om zo meer te kunnen verkopen) en bij de bebouwing over de volledige lengte van de zeedijk (het stadsbestuur wou meer groen) ; zie P. LOMBAERDE. *Le problème de la démantèlement*, p. 15.

Eén bezwaar kon echter niet opzijgeschoven worden : de plaatsing van het nieuwe Kursaalgebouw. Het stadsbestuur wou het gebouw laten optrekken in het midden van de zeedijk (zie afb. 83), terwijl de overheid (en de vorst !) het nieuwe Kursaal meer westwaarts gepland had, om zo de vrijgekomen percelen een meerwaarde te geven (en dus meer winst te maken bij de verkoop ervan)³⁸¹.

Terwijl in het noorden van de stad begonnen werd met het slechten van de vestingen (december 1868), stelde het stadsbestuur nog enkele wijzigingen aan het plan van Crépin voor waaronder de verlenging van de Nieuwstraat en de Cirkelstraat³⁸² door straten met een breedte van tien meter, de rechtekking van de rooilijn van de Noordstraat (nl. van het deel tussen de Kapucijnen- en de Vlaanderenstraat) en de bewaring van de toenmalige rooilijn van de Keizerskaai. Al de voorstellen werden aanvaard en verwerkt in het definitief plan van de stadsuitbreiding op de terreinen die vrijkwamen door het slechten van de vestingen (10 juni 1869)³⁸³. Dit plan is te zien op afb. 84 : ten noorden en ten zuiden van "Lot n°6" zien we de verlengingen van de Nieuw- en Cirkelstraat, terwijl we ten zuiden van de n°11 en n°12 de rechtekking van de rooilijn van de Noordstraat kunnen waarnemen.

Hoewel we bij n°16 "Kursaal" lezen, was de situering van dit gebouw (alsook van het Koninklijk Paleis) slechts onder voorbehoud aangegeven. Het stadsbestuur bleef immers aandringen om het nieuwe Kursaal in het verlengde van de Vlaanderenstraat te bouwen, maar zou zich later toch moeten neerleggen bij de beslissingen van hogerhand.

De gebouwen ten zuiden van de Hazegraswijk bleven, ook na de ontmanteling, als kazerne functioneren. Bovendien bleven de drie bijbehorende bastions in eerste instantie bestaan, terwijl de twee ravelijnen in het "Bois de Boulogne" (het latere Maria-Hendrikapark, zie verder) opgenomen zouden worden. In 1876 kreeg de Duitse landschapsarchitect Edward Keilig de opdracht om de bastions te verwerken in de aanleg van een nieuw park. De werkzaamheden werden echter pas aangevat in 1888 en voltooid in 1892. Gelijktijdig met deze werken werd er ten zuiden van de Hazegraswijk een nieuwe kazerne opgericht : de huidige Bootsman Jonsenkazerne³⁸⁴.

³⁸¹ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 15.

³⁸² De Cirkelstraat loopt van de Kapucijnenstraat naar de Visserskaai en werd getrokken in 1842, deels op de gronden van de tuin van de Kapucijnen. In feite is "Cirkelstraat" een verkeerde vertaling van "rue du Cercle", zo genoemd omdat de zetel en het secretariaat van de vereniging met de naam "Cercle du Phare" in die straat ondergebracht was ; zie A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 61-62.

³⁸³ P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement*, p. 15.

³⁸⁴ P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken*, p. 247-248.

Het ontluikende toerisme en het leeuwenaandeel van de Belgische koningen in deze evolutie

Leopold I (1831-1865)

Niettegenstaande Leopold II en Oostende bijna altijd in één adem genoemd worden in verband met het kusttoerisme, mag men toch het aandeel van zijn vader niet zomaar als onbeduidend betitelen. Leopold I zorgde immers voor de basis van het Oostendse toerisme, en dit alleen al door zijn aanwezigheid.

Reeds in 1831 werd Oostende vereerd met een bezoek van de kersverse koning en drie jaar later werd de stad de koninklijke zomerresidentie³⁸⁵. Leopold I maakte er ook werk van om Oostende op het gloednieuwe spoorwegnet aan te sluiten (1838), en hij was ook de bezieler van de eerste lijn Oostende-Dover (1846) (zie hoger). Het bureau van de firma lag op het Wapenplein (zie nr. 1 op afb. 85). Vier jaar later stierf zijn vrouw in de Koninklijk Residentie, gelegen in de Langestraat 69³⁸⁶.

Het badtoerisme kende in Oostende een vreemde evolutie : vóór 1865 werd Oostende immers in de eerste plaats beschouwd als een vestingstad en niet als een toeristisch oord ! Vóór de 19de eeuw kwamen er zelfs geen gebouwen voor op de dijk of in de nabijheid van het strand en het was juist het (rijkelijk lonend) toerisme dat daar verandering in bracht³⁸⁷. En hoewel het "badtoerisme" in Oostende al gekend was sinds de Engelse aanwezigheid ten tijde van de vrijhaven (jaren '80 van de 18de eeuw), werd dit embryonaal toerisme abrupt in de kiem gesmoord tijdens de Franse overheersing. Het was zelfs een tijdlang verboden om op de dijk te wandelen ! Onder het Hollands bewind kwam het toerisme opnieuw tot leven, maar de weinige toeristen vonden onderdak in de stad en de enige "bouwwerken" op de zeedijk waren de barakken op het Vuurtorenplein voor de militairen en de vuurtorenwachters³⁸⁸.

Na 1830 was er echter een explosieve expansie van het toeristenaantal : de lijsten die het aantal families weergeven die voor betrekkelijk lange duur in Oostende verbleven, de zgn. "Listes des étrangers", vermeldden de volgende cijfers³⁸⁹ :

³⁸⁵ R. LANOYE. *Oostende's Epos*, p. 83.

³⁸⁶ L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 209-211.

³⁸⁷ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen langs de Oostendse Zeedijk 1830-1878* - De Plate, 1979, p. 95.

³⁸⁸ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 96-97.

³⁸⁹ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 98.

jaar	aantal families
1835	173
1838	1028
1851	3638

De cijfers spreken voor zich. Deze evolutie zien we ook in de stadsplattegronden : werden vroeger de verschillende bastions, de belangrijkste militaire gebouwen en strategische elementen (zoals sluizen e.d.) aangegeven op het stadsplattegrond of in de legende, dan verschijnen rond het midden van de 19de eeuw de eerste legendes die enkel en alleen bestaan uit hotels en toeristische bezienswaardigheden !³⁹⁰.

Een dergelijke groei van toeristen had voor de stad heel wat gevolgen : immers, als men geld wou slaan uit deze nieuwe sector, moest men er ook iets voor over hebben. Diverse ontmoetings- en ontspanningscentra kwamen er ten behoeve van de "vreemdelingen" : een "Casino" en "Société Littéraire" (opgericht in 1836-1837) in het stadhuis (2)³⁹¹ en een theatergebouw, gelegen in de Weststraat en aangekocht in 1845 (40). Verder werd er een park aangelegd, het Prinsenhof (gelegen in het noordoostelijk deel van de stad, begrensd door de Hof- of Tuinstraat en de Boekareststraat) en in 1842 werd er gezorgd voor een tweede brug naar de dijk, de zgn. Sint-Pietersbrug³⁹² (aan het uiteinde van de Christinastraat, op het plan aangeduid als "Pont neuf", maar verkeerdelijk aan het uiteinde van de Vlaanderenstraat gesitueerd)³⁹³.

Vóór 1842 was de zeedijk immers enkel te bereiken via het Hulppoortje, gelegen in het noordoosten van de stad aan het einde van de Hofstraat (op het plan aangeduid als "Pont de Secours"). Dit had tot gevolg dat het toerisme in de periode tot ca. 1850 vooral op het ooststrand te situeren viel. Daar baadden vooral de hogere klassen van de bevolking, terwijl de lagere echelons en de naturalisten het weststrand opzochten.

De eerste, standvastige³⁹⁴ gebouwen kwamen er op de Zeedijk en de Kanonnendijk nabij het ooststrand. De bekendste zijn het "Pavillon Royal", de "Cercle du Phare" (gebouwd rondom de vuurtoren) en het "Pavillon Musin"³⁹⁵. Het optrekken van elk van deze gebouwen werd door het

³⁹⁰ We hebben reeds een plan uit de Franse periode (afb. 74) besproken, waar er ook enkele hotels op aangeduid waren. Die werden echter niet gebruikt door toeristen, maar wel door de hoge Franse adel wanneer die Oostende bezochten. Zo logeerde in 1810 een groot deel van het gevolg van Napoleon en zijn kersverse bruid in de aangeduide hotels.

³⁹¹ De cijfers tussen haakjes verwijzen naar de legende van het plan op afb. 85.

³⁹² D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen langs de Oostendse zeedijk*, p. 98.

³⁹³ Het eerste Kursaal lag immers tussen de huidige Vlaanderenstraat en Christinastraat in (A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 47) en op de plannen kan de ligging soms wel wat meer naar één van de twee straten verschuiven.

³⁹⁴ In tegenstelling tot de vele barakken die slechts in het hoogseizoen bleven staan en in september afgebroken werden.

³⁹⁵ Uitvoerige informatie in verband met de bouw van de gebouwen, de uitbaters, de

ministerie van Oorlog -gezien het militaire belang van de dijk- aan zeer strenge voorwaarden onderworpen : het bouwplan moest door het ministerie goedgekeurd worden, het huis moest volledig in hout zijn (uitgenomen de funderingen en de schouwen), op bevel van de militaire overheid kon het gebouw op elk tijdstip afgebroken worden (zonder uitbetaling van vergoeding) en ten slotte moest er jaarlijks een huurgeld betaald worden voor het in concessie gegeven terrein³⁹⁶. De drie café-restaurants zijn ook op het plan (afb. 85) aangeduid : het "Pavillon" (Royal), de "Phare et Cercle du Phare" en het "Pavillon Musin" lag bij de aangeduide "Huitrière" aan de zgn. Kanonnendijk. Deze dijk liep van het Vuurtorenplein in zuidelijke richting. Het westelijk staketsel was met deze Kanonnendijk verbonden en kreeg hierdoor een toeristisch tintje : zo werd het immers de gedroomde wandelplaats voor de elite-toeristen. De voetbrug die het staketsel met de dijk verbond, werd door de Oostendse bevolking de "Jeneverbrug" genoemd, omdat de brug bijna altijd bevolkt was met een hele bende bedelaars, die de geur van het geestrijk drankje met zich meevoerde...³⁹⁷

Het midden van de eeuw betekende zonder twijfel een keerpunt in het toeristisch leven in Oostende : eerst en vooral eiste de Staat vanaf toen een geldelijke bijdrage voor het strand (domaniaal terrein) dat in concessie werd gegeven, daarnaast was er een verschuiving van het zwaartepunt van het badtoerisme van het ooststrand naar het weststrand en ten slotte was er ook een nieuw publiek dat naar Oostende trok. Terwijl er, onder invloed van Leopold I, in de eerste periode vooral hogere klassen op de dijk verschenen, kwamen nu meer en meer gewone mensen, bedienden en arbeiders, vaak eendagstoeristen die van de goedkope treintarieven gebruik maakten om de zee en het strand te zien. Bovendien verdubbelde het aantal treinen van vijf in 1852 naar tien in 1864³⁹⁸.

Opnieuw bleven de aanpassingen van het stadsbeeld niet uit : het Prinsenhof was te klein geworden en in 1861-1862 kwam er een eerste editie van het Leopoldpark. Blijkbaar bleef men echter in eerste instantie de oude naam "Prinsenhof" behouden want op het plan (afb. 85) zien we het nieuwe park onder het nummer 35 aangeduid als "Jardin des Princes". Dit park lag aan het oostelijk uiteinde van de huidige Jozef-II-sstraat. Op het plan zien we de straat echter aangegeven als "Rue Saint Joseph". Deze naamsverandering kwam er als reactie tegen de vrijzinnige Keizer-Koster, maar werd reeds op 12 mei 1858 opnieuw gewijzigd³⁹⁹. Andere

verschillende verbouwingen,... vindt men in het reeds genoemde werk van D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 99-104.

³⁹⁶ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 100.

³⁹⁷ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 99.

³⁹⁸ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 104-105.

³⁹⁹ A. SLEEK. *Oude Oostendse straten en gebouwen*, p. 71.

aanpassingen waren : een bibliotheek in het stadhuis (1861) en een nieuwe brug tussen de stadswallen en de dijk. Deze ijzeren brug (1861) lag in het verlengde van de Vlaanderenstraat en werd de Kursaalbrug genoemd⁴⁰⁰. De evolutie is gemakkelijk te verklaren : door de verplaatsing van het toerisme naar het weststrand (o.a. door de oprichting van het Kursaal, zie verder), was deze brug de ideale verbinding met het weststrand. Maar omdat er op de plannen, die wij raadpleegden, nergens twee bruggen weergegeven zijn ter hoogte van het Kursaal, durven wij stellen dat deze Kursaalbrug (1861) wel eens de Sint-Pietersbrug (1842) zou kunnen vervangen hebben (rekening houdend met een verschuiving van de brug naar het westen). Zowel een brug op het uiteinde van de huidige Christinastraat als op het uiteinde van de Vlaanderenstraat, lijkt ons teveel van het goede te zijn.

Met de verschuiving van de concentratie van toeristen, verschoof ook de bebouwing. Het meest indrukwekkende gebouw, het Kursaal, kwam reeds ter sprake. Het werd in de jaren 1852-1853 gebouwd op één van de trapeziumvormige verbredingen, die op de dijk zichtbaar zijn en die dienden om kanonnen op de dijk op te stellen. Van meet af aan kende het een overweldigend succes en het "Pavillon Royal" en de "Cercle du Phare" zagen een deel van hun publiek wegtrekken⁴⁰¹.

Nadat het ministerie van Openbare Werken in de periode 1854-1861 een dijk- en duinversterking doorvoerde en de stad van die werken gebruik gemaakt had om de Grote Zeedijk met drie meter te verbreden (tot tien meter) en van een reling te voorzien, werd er in 1862 een nieuwe dijkglooiing (van 395 m.) aangelegd ten westen van de Grote Zeedijk⁴⁰². Het gevolg was dat de paviljoenen die daar in de buurt gelegen waren, in het toeristische circuit betrokken raakten en dat de zeedijk verder bebouwd werd. De bekendste gebouwen waren het "Pavillon des Dunes" (1852) en het "Pavillon du Rhin" (1857), beide te zien op het plan op afb. 92. In 1862 werd ter hoogte van de hoek van de huidige IJzerstraat en de Zeedijk het "Pavillon des Bains " opgericht, dat een jaar later omgedoopt werd tot "Cercle des Bains". Ook in 1863 werden de Koninklijke Paviljoenen, de voorlopers van het latere Koninklijke Chalet, op bevel van de zieke Leopold I opgericht⁴⁰³. De bebouwing van het westelijk deel van de dijk kan gezien worden als een voorteken van de evolutie die zich ná 1865 zal voordoen.

⁴⁰⁰ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 105.

⁴⁰¹ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 108-109.

⁴⁰² D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 106.

⁴⁰³ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 108-115.

Leopold II (1865-1909)

Het begin van de regeerperiode van Leopold II viel juist samen met de beslissing om Oostende te ontslaan van haar militaire doeleinden (zie hoger). Dit had enorme gevolgen voor de topografie van de stad en voor het kusttoerisme : enerzijds kon de stad verder uitbreiden naar het oosten, het noorden en vooral naar het westen toe en anderzijds was het niet langer nodig dat alle gebouwen op de zeedijk uit hout bestonden (in verband met een eventuele snelle afbraak voor militaire doeleinden). Vanaf dat moment verschenen dan ook de prachtige villa's en luxueuze hotels langs de zeedijk⁴⁰⁴. De houten gebouwen verdwenen echter niet onmiddellijk na de beslissing van de ontmanteling ! De eerste reactie van de eigenaars en uitbaters van de "oude" paviljoenen, bestond erin hun gebouwen uit te breiden : het Kursaal kreeg er een glazen rotonde bij, en ook aan het "Pavillon des Dunes" en aan het "Pavillon du Rhin" werd er bijgebouwd. Daarnaast kwamen er tussen 1865 en 1868 ook nieuwe hotels (volledig in steen) zoals het "Pavillon National" dat in 1867 "Hotel de l'Océan" werd en het "Hotel de la Plage" (beide aan het weststrand). Deze twee hotels hebben ook hun invloed gehad op de heraanleg van de zeedijk : want toen er in 1869 plannen waren om de zeedijk van tien tot dertig meter te verbreden (met inbegrip van een rijweg), kon dit enkel ten koste van het strand, omdat men anders de twee gloednieuwe hotels opnieuw moest afbreken. Maar omdat het stadsbestuur geen twintig meter strand wou laten incorporeren, werden de plannen aangepast : de dijk werd slechts vijf meter breder en er kwam geen rijweg⁴⁰⁵.

Eénmaal koning, werd de inbreng van Leopold II veel omvangrijker en directer. Hij wou zowel de haven (zie hoger) als de badstad tot hun recht laten komen. De veertiende augustus 1873 werd er een overeenkomst gesloten tussen de stad en de Staat "pour l'agrandissement et l'embellissement de la ville". Zo werden er b.v. tal van terreinen onderling verwisseld opdat de ene partij (de stad) een nieuwe wandeldijk, nieuwe vismijn en nieuw Kursaal zou kunnen aanleggen en opdat de andere partij (de Staat) o.a. een nieuw spoorwegstation zou kunnen bouwen⁴⁰⁶.

Vanaf 1874 verbleef de koning vaak in het nieuwe Chalet, dat de plaats ingenomen had van de paviljoenen van Leopold I. Leopold II liet het hout voor zijn Chalet overkomen uit Engeland. Het oostelijk deel werd afgewerkt in 1874, terwijl het westelijk deel pas in 1875-1876 voltooid werd. De twee delen werden verbonden door een ruime glazen gaanderij. De duinglooiing aan de zeezijde werd met bakstenen bekleed en aan beide

⁴⁰⁴ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 118..

⁴⁰⁵ Voor een uitvoerig relaas over de eigenaars van de verschillende gebouwen, de bouwaanvragen en het uitzicht van de gebouwen, verwijzen we naar D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 120-126.

⁴⁰⁶ L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 209.

uiteinden van monumentale trappen voorzien, terwijl de glooiing naar landzijde in een park en tuin overging⁴⁰⁷. Opnieuw was het verblijf van de vorst voldoende om de hoge adel uit de rest van Europa (vooral uit de Duitstalige gebieden) naar Oostende te lokken.

Maar ook de (rijkere) burgerij bleef Oostende bezoeken. De "Liste des Etrangers", die al aan bod kwamen, geven de volgende cijfers voor het aantal "gens de qualité"⁴⁰⁸ :

jaar	aantal
1864	13.483
1878	23.476
1890 ⁴⁰⁹	38.000
1899	42.600
1902	meer dan 50.000

Bijna alle toeristen trokken naar het weststrand (met ±350 badkoetsjes), terwijl de oostelijke badzone zienderogen wegwijnde (slechts 30 à 40 badkoetsjes). In de periode 1875-1878 werd er een nieuw Kursaal gebouwd die deze verdere verschuiving naar het westen mee heeft bepaald. Het gebouw lag op het uiteinde van de Leopoldlaan, waar ook nu nog het (derde) Kursaal gelegen is. In hetzelfde jaar verdwenen de drie oudste gebouwen van de zeedijk : het "Pavillon Royal", de "Cercle du Phare" en ook het oud Kursaal, dat steen voor steen afgebroken werd en "verhuisd" naar Rozendaal waar het herbouwd werd. Alle andere "oude" gebouwen verdwenen bijna allemaal vóór 1883 (behalve twee) en moesten plaats maken voor de nieuwe luxueuze hotels van de Belle Epoque : in de nabijheid van het nieuw Kursaal waren er het "Hotel des Touristes", het hotel "Belle Vue", de "Brittania" en het "Grand Hotel du Littoral", terwijl meer naar het oosten, nl. aan de Vlaanderen- en Louisastraat, het "Hotel du Beau Site et du Kursaal", het "Hotel de Russie" en het "Hotel des Bains" ten tonele verschenen⁴¹⁰.

Wanneer de kolonie van de koning zeer winstgevend begon te worden, wou Leopold II een deel van die winsten gebruiken om een aantal grote urbanisatieprojecten te financieren. Vanaf 1891 gaf hij de Franse stadsarchitect Lainé de opdracht Oostende te verbouwen naar zijn plannen

⁴⁰⁷ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 130 ; L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 209.

⁴⁰⁸ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 118 ; Enkel de jaren 1866 en 1870 waren mindere jaren : het eerste jaar door een cholera-epidemie, het tweede door oorlogsprikelen.

⁴⁰⁹ De laatste drie cijfers zijn waarschijnlijk afgerond en komen uit : R. BLANCHARD. *La Flandre*. Handzame, 1970, p. 260.

⁴¹⁰ D. FARASYN. *Historiek van de eerste gebouwen*, p. 130-136.

(zie verder)⁴¹¹. De stad werd dan ook de officieuze zomerhoofdstad van het land.

Een al even belangrijke pijler van Leopolds politiek was August Beernaert (vanaf 1884). Hij was o.a. de stuwende kracht bij het plan van de koning om de stad van een groot park (met veel groen en veel water) te voorzien. De bedoeling was immers om de toeristen ook buiten het hoogseizoen in Oostende te houden door de aanleg van een nieuwe villawijk in de buurt van het aan te leggen park. Bovendien zou het park met de zeedijk verbonden worden door een grote avenue. De gronden die men voor deze plannen in gebruik zou nemen en die vrijgekomen waren door de afbraak van de vestingwerken, werden tot dan toe toch niet gebruikt en behoorden toe aan de Staat. De gronden (27 ha) werden aan de stad Oostende geschonken en architect Keilig zorgde voor de aanleg van het park. De werken waren pas voltooid in 1892 en het nieuwe park droeg de naam van de koningin : Maria-Hendrika⁴¹². Het park werd ook weergegeven op het prachtige plan uit het begin van de 20ste eeuw (afb. 86). Op het plan is ook de avenue, die het park met de dijk verbond en die in hetzelfde jaar plechtig werd geopend, reeds aangegeven. Maar nog was Leopold II niet tevreden : in 1895 werd door de Staat nog eens 12,5 ha grond aan de stad Oostende geschonken en ook de koning schonk een tiental ha om het Maria-Hendrikapark uit te breiden. Bovendien had Leopold II langs de avenue ook vele gronden opgekocht, die hij slechts wou verkopen aan particulieren tegen strikte voorwaarden (rekening houdend met de architecturale plannen van de nieuwe eigenaars)⁴¹³.

En Leopold II had nog meer in petto : zo wou hij ook de volledige dijk- en duinoppervlakte tussen Oostende en het naburige Mariakerke urbaniseren, om op die manier de badstad met enkele troeven te verrijken ten opzichte van de concurrentie (hij wou vooral meer groen in de stad). Om dit grootse project te kunnen verwezenlijken, deed Leopold II een beroep op de Brit J.T. North, één van de grootste aandeelhouders in de A.B.I.R ("Anglo Belgian India Rubber Compagny"). Dit leidde tot het ontstaan van het zgn. "Plan North" (1894), opgesteld door de stadsarchitect Lainé. Dit plan voorzag in de aanleg van een groene zone ten westen van het Koninklijk Chalet, de bouw van een luisterrijk hotel (het "Royal Palace Hotel") omgeven met prachtige tuinen en galerijen en ten slotte de verkaveling van de duinen tussen het geplande hotel en Mariakerke⁴¹⁴. Op

⁴¹¹ L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 211.

⁴¹² L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 223.

⁴¹³ L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 226-232.

⁴¹⁴ Om het vlot verloop van dit project te verzekeren, werd het grondgebied van Mariakerke (als deelgemeente) bij dat van Oostende gevoegd (1 juli 1899) ; L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 233-240.

de plannen (afb. 87) zien we hoe het hotel gelegen was aan de ingang van de hippodroom Wellington, die reeds in 1883 in gebruik genomen werd en die op het einde van de regeerperiode van Leopold II (1909) voorzien werd van prachtige tribunes, gebouwd op de funderingen van het oude fort Wellington⁴¹⁵. Naast de renbaan werd er ook een nieuw park aangelegd : het latere Prins Albertpark.

Een ander project voorzag in de verfraaiing van de omgeving van het Koninklijk Chalet. Dit project, dat volledig door Leopold II werd bekostigd, nam verscheidene jaren in beslag omdat bijna alle terreinen die de vorst op het oog had, bewoond waren door particulieren en die moesten één voor één overhaald worden om hun grond te verkopen (in tegenstelling met de andere hierboven beschreven projecten waar vaak een groot deel van de beoogde gronden reeds in het bezit van de Staat of van de vorst zelf waren). Leopold II wou met dit project de ideale verbinding, nl. opnieuw met meer groen, tot stand brengen tussen de twee andere (grotere) projecten : aan de ene kant de uitbreiding van de oude stad, met de aanleg van het Maria-Hendrikapark en de verbinding van dit park met de zeedijk door de "Avenue de la Reine" en aan de andere zijde het "Plan North" met o.a. de bouw van het "Royal Palace Hotel".

Op een (niet weergegeven) plan uit 1898⁴¹⁶ is te zien hoe de straten in de omgeving van het Koninklijk Chalet loodrecht op elkaar staan met rechthoekige woonblokken als gevolg. Dit deel van de stad had echter geen al te goeie reputatie : er was een vuilnisdepot, een woonwagenpark van foorreizigers en de talrijke kleine, ongere straatjes pasten ook al niet in het straatbeeld van de Belle-Epoque.

Op een plan uit 1906 (afb. 88) krijgen we een heel ander beeld van het kwartier rondom het Chalet : het deel van de "rue du Chalet" tussen de zeedijk en de "rue Royale" is verdwenen door de oostwaartse uitbreiding van het domein rond het Chalet. Op deze uitbreiding kwamen enkele bijgebouwtjes en de zgn. "galerie de la rue de Paris", genoemd naar de nieuwe verbinding tussen de zeedijk en de "rue Royale" : de "rue de Paris". Verder zien we hoe het oostelijk deel van de "rue Royale" (vanaf de "rue du Chalet") een gebogen tracé gekregen heeft (doordat het domein ook zuidwaarts uitgebreid werd). Leopold II wou op die manier de krachtige westenwind uit de "rue Royale" houden⁴¹⁷.

Wanneer we nog even terugkeren naar de plannen voor het North-project, zien we dat er ook terreinen bestemd waren om een overdekte galerij te bouwen (afb. 87, "Terrains C : Galeries couvertes promenades"). Wanneer J.T. North in 1896 stierf en zijn activiteiten overgenomen werden door de

⁴¹⁵ A.-M. DESWAEF-BOELS. *Hippodroom Wellington 1883-1983*. Oostende, 1983, 31p.

⁴¹⁶ Dit plan wordt bewaard in de Kaartenzaal van de Universiteit Gent (krt. 2233) en draagt de titel *Nouveau plan de la ville d'Ostende avec les travaux d'agrandissement en cours d'exécution*.

⁴¹⁷ L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 241-250.

"Société Anonyme des Terrains d'Ostende-Extension", werd er echter afgezien van de plannen voor een galerij. In 1903 kwamen ze opnieuw ter sprake en reeds in 1904 begon men met de werken (durend tot 1906). De Koninklijke Galerijen werden ongeveer 350 meter lang en bestonden uit twee open wandelgangen, van elkaar gescheiden door een glazen tussenschot. Hierdoor kreeg de bezoeker van de Oostendse zeedijk de gelegenheid te wandelen, zonder dat hij moest rekening houden met de wisselvalligheid van de Belgische weersomstandigheden. De ruimte tussen de galerijen en de "rue des Courses" werd opnieuw ingenomen door groen⁴¹⁸.

De uitbreiding van de stad in oostelijke richting, was eigenlijk meer een gevolg van de toeristische "boom" die Oostende gekend had. Die nieuwe gronden, ten oosten van de havengeul, werden immers niet overspoeld met hotels, restaurants, e.d., maar werden uitgebouwd tot een woonwijk voor arbeiders en vissers. Na de Eerste Wereldoorlog werd er zelfs een nieuw vissersdok en een nieuwe vismijn aan die kant van de havengeul gebouwd, juist omdat de concentratie van vissers daar zo hoog was.

Deze gebieden lagen oorspronkelijk op het grondgebied van Bredene, maar werden in 1877 en 1897 naar Oostende overgeheveld. Deze wijk werd de "Vuurtorenwijk" genoemd, omdat de tweede vuurtoren van Oostende daar gelegen was. Want door de nieuwe gebouwen op de zeedijk, was de eerste vuurtoren praktisch onzichtbaar geworden voor de schepen ten westen van de haven. In 1839 werd er dan een vuurbaken in gebruik genomen aan de oostzijde van de havengeul, die in 1861 vervangen werd door een nieuwe vuurtoren. Deze vuurtoren werd gebouwd tussen 1858 en 1860 en bevond zich op de plaats van de huidige vuurtoren. Hij werd verwoest op het einde van de Eerste Wereldoorlog⁴¹⁹.

En hoewel er ook in de vooroorlogse periode al een zekere vorm van urbanisatie in de Vuurtorenwijk op te merken viel (zie afb. 86), was het pas tijdens het interbellum (vanaf 1924) dat er een groots project werd opgezet waaraan de wijk tot op heden haar bijnaam te danken heeft : "den OPEX". De naam verwijst naar de afkorting van het project "Ostende-Phare et Extensions"⁴²⁰.

⁴¹⁸ L. RANIERI. *Léopold II Urbaniste*, p. 259-264.

⁴¹⁹ M. MAES. *De vuurtorens van Oostende* - Ostendiana, I, 1972, p. 120.

⁴²⁰ Dit onderwerp valt echter buiten ons tijdbestek, zie : F. GEVAERT. *Gryshout - Lissemares - Viertorre - Opex* - Ter Ceure Jaarboek, 1988.

Vooraleer we eindigen met de bespreking van enkele plannen, werpen we nog een blik op het demografisch aspect ⁴²¹ :

jaar	aantal
1846	14.264
1859	16.909 ⁴²²
1910	42.207
	44.210 ⁴²³
1961	56.494

Het is duidelijk dat de grote boom er pas gekomen is ná de ontmanteling van de vestingen en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van de stad en de toeristische infrastructuur. Na het eerste decennium van de 20ste eeuw, zou de stijging veel kleiner en veel geleidelijker worden :

jaar	aantal
1959	55.446 ⁴²⁴
1961	56.494 ⁴²⁵
1976	71.446
1977	71.319

⁴²¹ De cijfers komen uit : HASQUIN, e.a. (red.). *Oostende* - Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek, p. 804 (tenzij anders aangeduid).

⁴²² In deze groep zijn de ± 2.000 Britten inbegrepen ; zie E. BOCHART. *Ostende à la main. Dictionnaire historique des rues, places et monuments*. Brussel, 1861, p. 9-12.

⁴²³ E. DE SEYN. *Oostende* - Geschied- en Aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten, p. 1030.

⁴²⁴ *Oostende* - Dit is West-Vlaanderen, p. 1252.

⁴²⁵ De volgende cijfers komen uit : HASQUIN, e.a. (red.). *Oostende* - Gemeenten van België. geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek, p. 804.

De plannen

Ter afsluiting behandelen we nog even kort enkele plannen, om op die manier bepaalde specifieke topografische elementen aan te duiden.

Het eerste plan kwam reeds aan bod bij de behandeling van de spoorwegen : het plan uit 1839, opgesteld door J. De Brock van het Instituut Ph. Vandermaelen. Vooral de legende van het plan is zéér interessant : naast de aanduiding van bijna alle straatnamen, werden ook alle belangrijke gebouwen aangeduid. Op het fragment (afb. 89) zien we onder meer de volgende elementen :

- de koninklijke residentie in de Langestraat waar in 1850 koningin Louise-Marie stierf (nr. 1, maar op het plan aangegeven met I)
- het stadhuis met het drukbezochte casino (nr. 2)
- de burgerlijke en militaire gevangenis, aan de oostzijde van het stadhuis, gelegen in de Grote Kerkstraat (nr. 14)
- de grote kerk (nr. 6)
- de Kapucijnenkerk (nr. 7)
- de protestantse kerk in de Witte Nonnenstraat (nr. 8)
Sinds 1781 (het jaar van het Tolerantie-edict en van het vrijhavenstatuut), was er namelijk een grote Engelse aanwezigheid in de stad geweest (uitgezonderd tijdens de Franse overheersing)⁴²⁶. Onder het Oostenrijks bewind was hun (geïmproviseerde) tempel gelegen in de Sint-Franciscusstraat, terwijl er in de periode 1815-1830 gebruik gemaakt werd van de kapel van het Witte Nonnenklooster. Ook na de Belgische onafhankelijkheid bleef dit zo tot het midden van de jaren '60 van de 20ste eeuw, wanneer de tempel naar de Langestraat verhuisde, waar hij nu nog steeds gevestigd is⁴²⁷.
- het civiele hospitaal, gelegen tussen de Weststraat (de huidige Adolf Buylstraat) en de Sint-Sebastiaanstraat (nr. 9)
- het groot militair hospitaal in het westelijk deel van de Hazegraswijk (nr. 50)
- het Arsenaal (nr. 52), ten zuiden van het eerste bassin.
In feite gaat de ligging hiervan terug op 1706 : toen werd immers het Arsenaal, gelegen op de noordelijke hoek van het Wapenplein en de Kapucijnenstraat, verwoest en op de plannen uit de 18de eeuw (afb. 58-59), zagen we dat het Arsenaal zich toen al in die omgeving bevond (toen nog wel buiten de stadswallen, aangezien de uitbreiding naar het zuiden er pas in 1782 kwam)

⁴²⁶ Bochart vermeldde ze ook bij de bevolkingscijfers in 1859.

⁴²⁷ J. DE SMET. *La Culte Protestante à Ostende en 1784* - *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, dl. LXXX, 1937, p. 146-150 ; J.B. DREESEN. *De Engelse kerk te Oostende* - *De Plate*, 1983, p. 274-275.

- de marktplaatsen : de Groentenmarkt (nr. 57), de oude (nr. 58) en de nieuwe Vismarkt (nr. 16), de "Zwienemarkt" (nr. 59), de Kalversmarkt (nr. 60) en de "Kolenmarkt" (nr. 61).

De oude Vismarkt lag in de Sint-Franciscustraat (Y), op de kruising met de Bonen- (a) en Kadzandstraat (b). De gaanderij en het mijnbureel werden in 1834 afgebroken en vervangen door nieuwe infrastructuur op de nieuwe Vismarkt, het huidige Mijnplein⁴²⁸. A. Sleeks laat echter ook de Ooststraat (z) op de oude Vismarkt uitkomen en vermeldt de "Zwienemarkt" als zijnde een synoniem⁴²⁹, een gegeven dat we ook terugvonden bij O. Vilain⁴³⁰. Deze Zwijnenmarkt (nr. 59) lag in 1839 echter aan de andere kant van de stad ! Het was de verbinding tussen de Langestraat (m) en de noordwestelijke stadswallen. Maar ca. 1890 is men overgestapt van de "oude" Zwijnenmarkt naar het Mijnplein om daar dan de markt van het kleinvee te houden. De vismijn was er immers in 1879 afgebroken. In 1903 ten slotte kwam er dan een nieuw politiereglement, dat voor de reorganisatie van de markten zorgde. Hierdoor verhuisde de "Zwienemarkt" naar de oude Vismarkt⁴³¹ en dat is blijven leven bij de oudere Oostendenaars en zo overgeleverd aan A. Sleeks en O. Vilain.

De Kalversmarkt is ook één van die overblijfselen uit vervlogen tijden : reeds op de plannen uit de 18de eeuw werd het deel van de Kapellestraat tussen het Wapenplein en de noordelijke stadswallen (de huidige Vlaanderenstraat) als veemarkt aangegeven (zie afb. 57 en 59).

De Kolenmarkt (nr. 61) ten slotte lag op de kruising van de Babylonestraat (bestaat niet meer) met de Korte Peperstraat (de huidige Aartshertoginnestraat). Naast deze voorbeelden werden er nog verscheidene hotels, paviljoenen, magazijnen, e.d. aangeduid. Het spreekt voor zich dat dit plan een onschatbare waarde bezit voor de kennis van de topografie van de stad in de periode vóór de wijziging van de straatnamen in 1858 en vóór de ontmanteling van de vestingen vanaf 1865.

Het tweede plan (afb. 85) werd uitgegeven door boekhandel Claassen. Het plan is niet gedateerd, maar geeft de situatie weer van vóór 1865 (de vestingen zijn nog aangegeven) en van ná 1845 (de "Cercle du Phare" is wel aangegeven). Als we dit plan met het vorige vergelijken, zien we dat er in die korte tijdspanne van enkele jaren toch veel veranderend is : de

⁴²⁸ De geschiedenis van het Mijnplein werd uitvoerig beschreven door D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende - Ostendiana*, III, 1978, p. 41-60.

⁴²⁹ A. SLEEKS. *Oude straten en gebouwen*, p. 105.

⁴³⁰ O. VILAIN. *Plaatsaanduidingen te Oostende in de volksmond - Ostendiana*, I, 1972, p. 89.

⁴³¹ D. FARASYN. *Het Mijnplein*, p. 56.

"Kolenmarkt" is bebouwd en de Cirkelstraat werd getrokken tussen de Kapucijnenstraat en het Mijnplein (1842). Het internationale karakter van de stad wordt bevestigd door de vele consulaten die er gevestigd waren (zie legende nrs. 6-12). Wanneer we de havengeul bekijken, valt de smalle vorm onmiddellijk op. Men had het weststaketsel namelijk oostwaarts verplaatst om op die manier de havengeul beter te kunnen spuien. Toch zijn er ook in dit (voor het overige zeer correcte) plan een paar schoonheidsfoutjes geslopen bij de naamgeving van de straten : zowel het Apestraatje (tussen het Wapenplein en de Kapucijnenstraat) als de Brabantstraat (tussen het Wapenplein en de Noordstraat) zijn immers vermeld, terwijl de tweede naam eigenlijk de nieuwe naam was voor het Apestraatje⁴³². Ook de huidige Ooststraat (die de volledige stad doorkruiste van west naar oost) werd op dit plan Oostmolenstraat genoemd, terwijl enkel het gedeelte tussen de Kaaistraat en de Visserskaai die naam droeg. Het deel tussen de westelijke wallen en de Kapellestraat heette de Sulferstokstraat, terwijl het middenstuk (tussen de Kapellestraat en de Kaaistraat) de Zwarte Nonnenstraat heette. Eigenlijk heeft de auteur van het plan twee situaties vermengd : in 1858 werd er namelijk een grote naamsverandering doorgevoerd (vaak ten koste van heel leuke en pittoreske straatnamen) en de auteur heeft nu eens wel en dan weer niet de nieuwe namen gebruikt. Misschien zou men geneigd zijn hieruit af te leiden dat dit plan ca. 1858 moet opgesteld zijn, maar het lijkt ons waarschijnlijker dat die naamveranderingen uit 1858 op een ouder plan werden ingevuld. Op het plan werd de Cirkelstraat immers nog niet doorgetrokken naar de Schippersstraat en dit gebeurde in 1854⁴³³. Zo werd de Sint-Paulusstraat wel aangegeven en dit is een nieuwe naam ter vervanging van de volgende straten (van west naar oost) : de Einde van de Wereldstraat, de Buienhofstraat, de Kleine Kerkstraat en de Leugenaarsstraat⁴³⁴. Ook de Vlaanderenstraat werd reeds aangegeven, ter vervanging van de Kattestraat (tussen het Wapenplein en de Langestraat) en de Kalversmarkt (van de Langestraat tot aan de zeedijk)⁴³⁵. Daarentegen werd de Keernemelkstraat wel nog aangegeven en dit was eigenlijk de oude naam voor het deel van de huidige Christinastraat tussen de Langestraat en de Jozef-II-straat (op het plan nog "Rue Saint Joseph" genoemd)⁴³⁶.

⁴³² A. SLEEKs. *Oude straten en gebouwen*, p. 55.

⁴³³ D. FARASYN. *Het Mijnplein te Oostende*, p. 48.

⁴³⁴ Allemaal te zien op hierboven besproken plan (afb. 93), respectievelijk voorgesteld door de letters P, L, M en N.

⁴³⁵ Op het plan uit 1839 (afb. 93) aangeduid met de letter I en het cijfer 60.

⁴³⁶ Voor meer informatie over dit toch wel interessante onderwerp, verwijzen we naar de volgende werken en artikels : A. SLEEKs. *Oude Oostendse straten en gebouwen*. Oostende 1960 ; C. LOONTIENS. *Toponymie de la ville et de l'arrondissement Ostende*. Ostende 1931 ; O. VILAIN en S. IPPEL. *Oostendse straatnamen gewijzigd in de 19e en 20e eeuw* - De Plate, bijlage bij 1977 en de aanvullingen en verbeteringen door D. FARASYN - De Plate, 1978, p. 50-56, 78-79.

Het eerste fragment van het plan uit 1878 (afb. 90) toont ons de eerste havenverbeteringen : de Leopoldsluis en de bijbehorende spuikom. Leopold II had zich immers reeds vóór zijn regeerperiode het lot van Oostende aangetrokken : in 1857 pleitte hij, toen nog als Hertog van Brabant, in de senaat om Oostende uit te bouwen tot Belgische haven nummer één. Twee jaar later werden zijn woorden in daden omgezet : de Leopoldsluis werd aangelegd als afsluiting voor het nieuw aangelegde spuidok (om de verzanding van de havengeul tegen te gaan). Dit bleek echter niet de verwachte resultaten te geven en er moest overgegaan worden tot baggerwerken (vanaf 1880)⁴³⁷. In de jaren negentig van de 19de eeuw en in het eerste decennium van de 20ste eeuw, werd de haven volledig verbouwd (zie hoger), maar het tweede fragment (afb. 91) toont nog de oude situatie.

Het laatste plan dat we bespreken, is het prachtige plan op afb. 86. De situatie die weergegeven wordt, is die uit het begin van de 20ste eeuw, waarschijnlijk net ná de bouw van de nieuwe Sint-Petrus en -Pauluskerk (1905-1907)⁴³⁸. Deze werd opgetrokken, nadat een grote brand de vorige kerk verwoest had (1896)⁴³⁹. De toren van die oude kerk is ook op het plan afgebeeld en wordt omwille van zijn vreemde vorm de "Peperbusse" genoemd. Door de belangrijkste gebouwen in scheve parallelprojectie te plaatsen, wordt het gemakkelijker om zich te oriënteren op het plan, maar men moet natuurlijk rekening houden met de vertekening die hierdoor ontstaat : de straten rondom de gebouwen moeten breder worden uitgetekend om op die manier ook de straten die zich achter de gebouwen bevinden in kaart te brengen. Toch is dit plan, dat vooral esthetische kwaliteiten heeft, vrij correct uitgewerkt.

⁴³⁷ R. VERCAUTEREN. *Ostende à travers les siècles* - Industrie, 1964, p. 695.

⁴³⁸ Voor meer informatie, zie C. LOONTIENS. *Les monuments et les édifices remarquables d'Ostende*. 1930, 6p. (overdruk uit Bulletin de l'Union Civique Belge, janvier 1930, n°1).

⁴³⁹ Voor meer informatie, zie J. DE SMET. *De grote kerkbrand van Oostende 14 augustus 1896* - Biekorf, LIX, 1958, p. 161-165.

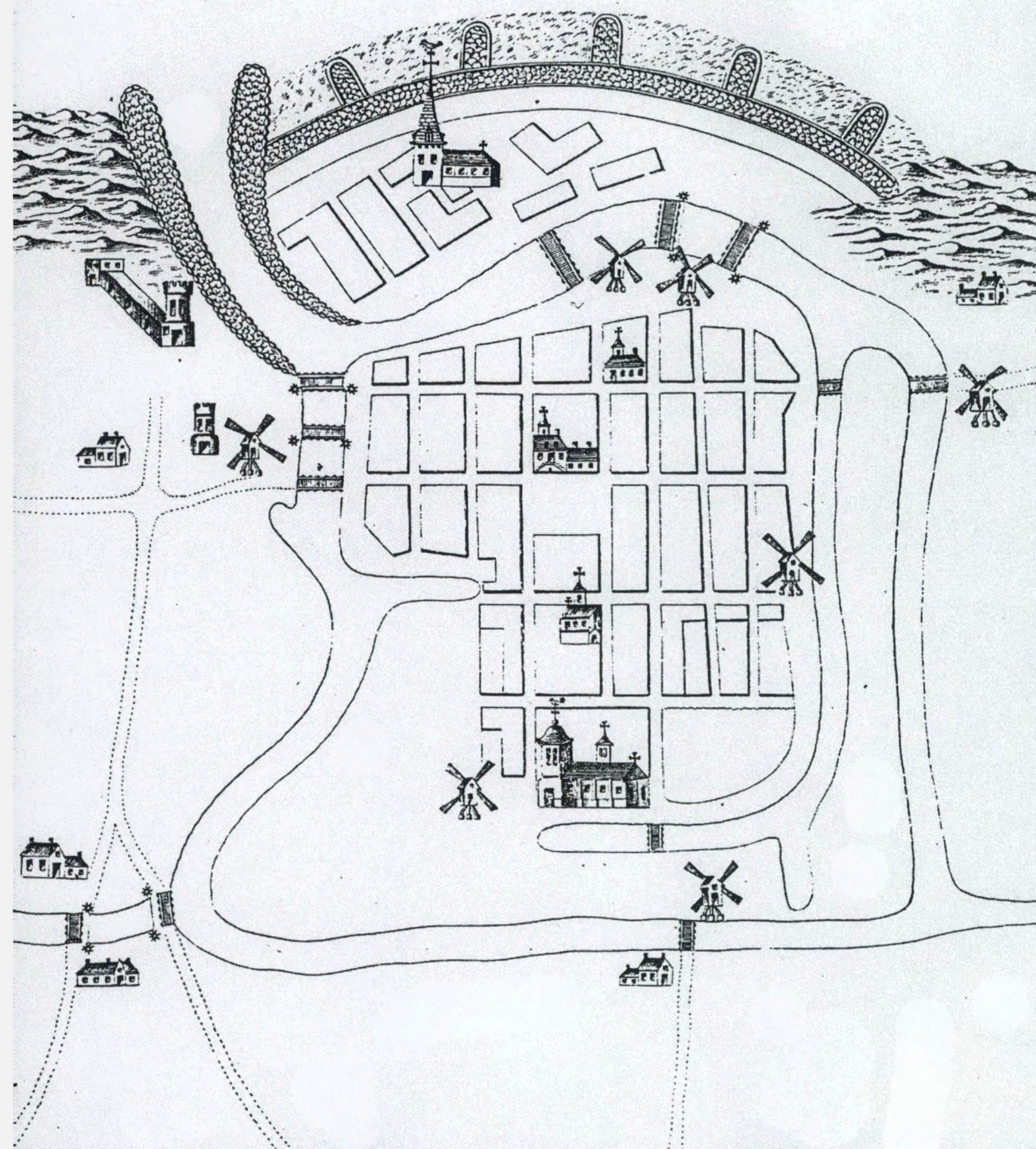
Conclusie

Zuiver technisch wil ik er nogmaals op wijzen dat kaarten en plannen vaak ideale hulpmiddelen zijn om bepaalde elementen te staven en te illustreren of zelfs om nieuwe elementen (waaraan andere bronnen geen aandacht schonken) aan het licht te brengen. Het spreekt voor zich dat men een zeer strenge historische kritiek moet toepassen, aangezien plannen door hun visuele dimensie vaak volledig foute zaken als waar kunnen voorstellen. Toch pleit ik voor een ruimer en adequater gebruik van cartografisch materiaal in het historisch onderzoek.

Inhoudelijk is gebleken dat de vele gezichten van Oostende ook weerspiegeld werden in het cartografisch materiaal. Als kleine vissersnederzetting komt Oostende alleen voor als onderdeel van een reeks (de stadsplattegronden van Jacob van Deventer). De belegerde havenstad daarentegen werd vanaf het einde van de 16de eeuw veelvuldig in kaart gebracht. Deze aandacht van de cartografen zou de stad blijven behouden, eerst als vestingstad en later als "Reine des Plages". Een aandacht die de stad ten zeerste verdient...

Illustraties

40 80 120 160 200 240 280 320 360 400 440 480 toises de france

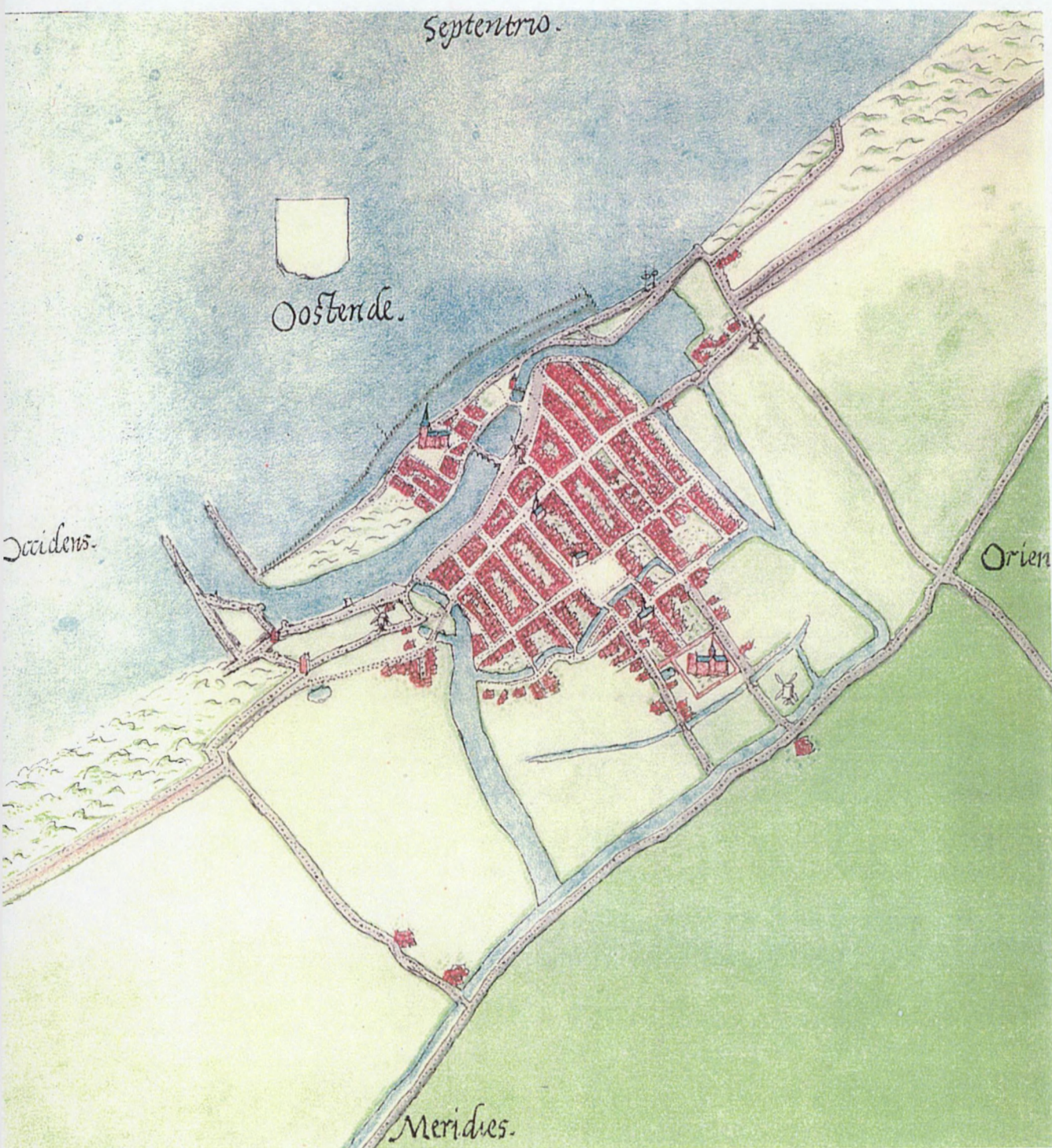
Beelding 2. Plan van Oostende van t'jaer 1123

: J. BOWENS. Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenryksch Vlaanderen. Brugge, 1792, deel I, p. 1.

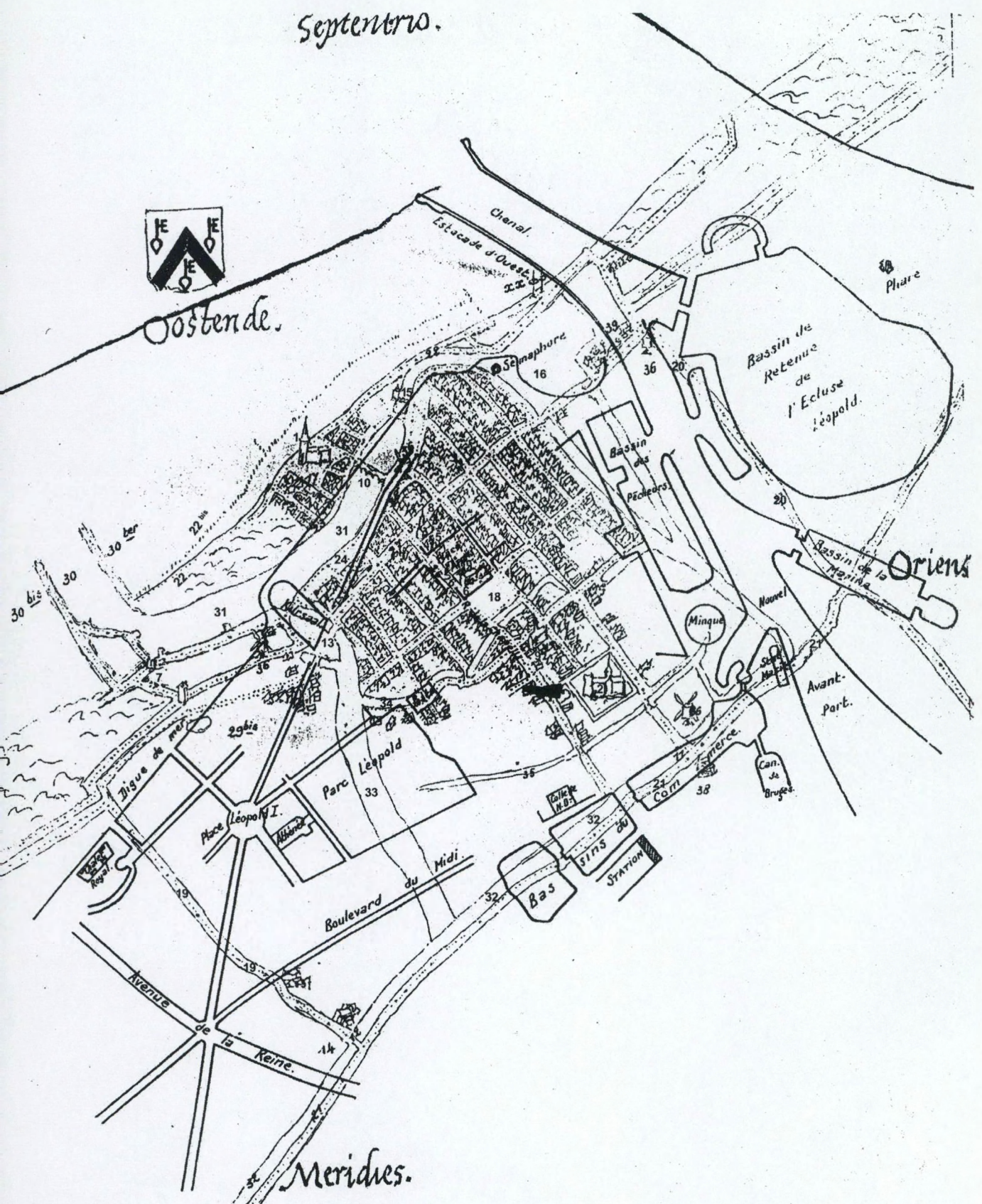
beelding 3. Oostende en omgeving op de kaart van Pourbus (1562)

SAO : KP/H06

Afbeelding 4. Figuratief plan van de stad en omgeving (ca. 1560), opgemaakt door Jacob van Deventer, op bevel van keizer Karel en Filips II. Fac-simile uitgave van de originele pentekening die wordt bewaard in Madrid. pentekening

SAO : KP/G021

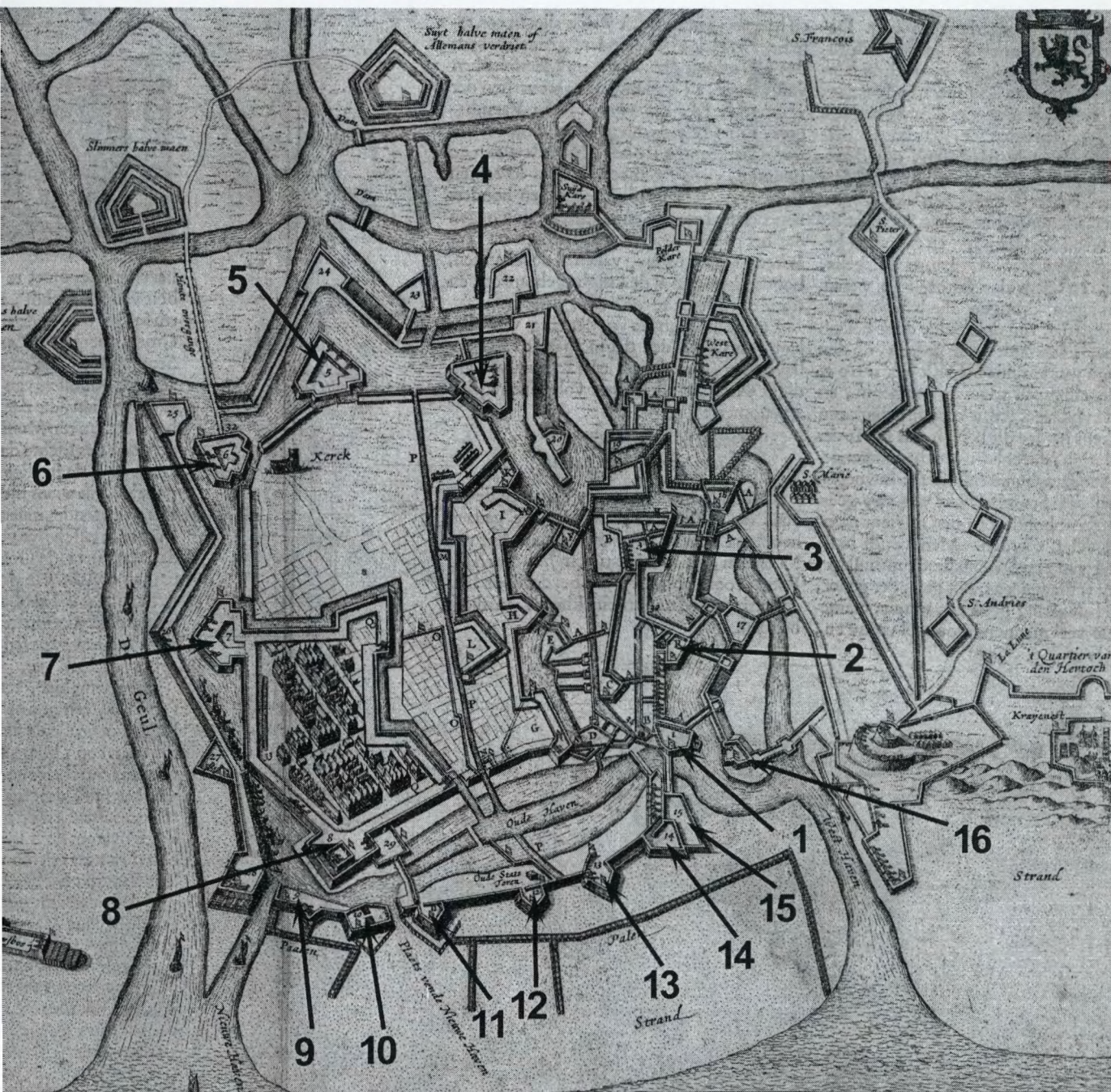
Beelding 5. Verklarend plan bij het plan van Jacob van Deventer, met overtekening van het stadsplan op het einde van de 19de eeuw.

Dit plan is duidelijk te zien hoe het oudste deel van de stad volledig in zee is verdwenen.

Publiceerd in : C. RUELENS. Atlas des villes de la Belgique au XVI siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer, exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II. Brussel, 1884-1924.

Druck

SAO : KP/F024

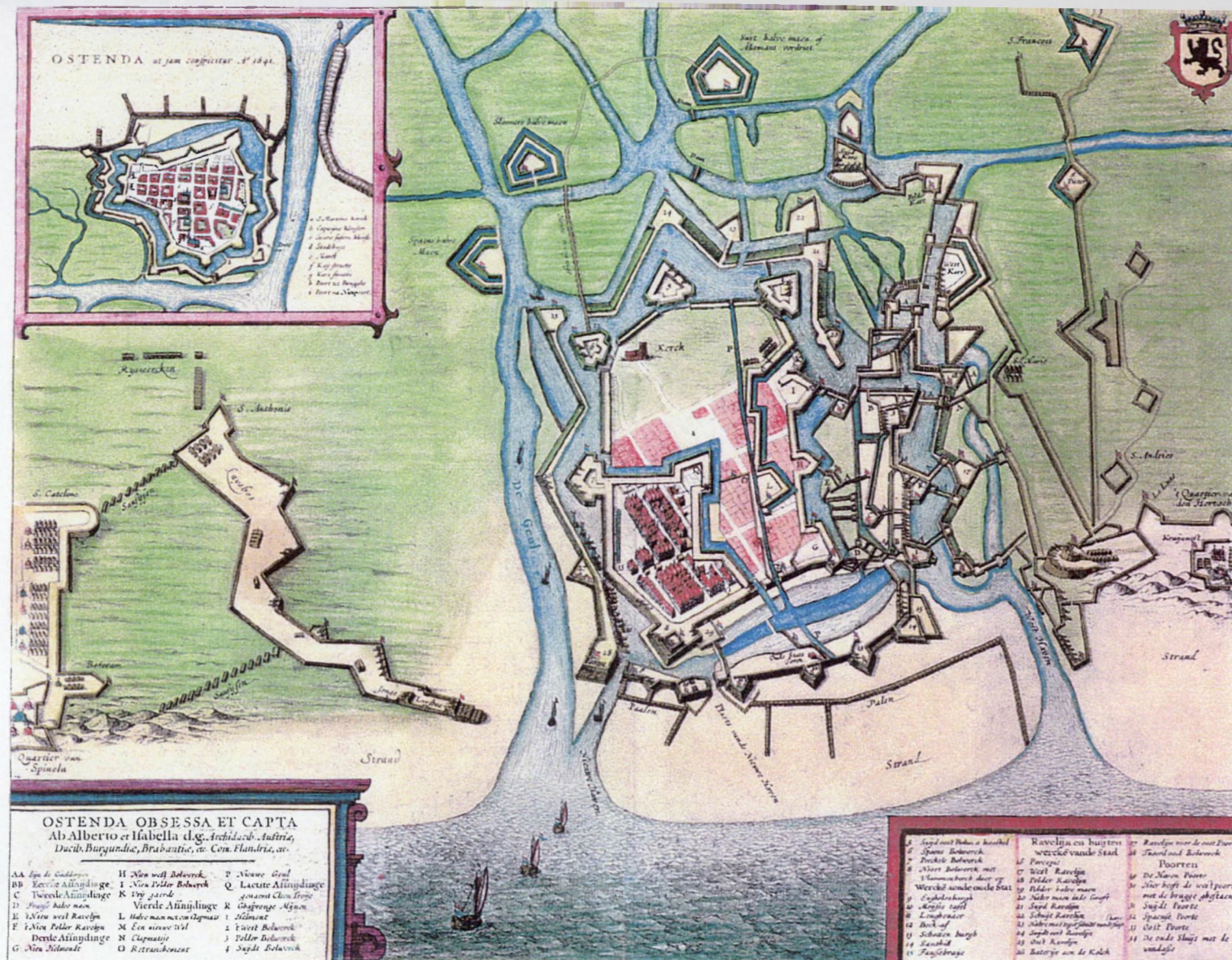
Helmont
Westbolwerk
Zuidwestbolwerk of Polderbolwerk
Zuidbolwerk
Zuidoostbolwerk of Koestel
Spaans bolwerk
Peckelsbolwerk of Bolwerk van Blankenberge
Noordbolwerk (met Vlammenberg)

9. Engelenburcht
10. Tafel van Mozes
11. Leugenaar
12. Bekaf
13. Schottenberg
14. Santhill
15. Faussebraye
16. Porc-Epic of Everzwijn

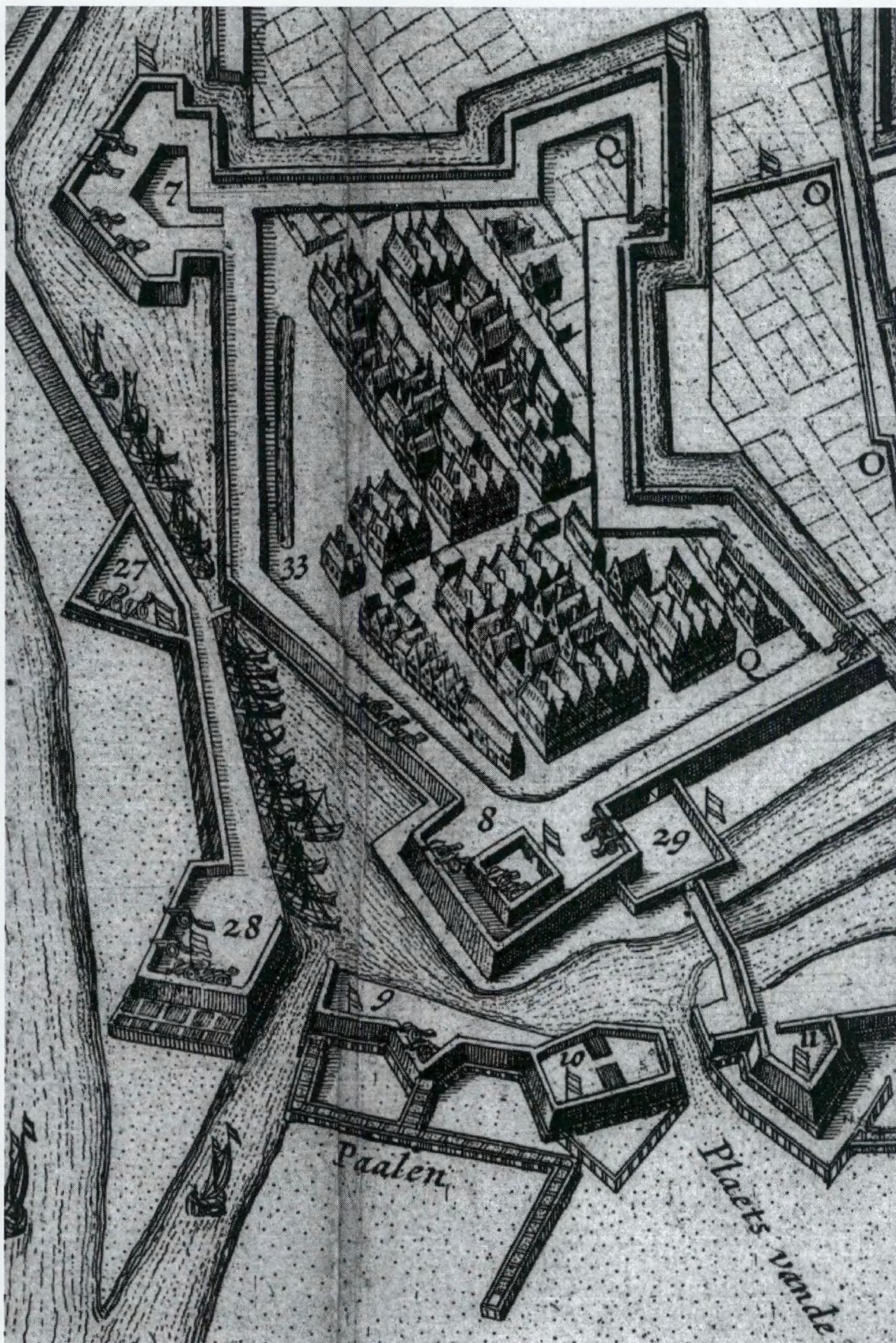
beelding 6. Fragment van een figuratief plan van de stad en de omliggende versterkingen na de overgave in 1604 (zie ook afb. 7).
publiceerd in : A. SANDERUS. *Flandria Illustrata*. Keulen, 1641. en in J. BLAEU. *Tooneel der Steden 's Konings Nederlanden*.
sterdam, 1649.

ergravure

SAO : KP/H098

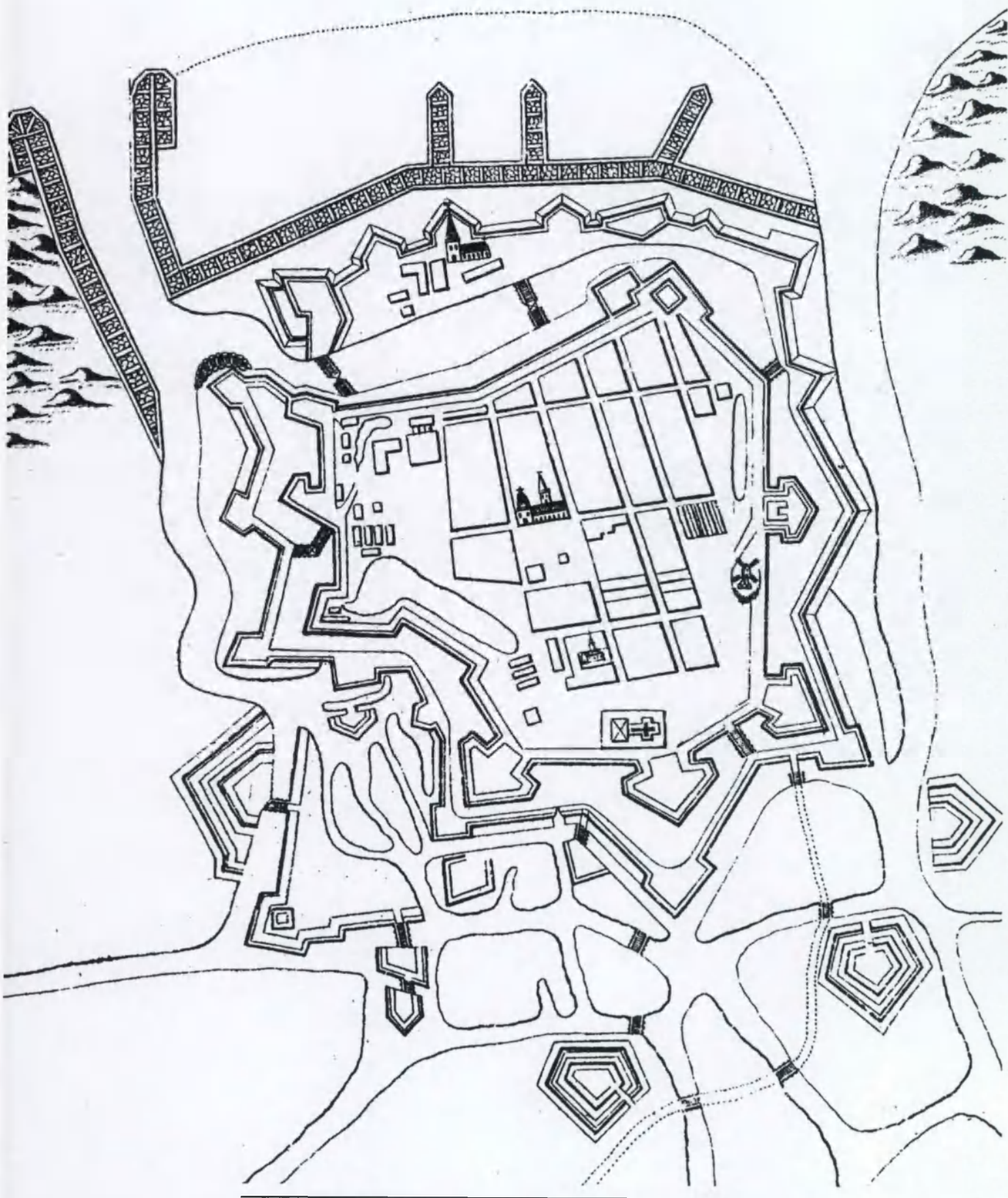
Afbeelding 7. Figuratief plan van de stad en de omliggende versterkingen na de overgave in 1604. Het noorden is onderaan op het plan gesitueerd en in de bovenste hoek links is er een klein figuratief plan van de heropgebouwde stad in 1641. Gepubliceerd in : A. SANDERUS. Flandria Illustrata. Keulen, 1641. en in J. BLAEU. Tooneel der Steden 's Konings Nederlanden. Amsterdam, 1649. kopergravure

Beelding 8. Fragmentopname van de kaart van Sanderus : Klein Troje of de Laatste Afsnijding.
 berggravure

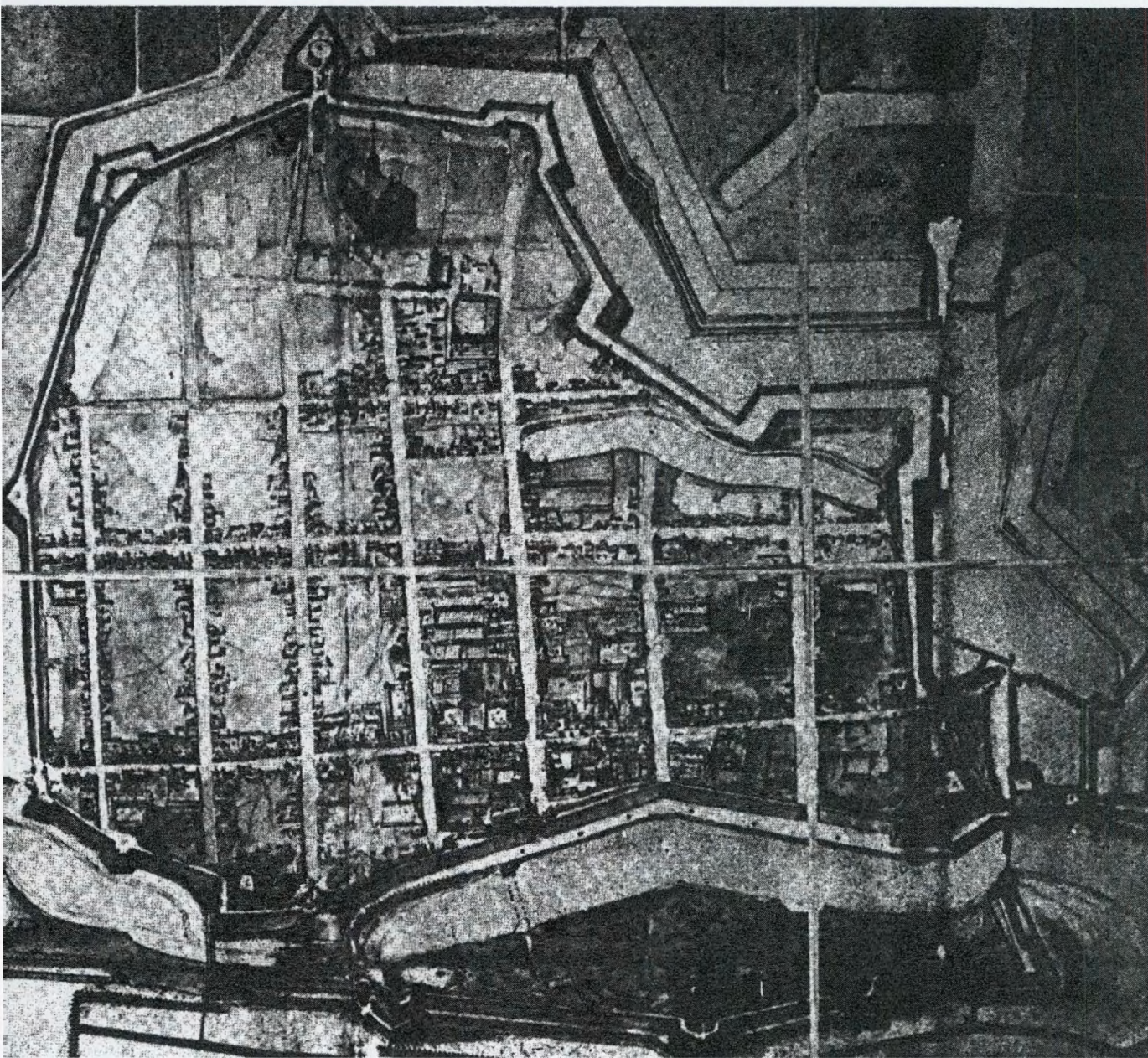
SAO : KP/H098

40 80 120 160 200 240 280 320 360 400 440 480 toises de france

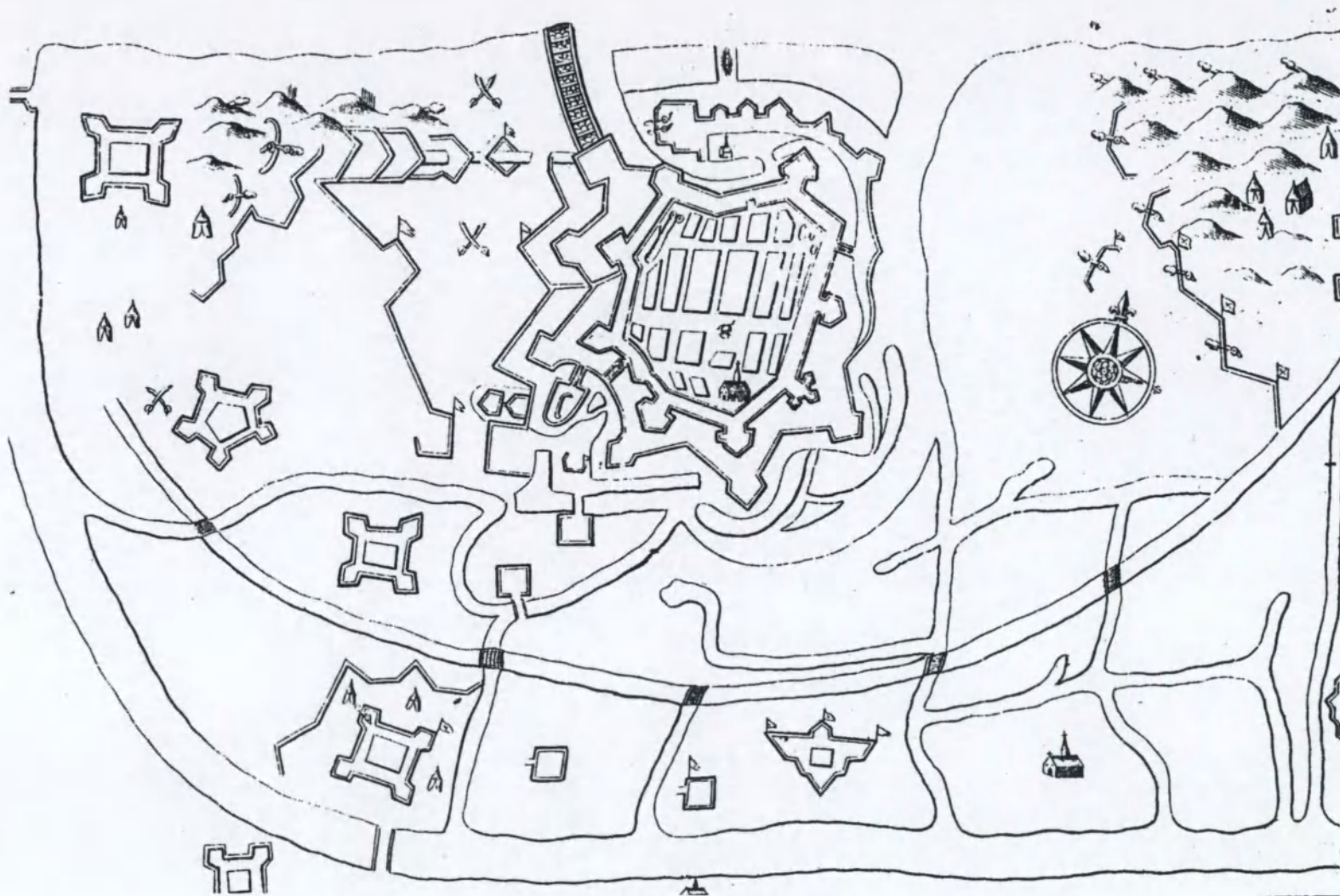
veelding 9. Plan van Oostende van t'jaer 1583.

: J. BOWENS. Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenryksch Vlaanderen.
vgge, 1792, deel I, p. 35.

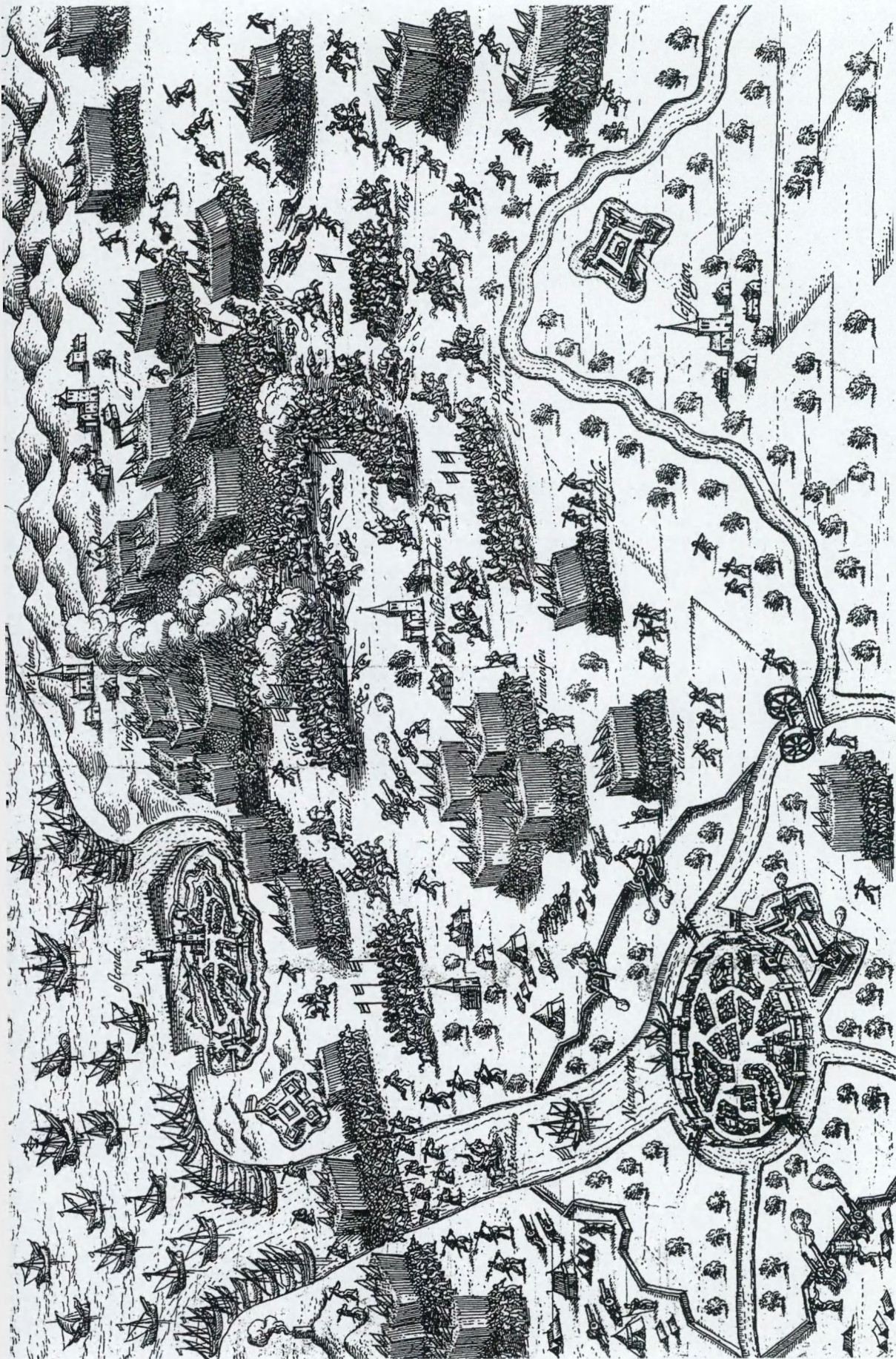
afbeelding 10. Gedeeltelijke reproductie van een lasistekening met een zicht in vogelvlucht op de stad uit noordelijke richting (93). Het origineel bevindt zich in Londen, British Museum, maps 31962.13.

: A. VERBOUWE. Iconografie van het arrondissement Oostende. Brussel, 1956, plaat 6.

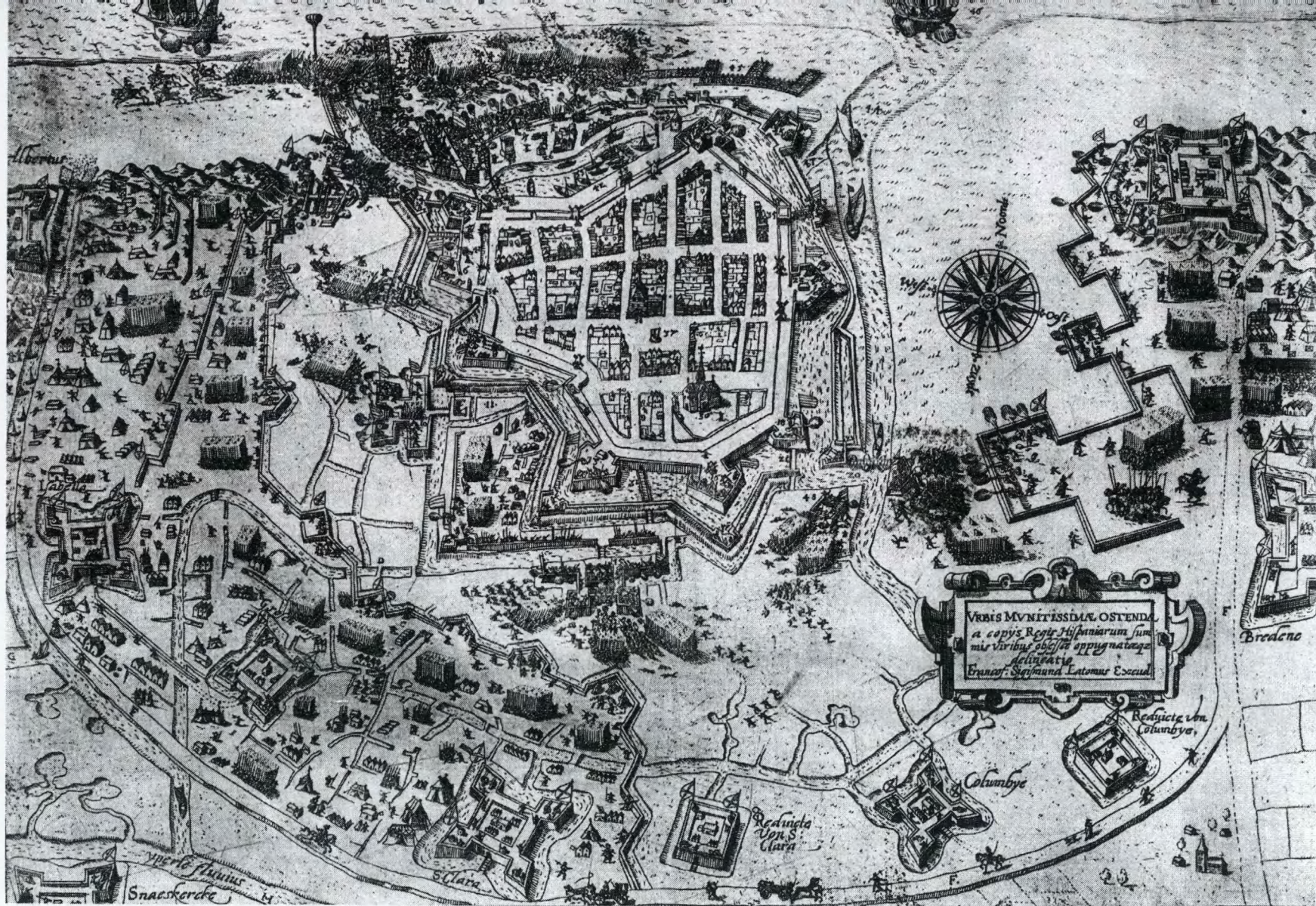

Afbeelding 11. Vermaerd beleg van Oostende van t'jaer 1601

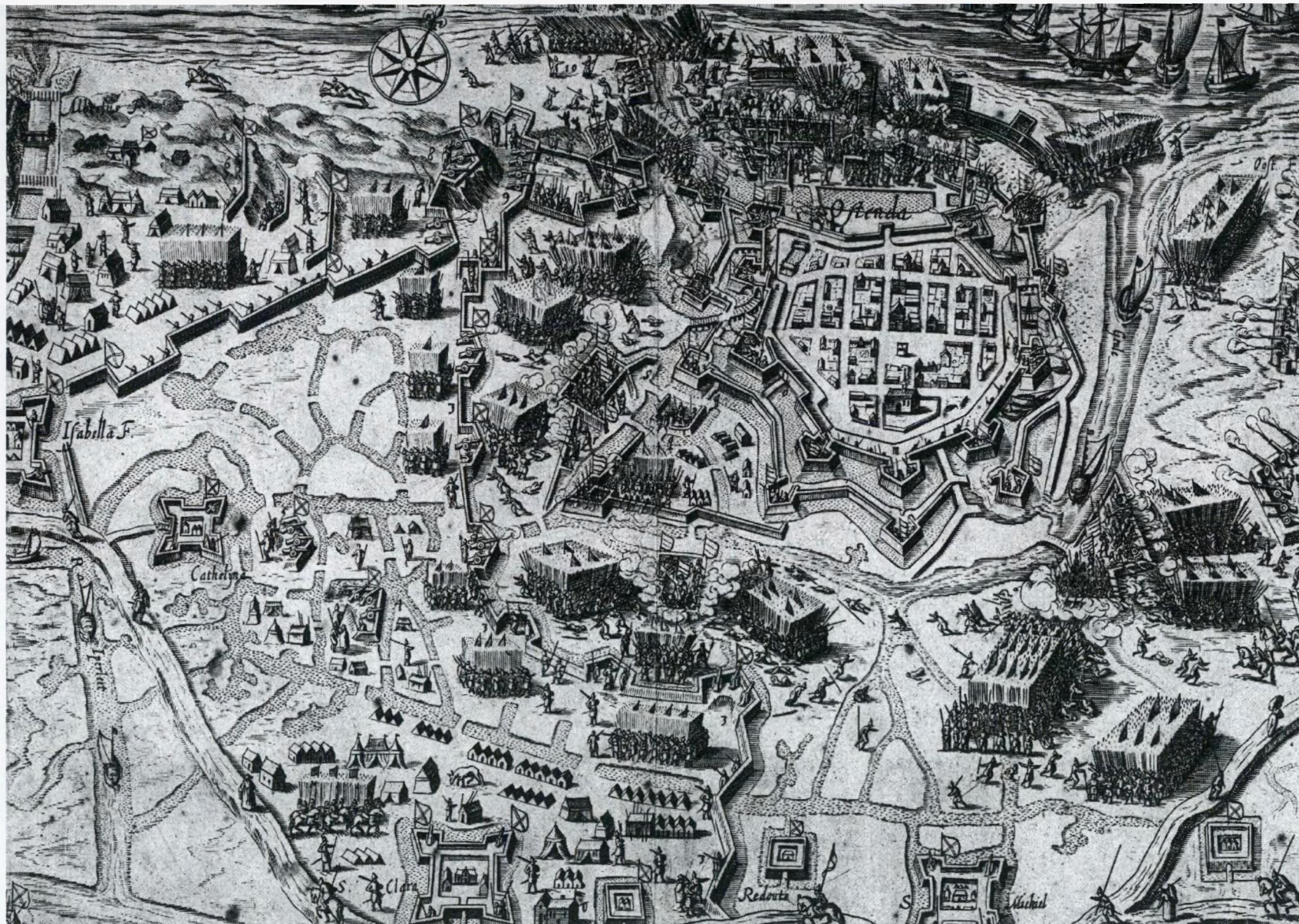
Gepubliceerd in : J. BOWENS. Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenryksch Vlaanderen. Brugge, 1792, deel I, p. 41.

Afbeelding 12. Figuratieve kaart van de slag van Nieuwpoort, 1600, opgemaakt door F. Hogenberg. Gefantaseerde voorstelling : Westende ligt ten oosten van Oostende. Gepubliceerd in : De Leone Belgico (M. Aitsinger), 1606.

Afbeelding 14. Figuratief plan van de stad en de omliggende forten tijdens een aanval op de oude stad.
 Uitgegeven door Sigismund Latomus, 1604.
 kopergravure

Afbeelding 15. Figuratief plan van de stad tijdens het beleg, 1601-1604.

Gepubliceerd in : Nassausche Lauwerkrans / Leven van Willem van Nassau. Amsterdam, 1610/1651 ?

kopergravure

SAO : KP/G006

Afbeelding 16. De stad en omliggende tijdens het beleg. Zicht in vogelvlucht van het zuiden.

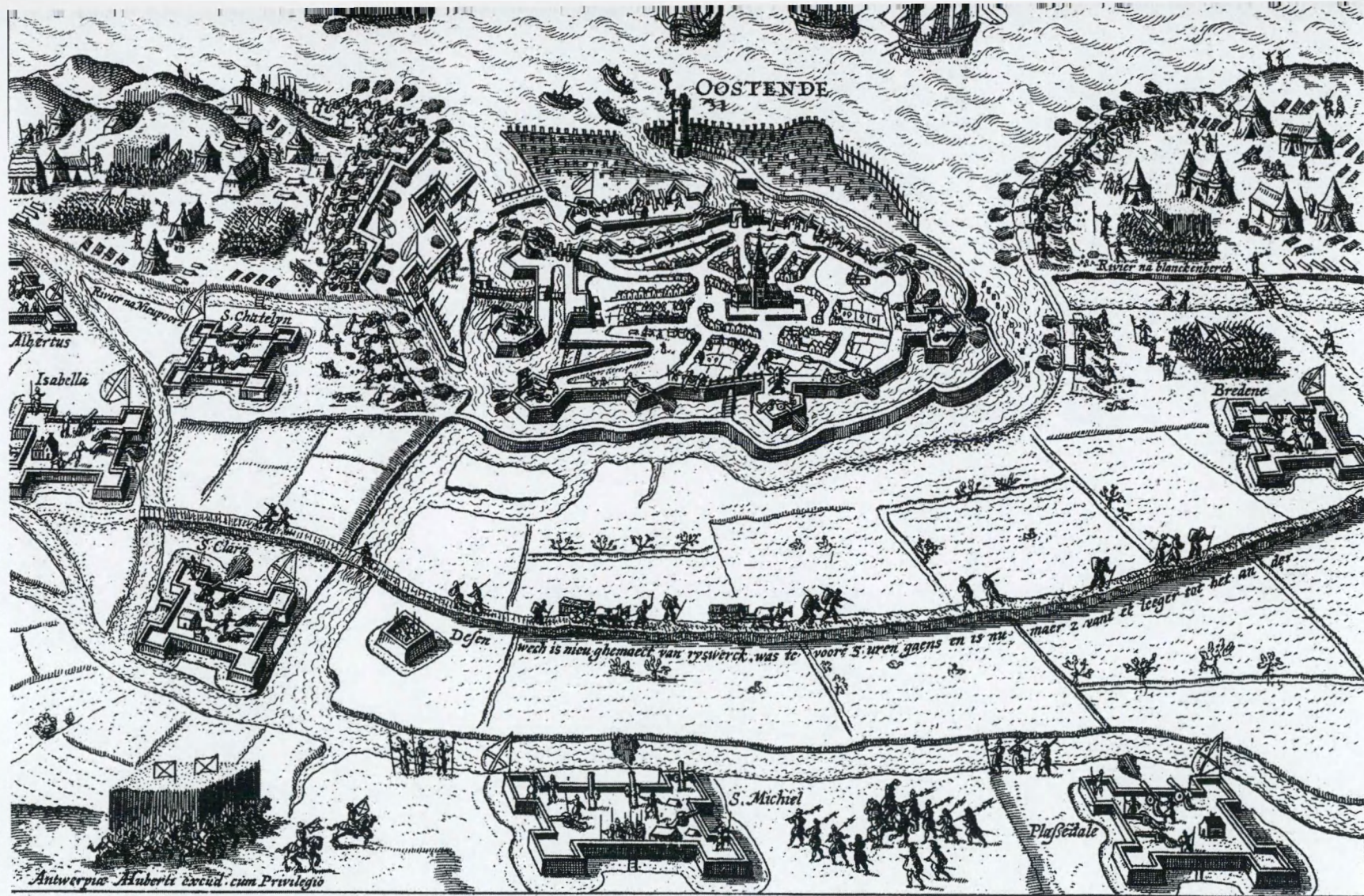
Gepubliceerd in : L. GUICCIARDINI. *Description de tous les Pays-Bas*. Amsterdam (Janssonium), 1625 ; ID. *Belgium Universum seu Omnium Inferioris Germaniae*. Amsterdam (Janssonium), 1646 ; ID. *Belgium, dats is : Nederlandt, ofte Beschrijvinge derselviger Provincien ende steden*. Amsterdam (Janssonium), 1648.

kopergravure

SAO : KP/F003

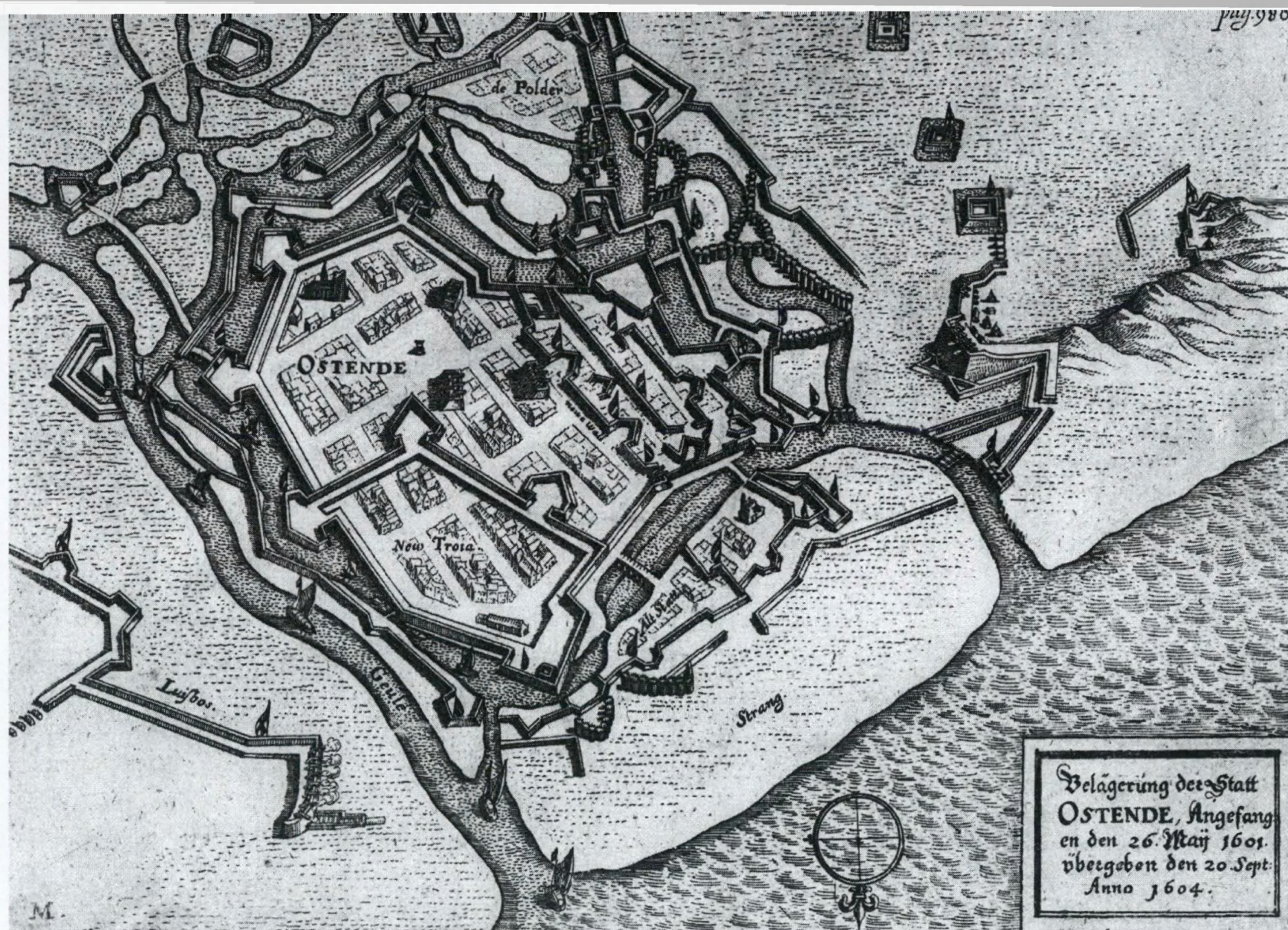

Afbeelding 17. Plattegrond Oostende en omliggende (1601) met plaatsaanduidingen en forten door Baptist Van Deutekom.
kopergravure

*Zeer stercke belegeringe der Zee-stadt Oostende, daer den Aerts-hertoge Albertus int leste der maent Iunij 1601. met grooter heer-cracht voor is ge :
coomen, met brengende vele geschuts ende menichte van orlofsche amonitie.*

Afbeelding 18. Figuratief plan van de stad en omliggende (ca.1601) tot de forten van Plassendale en Sint-Michiels tijdens het beleg door A. Huberti.
kopie van een ets

Afbeelding 21. Grondplan van de stad en de omgeving met de in 1604 nieuw gebouwde vestingen.
kopergravure

tem Ciuitatis, contra portum
maris quod inimicus cum farci-
minib, attentarat claudere.

Afbeelding 23. Afbeelding van de nieuwe schanzen van de aartshertog aan de oostzijde van de havengeul.
Gepubliceerd in : H. VAN HAESTENS. De Bloedige ende strenge Belegeringhe der Stadt Oostende. Leiden, 1613.

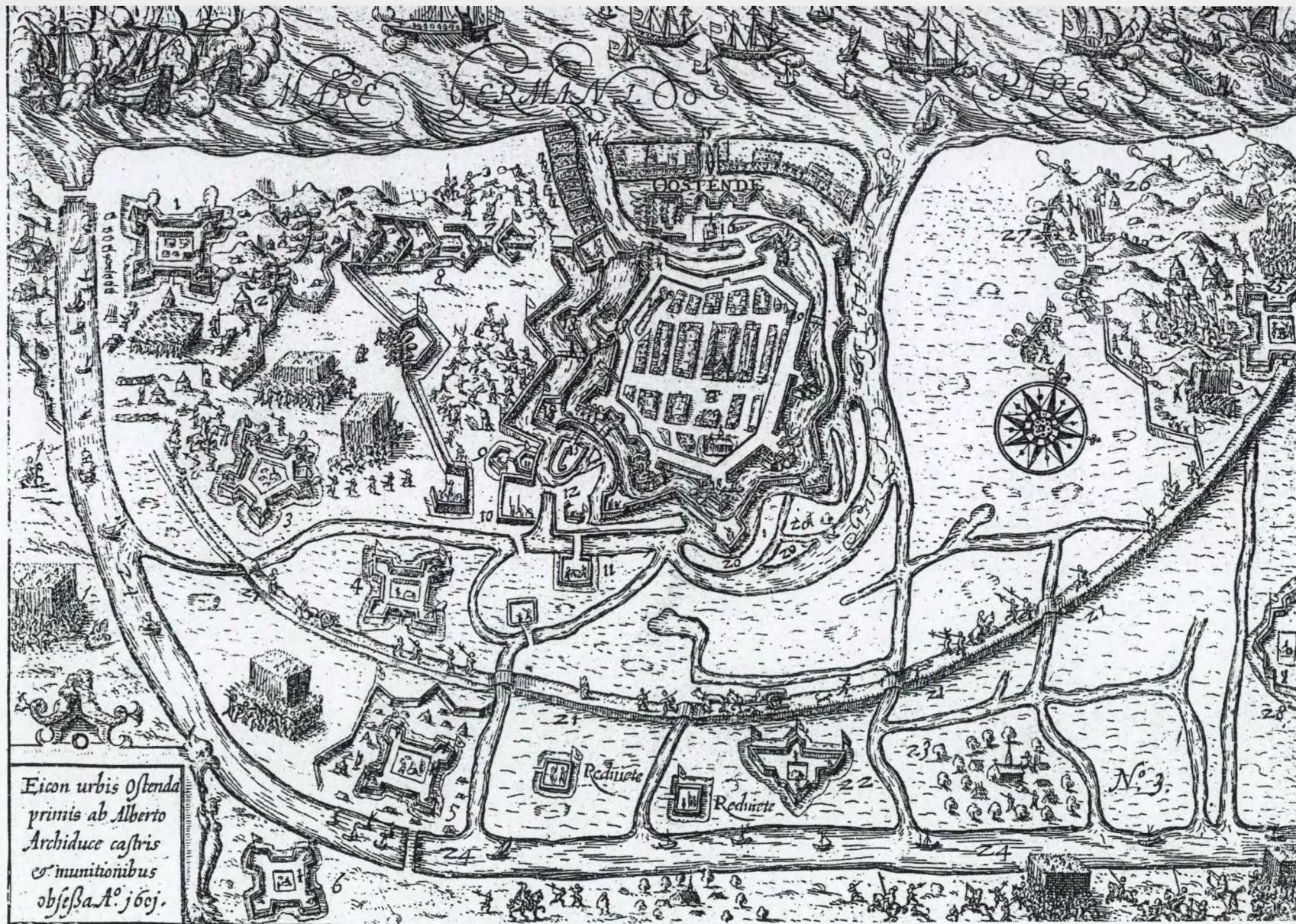

Afbeelding 24. Zicht op het brandend fort Albert, 13 november 1601.

Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrghe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.

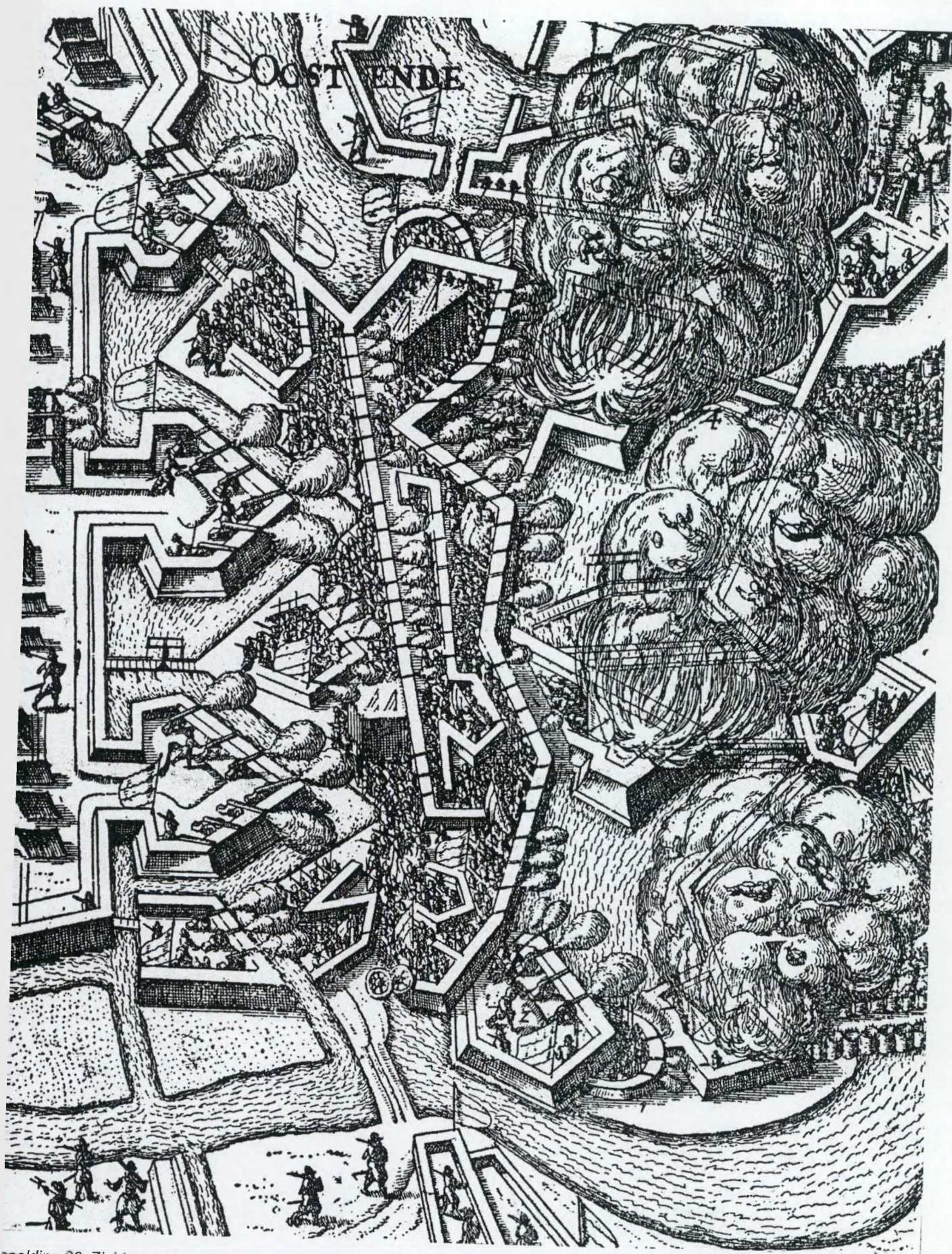
kopergravure

SAO : KP/E004

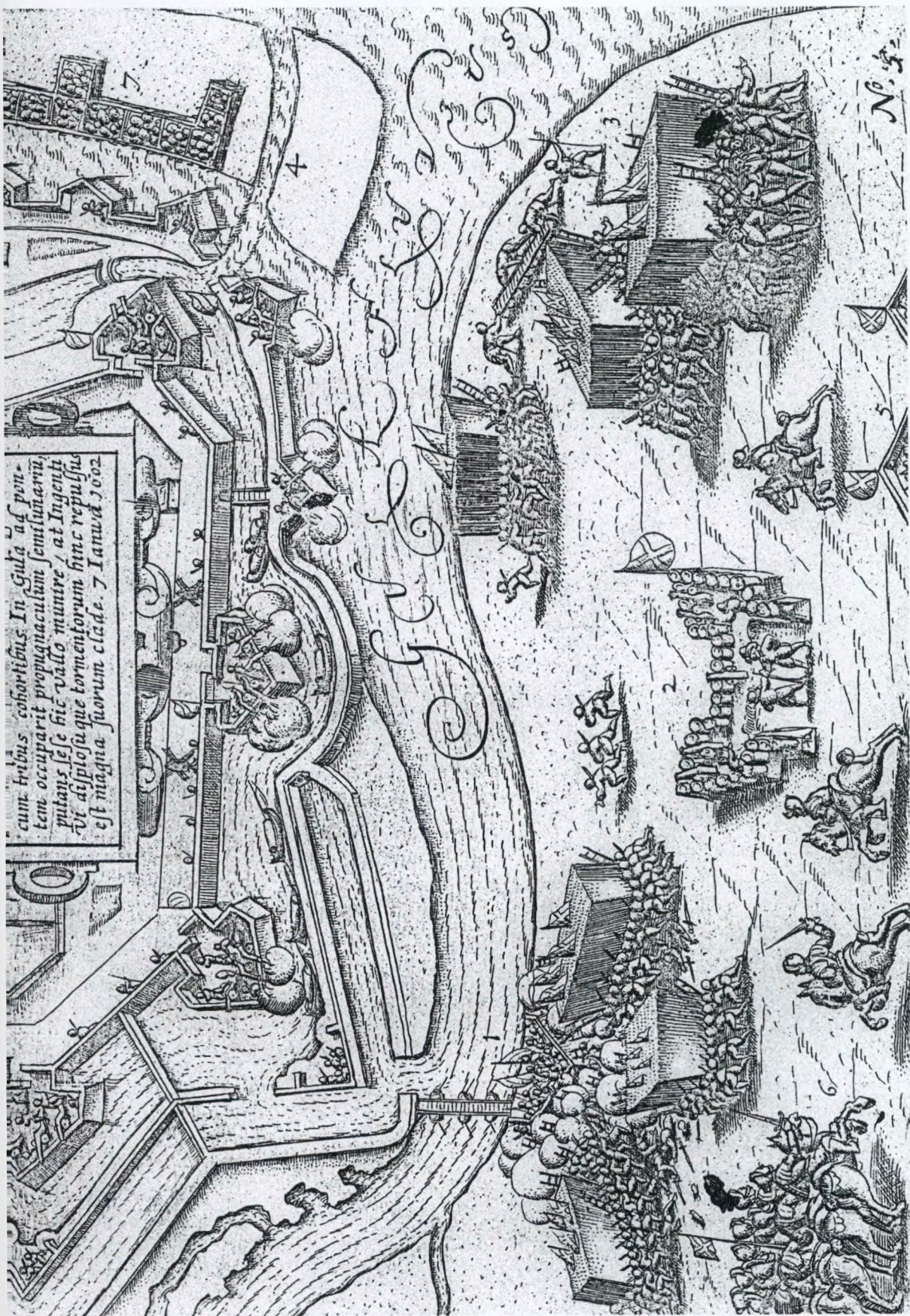

Afbeelding 25. Figuratief plan van de stad en omliggende versterkingen tijdens de eerste aanval van 5 juli 1601.

Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrighe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
kopergravure

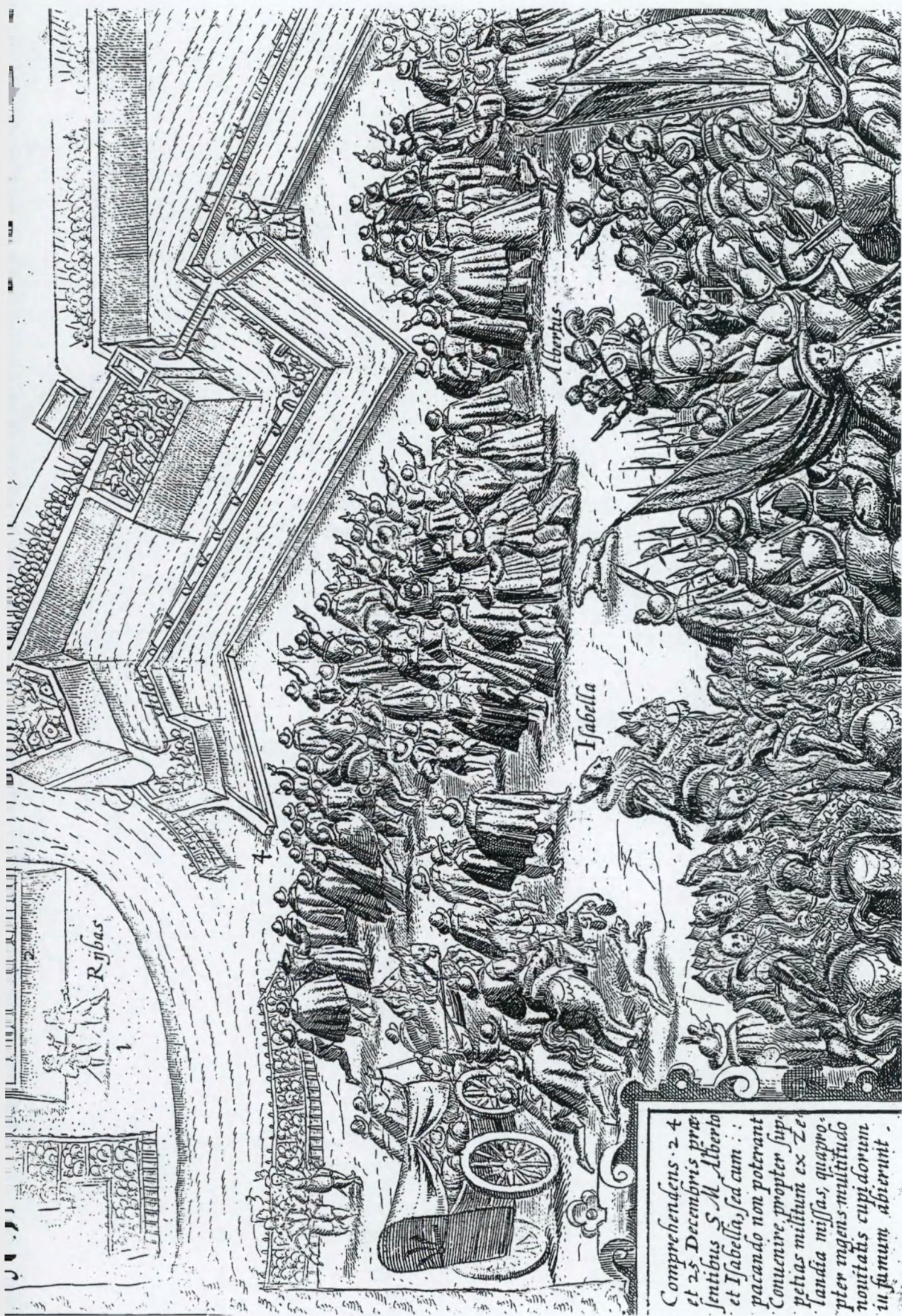
Beelding 26. Zicht op een gedeelte van de stadsvesten tijdens de stormaanval op de oude stad, 21 december 1601.
 publiceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrighe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage,
 21.
 Diergravure

Afbeelding 27. Gevecht nabij de nieuwe havengeul ten oosten van de stad, 1602.
 Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduynghe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
 kopergravure

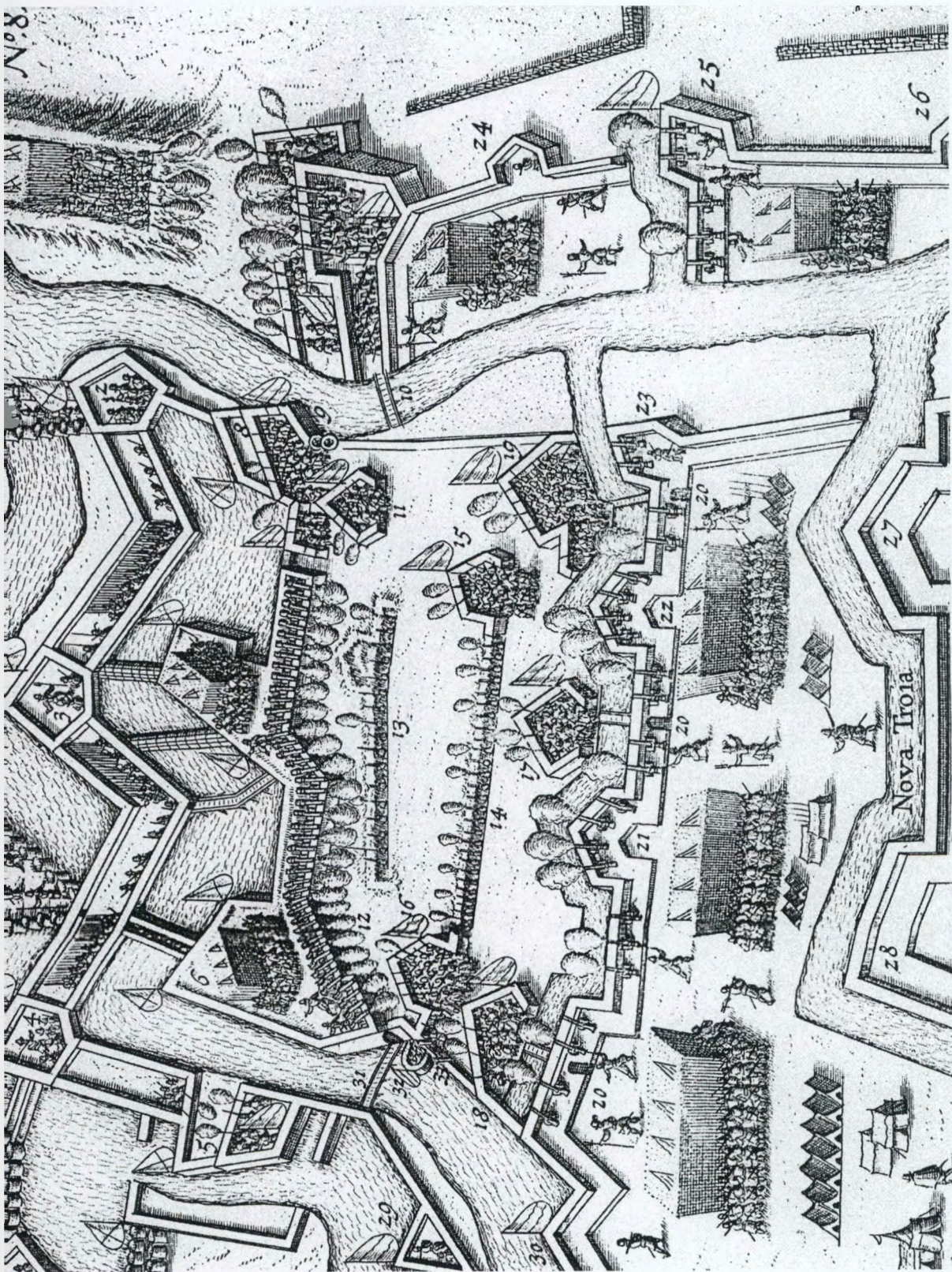

Afbeelding 28. Zicht op de vestingen aan de nieuwe geul tijdens de wapenstilstand van 25 december 1601.
 Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrghe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
 kopergravure

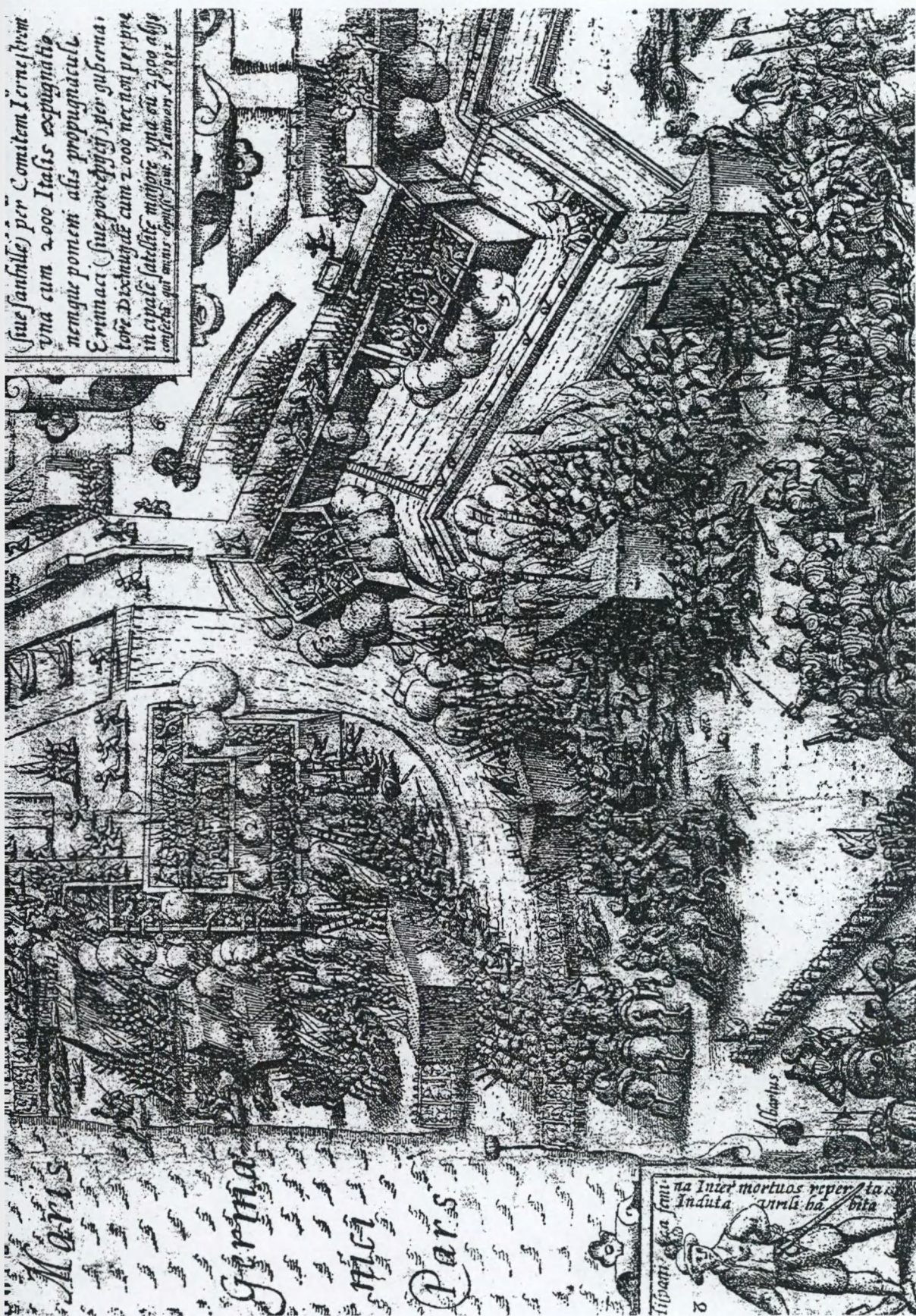

Comprehendens 24
et 25 Decembris præ
senibus S. M. Alberto
et Isabella, sed cum :
pacando non poterant
conuenire propter sup-
petuas militum ex Ze-
landia missas, quapro-
pter ingens multitudo
nouitatis cupidorum
in sumum abierunt.

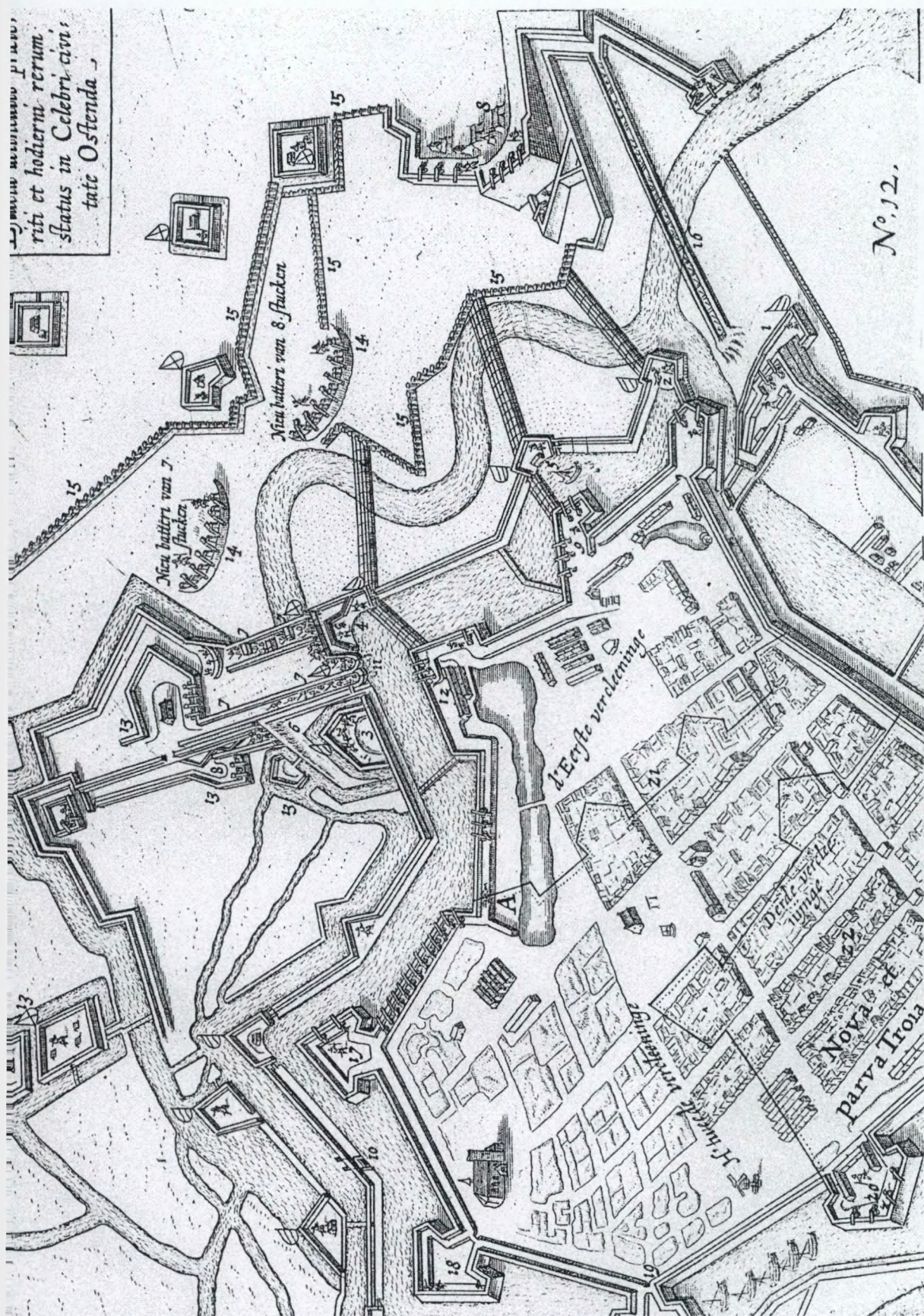
Afbeelding 29. Zicht op de stadsvesten nabij Porcepiq. Vooraan ziet men Albrecht en Isabella te paard met hun gevolg, in de verte Rybas die zich als gijzelaar aanbiedt, 1601.
Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduynghe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
kopergravure

Afbeelding 30. Nova Troia : zicht op de westelijke stadsvesten tijdens de aanval op 7 januari 1602.
 Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrighe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
 kopergravure

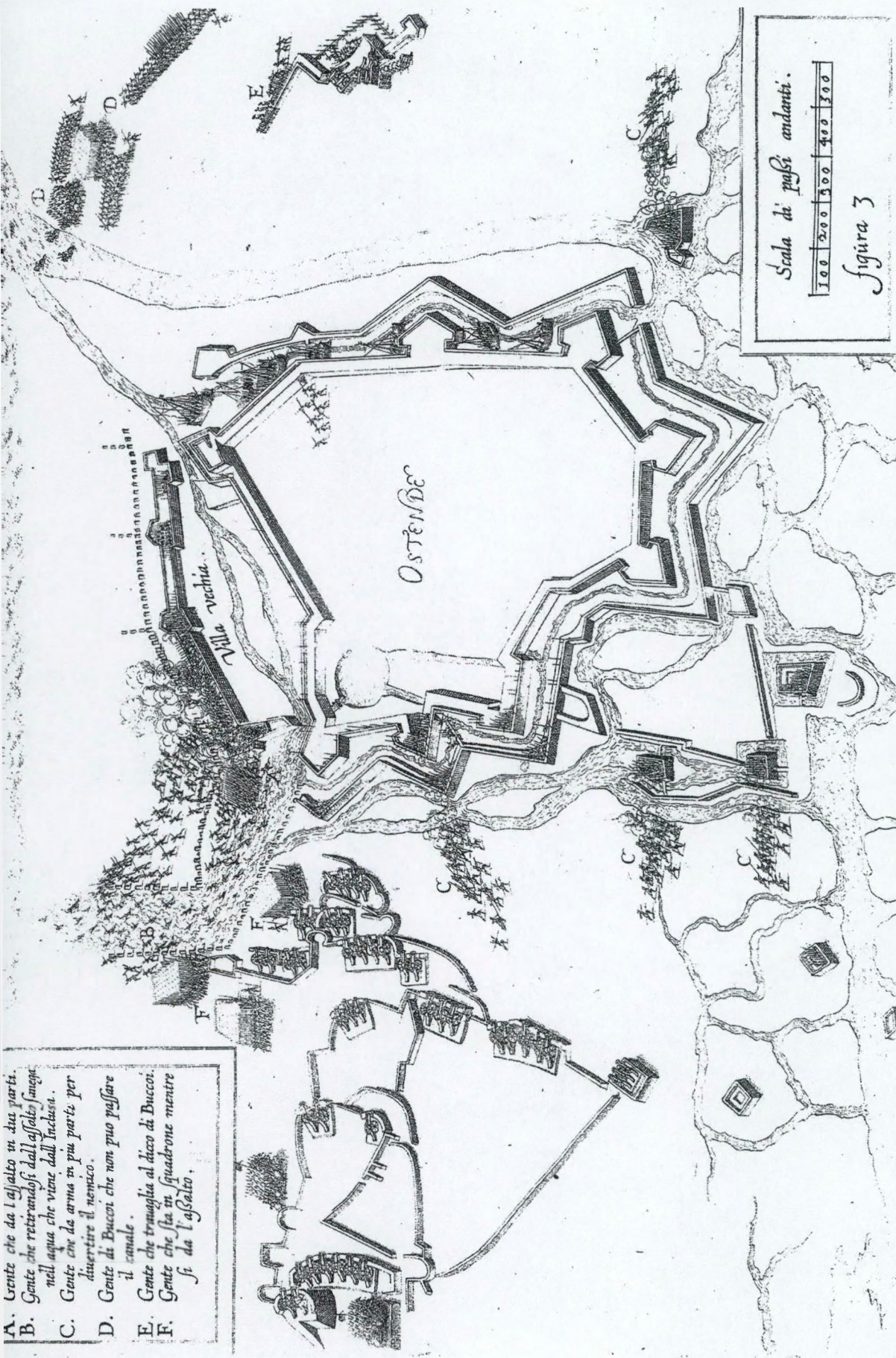

Afbeelding 31. Aanval op de bolwerken Santhil en Porcepij, aan de westzijde van de stad, 7 januari 1602 .
Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrighe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
kopergravure

Afbeelding 32. Zicht op de stad met aanduiding van de verschillende afsnijdingen, 1604. De torenspits van de kerk en de bebouwing in het zuidelijk deel va de stad zijn verdwenen.
 Gepubliceerd in : Ph. FLEMING. Oostende. Vermaerde Gheweldighe Lanckduyrighe ende Bloedighe Belegeringhe. 's Gravenhage, 1621.
 kopergravure

- A. Gente che da l'aghalto in dua parti.
 B. Gente che ritirandosi dall'aghalto s'ingua
 nell'acqua che viene dall'Inghisa.
 C. Gente che da arma in più parte per
 diuertire il nemico.
 D. Gente di Buccoi che non può passare
 il canale.
 E. Gente che trauglia al diaco di Buccoi.
 F. Gente che sta in squadrone mentre
 si da l'aghalto.

Afbeelding 34. Grondplan van de stad tijdens de bestorming in 1601. Let op de splitsing van de oude havengeul in twee armen en de waterplas in het noordwestelijk stadsgedeelte.
 Gepubliceerd in : G. GAMURINI. Delle Guerre di Fiandra. Antwerpen, 1609.

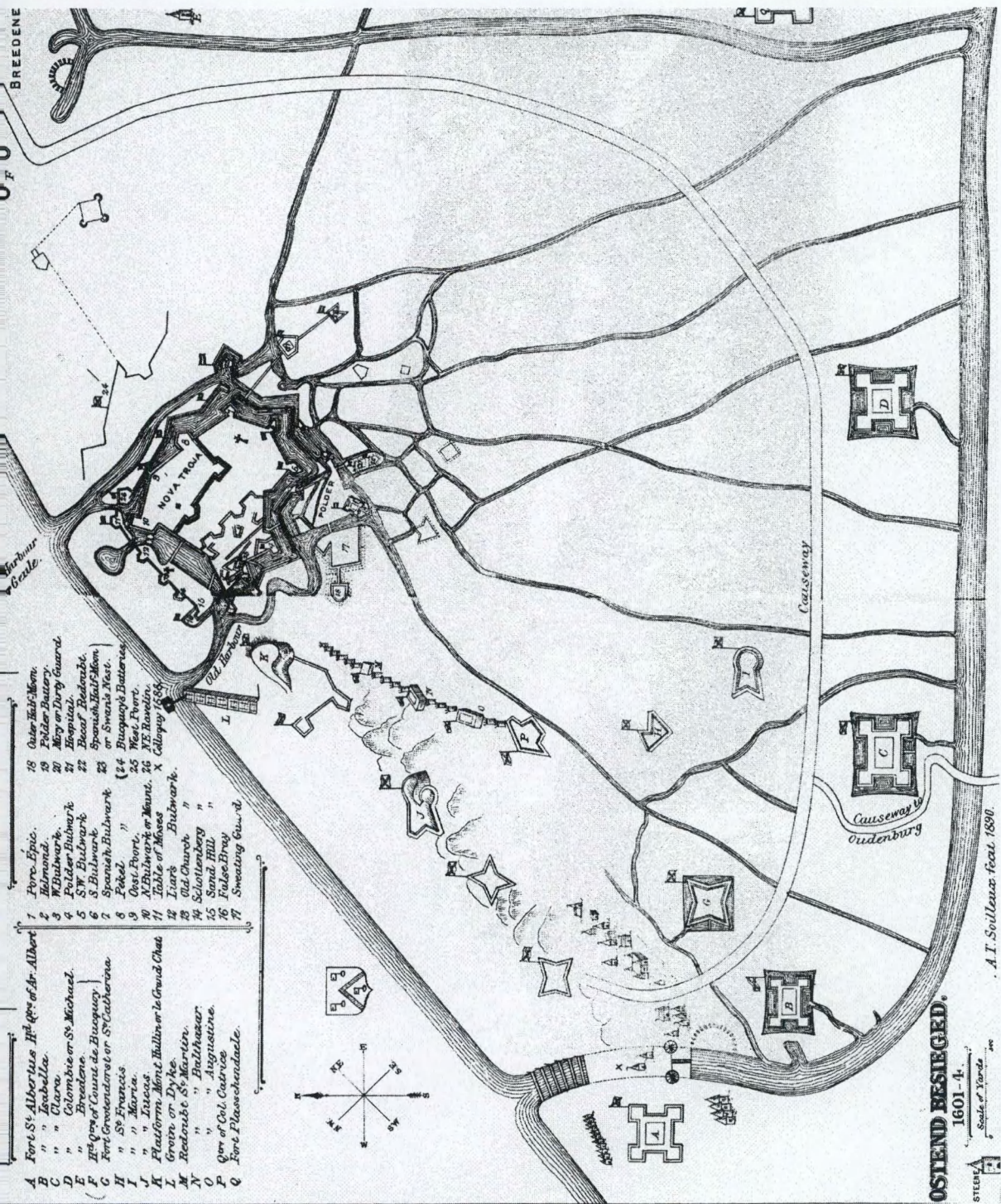
kopergravure

Afbeelding 35. Beleg van de stad, gezien van het zuiden, met de voorstelling van het gevecht aan het strand op 13 juli 1601.

Gepubliceerd in : W. BAUDARTIUS. Polémographie Aurico-Belgica. Amsterdam, 1622.

kopergravure

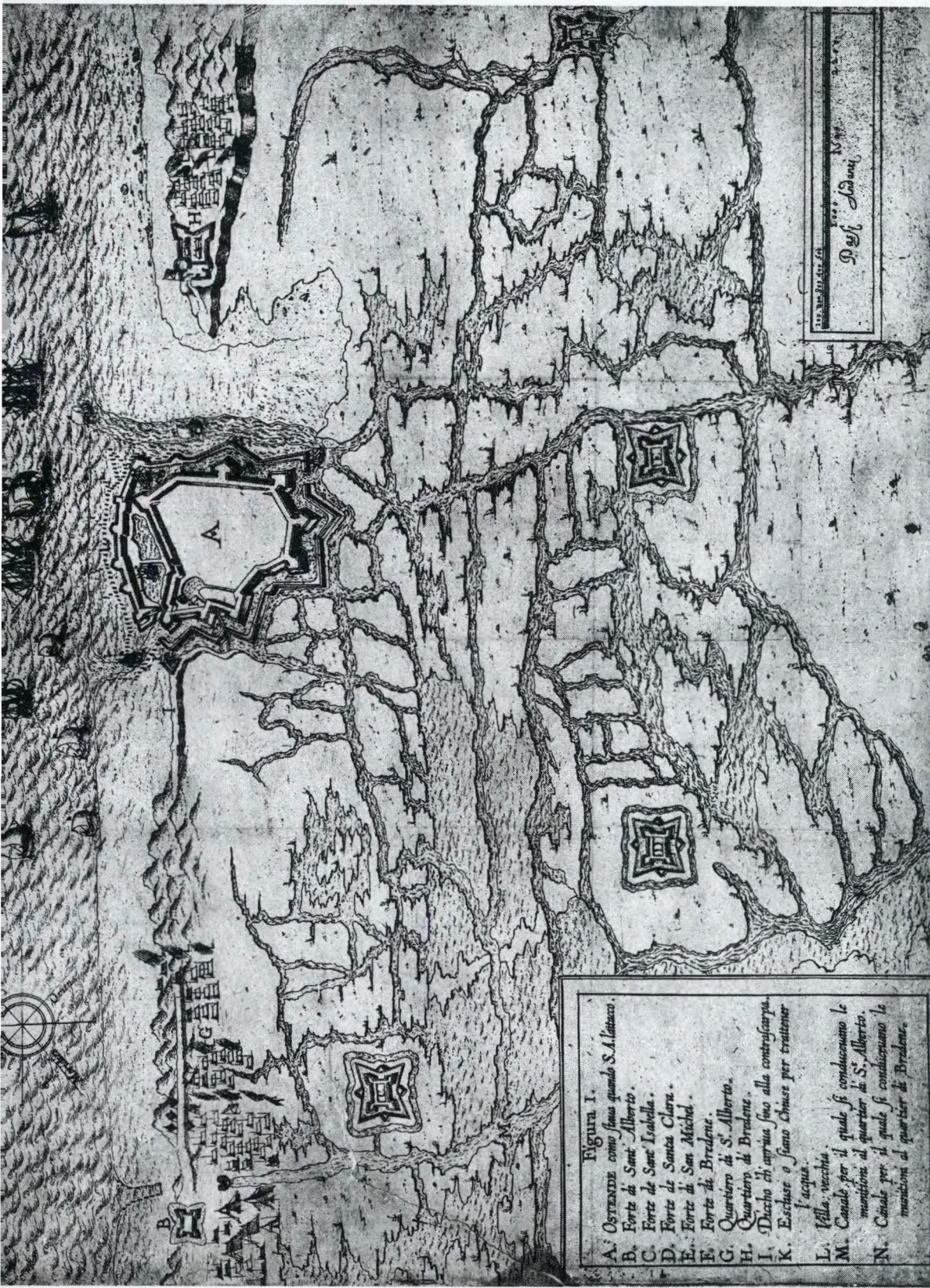
Afbeelding 36. Ostend besieged.

Gepubliceerd in : E. BELLEROUCHE. The siege of Ostend or the New Troy 1601-1604. London, 1892.

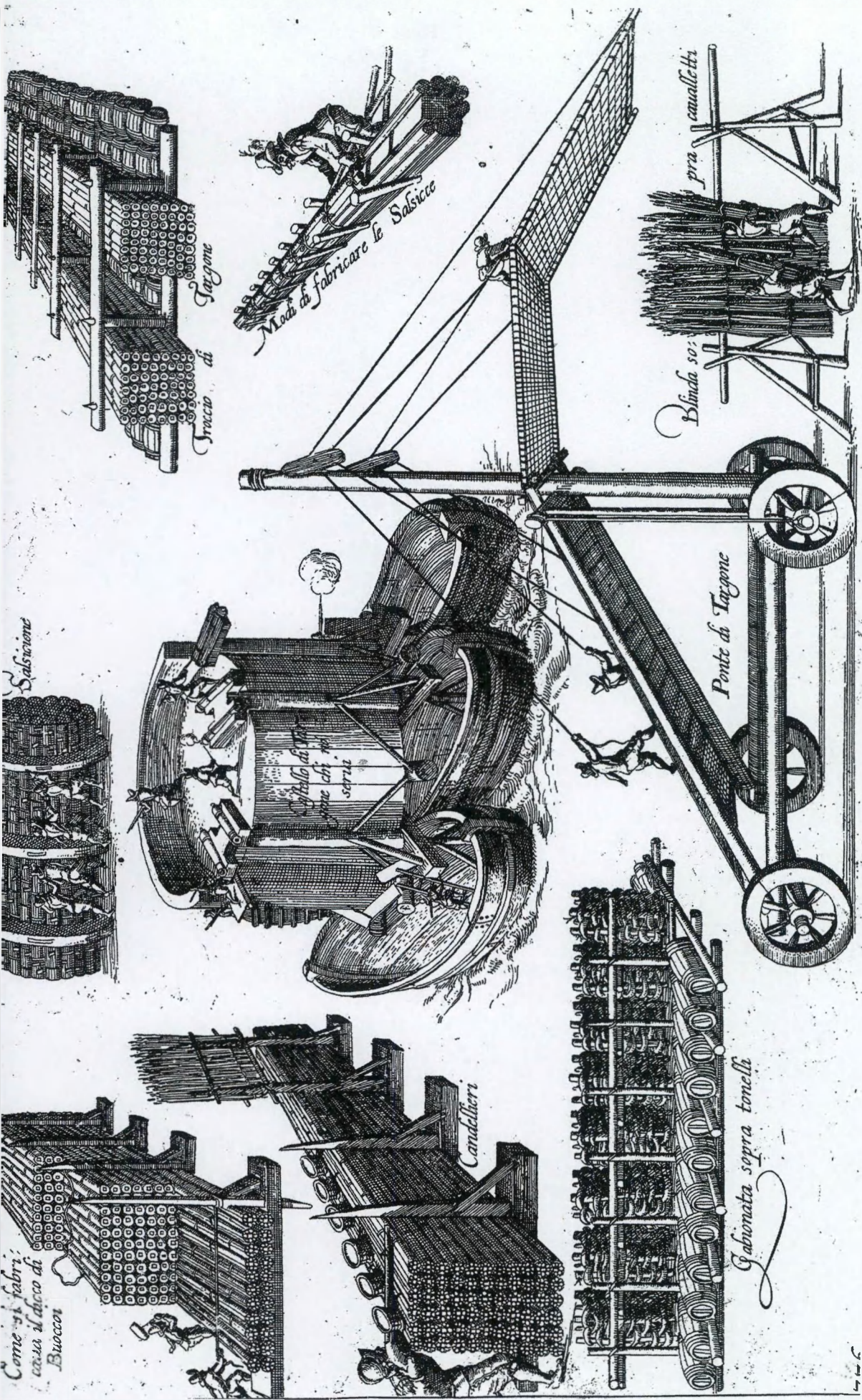
Voor de naamgeving van de verschillende bolwerken is zeer interessant: "Sweating Guard" (n°17) en "Miry or Dirty Guard" (n°20). Beide plaatsen lagen in de Polders ten zuiden van de stad, een moerassig en uiterst vochtig gebied dat de soldaten veel last bezorgde (moeraskoorts e.d.).

Afbeelding 37. Facsimile (19de eeuw) van een plan getekend door Pierre Lepoivre (1546-1626), ingenieur en architect van Filips II en later van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Het plan toon de slotaanval van de Spanjaarden op 21 september 1604. Er werd echter vooral gedacht aan een mooie voorstelling van de stad en omliggende : de kerk staat er nog (met torenspits) en in de stad zijn er nog veel gebouwen getekend. De oude haveningang werd versperd, maar ten oosten van de stad varen de schepen binnen.
SAO : KP/H096

Afbeelding 38. Plan van de stad zonder straten (ca. 1601), met aan de westzijde het legerkamp van de aartshertog Albrecht, aan de oostzijde het kamp van Bredene en ten zuiden de waters rondom de forten : kopergravure. Op dit plan is het zeer goed te zien welke schadelijke gevolgen het doorsteken van de duinen ten westen van Oostende had : het omringende platteland is immers volledig verscheurd door tientallen krekten. Ook de verschillende sluizen zijn goed weergegeven : de sluis van het Woutermansambacht bij het fort Albert en de twee sluizen (K) in het noordwesten van de stad. Gepubliceerd in : G. GAMURINI. Delle Guerre di Fiandra. Antwerpen, 1609.

Afbeelding 39. Oostende als "Kriegsschul": de verschillende uitvindingen van P. Targone (1604) om de grootste troef van de belegerden uit te schakelen, nl. de aanvoer van munitie, manschappen en levensmiddelen via de Geule.
kopergravure

onderscheyde Voorregten vergunde. Deze Princelyke Ordonnantie was van den volgenden inhoud :

D E A E R T S - H E R T O G E N ,

*Aen onze zeer Lieve en Getrouwe, de Presidenten en Lieden van
onzen Raede in Vlaenderen, Salut.*

„ Aengezien het aen Godt, onzen Schepper, behaegd heeft ons de Gratie
„ te doen, dat onze Stad Oostende, naer dat de zelve zoo veele jaeren
„ onder de magt van onze Vyanden en Wederspannige heeft geweest,
„ ten laetsten met geweld wederom tot onze gehoorzaamheyd is weder-
„ gekeerd, en dat wy wenschen de zelve wederom in eenen bloeyenden en
„ behoorlyken staet te stellen voor den Koophandel en de Zeevaerd,
„ gelyk zulks gemakkelyk kan gebeuren door de goede Haven en gele-
„ gentheyd, waer van zy voorzien is, hebben wy geraedig gevonden
„ deszelfs Borgers, Lands-lieden en Bewoonders, te bevoorregten, en
„ tot begin hebben wy toegestaen en vergund, gelyk wy toestaen en
„ vergunnen mits deze, op advys van de gene van onzen geheymen
„ Raede en van de gene van den Raede van Financien, by byzondere
„ gunste, aen de zelve Stad, en aen alle de gene die aldaer willen gaen
„ wonen, de volgende Pointen en Artikelen : ”

„ Ten eersten, dat de gene, die eenige Gronden of Erfdeelen willen
„ koopen in de gezeyde Stad, verzekerd mogen wezen van hunnen Koop.
„ Wy willen en gebieden, dat alle de gene, die meynen geregt te zyn
„ tot eenigen Grond of Erfdeel in de voorzeyde Stad, in den tyd van
„ dry maenden naer d'afkonding dezer, daer van kennis en bewyzen
„ overleveren in handen van den Officier, Wet-mannen of andere, die
„ door ons zullen aengesteld wezen, op pœne dat deze, die in gebrek
„ zullen blyven van zulks te doen, geen regt meer zullen vermogen
„ te pretendeeren op de gezeyde Gronden en Erfdeelen; willende dat
„ de gene, die naer den gestelden tyd hunne Pretensien van regt zullen
„ voorstellen op den Grond, die reeds bezeten of bebouwd zal wezen,
„ zullen moeten te vreden wezen, in het geval dat hunne eyfchen ge-
„ grond bevonden wierden, met den prys of weerde, waer voor het
„ gemeld Erfdeel zal verkogt, of volgens den tegenwoordigen tyd door
„ onze Commissarissen, hier toe aengesteld of aen-te-stellen, zal geschat
„ wezen.”

„ Voorders, wy vergunnen aen alle zoo Inhoorlingen als Vremde, die
„ in de gezeyde Stad willen komen wonen, Vrydom van alle Regten
„ en Schattingen voor den tyd van twaelf jaeren, mits levende als waere

beelding 40. Het verdrag dat opgesteld werd na de overgave in 1604. In het eerste deel werden alle (katholieke) bewoners van Oostende opgeroepen om hun grond te komen opeisen. Het vervolg van de tekst behandelde de verschillende voorrechten die aan de stad en aan haar bewoners geschonken werden.

publiceerd in : J. BOWENS. Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenryksch Vlaenderen. Brugge, 1792, deel I, p. 101-102.

„ Catholyke, onder onze gehoorzaamheid, waer over zy gehouden zullen wezen den Eed af-te-leggen in handen van onzen gezeyden Officier en Wet-mannen, die door ons in deze Stad zullen aengesteld worden, gelyk wy ook vergunnen aen alle deszelfs Inwoonders voor altyd den Vrydom van Soldaeten te logeeren in hunne huizen, op dat zy van hunne Woonsten en Erfdeelen te meer profyt zouden kunnen trekken; als ook Vrydom van alle Arresten op hunne Persoonen voor den tyd van een jaer, sedert hunne inkomst in de gemelde Stad, tegen alle hunne Schuld-eyschers.”

„ Van gelyken zullen de gene, die in den tyd van een jaer in de gemelde Stad zullen komen wonen, voor altyd en *gratis* het Regt van Borgerchap en Vrydom van de Neering of Ambagt hebben, 't gene zy zullen willen oeffenen, mits hun laetende inschryven op het Borger-register der zelve Stad.”

„ En wat aengaet de Voorregten, Statuten en Policie, die tot nut en welzyn der gemelde Stad noodig zullen wezen, wy behouden aen ons en onze Opvolgers daer in te voorzien als na raede, aengezien onze meyning is deze Stad met'er tyd koophandel-dryvende en bloeyende te maeken, niet alleen tot voordeel van ons Land en van ons Graefschap van Vlaenderen in't byzonder, maer ook van geheel ons Gebied in't algemeyn, als zynde eene Stad en Haven, die hier toe zeer dienstig zyn.”

„ En op dat niemand diesaengaende eenige onwetentheyd zoude konnen voorwenden, en zig hier na zoude voegen, gebieden wy dat deze tegenwoordige zullen afgekondigt worden zoo binnen het gemeld Oostende, als in alle d'andere Steden en Plaetsen van ons Gebied en Graefschap van Vlaenderen, daer het noodig zal wezen, en wy willen dat alles nauwkeuriglyk zal onderhouden worden, op de maniere als vooreyde, zonder daer tegen te doen of te gedoogen dat'er tegen gedaen worde; WANT HET ONS ALZOO BELIEFT.”

Gegeven in onze Stad Gend onder onzen Tegen-zegel, hier nevens gevoegd, op den 21 October 1604.

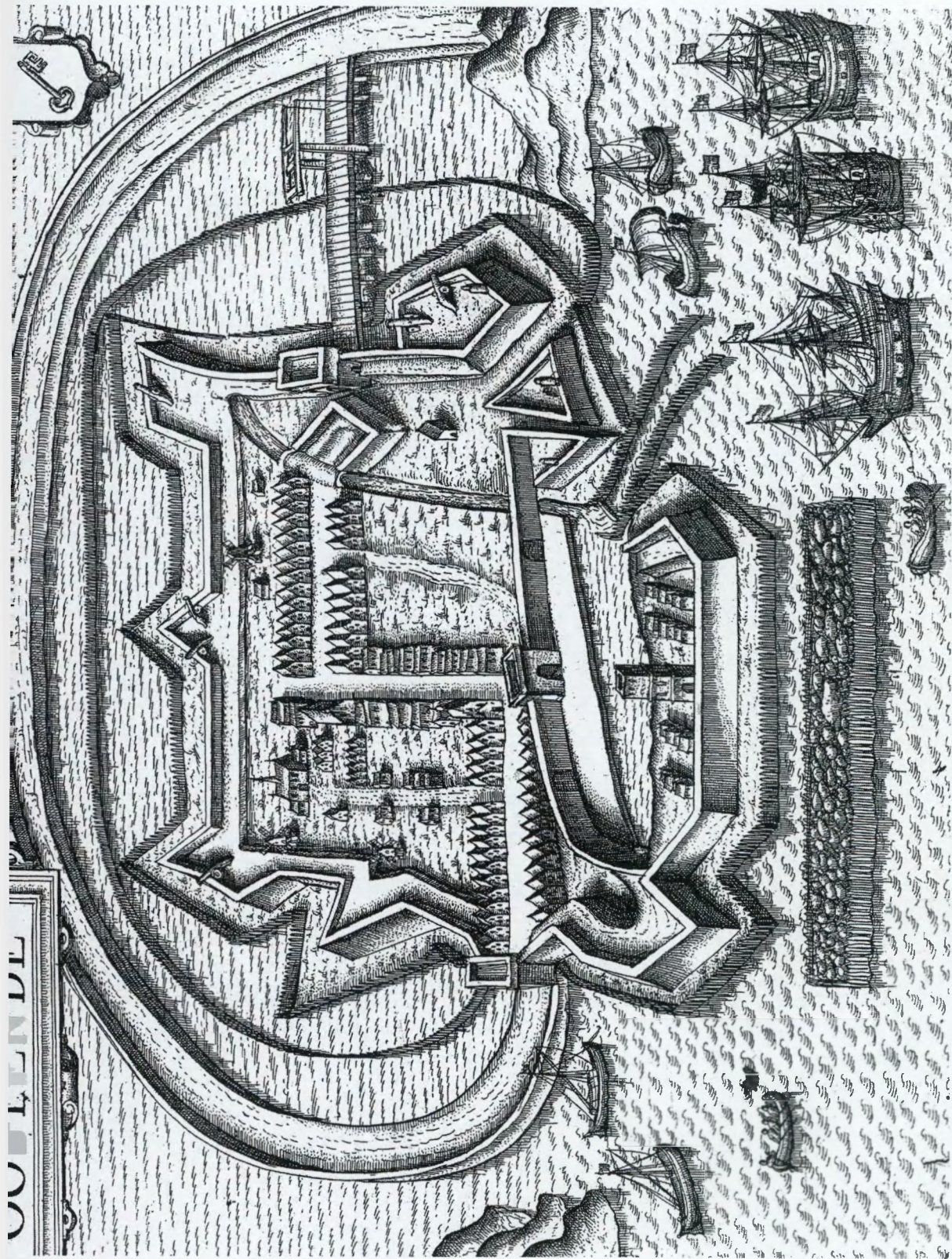
Door bevel van Hunne Hoogheden,

V E R R E Y K E N.

Aldus gepubliceert in volle Consistorie van den gemelden Raede van Vlaenderen, present Commissarissen van het Hof, Advocaeten, Procureurs, Deurwaerders, en veele andere, op den 12 November 1604.

Door my Notaris van den gemelden Raede,

J. MASSEAU.

Afbeelding 41. De stad gedeeltelijk herbouwd na het beleg (ca. 1607). Zicht in vogelvlucht langs het noorden, met aan de voorzijde de vernielde toren van de oude kerk.
 Gepubliceerd in : L. GUICCIARDINI. Descriptions de tous les Pays-Bas. Amsterdam, 1609.
 kopergravure

Afbeelding 42. De heropbouw van de stad op het plan van Wenceslas Cobergher. De laatste afsnijding werd behouden als citadel, die het havenverkeer kon controleren. Let ook op de verschillende dijktracés die aangegeven zijn in de Katharinakreek en de binnengeul.

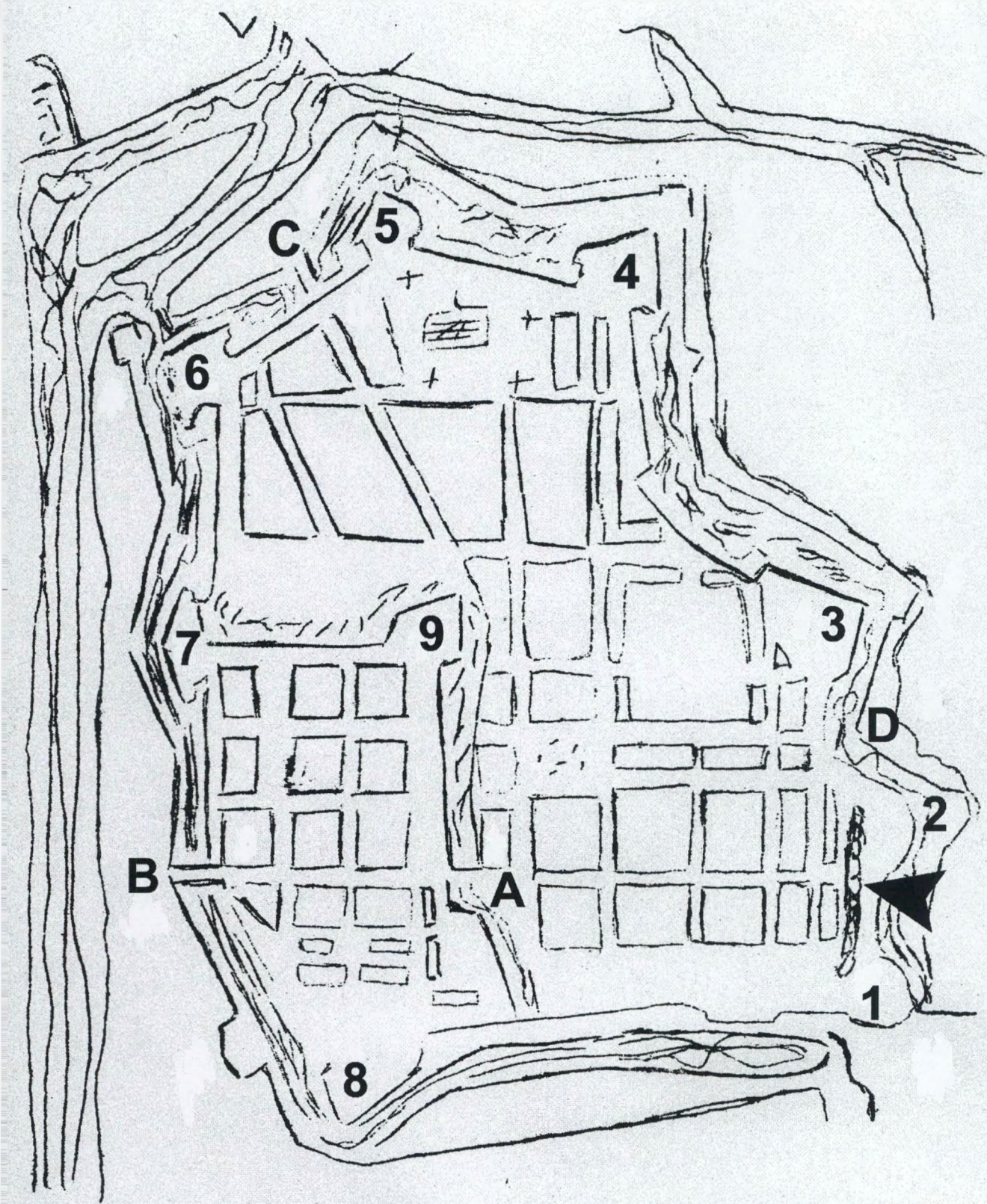
Algemeen Rijksarchief, Brussel - Kaarten en Plannen in handschriften nr. 92

beelding 43. Fragment van het Cobergher-plan voor de opbouw van Oostende. In het zuiden van de stad (aan de nieuwe haven) en het hospitaal en "la nouvelle Caij" weergegeven. In de stad zelf werden de gronden voor de kloosters van de Grauwzusters en Kapucijnen aangeduid. Deze laatste zouden echter verwezen worden naar gronden in het noordoosten van de stad (in de huidige pucijnenstraat).

gekleurde penschets

Algemeen Rijksarchief, Brussel - Kaarten en Plannen in handschriften nr. 92

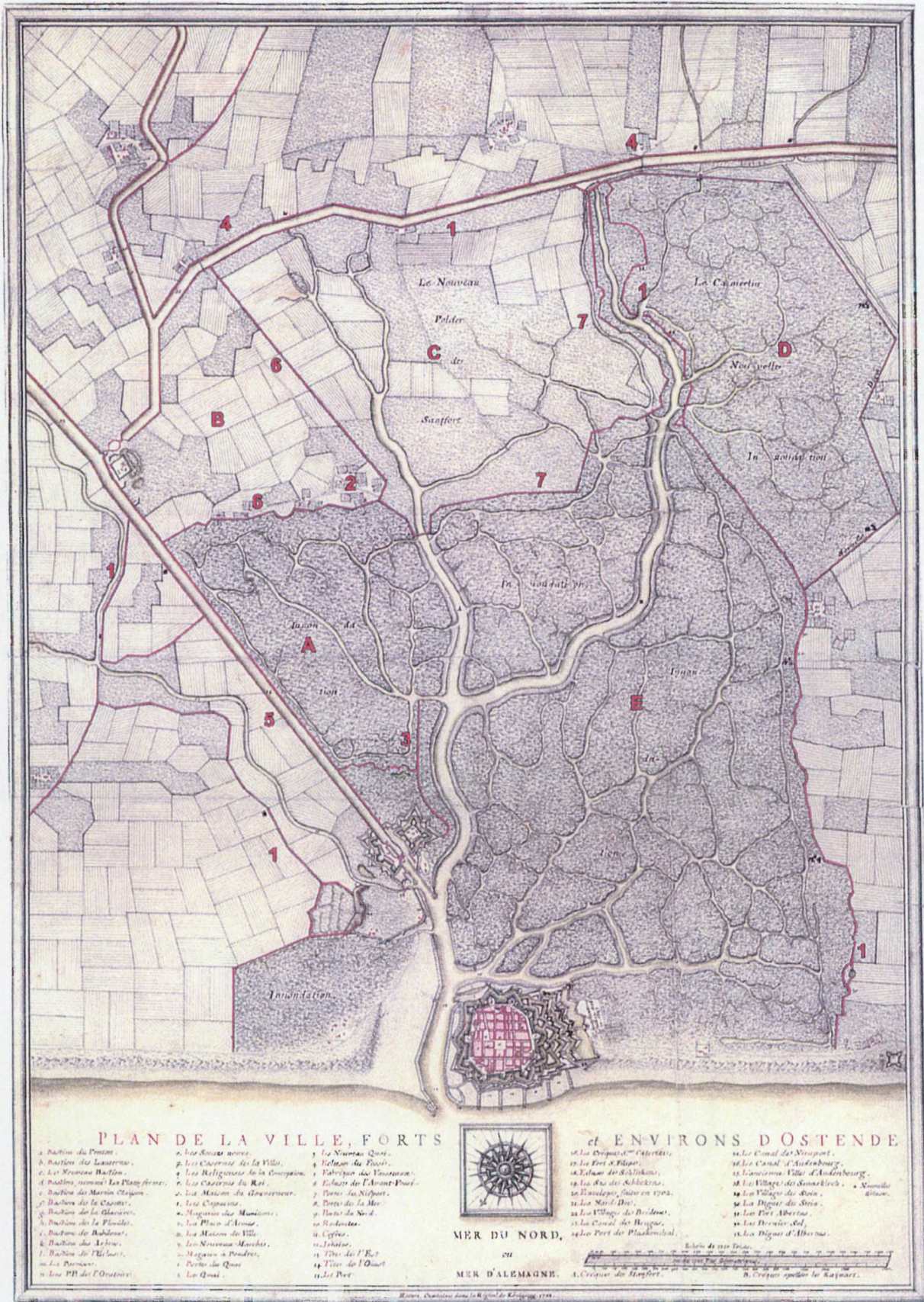

-helmont
 -vestbolwerk
 -polderbolwerk
 -zuidbolwerk
 -oestel

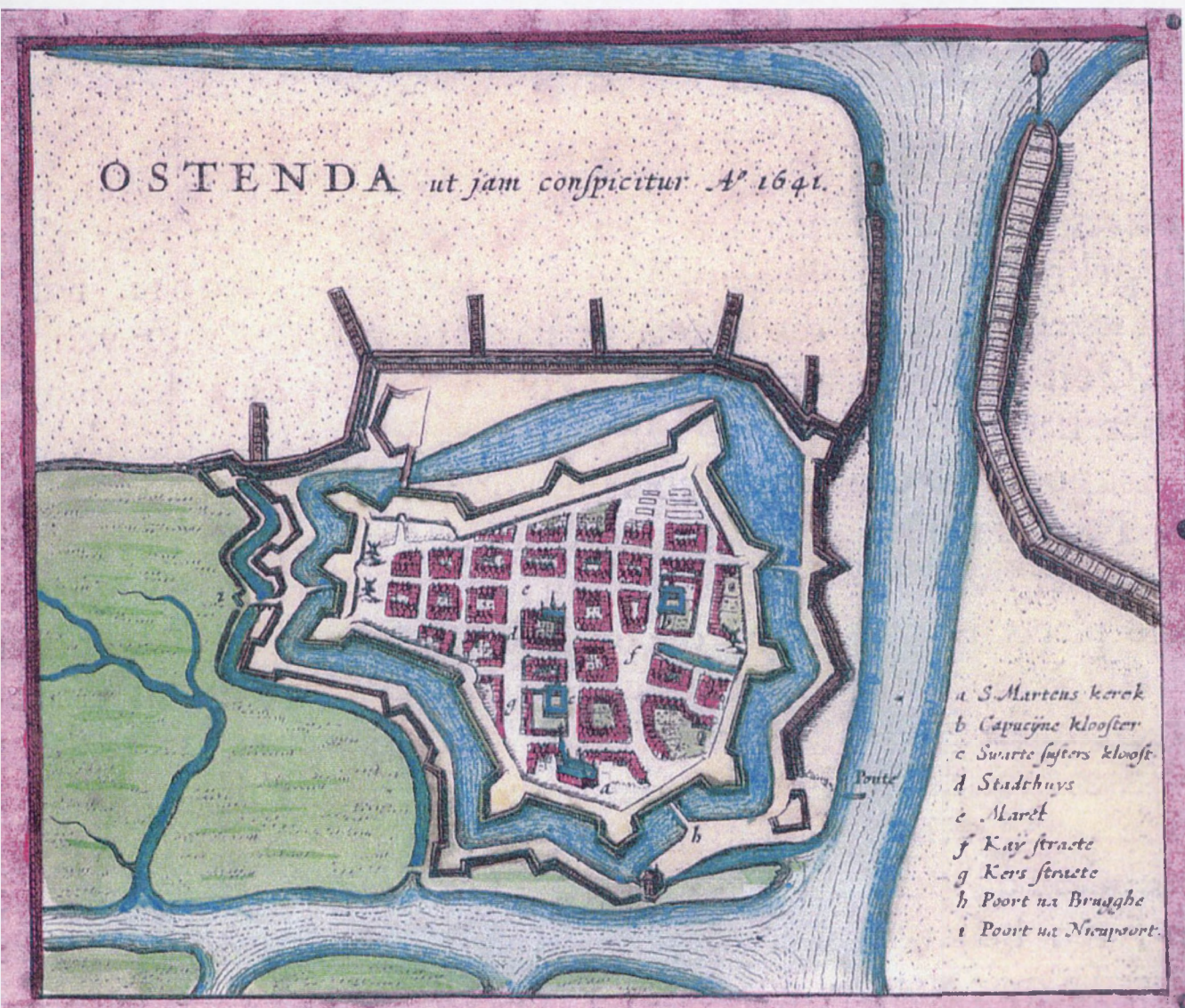
6. Spaans bolwerk
 7. Peckelsbolwerk
 8. Noordbolwerk (met Vlammenberg)
 9. Nieuwpolder

A. Nieuw-westpoort
 B. Oostpoort of Zeedijkpoort
 C. Kaaipoort of Brugse poort
 D. Westpoort of Nieuwpoortse poort

eelding 44. Identificatie van bolwerken en poorten van de stad. De schets van P. Lombaerde werd voorzien van nieuwe nummers (opdat de nummers 1-8 zouden overeenkomen met afb. 6). In het westelijke stadsdeel werden alle ravelijnen en bolwerken de binnenstad opgeruimd. Het enige overblijfsel is een gedeelte van de gracht van de eerste afsnijding (aangeduid met pijl).
 : P. LOMBAERDE. Het Cobergher-plan voor Oostende – De Plate, 1982, blz. 157.

Afbeelding 45. Kaart van de versterkte stad en het krekengebied binnen de historische polders door Hatton, 1723. SAO : KP/H005

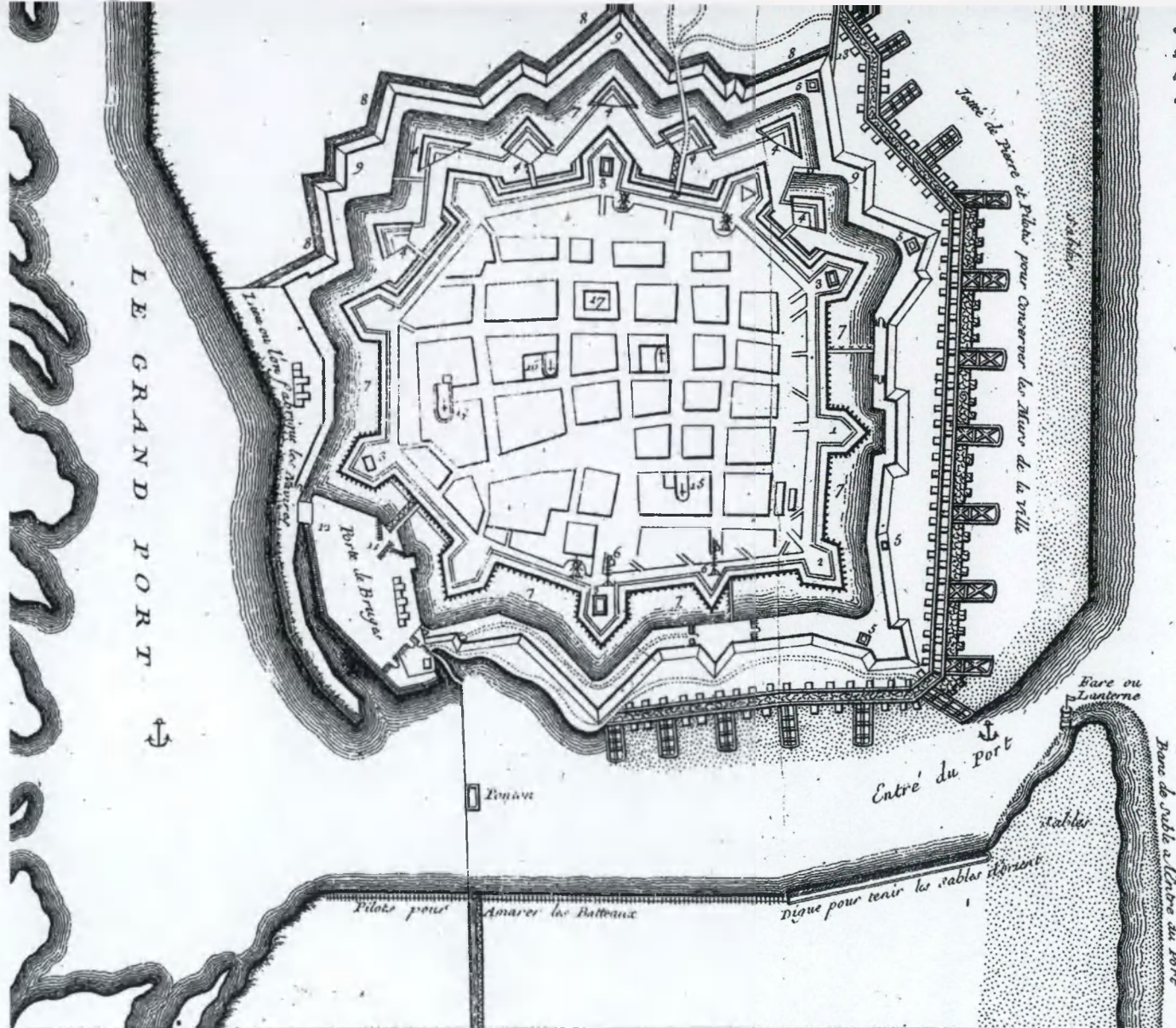

Afbeelding 46. Figuratief plan van de heropgebouwde stad in 1641. Inzet op de kaart van Sanderus (zie afb. 7)
 Gepubliceerd in : A. SANDERUS. *Flandria Illustrata*. Keulen, 1641. en in J. BLAEU. *Tooneel der Steden 's Konings Nederlanden*.
 Amsterdam, 1649.
 kopergravure

SAO : KP/H094

Afbeelding 47. Oostende, ca. 1660. Zicht in vogelvlucht op de stad langs het noordoosten. De zeewering wordt aangegeven met "Kisten van Hout met Stenen gevuld om de Zee te wederstaan". Verder zijn ook de "Poort na Nieuwpoort", de "Werf", de "Kay Strat", de "Veur Baak" en de "Dangireuse Bank" aangegeven. De Kerkstraat werd foutief weergegeven als "Kers straat". Ook het stratenpatroon klopt niet helemaal : vanuit de Nieuwe Markt in de Kaaistraat vertrekken er twee straten in noordelijke richting, terwijl er eigenlijk maar één moet staan (de Kapucijnenstraat).
SAO : KP/G015

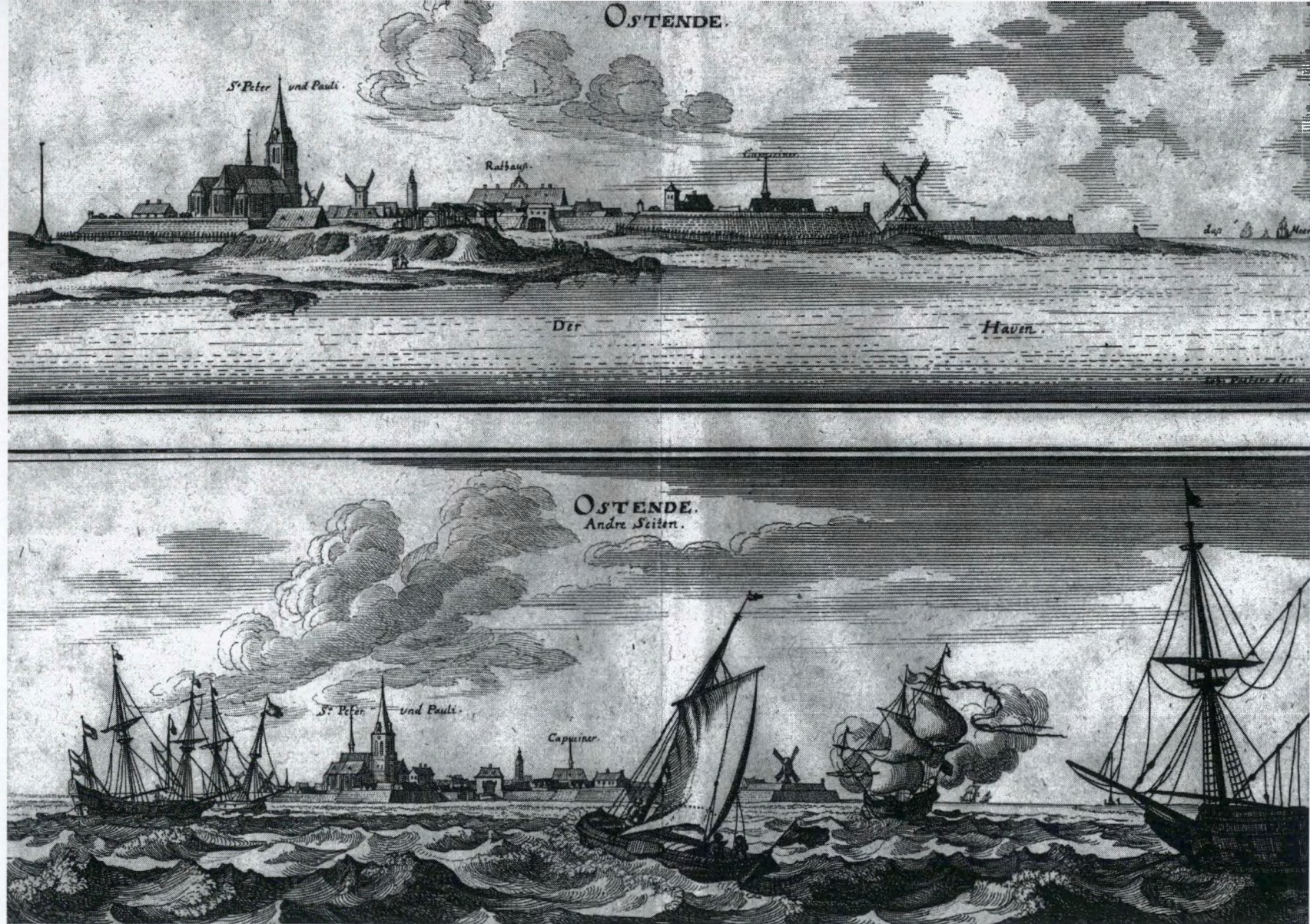
du Comte de Maudre, Citoyen à 20. Mars 1702.
 10. Minutés 40. secondes ou 36. Suivant
 les Observations Astronomiques de M.
 de Cassini.

RENVOY

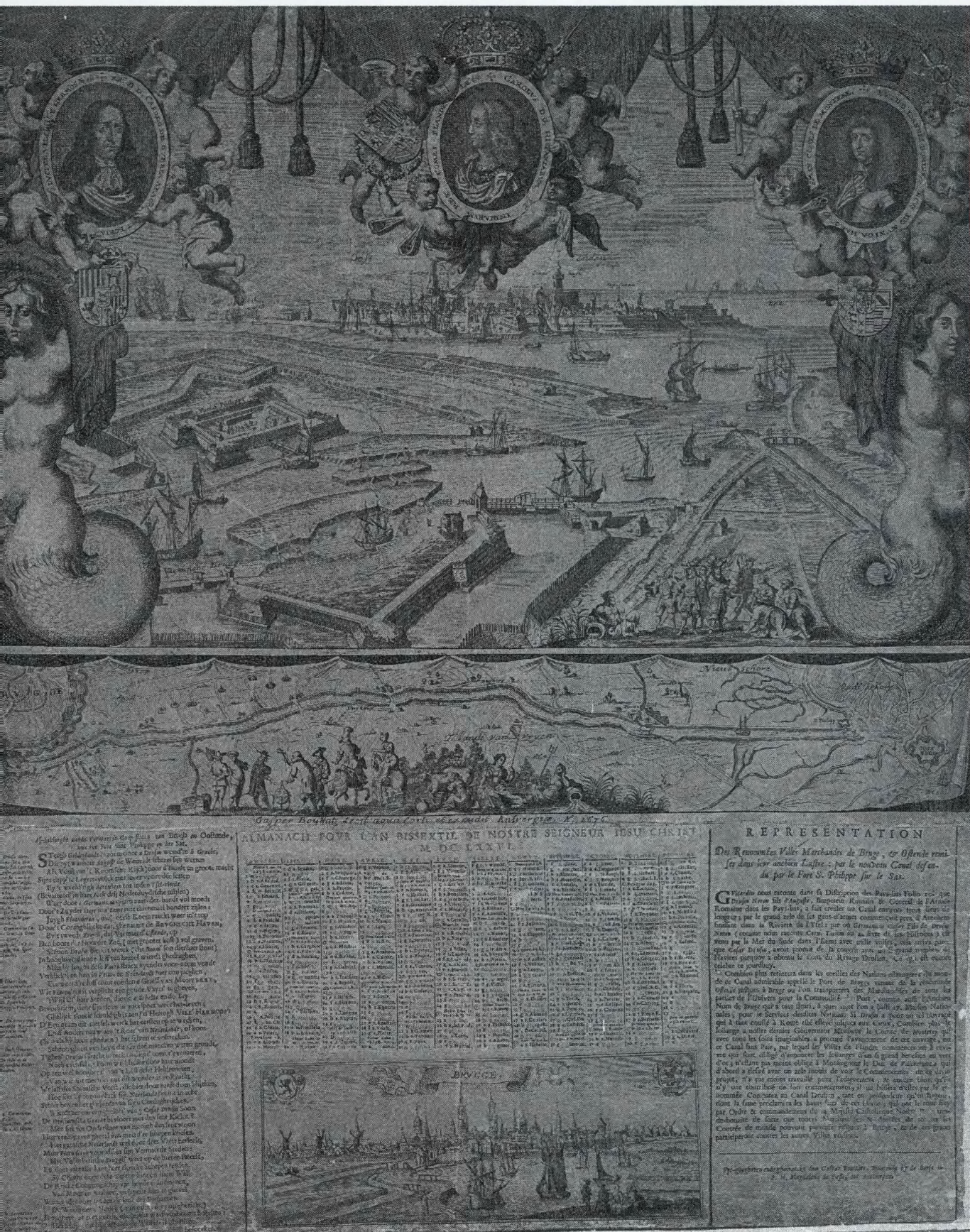
1. Bastion des Bourgeois
2. Platte Forme
3. Magasins
4. Demi Lune
5. Rebours
6. Minale
7. Fosse de la Ville
8. Fosse de la Contrescarpe
9. La Contrescarpe
10. Porte de Nieuport
11. Porte de Bruges
12. Escluse
13. Endroit par ou la Ville fut prise
 par les Espagnols sur les Hollandois
14. l'Eglise St. Martin
15. Couvent des Capucins
16. Les Soeurs Noires
17. L. a. Maison de Ville

M E R O C E A N E

Afbeelding 48. Oostende op het einde van de 17de eeuw.
 kopergravure

Afbeelding 49. Zicht op de stad aan de oostzijde en aan de noordzijde, ca. 1659.

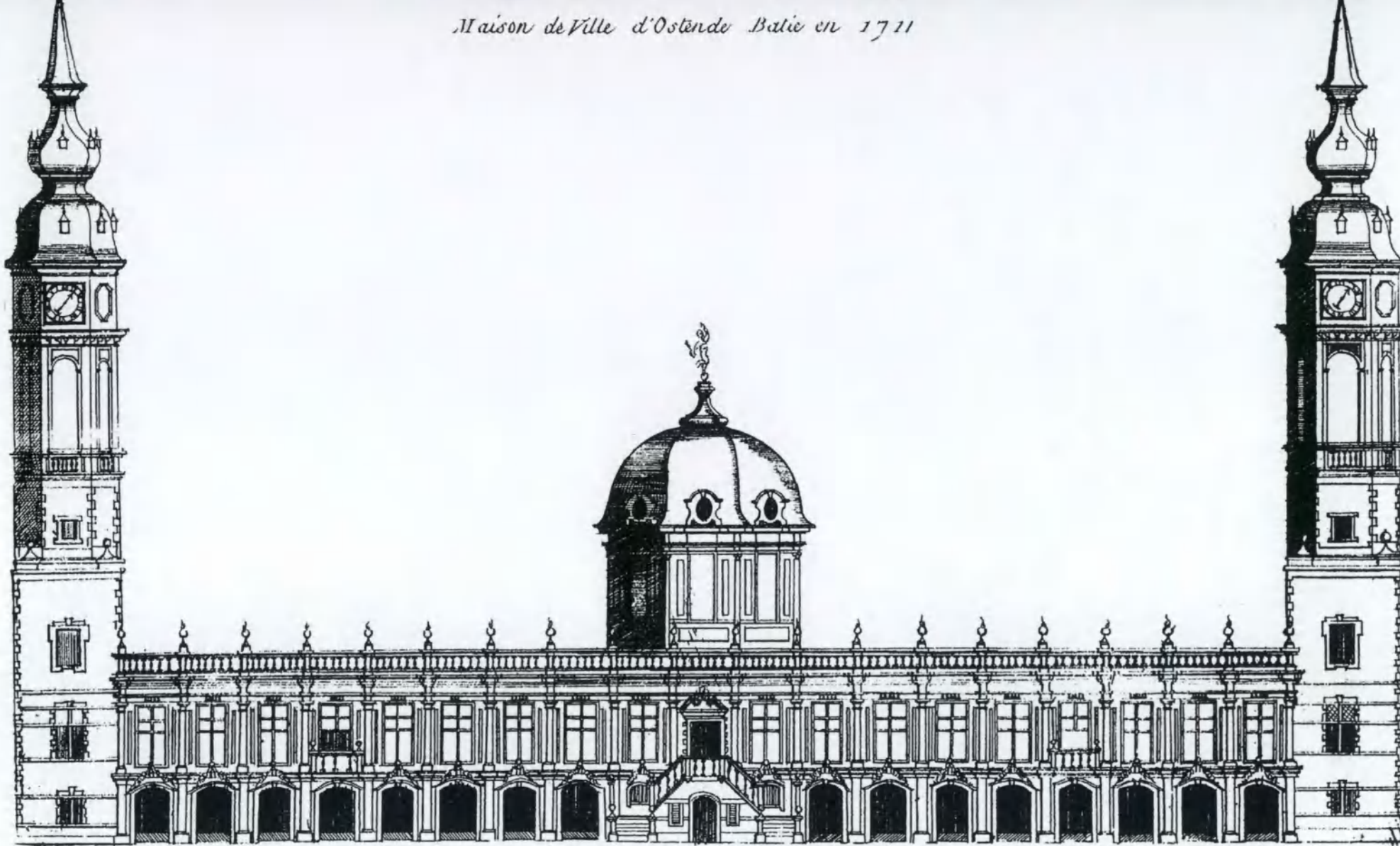
beelding 50. De kaart van Gaspard Bouffats (1648-1695), versierd met drie portretten : de hertog van Villehermoza (links), koning
 rel van Spanje (midden) en de graaf Monterey (rechts) ; onder de afbeeldingen is er een almanak voor het jaar 1676 terug te vinden.
 pergravure
 SAO : DW/J009

Deel 51. Fragment van de kaart van Gaspard Bouttats : zicht op de stad aan de zuidoostzijde, met op de voorgrond het Slijkens en in de verte de stad.
 Deelgravure

SAO : DW/J009

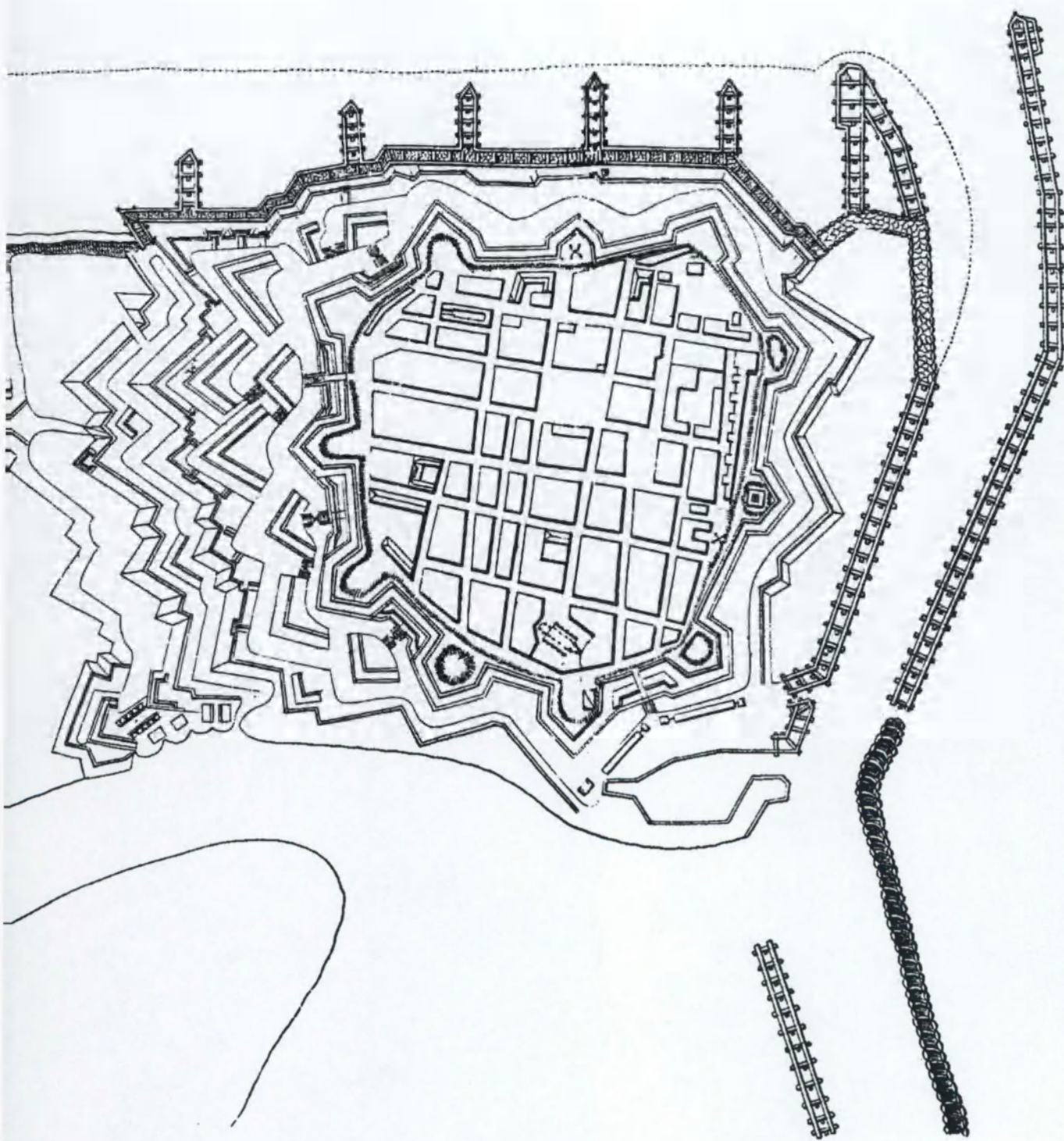
Maison de Ville d'Ostende Batie en 1711

Afbeelding 52. Stadhuis Oostende, ca. 1711
kopergravure

SAO : PT/E0043

20 40 80 120 160 200 240 280 320 360 400 440 480 toises de france.

Deel 53. Plan van Oostende van t'jaer 1740

: J. BOWENS. Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenryksch Vlaanderen.
Lugge, 1792, deel II, p. 109.

Afbeelding 54. Plan van de stad met de straten en het omliggende grondgebied tijdens het beleg van 1706 door P. Fehr.
kopergravure

Afbeelding 55. Zicht op de oude vuurtoren en omgeving, ca. 1830 door Jobard.
lithografie

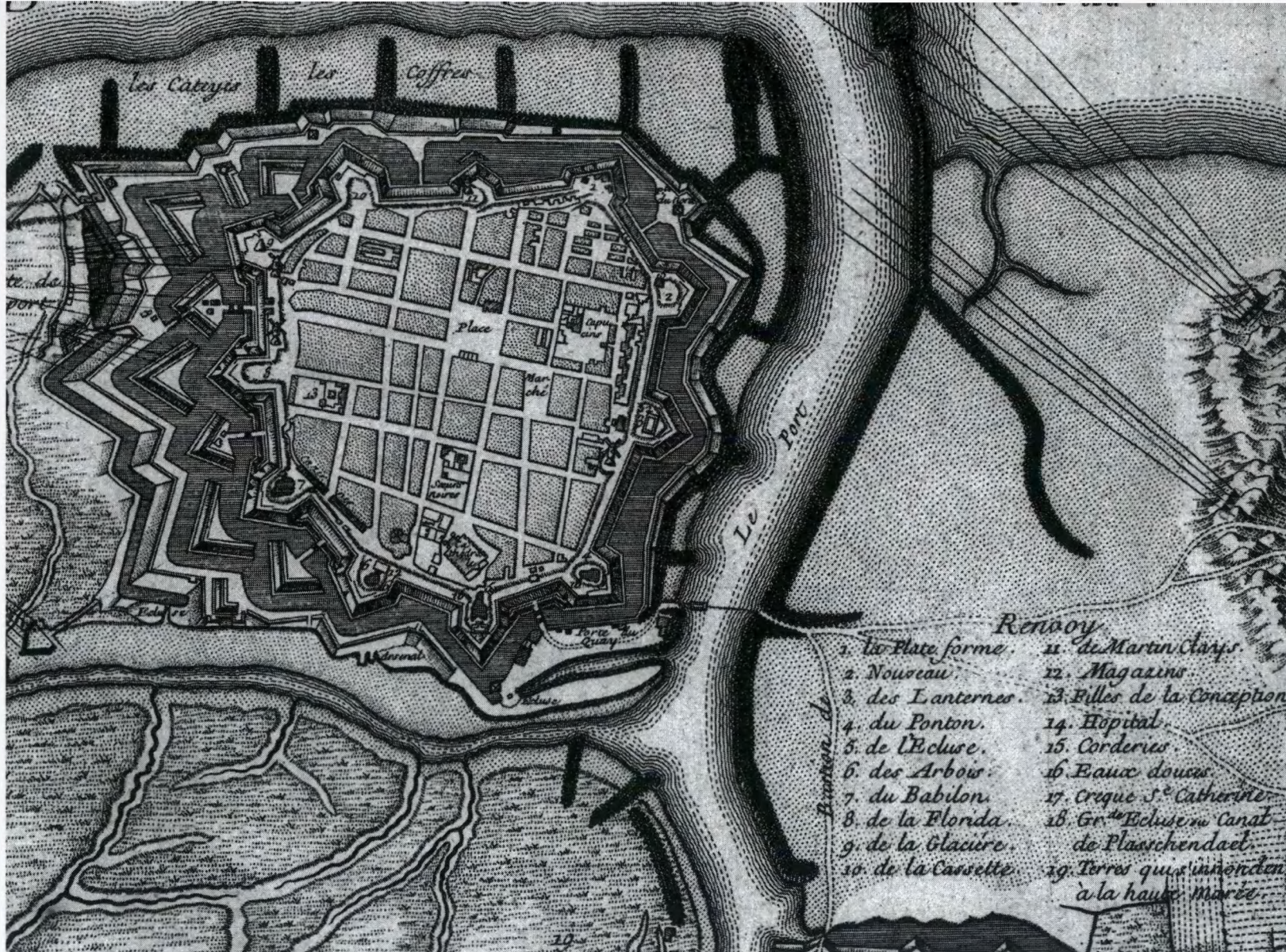
Gouverneurswoning
Koninklijke kazernes
Hospitaal
Touwslagers
Opslagplaatsen van touwslagers
Touwsluis

G. Koninklijke magazijnen
H. Zoetwaterreservoir
I. Opslagplaatsen van particulieren
K. Witte Nonnen
L. Stadskazernes
M. Redouten

N. Wachthuis
O. Verhoog voor uitkijk
P. Klooster van Zwartzusters
Q. Grote kerk
R. Sint Maartenskerk
S. Kapucijnenklooster

Beelding 57. De stad en de haven van Oostende op de kaart van Mattheas Seutter.
Pergravure

SAO : KP/H099

Afbeelding 58. Kaart van Oostende en omgeving (fragment). Gepubliceerd in : LE ROUGE. Recueil contenant des Cartes Nouvelles. Parijs, 1742.
kopergravure

1. Platteforme
2. Le Nouveau Bastion
3. Le Bastion des Lanternes
4. Le Bast: du Ponton
5. Le Bast: de l'Escluse
6. Le Bast: des Arbois
7. Le Bast: du Babilon
8. Le Bast: de la Florida
9. Le Bast: de la Glaciere
10. Le Bast: de la Casette
11. Le Bast: de Martin Clays
12. La Porte du Quay
13. La Porte de Nieuport
14. La Porte de la Mer
15. La Porte du Nord
16. La Porte pour aller aux Ravelins
17. La Maison de M.^r le Gouverneur
18. Casernes du Roy
19. Casernes de la Ville
20. Corps-de-garde
21. Le Magasin Royal
22. Le Magasin des Particuliers
23. Le Magasin des Ammonitions
24. Redoutes
25. La Grande Eglise

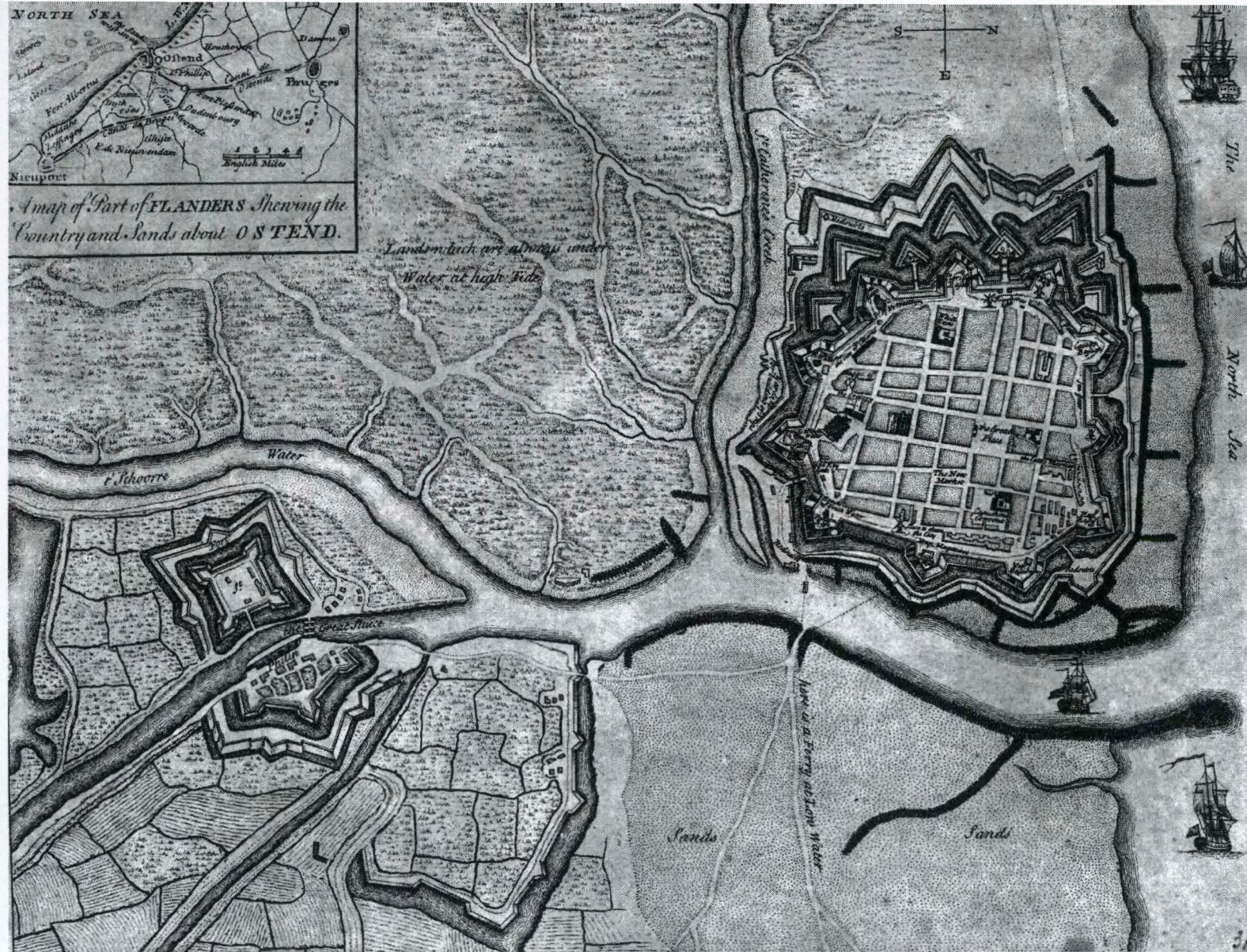

26. Les Peres de l'Oratoire
- 27.
28. Les Capucins
29. Les Filles de la Conception
30. Les Soeurs Noires
31. l'Hospital
32. La Grande Place
33. Le Neuf-Marché
34. Le Marché ouix Bestes
35. Le Quay
36. Le Nouveau Quay
37. l'Arcenal des Vaissaux
38. l'Escluse du Fossé
39. l'Escluse du Contre-fossé
40. Escluse et Conduits qui lachent les ordures
41. Les Cordieres
42. Les Magasins des Cordieres
43. Le Port
44. La Teste de l'Est
45. La Teste de l'Oüest
46. Les Cofres
47. Les Cateyes
48. Fossés d'eau douce
49. La Creque de S. Catherine
50. Digue d'Albertus

Afbeelding 59. Kaart van Oostende en omgeving (fragment) m.b.t. het beleg van 1706 door C. Hoppach.
kopergravure

SAO : KP/H081

De originele legende werd overgenomen en waar nodig werden de originele cijfers vervangen door nieuwe (om de leesbaarheid te vergroten). Op het origineel werden de getallen 23 en 26 niet teruggevonden. Maar op het volgende plan zijn "The Oratory" en "Magaz. of Powder" wel aangegeven (op het einde van de Kapellestraat).

Afbeelding 60. Kaart van Oostende binnen de vestingen en omgeving met inzetkaartje van inplanting in de omgeving, ca. 1710 door Peter Martell.
kopergravure

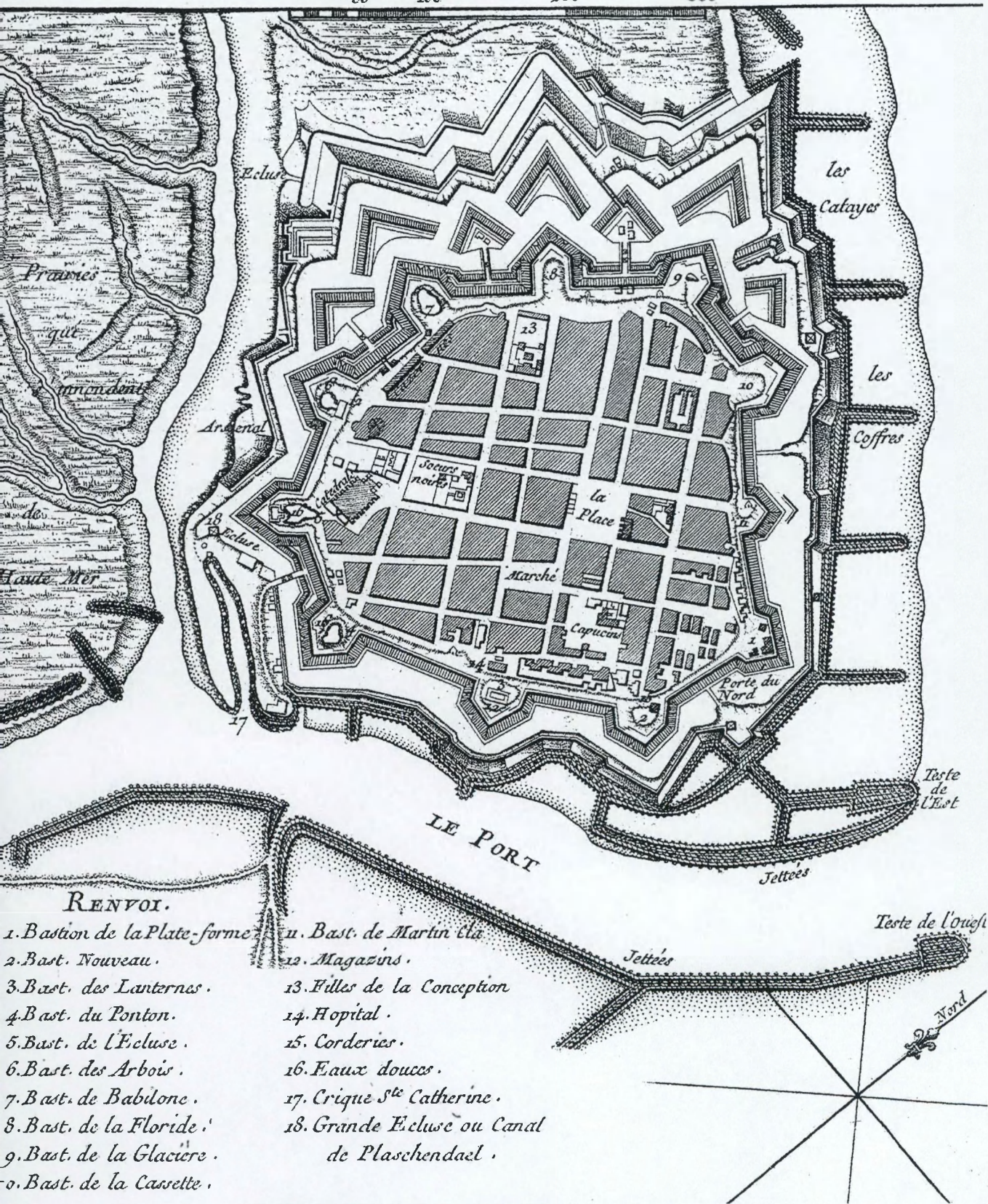

Afbeelding 61. Plattegrond van de stad, de fortificaties en de wijde omgeving van Oostende met de loopgrachten tussen Oostende en Mariakerke, 1745 door Striedbeck.
 Gepubliceerd in : Théâtre de la dernière guerre de Flandre. Z.p., 1744-1748 / Plans et Journaux des Sièges de la dernière guerre de Flandre, rassemblés deux capitaines étrangers au service de la France. Straatsburg & Den Haag, 1750 / Plans und Journals, 1750.
 kopergravure

PLAN D'OSTENDE

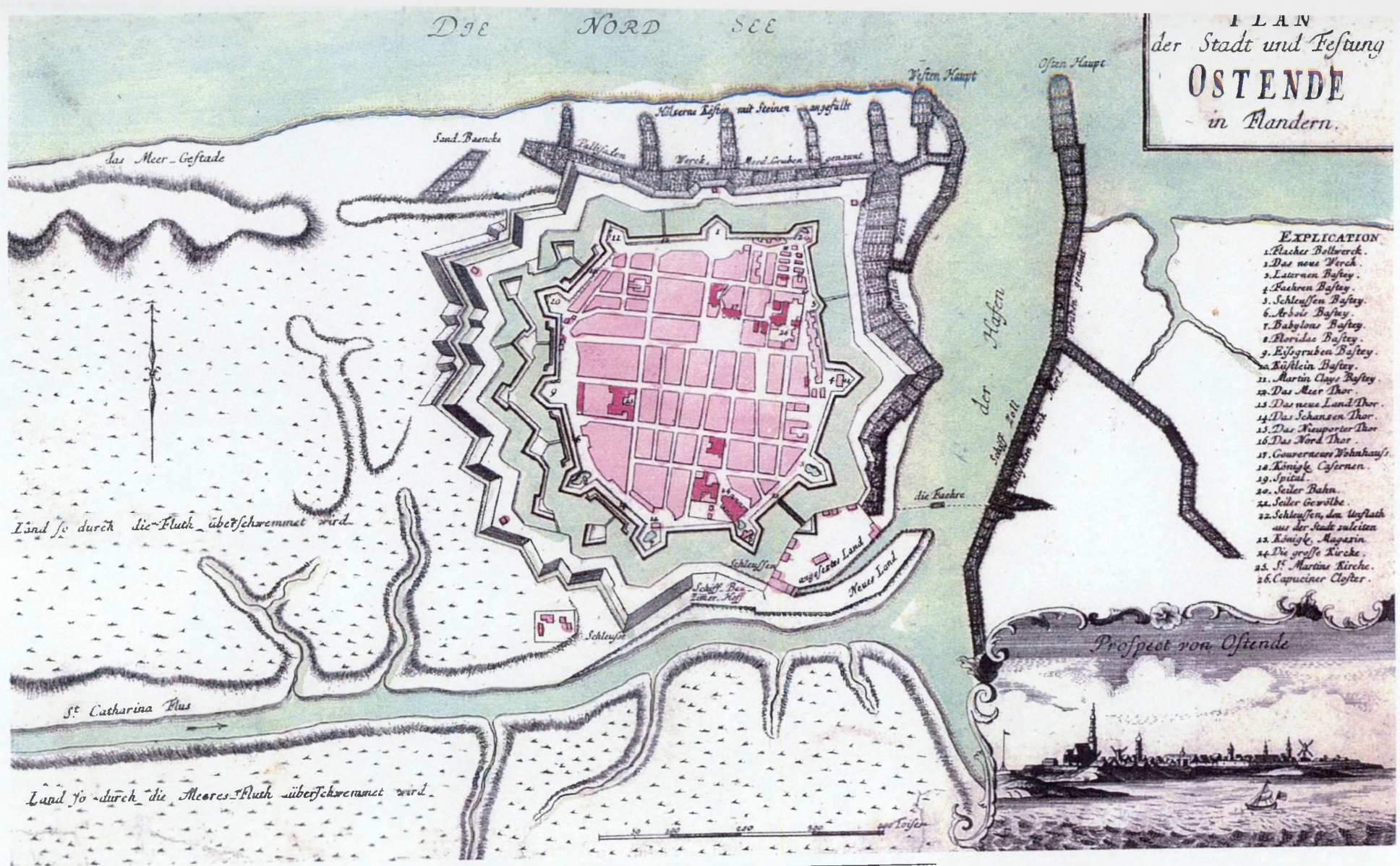
Echelle de trois cent Toises.

50 100 200 300

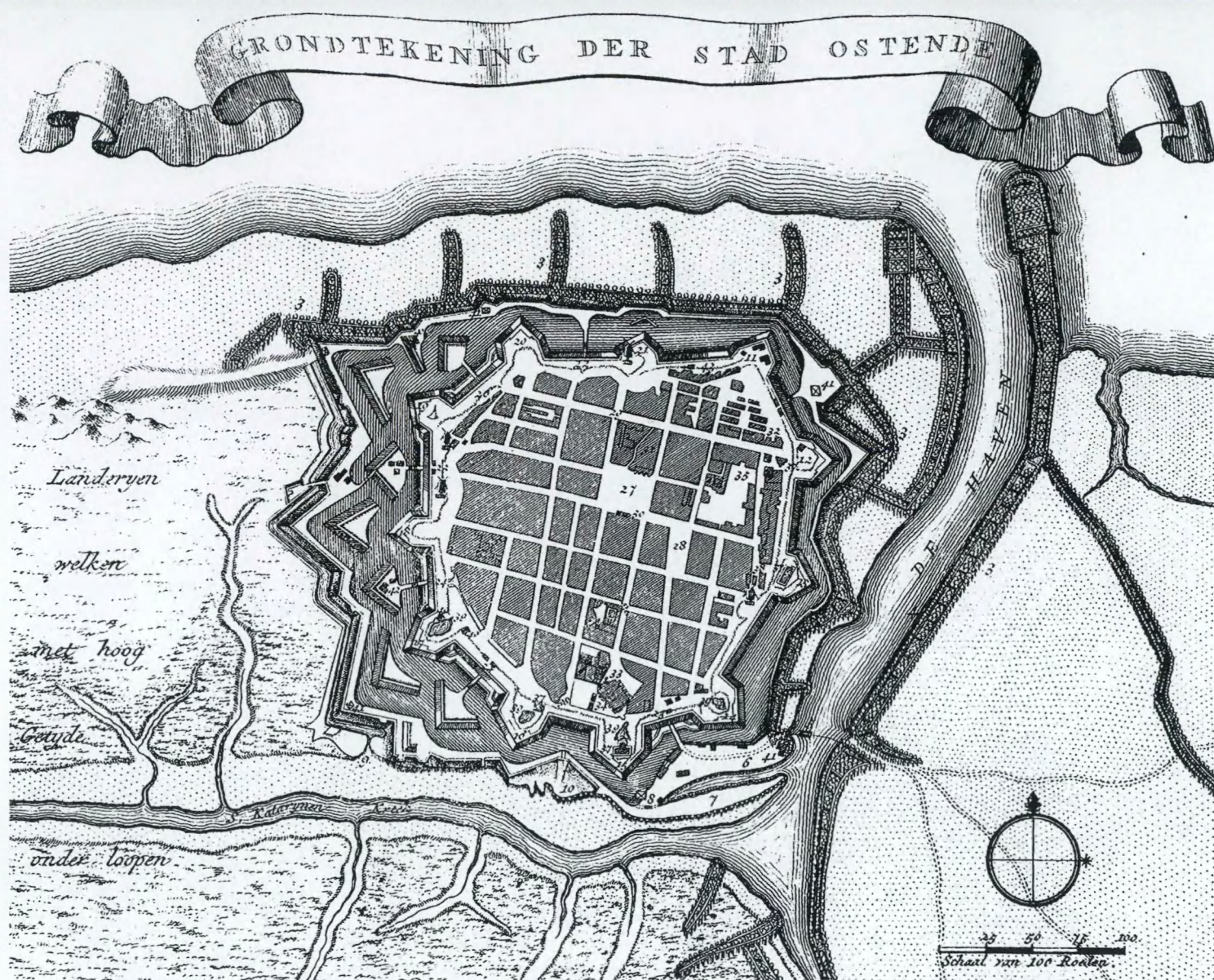
RENOI.

1. Bastion de la Plate-forme.
2. Bast. Nouveau.
3. Bast. des Lanternes.
4. Bast. du Ponton.
5. Bast. de l'Ecluse.
6. Bast. des Arbois.
7. Bast. de Babilone.
8. Bast. de la Floride.
9. Bast. de la Glacière.
10. Bast. de la Cassette.
11. Bast. de Martinella.
12. Magazins.
13. Filles de la Conception.
14. Hopital.
15. Corderies.
16. Faux douces.
17. Crique Ste Catherine.
18. Grande Ecluse ou Canal de Plaschendael.

Afbeelding 63. Plattegrond Oostende en omliggende met legende en inzet : panoramisch zicht op Oostende vanuit de zee.
kopergravure

1. Oosterhoofd
2. Westerhoofd
3. Kribbingen, of Kisten van Hout, met Steenen gevuld
4. Ankerplaats
5. Schouw
6. De Kaay
7. De nieuwe Kaay
8. De Schutsluis der Gracht
9. De Schutsluis der Agtergracht
10. De Werf
- 11-21 De elf Bolwerken der Stad
22. De Zeepoort
23. De Kaaipoort
24. Twee Ravelynen poorten
25. De Nieuwpoorter Poort
26. De Noorder Poort
27. De groote Markt
28. De nieuwe Markt
29. De Beesten markt
30. Het Stadhuis
31. Het Huis van den Gouverneur
32. Het Gasthuis
33. De groote Kerk
34. De S Martens Kerk
35. 't Kapucynen Klooster
36. 't Klooster der zwarte Zusters
37. Pakhuizen
38. Sluis en Drekiolen
39. Bakken met zoet Water gevuld
40. Stads Kazernen
41. Reduiten
42. Wagthuis
43. Hoogte, tusschen de Oude Platteform (11) en Marten Klays Bolwerk (21), van waar men in Zee ziet

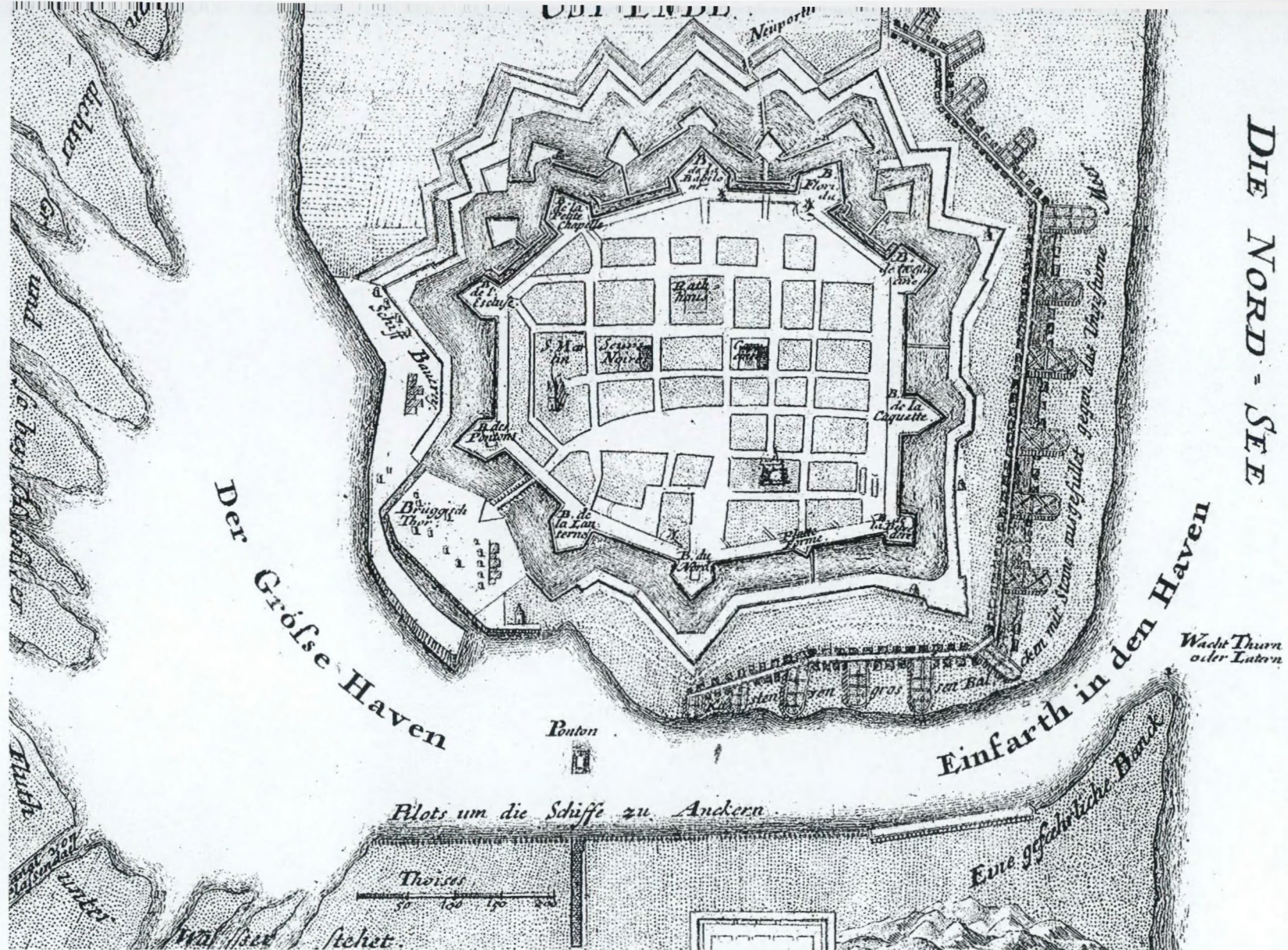

Afbeelding 64. Grondplan van de stad met de straten, de vestingen en het omliggende, 1737.

Gepubliceerd in : Isaak TIRION. Hedendaagsche Historie. Amsterdam, 1738.

kopergravure

De originele legende werd overgenomen.

Afbeelding 65. Plattegrond : Oostende en haven met torens, forten en diverse locaties met toelichting over de geschiedenis van de stad, ca. 1720.
 Gepubliceerd in : G. BODENEHR. Forces d'Europe oder d. merckw. U. Fürnehmste Stätte. Augsburg 1720.
 kopergravure

Carte des Environs d'Ostende
Relative au Memoire du 30, aoust 1753.

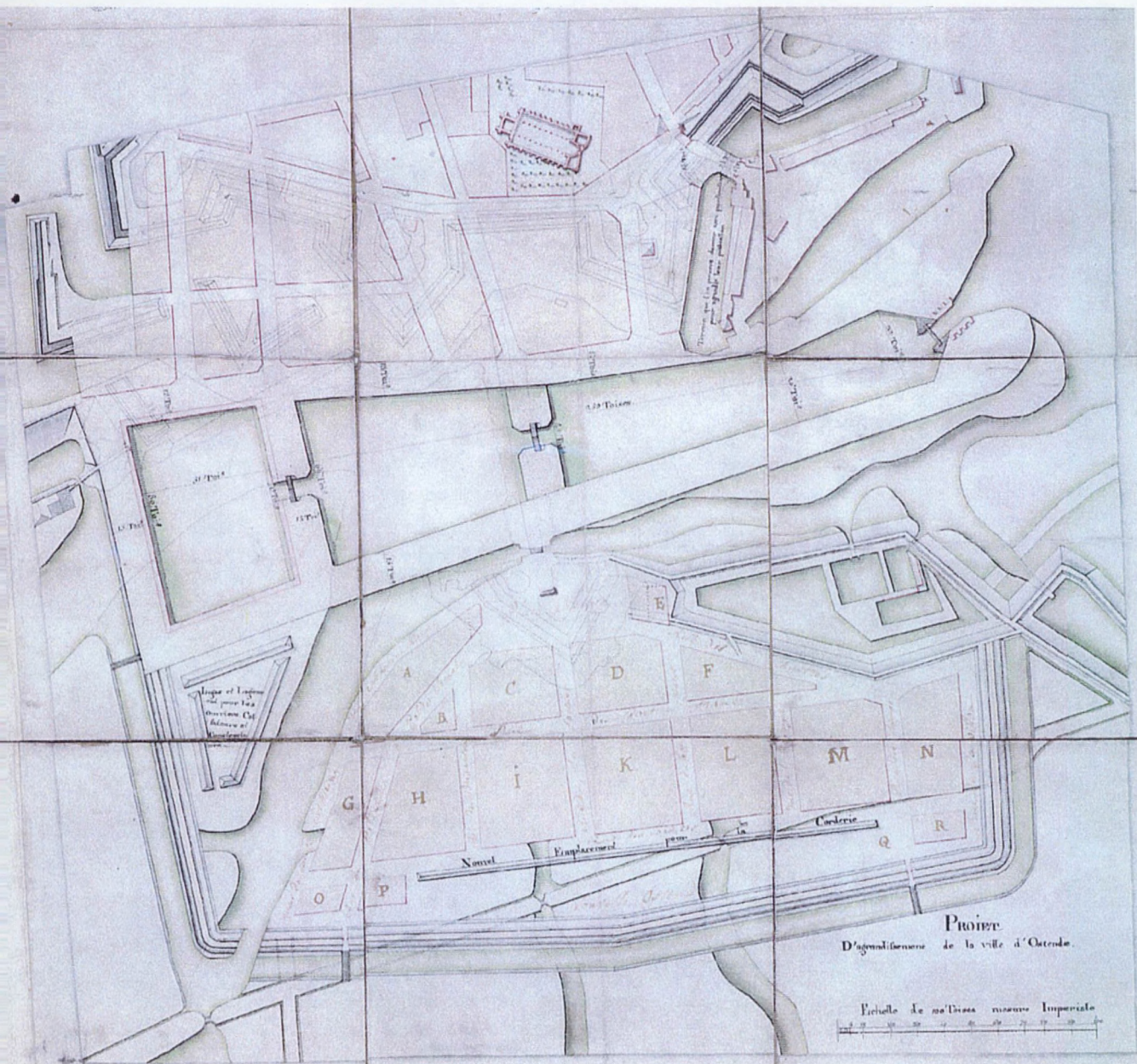
Echelle de 200 Toises.
0 200 400 600 800

Afbeelding 66. Oostende en omgeving in 1753.

SAO : KP/G034

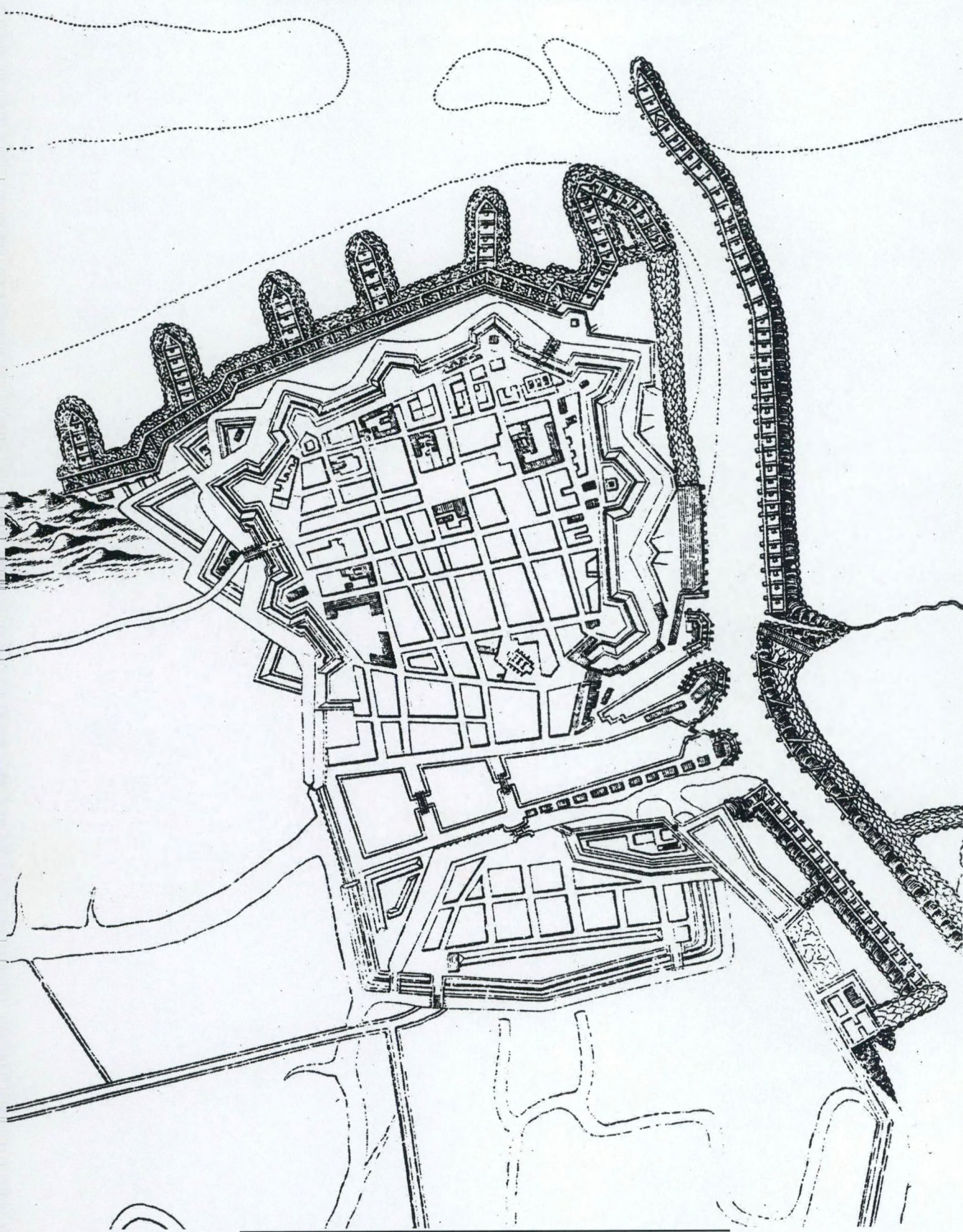
Op dit plan is ondermeer de nieuwe dijk (1744-1745) rond de St. Catharinapolder (aangegeven met de letter E) te zien. Hierdoor bleven alleen de Camerlingpolder (letter O) en de Zwanenhoekpolder (letter H) over als spoelpolder. Een situatie die pas zou veranderen met de aanleg van de spuikom onder Napoleon.

Afbeelding 67. Plan van de zuidelijke uitbreiding van Oostende uit 1783 met aanduiding van de loten de nieuwe straten en het oude stadspatroon.

SAO : KP/H048

20 40 80 120 160 200 240 280 320 360 400 440 480 toises de france

Beelding 68. Plan van Oostende van t'jaer 1791

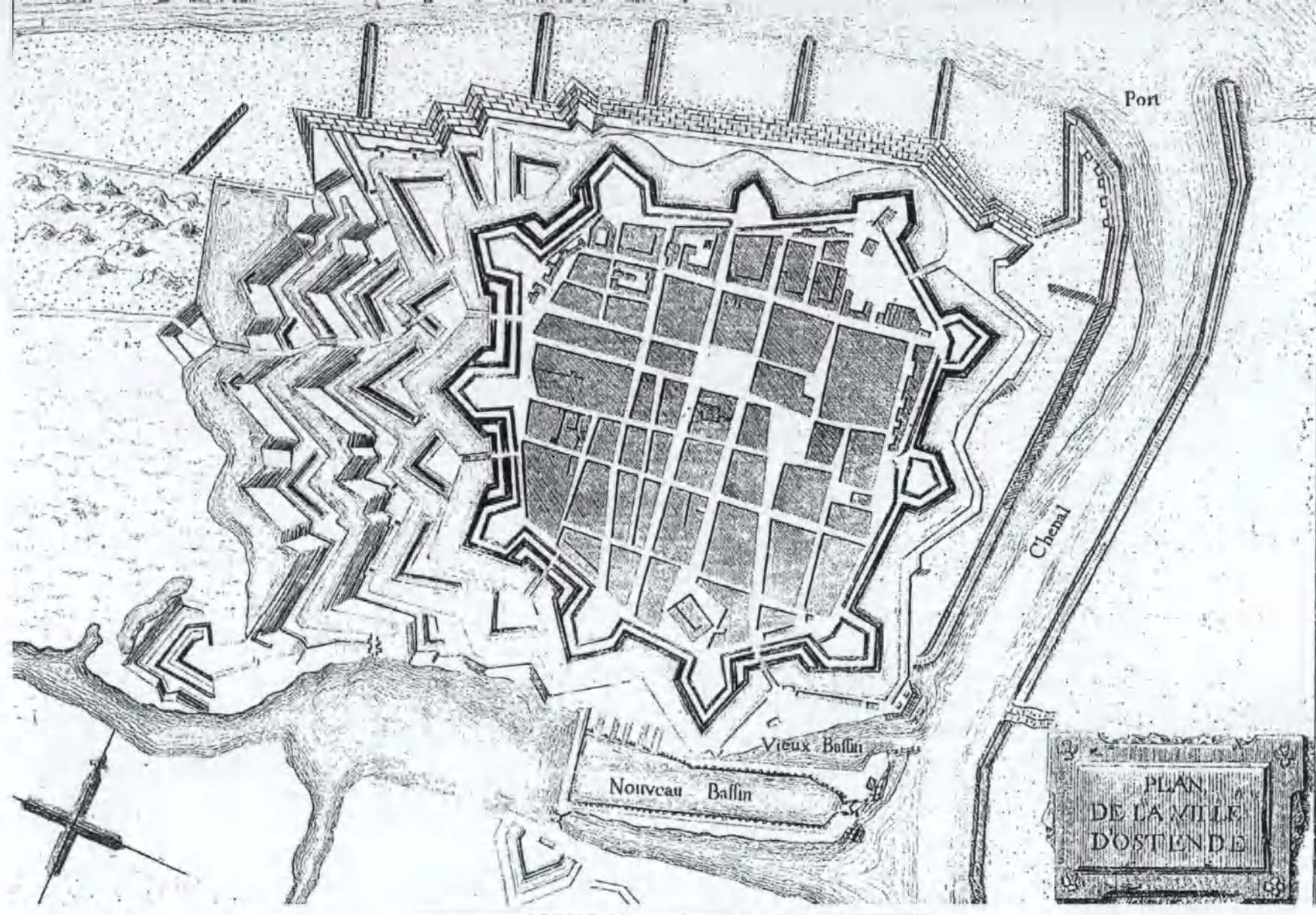
: J. BOWENS. Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenryksch Vlaanderen.
-ugge, 1792, deel II, p. 218.

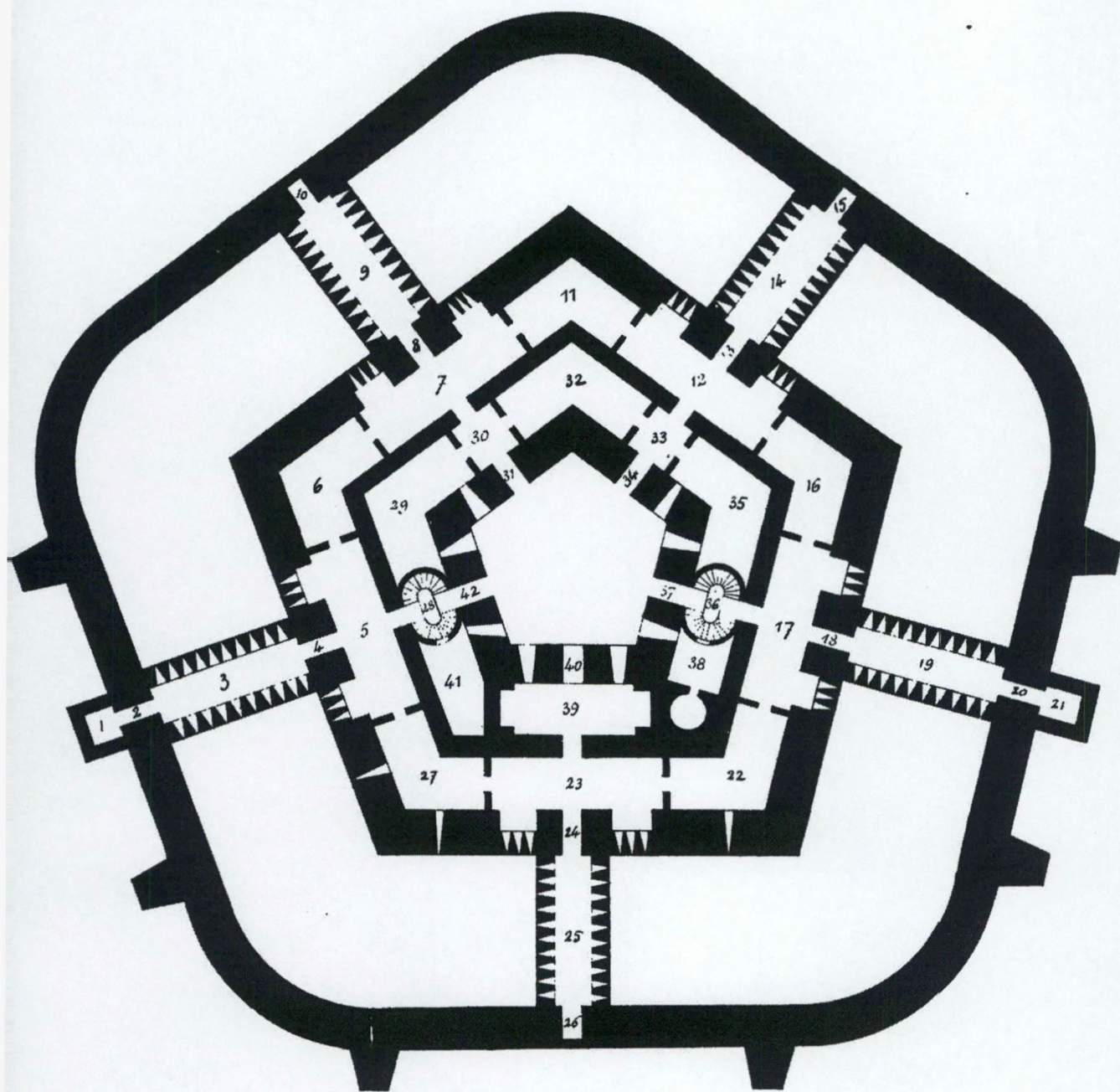
beelding 69. Oostende en omgeving naar de kaart van Ferraris, 1778.

SAO : KP/X182

• dit plan is duidelijk te zien hoe de steenweg naar Torhout (1766) wel door de St. Catharinapolder liep, maar niet door de Amerlings- of Snaaskerkepolder, omdat die toen nog dreef.

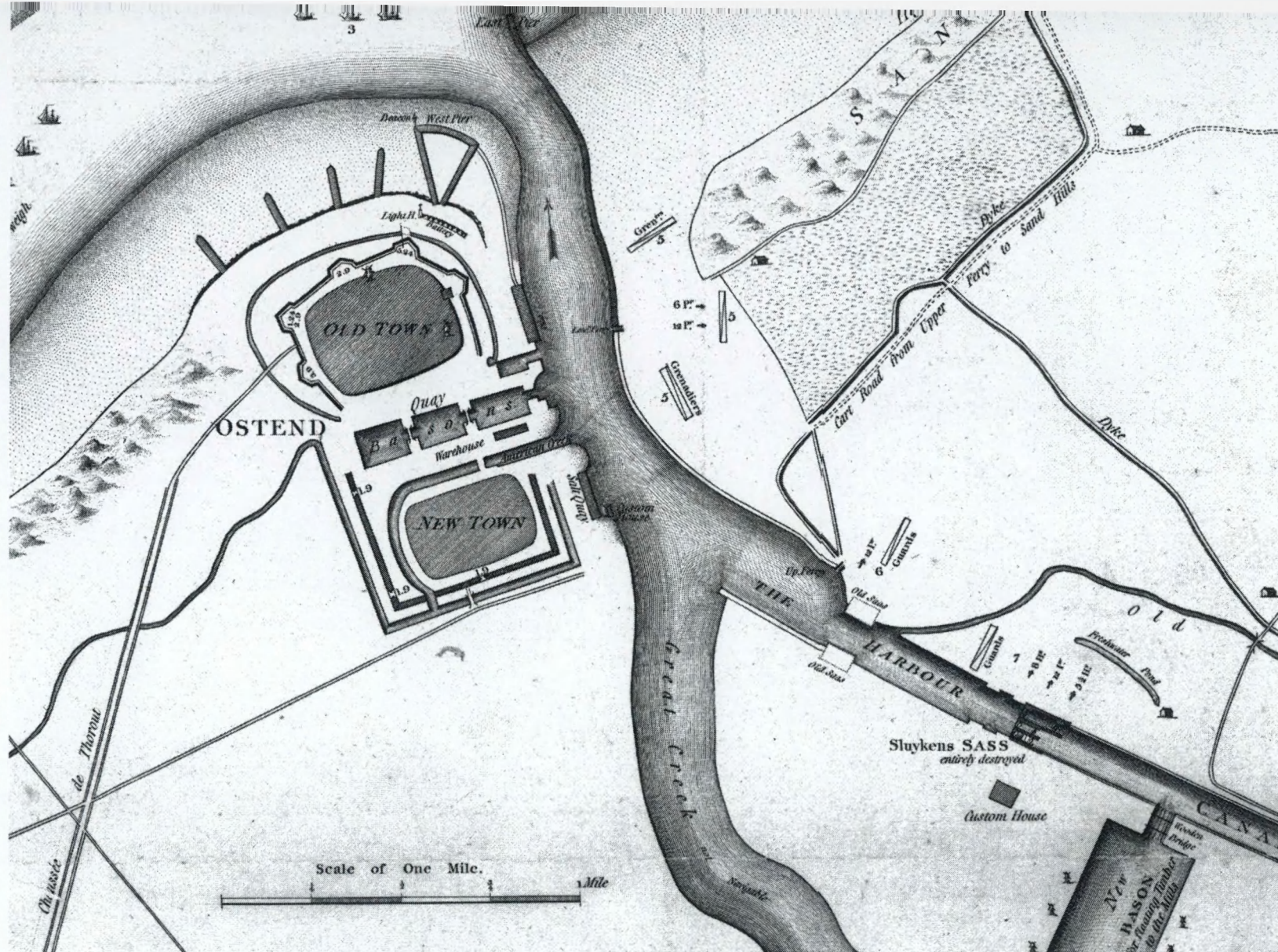

Afbeelding 70. Plan van Oostende met aanduiding van de oude en nieuwe dokken, 1775 door Janssens.
kopergravure

Deel 71. Plan van het Fort Napoleon, gelegen in de duinen ten oosten van Oostende, 1850.

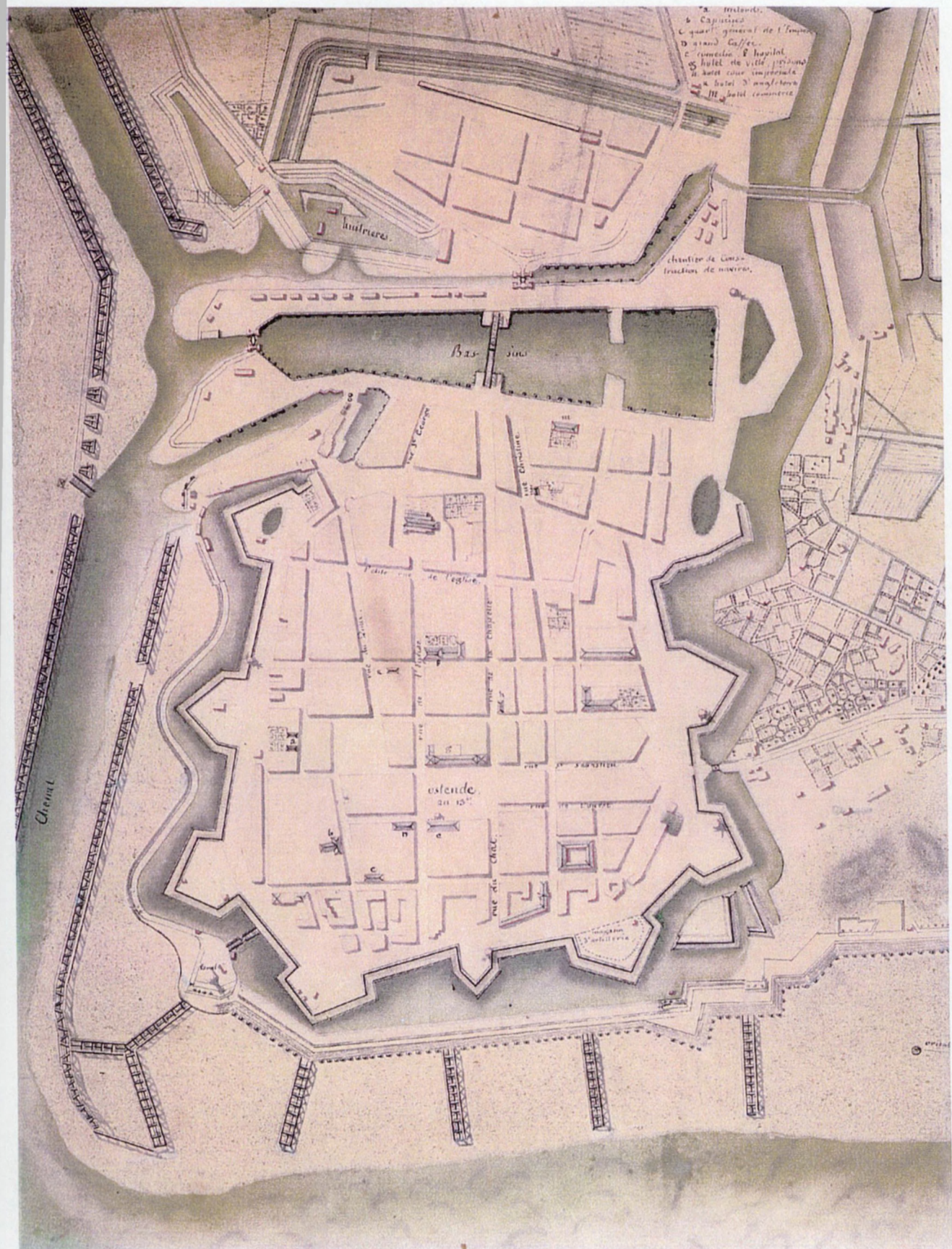
SAO : KP/G037

Afbeelding 72. Plattegrond van de haven en de stad Oostende met beschrijving van het sas-slijkens en de vernietiging ervan door Coote en Popham, 1798 door W. Faden

Afbeelding 73. Plan van Oostende en omgeving, 1803-1804 door Ambroise Tardieu

Afbeelding 74. Ostende, an 13.

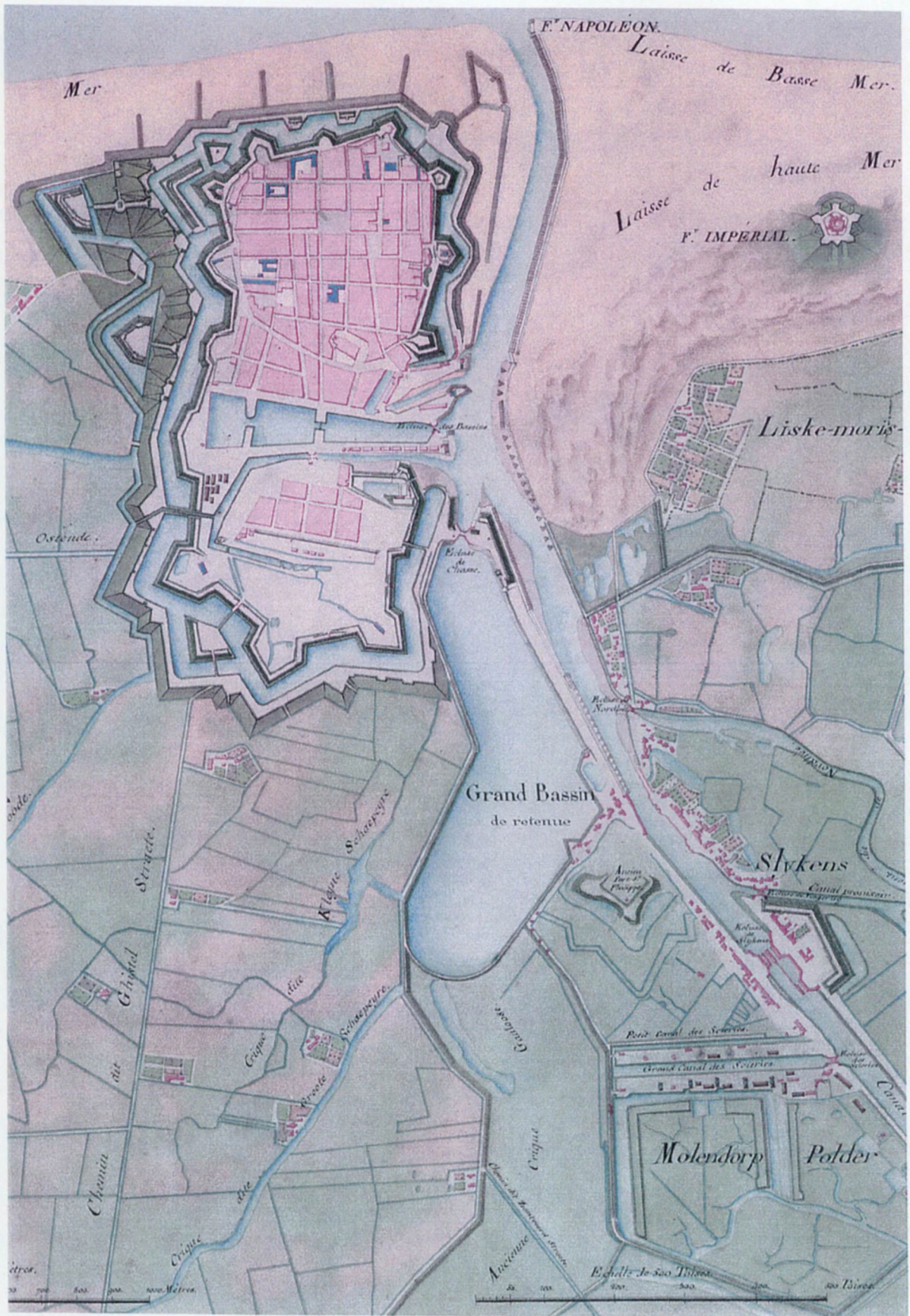
SAO : KP/G023

De stad in de jaren 1804-1805. Het nieuwe stadsdeel in het zuiden van de stad is hier nog omgeven door een eenvoudige ringmuur (door de Oostenrijkers aangelegd in 1784). Toch was men vermoedelijk reeds in 1804 begonnen met de aanleg van de gebastioneerde omwalling met vier bastions (die op latere plannen terug te vinden is).

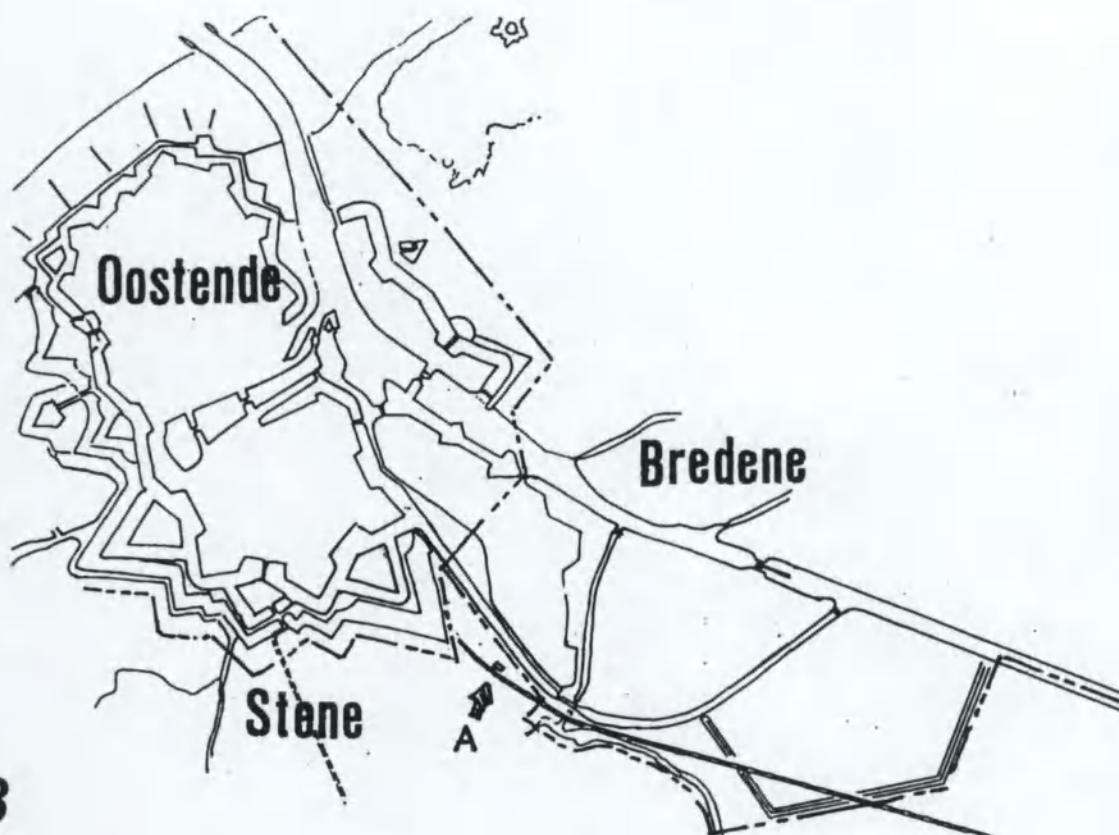
Beelding 75. Zicht op de stad genomen vanop de oosteroever van de havengeul, met enkele vissers op de voorgrond, 1802. Wanneer we de cijfers i.v.m. de haventrafiek bekijken, zien we dat de auteur van de prent een goed jaar heeft gekozen om de haven af te beelden : het groot aantal schepen dat rond de haven weergegeven is, is dan ook een realistisch beeld maar mag absoluut niet veralgemeend worden voor de volledige Franse periode !
quatintgravure

SAO : PT/D012

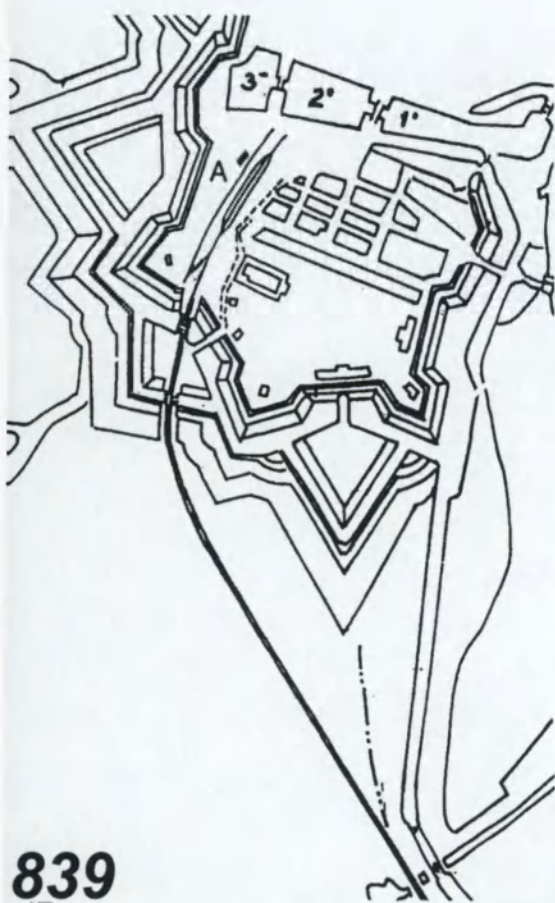

Afbeelding 76. Plan van de vesting in het jaar 1816 (fragment).

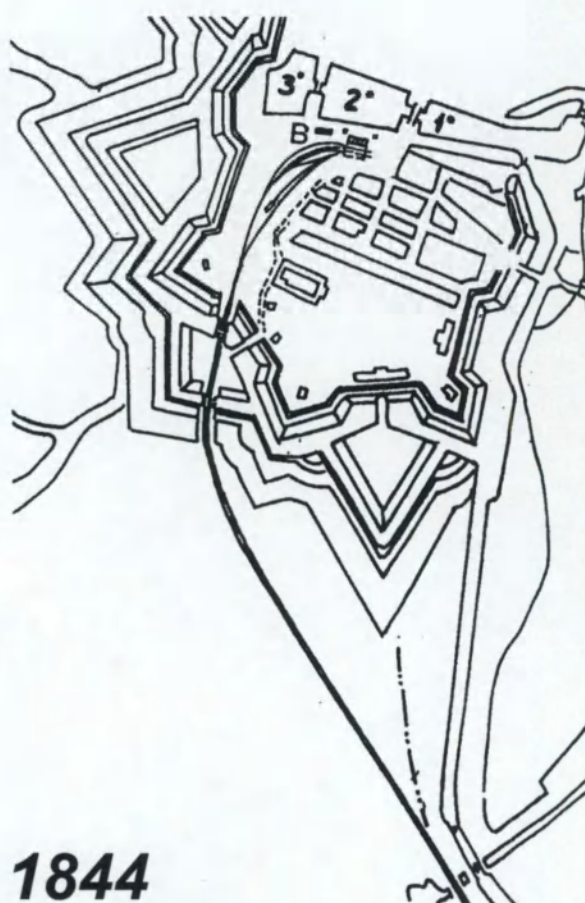
SAO : KP/H047

838

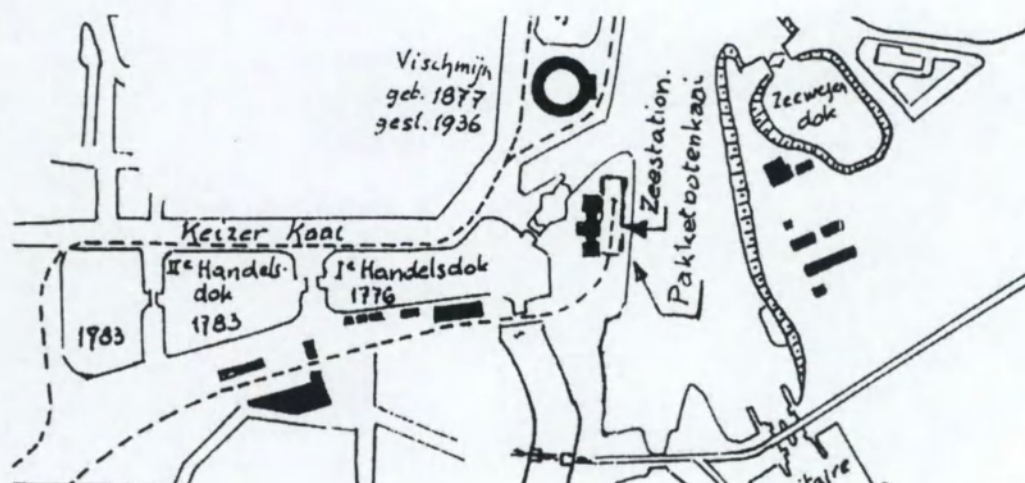
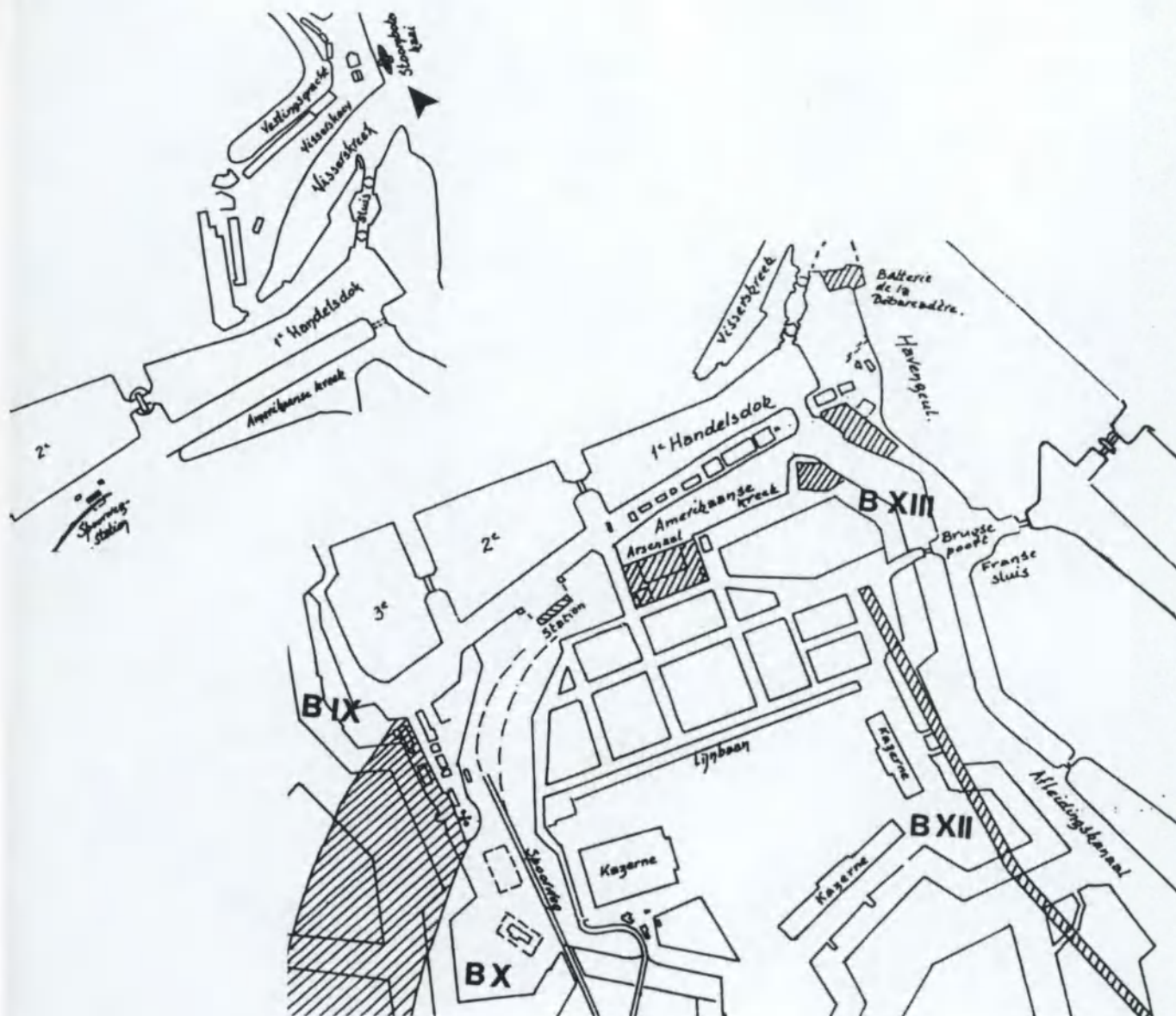
839

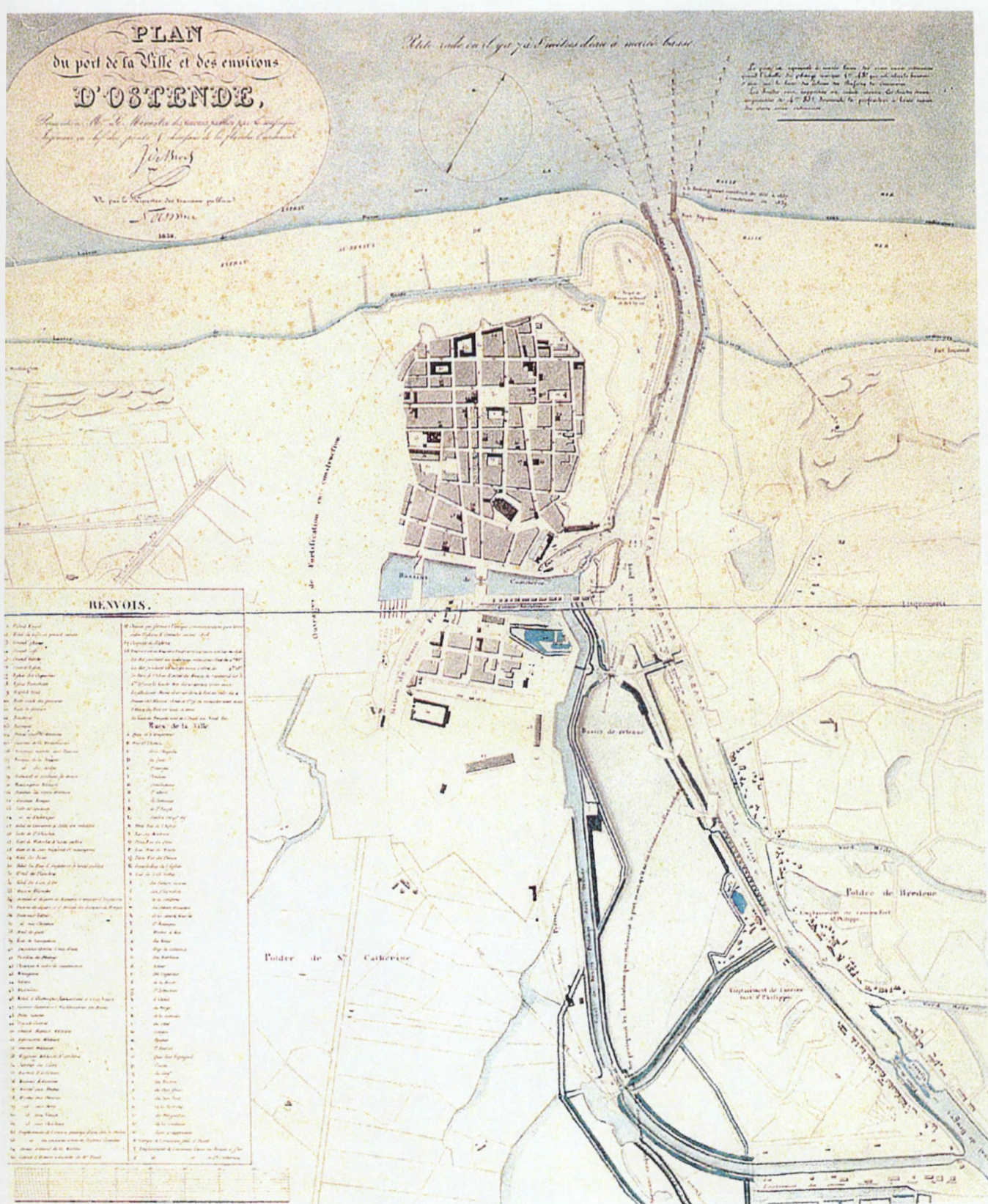
1844

beelding 78. De plaatsing van het eerste voorlopige station (aangeduid door A) buiten de vestingen (op het grondgebied van de gemeente Stene) in 1838, werd gevolgd door een tweede voorlopig station (A) binnen de vestingen in 1839 en tot slot door het eerste waardige spoorwegstation (B) in 1844.

*: F. GEVAERT. Anderhalve eeuw spoor en stations te Oostende – De Plate, 1990, blz. 176 + 178

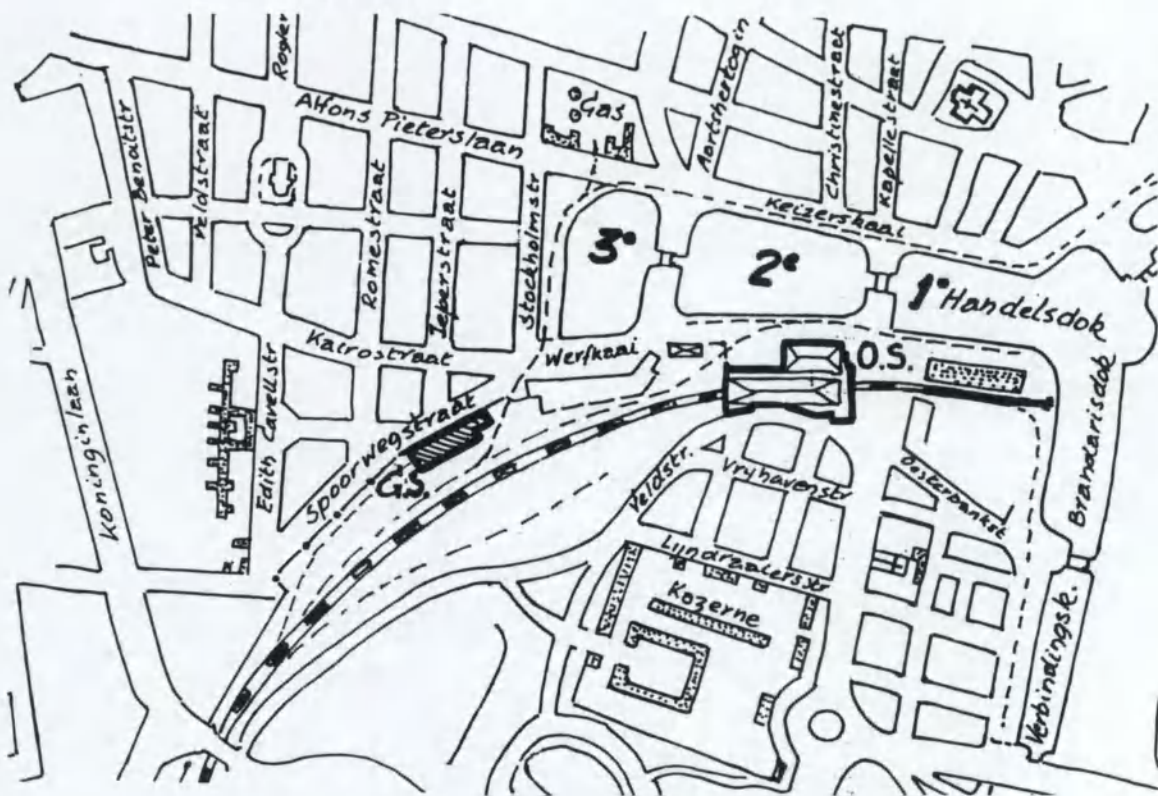
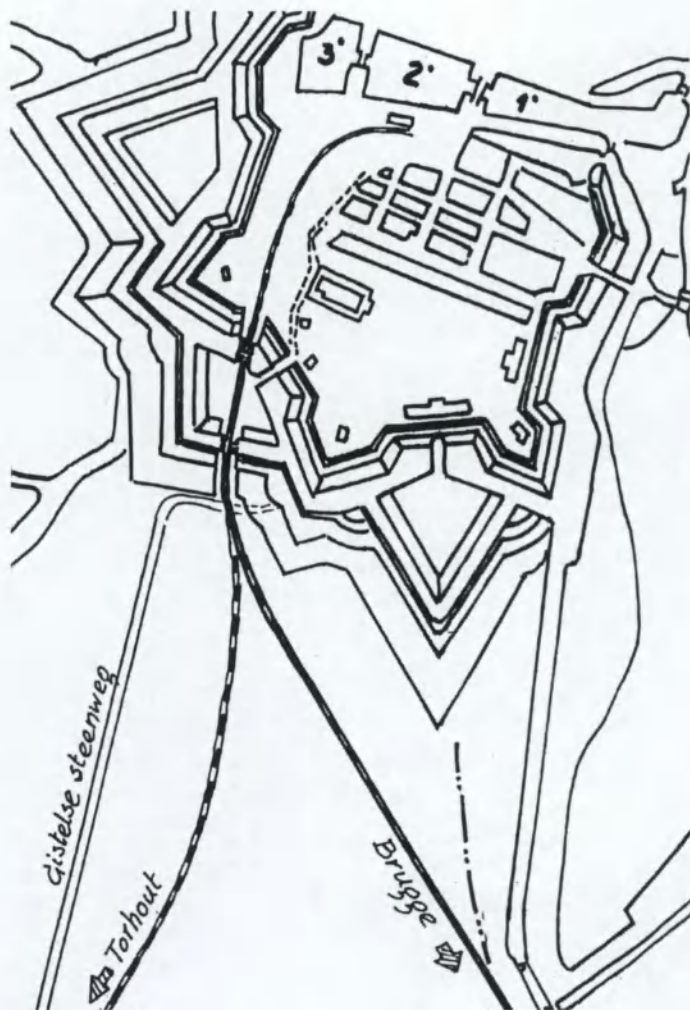

beelding 79. De aanlegplaats van de pakketboten (1846-1871) op de Stoombotenkaai (bovenaan aangeduid met pijl), lag vrij
 - van het station. Daarom stond het Ministerie van Landsverdediging terreinen af (midden - gearceerde gebieden) om een nieuw
 portrace tot aan een (nieuw) zeestation te kunnen leggen. Onderaan de situatie na de aanleg.
 : F. GEVAERT. Anderhalve eeuw spoor en stations te Oostende – De Plate, 1990, blz. 182 + 186

Afbeelding 80. Kaart van Oostende, haven en omgeving uit 1839 door J. De Brock

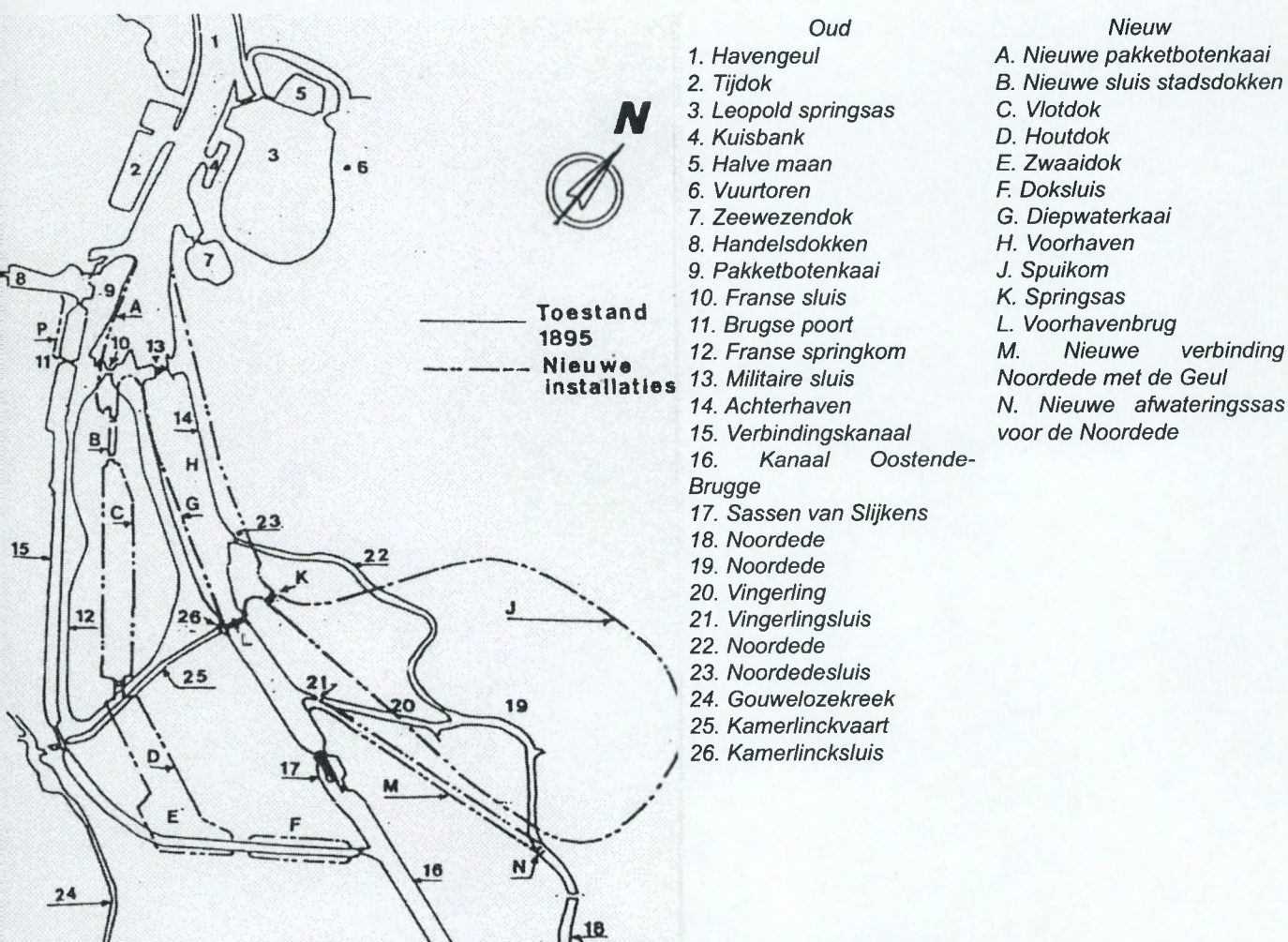
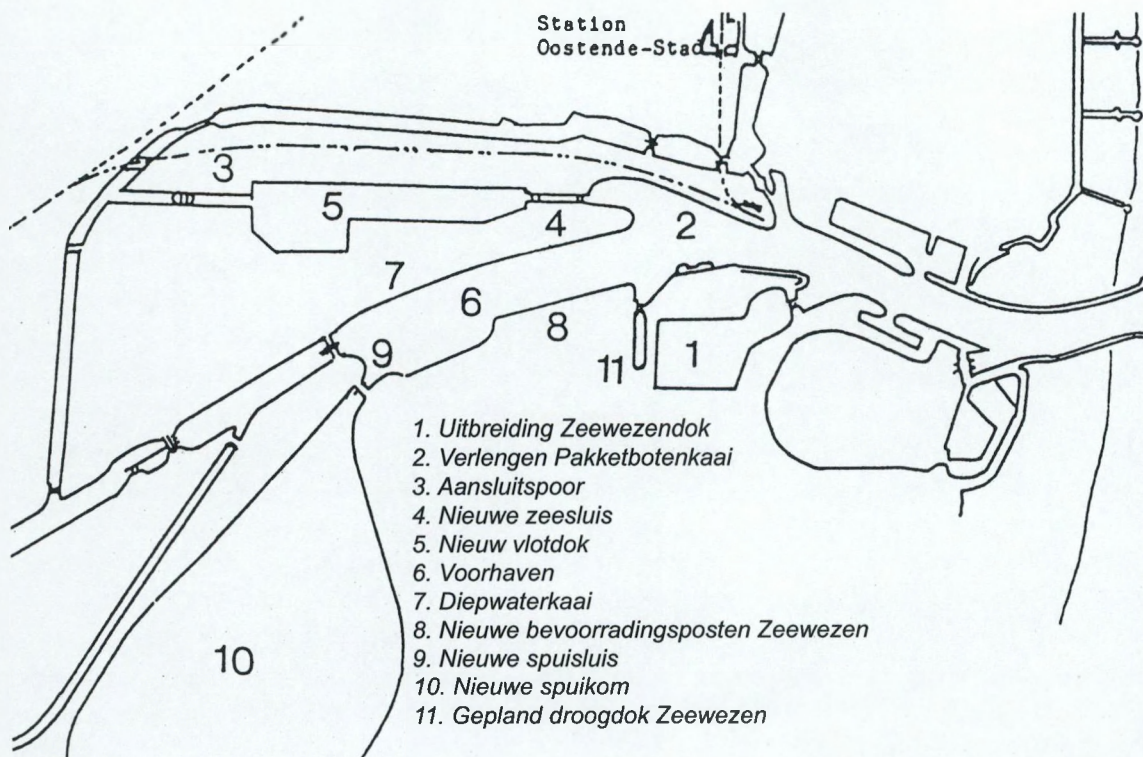
SAO : KP/H088

eelding 81. Bovenaan de nieuwe lijn naar Torhout (vanaf 1868).

de jaren '70 van de 19de eeuw werd een goederenspoor aangelegd ten zuiden van de eerste twee handelsdokken en kwam een goederenstation (aangeduid met GS). Na de bouw van de nieuwe vismijn (1877-1879) werd er ook tot aan de vismijn een goederenspoor aangelegd (aangegeven met stippellijn).

: F. GEVAERT. Anderhalve eeuw spoor en stations te Oostende – De Plate, 1990, blz. 185 + 193

beelding 82. Bovenaan de in 1894 vooropgestelde werken.

o de onderste schets werd de nieuwe toestand op de oude situatie ingepland.

: F. GEVAERT. Anderhalve eeuw spoor en stations te Oostende – De Plate, 1990, blz. 199 + 200

AVANT-PROJET

de transformation de la partie Nord et Ouest d'OSTENDE.

ATTENDU A DEVENIR UNE DES PLUS BELLES VILLES DE BAINS DU CONTINENT.

TRAVAIL présenté à la Commission de démantèlement, le 16 Août 1867.

par H. HOREAU, Architecte à PARIS.

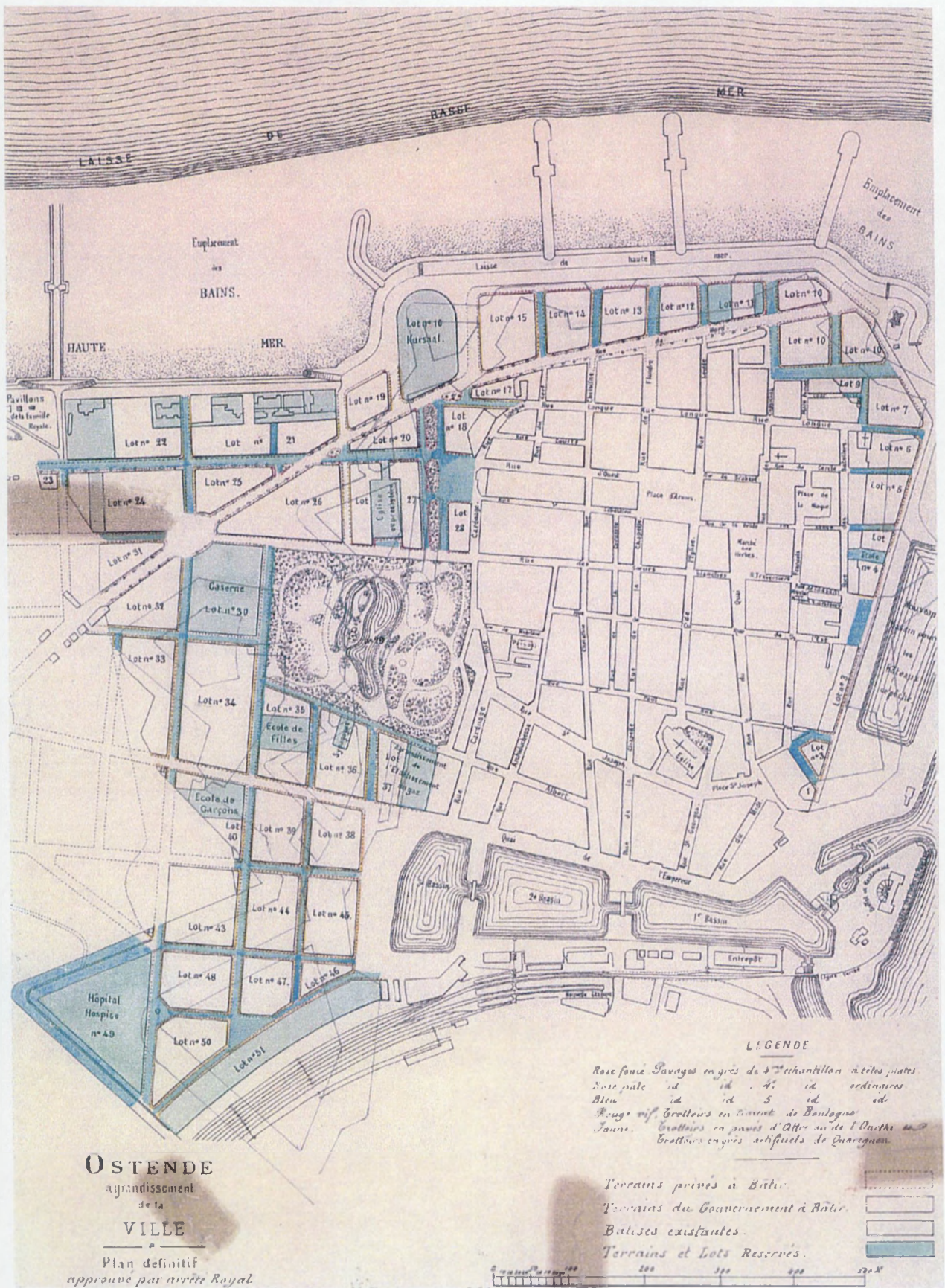
LÉGENDE :

1. Brique de mer partie à 20 mètres de largeur.
2. Karszal à construire dans l'axe de la rue de la Chapelle et à la hauteur de la digue.
3. Jardins à créer sur les anciens basins des fortifications, venant continuer la ville à partir du Châlier A. jusqu'au nouveau Bassin des pêcheurs, B.
4. Voie carrossable de 10 mètres de largeur reliant les rues de la Ville au Jardin.
5. La Brique, ou Karszal et dont la courbe rappelle les Contours des Villes de bains d'Angleterre.
6. Prolongement de la rue d'Orléans vers la mer.
7. Prolongement de la rue St Joseph vers la mer.
8. Moteur mécaniquement balisé, à établir tel qu'il était avant l'érection des fortifications. Terrains pour constructions.
9. Rues formant le Quartier Est et appelées à participer au mouvement général de la Ville.
10. Villas, Châteaux, Collages. Terrains pour constructions.
11. Palais du Roi.

Afbeelding 83. Plan van H. Horeau, 1867 : rond de stad werd er een groene gordel voorzien terwijl er een nieuwe residentiële wijk ten noorden van het vissersdok zou komen. Gepubliceerd door Simoneau & Toovey

SAO : KP/H045

Afbeelding 84. Stratenplan van Oostende, met aanduiding van de oude vestingen met aanduiding van de bouwgronden die aan particulieren toebehooren, aan de staat toebehooren, de bestaande gebouwen en de voorbehouden terreinen, 1873.

Gepubliceerd door Daveluy
lithografie

SAO : KP/G086

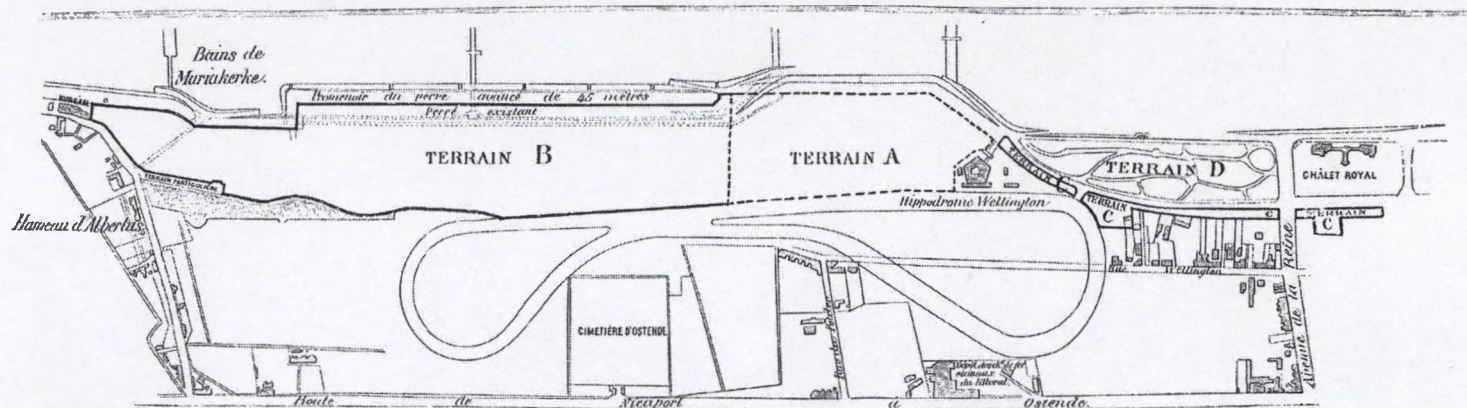
Uit het originele plan is er een stuk weggescheurd ter hoogte van het ronde punt in het westen van de stad (aan de loten 24-25, 30-32). Dit werd bij deze reproductie bijgewerkt.

Renvois.

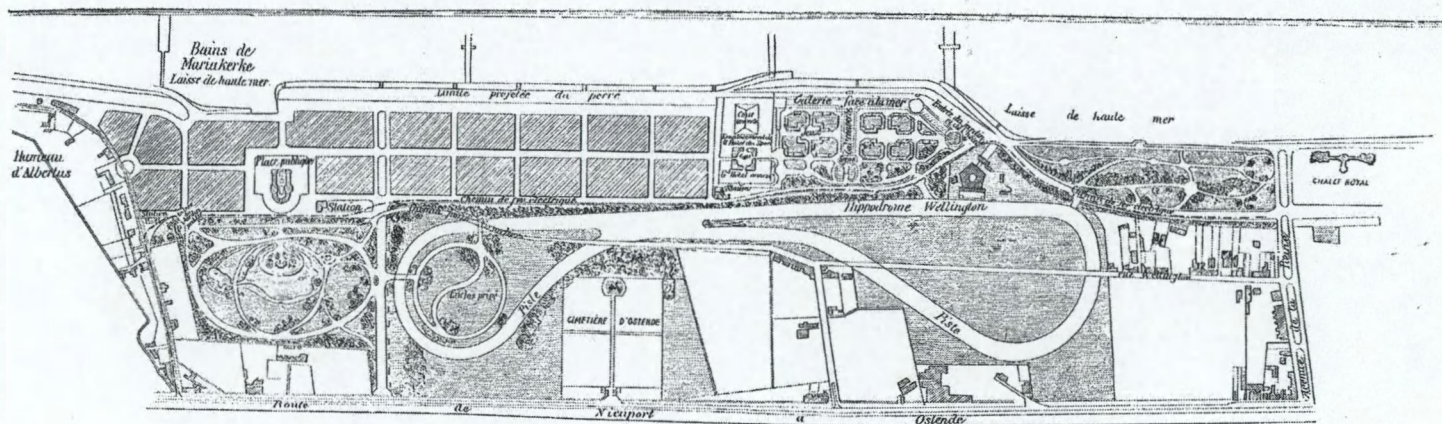
- 1 Bureau des Bateaux à Vapeur à Londres.
- 2 Casino Société privée et Littéraire.
Maison de Ville Police
- 3 Chapelle Anglaise.
- 4 Chemin de fer.
- 5 Caserne d'Artillerie.
- 6 Consulat d'Angleterre.
- 7 " d'Amerique et des Villes libres.
- 8 Cons. de Danemark.
de Hollande, de Hanovre.
- 9 " de France.
- 10 " de Portugal.
- 11 " de Prusse.
- 12 " de Russie, de Suède et de Norvège
- 13 Ecole de Navigation
- 14 Eglise Paroissiale.
- 15 " des Capucins.
- 16 La Garde.
- 17 L'Hopital Civil.
- 18 " Militaire.
- 19 L'Hôtel d'Allemagne.
- 20 " des Bains.
- 21 " du G^d Café.
- 22 " de la Cour Imp^{le}.
- 23 " de la Couronne.
- 24 " St. Doms.
- 25 " des Etrangers.
- 26 " de Flandre.
- 27 " Fontaine.
- 28 " de Gand.
- 29 " d'union d'ar.
- 30 " Maison blanche.
- 31 " Marion.
- 32 " Mertian.
- 33 " Ship Hotel.
- 34 " de Suède.
- 35 Jardin des Princes.
- 36 Librairie Claassen.
- 37 Messageries.
- 38 Palais du Roi.
- 39 Rocher de Cancale.
- 40 Théâtre.
- 41 Magasin de Soieries de De Pachtere.
Déposé.

LE PROJET NORTH

Terrain A: Avancé à convertir en jardins, hôtel, jeux, etc. — Terrain B: Dunes à niveller — Terrains C: Galeries converties promenades. — Terrain D: Parc à créer aux frais du Roi.

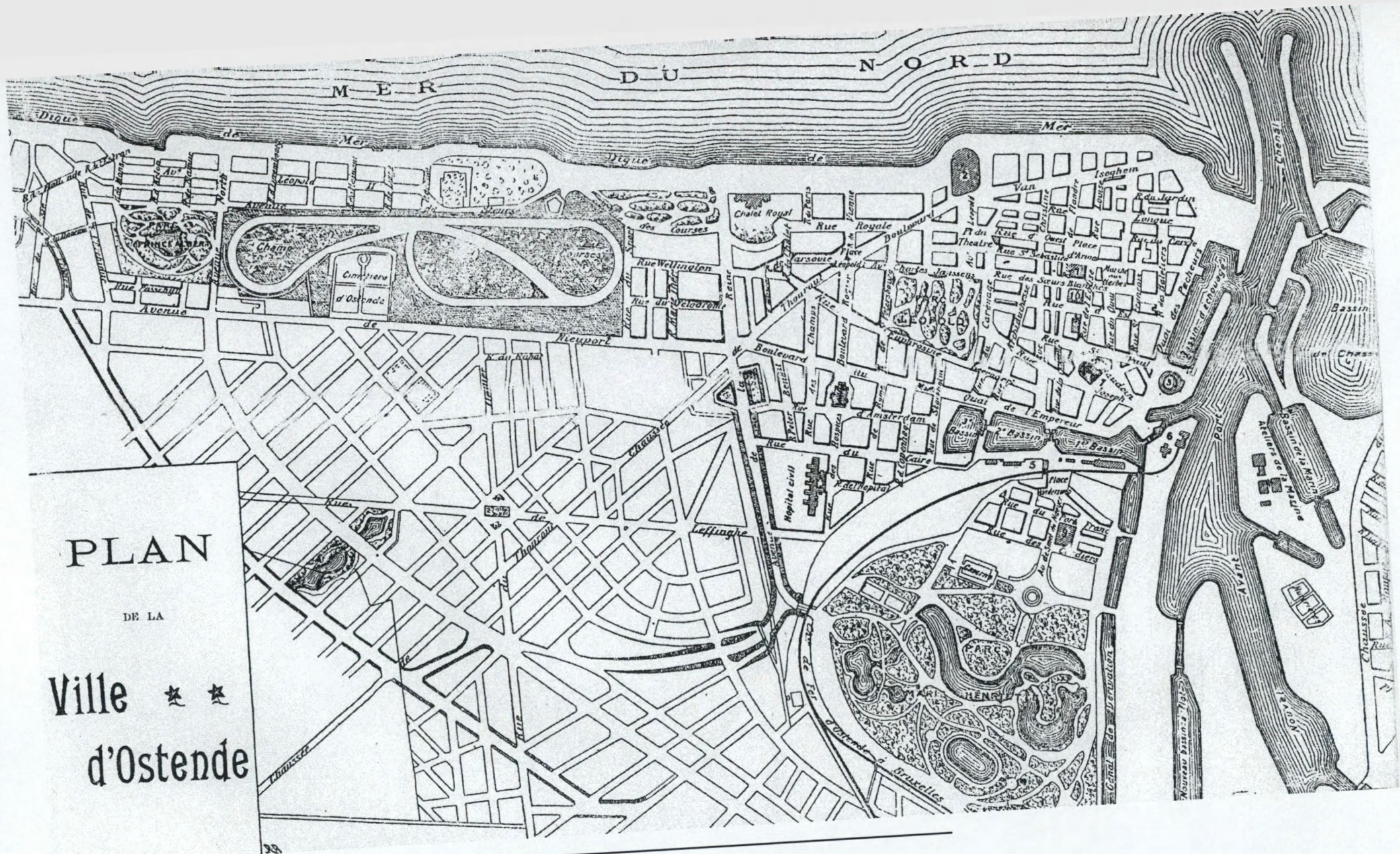
PLAN 1. — État actuel des terrains.

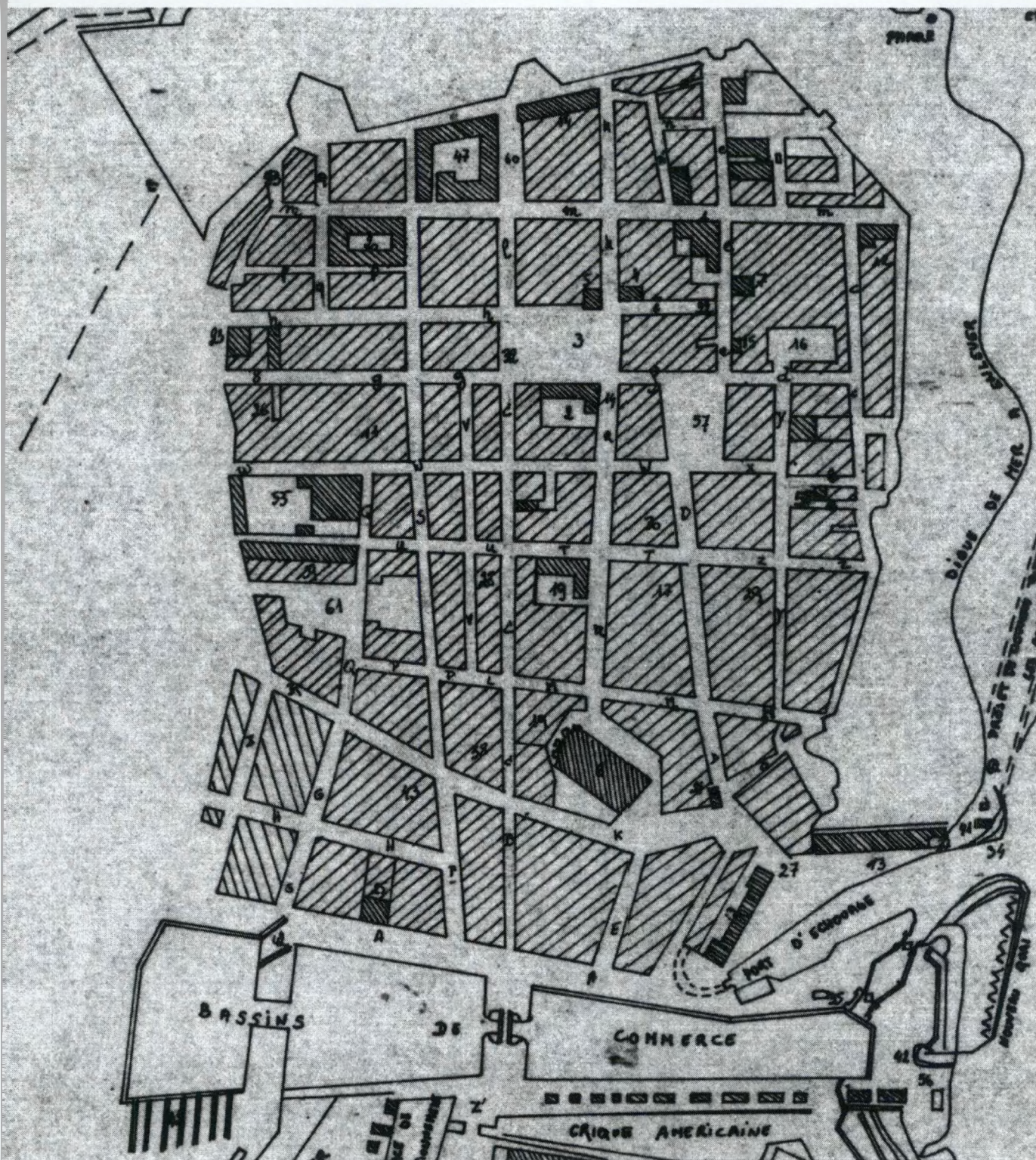
PLAN 2. — Le plan North exécuté.

Afbeelding 87. Bovenaan de terreinen omstreeks 1895 en onderaan de projecten van het plan North

SAO : KP/F056

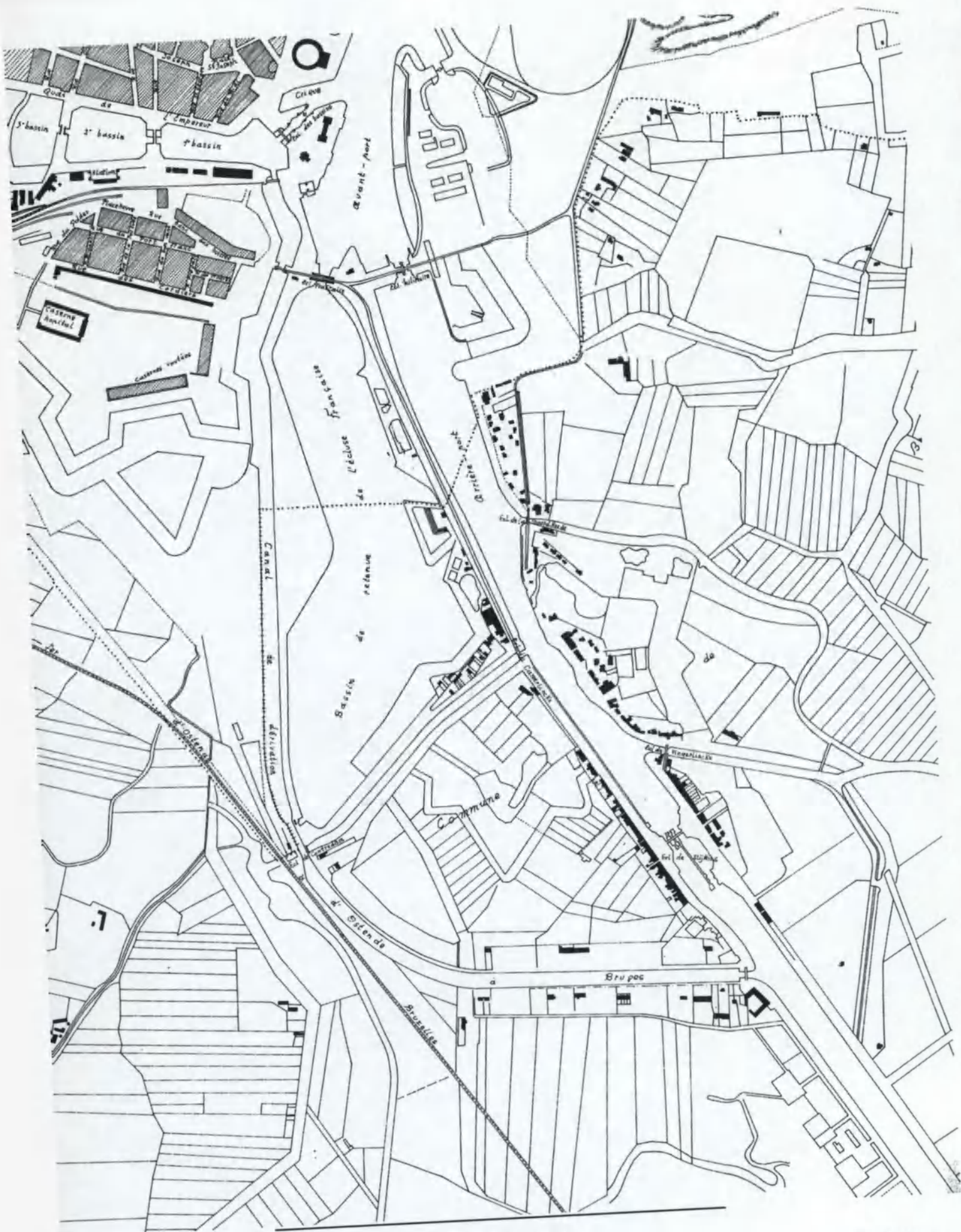

Afbeelding 88. Plan de la Ville d'Ostende.
uit: Guide illustré d'Ostende. Oostende, 1906.

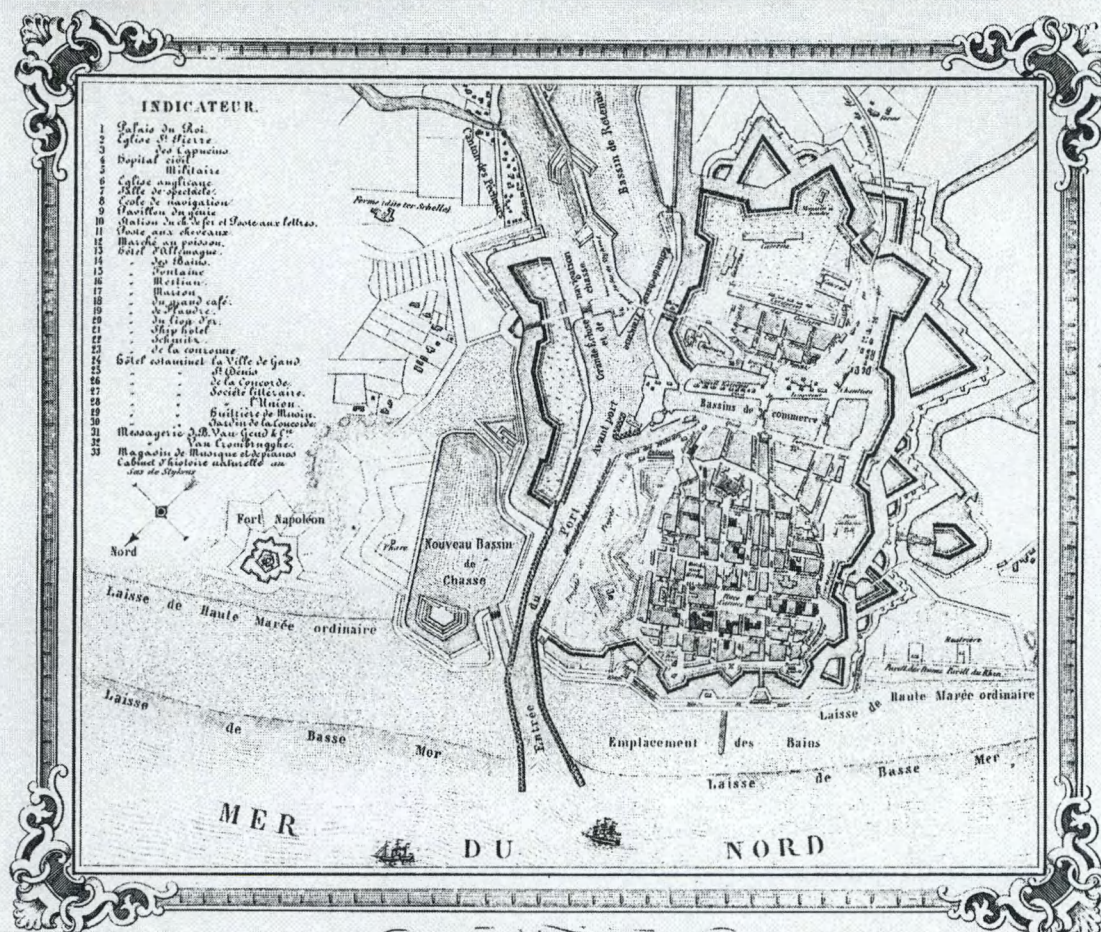
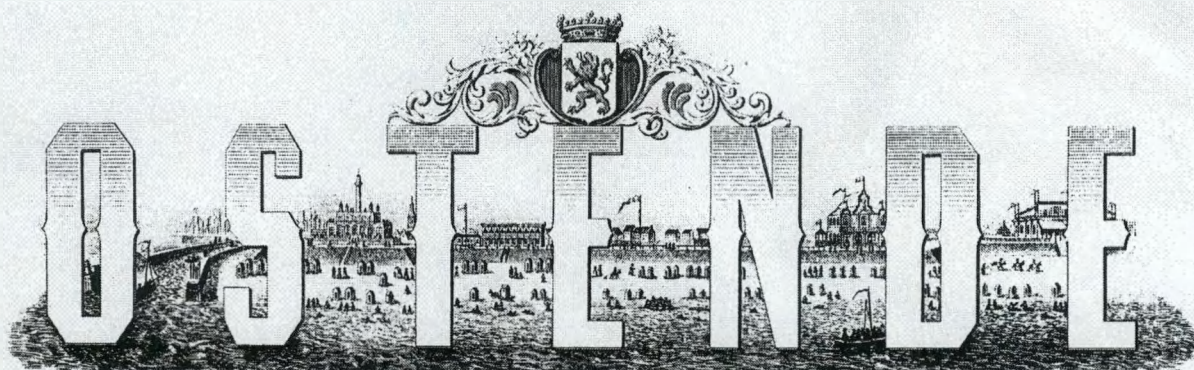
Beelding 89. Fragment van het plan van J. De Brock uit 1839

SAO : KP/H090

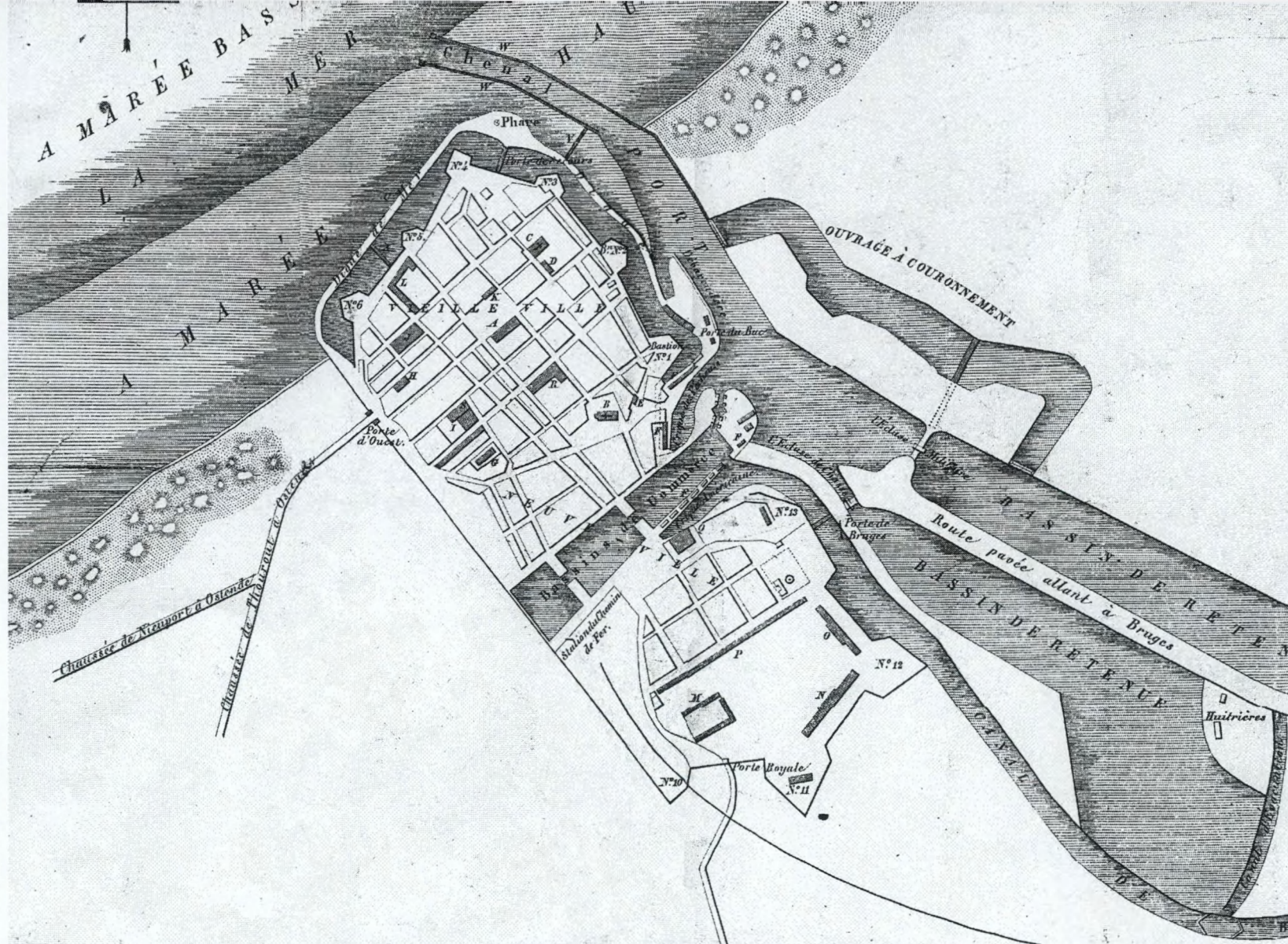
Plattegrond 91. Fragment van een plattegrond van Oostende en omgeving, 1878

SAO : KP/X150

POLKA-MAZURKA
PAR
L. STADELER

Propriété pour tous pays
MUSIQUE NATIONALE & ÉTRANGÈRE
GAND, chez CH^e DE VYLDER, Éditeur,
rue de la Calandre, 19.

Afbeelding 93. De stad en omgeving ca. 1842.

uit : J. PASQUINI. Histoire de ville d'Ostende et du Port. Oostende, 1842.

SAO: KP/G077

Wanneer we het plan vergelijken met dat op afb. 22 zien we duidelijk hoe de stad doorheen de eeuwen zich enkel landinwaarts uitbreidde (op een noord-zuidas). Dit veranderde pas na 1865 met de ontmanteling van de vestingen.

Afbeelding 94. Stadszicht in perspectief van de stad Oostende (ca. 1880) door C. DE BRUGADAL.

SAO: KP/J030

Bibliografie

Archiefbronnen

- Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Rekenkamers, nr. 37.239 – 37.248 (stadsrekeningen periode 1403 - 1413) ;
- Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Rekenkamers, nr. 37.249 (stadsrekening 1418) ;
- Algemeen Rijksarchief Brugge, Watering Blankenberge, nr. 517 (Ommeloper van 's Heerwoutermansambacht) ;

Gedrukte bronnen

- *Belaegerung der Statt Ostende, Journal, Tagregister und eigentliche Beschreibung über Gedenckwürdigsten Sachen... der Statt Ostende in Flandern von July 1601 bis 1604.* Z.p., 1604.
- W.P. BLOCKMANS. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1467-1477). Exerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren.* Brussel, 1971.
- W.P. BLOCKMANS. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regeringen van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477 - 26 september 1506). Excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren.* Brussel, 1982.
- C. de BONOURS. *La mémorable siège d'Ostende, en 12 livres.* Brussel, 1628.
- *Copie octroy van de Maj tot fonderen binnen deser stede een clooster van de Conceptionisten van daten 17 Maerte 1676 - Fragmenta, maandschrift voor de geschiedenis van steden en dorpen in Vlaanderen.* Z.p., 1890, p. 152-156.
- *De Capucijnen te Oostende : 1615 - Fragmenta, maandschrift voor de geschiedenis van steden en dorpen in Vlaanderen,* 1887, p. 103-104.
- *De kerk van Oostende. 14 Juni 1434. Acte van verbant van Burgmrs, Schepenen, notable en ghemeente er stede van Oosthende om elc last te draghen tot bouwen van een nieuwe kerke van daten M CCCC XXXIV op den XIV dagh van weedemaent - Fragmenta, maandschrift voor de geschiedenis van steden en dorpen in Vlaanderen,* 1887, p. 85-87.
- P. FLEMING. *Oostende vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe ende bloedighe belegheringhe Mitsgaders de manlijcke, cloecke ende dappere teghenweer.* 's Gravenhage, 1621.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Coutumes des Pays et Comté de Flandre - Quartier de Bruges - Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées – IV. Ostende. Oudenbourg. Sluis.* Brussel, 1892.
- L. GUICCIARDINI. *Beschrijvinghe van alle de Neder-Landen anderssins ghenoeemt Neder-Duytslandt.* Amsterdam, 1612 (facsimile uitgave Amsterdam, 1968).
- *Histoire remarquable et véritable de ce qui s'est passé par chacun iour au siège de la ville d'Ostende.* Parijs, 1604.
- W. PREVENIER. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405). Exerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren.* Brussel, 1959.

- A. SANDERUS. *Verheerlykt Vlaandre, behelzende de algemeene en nauwkeurige beschryving van het Graafschap Vlaandre* (anastatische herdruk). Handzame, 1968.
- H. VAN HAESTENS. *De bloedige ende strenge belegheringhe der stadt Ostende in Vlaenderen*. Leiden, 1613.
- E. VLIETINCK. *Cartulaire d'Ostende*. Antwerpen, 1910.
- A. ZOETE. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419). Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*. Brussel, 1981-1982.

Literatuur

- J. AMERYCKX & A. NAGELMACKERS. *De boot van Oostende* - Biekorf, LVII (1956), p. 135-138.
- J. AMERYCKX. *Zandvoorde-bij-Oostende* - Biekorf, LVI (1955), p. 161-167.
- J. AMERYCKX. *De polders van Oostende* - Biekorf, LVIII (1957), p. 38-42, 79-84, 112-116.
- J. AMERYCKX. *De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders* - Biekorf, LX (1959), p. 377-400.
- J. AMERYCKX & A. VERHULST. *Enkele historisch-geografische problemen in verband met de oudste geschiedenis van de Vlaamse kustvlakte* - Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, XII (1958), p. 1-24.
- R. BAETENS. *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Regime. Het voorbeeld van Oostende* - Marine Academie Mededelingen, XXIII (1973-1975), p. 47-62.
- R. BAETENS. *De havenbeweging te Oostende (1635-1662)* - D'HANENS, J.-P. (ed.), *Annalen van het 43e congres* (1974) van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België, Sint-Niklaas 1975, p. 119-123.
- R. BAETENS. *Scheepvaart in de Zuidelijke Nederlanden. 1650-1800* - Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Haarlem, 1979, deel 8, p. 239-248.
- E. BELLEROCHÉ. *The siege of Ostend or the New Troy 1601-1604*. Londen, 1892.
- A. BELPAIRE. *Notice historique sur la ville et le port d'Ostende*. Z.p., 1831.
- R. BILLIAU e.a. *Tussen land en zee. Het duingebied van Nieuwpoort tot De Panne*. Tielt, 1992.
- G. BILLIET. *Oostende in de literatuur : Het bravourestuk van Muscar* - De Plate, september 1977, p. 7-8.
- G. BILLIET. *Oostende in de Franse tijd : Kroniek van de voornaamste gebeurtenissen* - De Plate, 1978, p. 4-5, 23-25, 42-43, 64-66, 89-90, 115-116.
- R. BLANCHARD. *La Flandre*. Handzame, 1970.
- P. BORTIER. *Passé et avenir des anciens ports Flamands. Bruges, Ostende et Nieuport*. Brussel, 1875.
- P. BORTIER. *Le littoral de la Flandre au IXe et au XIXe siècles*. Brussel, 1878.
- J. BOSSU. *Vlaanderen in oude kaarten. Drie eeuwen cartografie*. Tielt, 1982.
- J. BOWENS. *Nauwkeurige beschryving der oude en beroemde zee-stad Oostende gelegen in Oostenrijksch Vlaanderen*. Brugge, 1792.

- A. DE GROEVE. *De geschiedenis van de Kapucijnen en de Kapucijnenkerk te Oostende* - De Plate, 1987, p. 169-231.
- G.G. DEPT. *De oudste rekening van Oostende (1403-1404)* - Annales de la Société d'émulation de Bruges, T. LXXV (1932), p. 180-217.
- J. DENIS e.a. *Geografie van België*. Brussel, 1992.
- H. DE SCHRYVER. *De oude landmaten in Vlaanderen*. Gent, 1936.
- A. DE SMET. *A Note on the Cartographic Work of Pierre Pourbus, Painter of Bruges* - Imago Mundi - A Review of early cartography, IV. Stockholm, 1948.
- A. DE SMET. *De plaats van Jacob van Deventer in de cartografie van de 16e eeuw* - Liber Amicorum Leon Voet. Antwerpen, 1985, p. 461-485.
- J. DE SMET. *Le dénombrement des foyers en Flandre en 1469* - Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, XCIX (1935), p. 105-150.
- J. DE SMET. *Het oude Oostende. Anno 1469* - Biekorf, XLII (1936), p. 238-241.
- H.P. DEYS. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer* - Caert-thresoor, 8e jaargang (1989), nr. 4, p. 81-95.
- J.B. DREESEN. *Oostende : chronologie van de vloeiing in het jaar 1584* - De Plate, 1988, p. 247-250.
- J.B. DREESEN. *Taeuhuus of Taanhuis* - De Plate, 1989, p. 13-14.
- J.B. DREESEN. *Over de oorsprong van Oostende* - De Plate, 1989, p. 59-61, 138-140.
- J.B. DREESEN. *Situering van enkele gebouwen en straten in 16de eeuws Oostende* - De Plate, 1989, p. 230-233.
- J.B. DREESEN. *Het nieuw Oostends Toerismebureau staat op historische grond* - De Plate, 1991, p. 333-335.
- J.B. DREESEN. *De eerste kerk van Oostende* - De Plate, 1992, p. 140-143.
- J.B. DREESEN. *Wanneer werd Oostende stad ?* - De Plate, 1993, p. 84-89.
- A. DRIESSEN. *Het stadhuis van Oostende 1711 (volgens Bowens)* - De Plate, 1992, p. 272-273.
- J. EVERAERT. *Handel in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1795* - Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 8, p. 185-202.
- J.P. FALISE. *Over het Hazegras en de kerk van O.L.Vrouw Onbevleete Ontvangenis* - De Plate, 1991, p. 255-261.
- D. FARASYN. *Oostende - Belgische steden in reliëf. Plannen opgenomen door Franse militaire ingenieurs. XVIIe- XIXe eeuw*. Brussel, 1965, p. 139-162.
- D. FARASYN. *Vergeten monumenten... vergeten weldoeners* - De Plate, 1977, p. 8-11.
- D. FARASYN. *De Oostendse molens* - De Plate, 1978, p. 97.
- D. FARASYN. *Het Mijnpaleis te Oostende* - Ostendiana, III (1978), p. 41-61.
- D. FARASYN. *Indrukken over en berichten uit het Oostendse garnizoensleven anno 1769* - De Plate, 1979, p. 46-48.
- D. FARASYN. *De oude paalresten onder het nieuw toerismebureau* - De Plate, 1992, p. 70-72.
- V. FOUTRY. *Merkwaardige bladzijden uit de geschiedenis van Oostende*. Antwerpen, 1938.
- V. FRIS. *Ostende-Oostende* - C. RUELENS, Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer,

exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II. Brussel, 1884-1924.

- F. GEVAERT. *Anderhalve eeuw spoor en stations te Oostende* - De Plate, 1990, p. 173-221.
- M.K.E. GOTTSCHALK. *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*, deel I : de periode vóór 1400. Assen, 1971 ; deel II : de periode 1400-1600. Assen, 1975 ; deel III : de periode 1600-1700. Assen/Amsterdam, 1977.
- M. GYSSELING. *Testerep, Tessel, Testerbant en Texuandri* - Mededeelingen Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven, 21 (1945), p. 1-9.
- M. HAMELEERS. *Afbeeldingen van steden : een poging tot plaatsbepaling tussen kunst en wetenschap* - Caert- thresoor, 8e jaargang (1989), nr. 2, p. 22-32.
- B. VAN 'T HOFF. *Jacob van Deventer, keizerlijk-koninklijk geograaf*. 's-Gravenhage, 1953.
- P. HUVENNE. *Pieter Pourbus, meester-schilder 1524-1584*. Brugge, 1984.
- R. LAURENT. *De havens aan de kust en aan het Zwin (doorheen oude plannen en luchtfoto's)*. Brussel, 1986.
- R. LANOYE. *Oostende's epos*. Oostende, 1981.
- K.A.H.W. LEENDERS. *De datering van Van Deventer's stedenkaarten* - Historisch Geografisch Tijdschrift, 10e jaargang (1992), nr. 2, p. 62-67.
- C. LEMOINE-ISABEAU. *Ostende à l'époque française. Travaux de défense et de cartographie (1794-1814)* - Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, XIX (1971-1972), p. 495-515.
- C. LEMOINE-ISABEAU. *Belgische cartografie in Spaanse verzamelingen van de 16de tot de 18de eeuw*. Brussel, 1985.
- P. LENDERS. *De Zuidelijke Nederlanden onder Maria Theresia. 1740-1780* - Algemene geschiedenis der Nederlanden. Haarlem, 1979, deel 9, p. 92-112.
- P. LOMBAERDE. *Het "Cobergher"-plan voor Oostende na de verwoesting van de zeehavenstad in 1604* - De Plate, 1982, p. 137-140, 156-160.
- P. LOMBAERDE. *Le problème du démantèlement de la «Place d'Ostende» durant la période 1865-1878* - Neptunus, april 1983, p. 7-19.
- P. LOMBAERDE. *Het teoretische en praktische aandeel van Simon Stevin en Wenceslas Cobergher bij de heropbouw van Oostende na 1604* - Het Ingenieursblad, 52 (1983), nr. 8, p. 331-338.
- P. LOMBAERDE. *De vestingbouwkundige werken van Oostende : 1572-1865* - De Plate, 1987, p. 236-249.
- C. LOONTIENS. *Toponymie de la ville et de l'arrondissement d'Ostende. L'origine des communes de Middelkerke, Westende, Lombardsyde, Wilskerke, Leffinge, Slype, St.Pierre- Capelle, Schorre, Mannekensvere et Zevecote*. Oostende, 1931.
- C. LOONTIENS. *Een Sint Maartenskerk te Oostende* - De Plate, 1990, p. 248-253.
- M. MAES. *De vuurtorens van Oostende* - Ostendiana, I (1972), p. 119-121.
- M. MARCHAL. *Notice sur la carte géographique et héraldique du Franc de Bruges, ouvrage de Pierre Pourbus*. Brugge, 1852.

- P.J. MARGRY, P. RATSMA en B.M.J. SPEET. *Stadsplattegronden. Werken met kaartmateriaal bij stadshistorisch onderzoek.* Hilversum, 1987. (Hollandse Studiën 20)
- J. MERTENS. *Het haardgeld te Oostende in 1533, haar inwoners en hun sociale stratificatie* - Ostendiana, II(1975), p. 39-57.
- *Napoléon sur le littoral Belge.* Oostende 1895 (uittreksel Echo d'Ostende)
- J. PASQUINI. *Histoire de la ville d'Ostende et du port.* Brussel, 1843.
- M. RYCKAERT. *Resultaten van het historisch-geografisch onderzoek in de Belgische kustvlakte* – A. VERHULST en M.K.E. GOTTSCHALK. Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België. Gent, 1980, p. 75-92.
- A. SLEEKES. *Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende.* Oostende, Z.d.
- A. SLEEKES. *Oude Oostendse straten en gebouwen.* Oostende, 1960.
- E. SMISSAERT. *Een korte getuigenis over de bloei der Oostendse haven in 1781* - De Plate, 1978, p. 162.
- G. SOYER. *Le drame révolutionnaire et Napoléonien à Ostende.* Oostende, 1928.
- E. THOEN. *Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden* - Tijdschrift voor Geschiedenis, jaargang 91, p. 363-378.
- H. THOEN (red.). *De Romeinen langs de Vlaamse kust.* Brussel, 1987.
- L. VAN ACKER. *De paters Augustijnen in Oostende* - Biekorf, LXXXV (1985), p.188-190.
- L. VAN ACKER. *De Vlaamse vissers-en handelsvloot in het begin van de Franse tijd* - Biekorf, XCI (1991), p.225-235.
- E. VANALDERWEIRELDT. *De verdediging van dijken, duinen en strandhoofden in vroegere tijden tussen Oostende - Bredene en Wenduine* - Jaarboek Ter Cuere, 1966.
- G. VANDAMME. *De Historische Polders van Oostende, 1584-1810* - De Plate, 1993, p.131-138.
- F. VAN DE BERGHE, J. VAN DEN HEUVEL en G. VERHELST. *De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië.* Brugge, 1986.
- P. VANDEWALLE. *Oostende, 1604-1645* - Ostendiana, III (1978), p. 81-96.
- R. VERBANCK. *"Blutsyde" en "Ter Cuere", ook een Oostendse aangelegenheid* - De Plate, 1988, p. 8-13.
- A. VERBOUWE. *Iconografie van het arrondissement Oostende.* Brussel, 1957.
- A. VERHULST. *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen.* Brussel, 1995.
- J.J. VEYS. *Oostende – geschiedenis* - Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen, deel 4, p. 435-436.
- A. VIAENE. *Legenden rond aartshertogin Isabella en het beleg van Oostende. De kleurnaam Izabel in de etymologie* - Biekorf, LXXI (1970), p. 65-71.
- A. VIAENE. *Klokkendoop en torenbouw te Oostende. Het bezoek van bisschop Gillis de Baerdemakere.19-20 juli 1478* - Ostendiana, II (1975), p. 179-182.
- O. VILAIN. *Plaatsaanduidingen te Oostende in de volksmond* - Ostendiana, I (1972), p. 87-91.

- J.C. VISSER. *De waarde van de stedenatlas van Jacob van Deventer voor de topografie van de laat-middeleeuwse stad* - Festschrift für Hektor Ammann : Beiträge zur Wirtschafts- und Stadtgeschichte. Wiesbaden, 1965, p. 116- 123.
- J.C. VISSER. *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer* - Stad in kaart. Alpen aan den Rijn, 1984, p. 29-38.
- E. VLIETINCK. *Het oude Oostende en zijne driejarige belegering (1601-1604)*. Oostende, 1897.
- J. WALGRAVE. *De bevolking van Oostende en haar betrekkingen met de zee in de Franse tijd, 1797-1814* - Marine Academie. Mededelingen, XIV (1962), p. 15-34.
- E. WARLOP. *Het stadswapen van Oostende* - Ostendiana, I, (1972), p. 7-12.
- M. WATELET. *Cartografie en politiek in het België van de 19e eeuw : bronnen voor de nationale en lokale geschiedschrijving*. Brussel 1987.

Woordenboeken, bibliografieën en andere hulpmiddelen

- K. DE FLOU. *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*. Gent, 1914-1938.
- M. GIJSSELING. *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Z.p., 1960.
- C. KOEMAN. *Atlantes Neerlandici, Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books published in the Netherlands up to 1880*. Amsterdam, 1967-1971.
- M. SERVAIS. *Wapenboek van de provincies en gemeenten van België*. Brussel, 1955.
- M. SERVAIS. *Wapenboek van de provincies en gemeenten van België. Supplement 1955-1968*. Brussel, 1969.
- F.K. STALLAERT. *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*. Handzame, 1978.
- E. STRUBBE & L. VOET. *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Antwerpen, 1960.

Over de auteur

Olivier Debaere (°1971) studeerde in 1993 af aan de Universiteit Gent als licentiaat Geschiedenis met als thesis *Stedenatlas : Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad*. Daarna volgde hij aan dezelfde universiteit een Aanvullende Opleiding in de Media- en Communicatiewetenschap.

In de periode 1995-1998 was hij verbonden aan de Universiteit Antwerpen (UFSIA) als onderzoeksmedewerker in het kader van het FKFO-project "Historische stedenatlas van Vlaanderen en Brabant in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd".

Sindsdien is hij werkzaam aan de Stedelijke Nijverheids- en Taalleergangen in Brugge (Centrum voor Volwassenenonderwijs), waar hij informaticacursussen (grafische pakketten) geeft aan volwassenen.

Andere publicaties

- *Historische Stedenatlas van België. Typologische dossiers : Maaseik* - Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet, 50, 1996/3, nr. 197, p. 7-50.
- *Historische Stedenatlas van België. Typologische dossiers : Maaseik*, Brussel, 1997, 43 p. + 8 pl.
- *Het beleg van Oostende (1601-1604) en de snelle heropbouw van de havenstad* - Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. Handelingen van het 18de Internationaal Colloquium te Spa, Brussel, 1999, p. 207-224 (Gemeentekrediet, Historische uitgaven in -8°, nr. 100).

Oostendse Historische Publicaties

In de reeks "Oostendse Historische Publicaties" verschenen tot nog toe volgende nummers :

1. Claudia VERMAUT. *Archiefgids. Een overzicht van bronnen van en over Oostende bewaard*. Oostende, 1998.
2. Daniël FARASYN. *1769-1794. De 18de eeuwse bloeiperiode van Oostende*. Oostende, 1998.
3. Claudia VERMAUT (red.). *Het Oostendse oorlogsdagboek van Charles Castelein, 1914-1918*. Oostende, 1998.
4. Julien VERHAEGHE. *De Oostendse kunstschilders François Musin (1820-1888) en August Musin (1852-1923), een familiechroniek*. Oostende, 1999.
5. Frederic LOGGHE. *Het Hazegras. De verloren rijkdom van een wijk : een greep uit de geschiedenis*. Oostende, 1999. (Junior)
6. Roger VANPÉ, e.a. (red.). *Het Conservatorium van Oostende. 150 jaar openbaar onderwijs is muziek en woord*. Oostende, 1999.
7. Reinoud MAGOSSE. *Al die willen te kap'ren varen : de Oostendse kaapvaart tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713)*. Oostende, 1999.
8. Luc FRANÇOIS m.m.v. Jan DREESEN, Daniël FARASYN, Gilberte FARASYN-SCHEPENS, Pieter FRANÇOIS, Ferdinand GEVAERT, Freddy HUBRECHTSEN, Jan PARMENTIER, Ivan VAN HYFTE, Claudia VERMAUT. *Bibliografie van de geschiedenis van Oostende*. Oostende, 2000.
9. Olivier DEBAERE. *Stedenatlas : Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad*. Oostende, 2002.

Colofon

Auteur :

Olivier Debaere

Grafische verwerking :

Olivier Debaere

dienst Urbanisatie, Opmetingen, GIS

Eindredactie en vormgeving :

Claudia Vermaut

Druk :

Stadsdrukkerij

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit boek
berust uitsluitend bij de auteur.

De uitgever is hiervoor niet verantwoordelijk.

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen
in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt,
in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch,
door fotokopieën, opnamen of enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Verantwoordelijke uitgever :

*Johan Vandenabeele, stadssecretaris,
Stadhuis, Vindictivelaan 1, 8400 Oostende*

Wettelijk depot :

D/2002/0342/13

